
Journal of Social Continuity and Change

VOLUME 1

NUMBER 2

Autumn and Winter 2022

Published by: Yazd University

In collaboration with: Population Association of Iran

DIRECTOR-IN-CHARGE

Abbas Askari-Nodoushan

EDITOR-IN-CHIEF

SeyedAlireza Afshani

MANAGING EDITOR

Ali Ruhani

EXECUTIVE BOARD

Ali Mohammad Ghaemini, *Office Director/ Page Layout*

Hamid Allami, *English Text Editor*

Zeinab Hashemikhah, *Consulting Editor*

Zahra Jafaripour, *Design*

EDITORIAL BOARD

Mohammad Abbaszadeh (University of Tabriz, Iran); Akbar Aghajanian (Fayetteville State University, US); Mohammad Bagher Alizadeh-Aghdam (University of Tabriz, Iran); Masoud Chalabi (Shahid Beheshti University, Iran); Saideh Garousi (Shahid Bahonar University, Iran); Vahid Ghasemi (University of Isfahan, Iran); Micheal Guillot (University of Pennsylvania, US); Ali Khaksari-Rafsanjani (Allameh Tabatabai University, Iran); Pedram Khosronejad (Western Sydney University, Australia); Akbar Zare-Shahabadi (Yazd University, Iran).

Publication Permission No. 87903

ISSN(P): 2783-3259

ISSN(E): 2783-3100

JSCC Office: Department of Social Sciences, Yazd University, Pajoohesh Street, Safa-ieh, Yazd, Iran. **P.O. Box:** 8915818411 **Tel:** +98 (35) 31233325 **Fax:** +98 (35) 38210643

Email: jsc@journals.yazd.ac.ir

Website: <http://jsc.yazd.ac.ir>

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

- Iranian Society between Tradition and Modernity: The Coexistence of Continuity and Discontinuity** 217
Abolfazl Morshedi
- A Study on the Trends of IT-Base Jobs in Iran: The Effects of IT Developments on Job Changes in Iran** 229
Nader Motie Haghshenas
- Investigating Dis/Satisfaction of Peripheral Community from Industrial Projects: The Case of Oil and Gas Projects in Assaluyeh Region** 249
Saeed Keshavarzi, Mostafa Faramarzian, Zahra Salmanzadeh
- A Phenomenological Investigation of Women's Interpretation of Life after Divorce** 261
Rouhollah Jalili, Maryam Ebrahimi Manesh, Elham Khezri, Seyyed Mohammadali Mirjalili
- COVID Pandemic and Change in Education Style: The Lived Experience of Exceptional School Principals from Virtual Education during the Covid-19 Pandemic** 279
Ahmad Kalateh Sadati, Mojgan Amirian Zadeh, Soroor Hammti
- Phenomenological Study of the Meaning of Life among Marijuana Users: Case Study of Youth in the City of Rasht, Iran** 295
Ehsan Hamidizadeh, Mehran Mohabbati
- The Social Construction of Self-harm in the Changing Context of Educational System: A Qualitative Study of Female Students in the City of Yazd, Iran** 313
Haniesadat Hosseini Fathabadi, Ali Ruhani, Zahra Naderi Nobandegani
- The Relation between Media Consumption Pattern and Change in Fertility Behavior of Married Women in Ahvaz, Iran** 331
Hossein Moltafet, Abdoreza Navah, Zahra Torki Harchgani
- Women and the City: A Sociological Study of Haftkel Women's Feeling of Security** 347
Ali Arabi, Mina Atashi
- Analysis of the Tradition of Cooperation (Hayari) in the Songs and Poems of Bahman Aladdin** 363
Sajad Bahmani, Mehran Bondori

Religious Identity of Adolescent Girls and Its Social Determinants in Kerman City, Iran	383
<i>Elham Shirdel , Fateme Hami Kargar</i>	

REVIEW ARTICLES

A Sociological Study of Domestic Violence against Women in Iran: A Narrative Review	185
<i>Masoud Koochani Esfahani, Farhad Nosrati Nejad, Hamed Sedighi, Asieh Namazi, Hossein Rameshgar</i>	

APPENDIX

Special Reviewers for Volume 1.	417

نشریه تداوم و تغییر اجتماعی

سال اول، شماره دوم، پائیز و زمستان ۱۴۰۱

نشریه «تداوم و تغییر اجتماعی» هر سال در دو شماره توسط دانشگاه یزد منتشر می‌شود. این نشریه حاصل فعالیت مشترک دانشگاه یزد و انجمن جمعیت‌شناسی ایران است و مقالات تخصصی در موضوعات مربوط به حوزه تداوم و تغییر اجتماعی را به زبان‌های فارسی و انگلیسی می‌پذیرد. گستره موضوعی مقالات مورد پذیرش در این دو فصلنامه می‌تواند از سطوح خرد تا کلان، از رفتارها و روابط تا ارزش‌ها و نگرش‌ها، و از تحلیل فرآیندها و علل تا پیامدهای مرتبط با تداوم و تغییر اجتماعی را شامل شود. مقالاتی که روندهای زمانی تغییر در فرآیندها و شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جمعیتی را مورد تحلیل قرار دهند و نیز مقالاتی که به موضوع مدیریت و سیاستگذاری تغییرات اجتماعی و یا پیامدهای آن توجه نمایند، نیز مورد استقبال این نشریه هستند.

صاحب امتیاز و ناشر: دانشگاه یزد

مدیر مسئول: عباس عسکری‌ندوشن

مدیر داخلی: علی روحانی

ویراستار فنی: زینب هاشمی‌خواه

طراح: زهرا جعفری‌پور

پروانه انتشار: ۸۷۹۰۳ مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۰ - معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

شاپا الکترونیکی: ۲۷۸۳-۳۱۰۰

شاپا چاپی: ۲۷۸۳-۳۲۵۹

اعضای گروه دبیران (هیئت تحریریه):

اکبر آقاجانیان (استاد دانشگاه فایت‌ویل آمریکا)؛ سیدعلیرضا افشانی (استاد دانشگاه یزد)؛ علی خاکساری‌رفسنجانی (استاد دانشگاه علامه طباطبایی)؛ پدرام خسرونژاد (استاد دانشگاه سیدنی غربی استرالیا)؛ مسعود چلبی (استاد دانشگاه شهید بهشتی)؛ اکبر زارع شاه‌آبادی (دانشیار دانشگاه یزد)؛ محمد عباس‌زاده (استاد دانشگاه تبریز)؛ عباس عسکری‌ندوشن (دانشیار دانشگاه یزد)؛ محمدباقر علی‌زاده‌اقدم (استاد دانشگاه تبریز)؛ وحید قاسمی (استاد دانشگاه اصفهان)؛ سعیده گروسی (استاد دانشگاه شهید باهنر کرمان)؛ میشل گیلوت (استاد دانشگاه پنسیلوانیا آمریکا).

نشانی: یزد، صفائیه، بلوار پژوهش، دانشگاه یزد، دانشکده علوم اجتماعی، کد پستی: ۸۹۱۵۸۱۸۴۱۱

فکس: ۰۳۵-۳۸۲۱۰۶۴۳

تلفن تماس: ۰۳۵-۳۱۲۳۳۳۲۵

پست الکترونیکی: JSCC@journals.yazd.ac.ir

وبگاه: <http://jssc.yazd.ac.ir>

فهرست مقالات

مقالات پژوهشی

- ۲۱۷ جامعه ایرانی در منازعه سنت و تجدّد: گسست در عین تداوم
ابوالفضل مرشدی
- مطالعه روندهای مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات: شواهدی از تأثیر تحولات فناوری اطلاعات بر
تغییرات مشاغل در ایران
۲۲۹
نادر مطیع حق شناس
- ارزیابی و آسیب شناسی رضایت مندی جامعه پیرامونی از طرح های صنعتی: مورد طرح های نفت و گاز
در منطقه عسلویه
۲۴۹
سعید کشاورزی، مصطفی فرامرزبان، زهرا سلمانزاده
- واکاوی پدیدارشناختی تفسیر زنان از زندگی پس از طلاق
۲۶۱
روح اله جلیلی، مریم ابراهیمی منش، الهام خضری، سیدمحمدعلی میرجلیلی
- همه گیری کوید و تغییر سبک آموزش: تجربه زیسته مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی
در همه گیری کووید-۱۹
۲۷۹
احمد کلاته ساداتی، مژگان امیریانزاده، سرور همتی
- مطالعه پدیدارشناختی معنای زندگی مصرف کنندگان ماری جوانا: مطالعه موردی جوانان شهر رشت
۲۹۵
احسان حمیدی زاده، مهران محبتی
- برساخت اجتماعی خودزنی در بستر تغییرات نظام آموزشی: مطالعه ای کیفی در بین دانش آموزان دختر یزدی
۳۱۳
هانیه السادات حسینی فتح آبادی، علی روحانی، زهرا نادری نوبندگانی
- رابطه الگوی مصرف رسانه ای با تغییر رفتار باروری در میان زنان همسر دار شهر اهواز
۳۳۱
حسین ملتفت، عبدالرضا نواح، زهرا ترکی هرچگانی
- زنان و شهر: بررسی جامعه شناختی پایداری احساس امنیت زنان در شهر هفتکل
۳۴۷
علی عربی، مینا آتشی
- واکاوی آیین همیاری (هیاری) در ترانه ها و سروده های بهمن علاءالدین
۳۶۳
سجاد بهمنی، مهران بندری

۳۸۳ هویت دینی دختران نوجوان شهر کرمان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن
الهام شیردل، فاطمه حامی کارگر

مقالات مروری

۳۹۹ بررسی جامعه‌شناختی خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران: یک مطالعه مروری
مسعود کوچانی اصفهانی، فرهاد نصرتی‌نژاد، حامد صدیقی، آسیه نمازی، حسین رامشگر

پیوست

۴۱۷ داوران علمی نشریه

Iranian Society between Tradition and Modernity: The Coexistence of Continuity and Discontinuity

Abolfazl Morshedi¹

1. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran; a.morshedi@yazd.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and Aim: The transition from tradition to modernity has been an important issue for many social thinkers since the rise of modernity in the West, and sociologists have proposed duals such as "*Gemeinschaft* and *Gesellschaft*", "Feudal and capitalist society", "*mechanical solidarity* versus *organic solidarity*" and "traditional society versus modern society" to explain it. This issue was fundamentally pursued in the twentieth century, especially by some Western thinkers, to the point where a theoretical conflict emerged between the proponents of the "continuity between tradition and modernity" and the proponents of the "discontinuity between tradition and modernity". With the arrival and spread of modernity in Iran, the scope of this conflict has been extended among scholars.

Methods and Data: Using documentary methods and analytical approach, the article highlights three theoretical positions based on the "discontinuity while continuity" model in the conflict between tradition and modernity.

Findings: Three theoretical positions in the debate between tradition and modernity in Iran are separated by analytical method. 1) The group that propose the dissolution of the issue of tradition and modernity and talk about the necessity of setting aside the discourse of tradition and modernity, especially in social sciences in our country. 2) The group that talk about the crisis of modernity in Iran and emphasize the necessity of forming "Occidentalism" to create an independent tradition of social thought. 3) and the third group that assess the crisis in "tradition" in Iran and point out the necessity of rejecting "sociological ideologies" in Iran.

Results: In this article, the views of three of Iran's late social theorists are introduced and analyzed, and an attempt is made to find a solution to the conflict between tradition and modernity in Iran based on the model of "discontinuity while continuity".

Keywords: Tradition, Modernity, Discourse, Continuity, Discontinuity

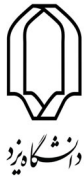
Key Message: Thinkers of each society should, while rethinking the tradition of their society and critique its epistemological logic, turn modernity into the epistemic and cultural elements of their society and into an endogenous phenomenon.

Received: 08 June 2022

Accepted: 04 September 2022

Citation: Morshedi, A. (2022). Iranian Society between Tradition and Modernity: The Coexistence of Continuity and Discontinuity. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 217-228. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2795>

جامعه ایرانی در منازعه سنت و تجدّد: گسست در عین تداوم

ابوالفضل مرشدی^۱

۱- استادیار بخش مردم‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسنده مسئول)؛ a.morshedi@yazd.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: بحث گذر از سنت به تجدّد در قرن بیستم به‌ویژه از سوی برخی از متفکرین مغرب‌زمین پی‌گرفته شد و به شکل‌گیری منازعه نظری بین مدافعان نظریه «گسست سنت و تجدّد» و مدافعان نظریه «تداوم سنت و تجدّد» منجر شد. با ورود و گسترش تجدّد در ایران، این منازعه به ایران نیز کشیده شد که مقاله حاضر تحلیلی است بر این منازعات متأخر در ایران.

روش و داده‌ها: مقاله با روش اسنادی و با رویکرد تحلیلی سه موضع نظری براساس مدل «گسست در عین تداوم»، در جدال میان سنت و تجدّد را به‌مدافه گذاشته است.

یافته‌ها: در ایران، جدال میان سنت و تجدّد قابل تفکیک در سه موضع است: (۱) دسته‌ای که انحلال مسأله سنت و تجدّد را مطرح می‌کنند و از ضرورت کنار نهادن گفتمان سنت و تجدّد، بویژه در علوم اجتماعی در کشور ما، سخن می‌گویند؛ (۲) دسته‌ای که از بحران تجدّد در ایران سخن می‌گویند و بر ضرورت شکل‌گیری «غرب‌شناسی» برای ایجاد سنت مستقل اندیشه اجتماعی تأکید می‌کنند؛ و (۳) دسته سوم سنت در ایران را دچار بحران ارزیابی می‌کنند و ضرورت طرد «ایدئولوژی‌های جامعه‌شناسانه» در ایران را مطرح می‌سازند.

بحث و نتیجه‌گیری: در جامعه ما که تجدّد از بیرون تحمیل شده، مواجهه سنت و تجدّد به صورت «گسست صرف» نمایان شده است. برای گذر از این وضع، لازم است با «پرسش از سنت خود» به فعال کردن و باروری ظرفیت‌ها و امکانات نقادانه سنت پرداخت تا در نهایت، به «فراهم کردن تحوّل در درون سنت» و تحقق الگوی «گسست در عین تداوم» رهنمون شود.

واژگان کلیدی: سنت، تجدّد، گفتمان، نظریه گسست، نظریه تداوم، نظریه گسست در عین تداوم

پیام اصلی: متفکران هر جامعه می‌بایست ضمن بازاندیشی در سنت جامعه خود و سنجش منطق معرفتی آن، تجدّد را به عناصر معرفتی و فرهنگی جامعه خود و به پدیده‌ای درون‌زاد تبدیل کنند.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۸

ارجاع: مرشدی، ابوالفضل (۱۴۰۱). جامعه ایرانی در منازعه سنت و تجدّد: گسست در عین تداوم، *تداوم و تغییر اجتماعی*، (۲): ۲۲۸-۲۱۷.
<https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2795>

مقدمه و بیان مسأله

بحث گذر از سنت به تجدد^۱ از همان آغاز ظهور تجدد در مغرب‌زمین ذهن اهل نظر را در آن سرزمین به خود جلب کرده است و قطعاً جامعه‌شناسان با طرح دوگانه‌هایی مانند «گماینشافت و گزانشافت»، «جامعه فتودالی و سرمایه‌داری»، «جامعه مکانیکی و ارگانیکی» و «جامعه سنتی و جدید (مدرن)»، که ناظر به تفاوت‌های ساختاری و عینی جوامع جدید از جوامع ماقبل خود است، نقش به‌سزایی در تبیین این موضوع داشته‌اند. این مبحث در قرن بیستم به ویژه از سوی برخی از متفکران حوزه‌های مختلف اندیشه به صورت اساسی پی گرفته شد تا جایی که به شکل‌گیری منازعه نظری بین دو جبهه طرفداران نظریه «گسست سنت و تجدد» و طرفداران نظریه «تداوم سنت و تجدد» منجر شد (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۱۲۰ به بعد).

کسانی مانند کارل اشمیت (۲۰۰۵) در مبحث «الهیات سیاسی» و کارل لویت (۱۹۴۹) در مبحث «فلسفه تاریخ» بر این نظرند که اندیشه تحول از سنت به تجدد تداوم خود را حفظ کرده یعنی تنها صورتی جدید به خود گرفته بی‌آنکه در مبانی آن دگرگونی بنیادینی رخ داده باشد. در مقابل، کسانی مانند هانس بلومبرگ (۱۹۸۳ و ۱۹۸۷) و میشل فوکو (۲۰۰۵) در حوزه معرفت‌شناسی و لئو اشتراوس (۱۳۸۷) در حوزه فلسفه سیاسی، بر گسست میان مبانی اندیشه سنت و تجدد تأکید دارند و معتقدند اندیشه تجدد تنها از مجرای نفی مبانی اندیشه سنت امکان‌پذیر شده است. در این منازعه، می‌توان از موضعی میانه یعنی «گسست در عین تداوم» سخن گفت که به کسانی مانند کاسیرر اختصاص دارد (۱۳۹۱). این موضع کاسیرر در بررسی وی از چگونگی سربرآوردن «سوژه» در عصر رنسانس آشکار است: بر خلاف بورکهارت که «سوژه» در عصر رنسانس را پدیده‌ای کاملاً نو تلقی می‌کند تا جایی که آن را در قرون وسطی مطلقاً تصورناپذیر می‌داند، کاسیرر بر این نظر است که ظهور «سوژه» در تقابل با عصر پیشین صورت نمی‌گیرد، بلکه دقیقاً از موضع عصر پیشین سر بر می‌کشد. بر این اساس، کاسیرر ریشه‌های ظهور سوژه را در آراء یکی از فیلسوفان عصر پیش از رنسانس، یعنی کوزانس، نشان می‌دهد (کاسیرر، ۱۳۹۱).

در این مقاله، گذر سنت از تجدد به صورت «گسست در عین تداوم» تفسیر می‌شود که در ادامه و از مجرای شرح منازعات نظری بر سر سنت و تجدد در ایران، آن را توضیح می‌دهیم.

روش تحقیق

در این مقاله با روش اسنادی و با بهره‌گیری از رویکرد تحلیلی سه موضع نظری در مورد سنت و تجدد در ایران تشریح می‌شود. برای معرفی هر موضع، یکی از متفکران معاصر ایرانی که منسجم‌ترین و نزدیکترین بحث درباره آن موضع دارد، به عنوان نماینده آن موضع انتخاب شده است. همچنین از میان آثار مختلف این متفکران، مهم‌ترین کتاب آنها در ارتباط با موضوع انتخاب شده و کوشش شده است با شرح عمیق و همدلانه آرای آنها در کتاب، موضع نظری آنان معرفی و سپس نقد گردد.

یافته‌ها: سه موضع نظری نسبت به سنت و تجدد در ایران

در ایران حدود دو سده است که سنت و تجدد به مسأله بدل گشته و تا کنون تأملات نظری بسیاری در مورد این مسأله صورت گرفته است. ما در اینجا بر اساس روش تحلیلی برخی از متأخرترین این تأملات در ایران را که به نظر می‌رسد هر کدام نماینده جریان‌های

^۱. Modernity

فکری گسترده‌تری در جامعه هستند، مورد بررسی و سنجش (نقد) قرار می‌دهیم تا از مجرای آن، موضع خود را درباره مسأله سنت و تجدد در ایران روشن سازیم.

به طور خلاصه، می‌توان سه موضع نظری را در جدال میان سنت و تجدد در ایران از هم تشخیص داد: (۱) دسته‌ای انحلال مسأله سنت و تجدد را مطرح می‌کنند و از ضرورت کنار نهادن گفتمان سنت و تجدد، بویژه در علوم اجتماعی در کشور ما، سخن می‌گویند؛ (۲) دسته‌ای دیگر از بحران تجدد در ایران و «مرگ جامعه‌شناسی» سخن می‌گویند و بر ضرورت شکل‌گیری «غرب‌شناسی» برای ایجاد سنت مستقل اندیشه اجتماعی تأکید می‌کنند؛ و (۳) دسته سوم، سنت در ایران را دچار بحران ارزیابی می‌کنند و ضرورت طرد «ابدئولوژی‌های جامعه‌شناسانه» در ایران را مطرح می‌سازند. در اینجا، ابراهیم توفیق به عنوان نماینده جریان اول، حسین کچوییان به عنوان نماینده جریان دوم و سیدجواد طباطبایی به عنوان نماینده جریان سوم معرفی و آراءشان مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱- بحران تجدد و ضرورت شکل‌گیری «غرب‌شناسی»

کچوییان به عنوان نماینده این جریان فکری، شکل‌گیری «ما» در حوزه اندیشه در ایران امروز را دنبال می‌کند و آن را منوط به شکل‌گیری «غرب‌شناسی» می‌داند و می‌کوشد شرایط امکان این حوزه مطالعاتی را بررسی و راهکارهایی برای ایجاد چنین امکانی ارائه کند. وی اولین و بنیادی‌ترین گام برای شکل‌گیری این حوزه را نمایاندن تاریخ جدید غرب، یعنی تجدد، به عنوان «تاریخی خاص در میان تاریخ‌ها» و نه «تمدن عام و یگانه و حقیقی بشریت و صورت درست همه تمدن‌ها و تاریخ» می‌داند. با این کار، به باور کچوییان، این امکان به لحاظ شناختی فراهم می‌شود که انسان غیرغربی و از جمله انسان ایرانی، تجدد را در صورت متمایز و ویژه‌اش به عنوان انتخاب خاص انسان غربی و مرتبط با فرهنگ محلی آن دریابد (کچوییان، ۱۳۸۹: ۴-۱۷۳).

کچوییان پیدایی هر جامعه‌ای به عنوان هسته تمدن‌ها را متضمن ارزش‌هایی مطلق و باور به آنها می‌داند (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۶۲) و مسأله اصلی در توضیح و فهم هر رخداد تمدنی یا تحول تاریخی دگرگون‌کننده جهان را مسأله چگونگی خلق ارزش‌های غایی تمدن و تاریخ می‌داند. او بر همین اساس، تمدن‌ها و تاریخ‌های نو را نیز حاصل دگرگونی ارزش‌های بنیادینی ارزیابی می‌کند که در گذشته و پیش از تجدد در صورت خدا یا خدایان مفهوم می‌گردیدند. در همین راستا، وی تجدد را نیز مانند هر تمدن دیگر متضمن وجهه دینی می‌داند با این تفاوت که تجدد این حقیقت را مخفی نگه داشته و از قبول آن امتناع می‌ورزد. به این ترتیب، کچوییان وظیفه اصلی حوزه تجددشناسی را آشکارسازی این واقعیت، یعنی ابتدای تجدد بر ارزش‌هایی غایی و بنیادین، و باز نمودن تاریخ تجدد به عنوان تاریخ خاص و متعلق به یک جامعه و جغرافیا و تاریخ خاص می‌داند. وی سیر تجددشناسی در غرب را شامل سه مرحله می‌داند که از ارزیابی تجدد به عنوان تاریخ عام و یگانه بشری آغاز شده و در آخرین مرحله به ارزیابی تجدد به عنوان تاریخی خاص در کنار تاریخ جوامع و تمدن‌های دیگر رسیده است. در ایران نیز متناسب با این سه دوره تجددشناسی در مغرب‌زمین، سه دوره تجددشناسی قابل تمایز است:

در دوره اول تجددشناسی که از اولین مواجهه‌های ایرانیان با تجدد تا آغاز دهه ۱۳۲۰ را شامل می‌شود، ایرانیان متأثر از تجددشناسان غربی دوره اول و دوم، عقلانیت و علم برآمده در دوره تجدد را معادل با علم و عقلانیت مورد نظر سنت دینی می‌دانستند و به وحدت

جوهری عقل و علم قائل بودند. کچوییان همین امر، یعنی «یکسان‌انگاری علم و عقلانیت تجددی با کلیت و ماهیت علم و عقلانیت»، را خطای اصلی این دوره می‌داند (کچوییان، ۱۳۸۹: ۸۴) و معتقد است هرچند توجه به پیوند وثیق میان هستی‌ارزش‌ها و شیوه‌های زندگی در تمدن اسلامی می‌توانست مانع از این خطا شود، اما غلبه سنت فلسفی یونان بر جهان فکری ایرانیان و فقدان تفکر عقلی در میان اهل سنت به بروز چنین خطایی انجامید. وی همچنین نوع رویکرد حقیقت‌مدار دینی را که به علم و عقل همچون فضیلت‌هایی غایی یا اشرف فضایل انسانی نگاه می‌کرد، زمینه‌ساز پذیرش و قبول ادعاهای کل‌گرایانه اعتبار و ارزش عقلانیت و علم مدرن و تبدیل آن به هدف مطلوب تمدنی در جهان اسلام می‌داند (کچوییان، ۱۳۸۹: ۵-۸۴).

وی دوره دوم تجددشناسی در کشور را همزمان با ظهور جریان مارکسیستی در صحنه فکری کشور می‌داند. در این دوره، در تطابق با دوره تجددشناسی غربی، جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی منابع و ابزارهای مفهومی شناخت تجدد را فراهم کردند. کچوییان ویژگی عمده این دوره را آن می‌داند که هرچند همچنان علم و تکنولوژی و جوه مطلوب غرب تلقی می‌شود اما به مناسبت ظهور نظریه مارکسیستی، ایرانیان بیشتر با رویه استعماری غرب تجددی آشنا شدند و بنابراین از نگاه اسطوره‌ای به تجدد به عنوان تاریخ و تحولی یکپارچه خوب و زیبا، رها شدند (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۰۶).

سومین مرحله تجددشناسی در ایران، دوره مابعد انقلابی یا پساتجددی است که با مرحله سوم آن در غرب تطابق دارد. در این دوره که همزمان است با فروپاشی مرکزیت عقل غربی و چندپاره‌شدن فضای اجتماعی و معرفتی آن، در ایران، صاحبان رویکردهای تجددخواه و تجددطلب نمی‌توانند با ادعاهای عام‌گرایانه و وحدت عقلانیت و علم، سایر رویکردها را از صحنه خارج کرده و به صورت متکلم‌وحده عرصه اندیشه و فکر را تحت تسلط و غلبه خود داشته باشند. در چنین شرایطی «غرب‌شناسی» برای اولین بار امکان می‌یابد (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۱۳-۵).

با این حال، کچوییان معتقد است در شرایط فعلی امکان غرب‌شناسی اساساً در کشور وجود ندارد. وی این عدم‌امکان را هم به بُعد نهادی نسبت می‌دهد و هم به بُعد ذهنی: در بُعد نهادی، ساختار و نظام علمی موجود در سرتاسر جهان از جمله ایران، و به لحاظ ذهنی و نظری، مفروضات حاکم بر ذهن محققان جامعه از موانع عمده در راه ایجاد امکان غرب‌شناسی است (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۴۱). وی شکل‌گیری سؤال یا مسأله غرب‌شناسی را منوط به وجود یک ساختار اجتماعی غیرتجددی و تحقق نسبی این شرایط نهادی یا وجود یک پایگاه اجتماعی بیرون از ساختارها و نهادها با شرایط اجتماعی تجددی و تجددزده می‌داند. به باور وی، انقلاب اسلامی از این جهت تا حدی امکان غرب‌شناسی یا طرح سؤال در این زمینه را فراهم کرد که امکان داد گروه‌ها یا نهادهای اجتماعی در داخل کردارهای غیرگفتمانی و گفتمانی غیرتجددی، اندیشه و عمل و زندگی کنند.

بنابراین، وی خروج این مسأله از حالت جنینی فعلی آن را منوط به بسط و گسترش این شرایط نهادی و استقلال فزاینده آن از شرایط تاریخی حاکم بر جهان کنونی می‌داند. اما وی اذعان دارد که با توجه به نفوذ و گسترش همه‌جانبه تجدد در جهان و تجددزدگی کامل تمام ساختارها، نهادها و شیوه‌های زندگی بشری، تحقق این پیش‌شرط نهادی بسیار دشوار است. بنابراین وی شکل‌گیری نظام علمی متمایز از صورت فعلی را شرطی لازم برای تحقق این پیش‌شرط نهادی می‌داند و راه‌کار کوتاه‌مدت را ایجاد نهادها و ساختارهایی می‌داند که با درک متفاوتی از حقیقت و علم شکل گرفته و به ویژه در درون شکل‌های متفاوت زندگی در قیاس با زندگی تجددی ریشه داشته باشند. چنین نهادها و ساختارهایی می‌توانند به شکل جزئی پایگاه نهادی و اجتماعی لازم را برای تحقق غرب‌شناسی فراهم سازند (کچوییان، ۱۳۸۹: ۳-۱۴۲).

وی معتقد است با این که در مرحله اخیر تجدّدشناسی ابداع مفاهیمی مثل «مدرنیته ایرانی» حاکی از آگاهی به شرایط و اقتضائات تاریخی خاص جوامع غیرغربی دارد، اما همچنان تجدّدطلبان ایرانی به ضرورت یافتن منظر و رویکردی خاص به تجدّد و شکل‌دهی به تجدّدشناسی خاص ایرانی توجه ندارند. حتی در مواردی که نسبت به ضرورت طرحی متفاوت برای بسط تجدّد نیز آگاهی حاصل شده، این آگاهی متوجه شکل‌دهی به تجدّدشناسی متفاوت نیست؛ بلکه به درک اقتضائات ویژه ادغام تاریخ ایران در تاریخ عام تجدّد می‌اندیشد که مبتنی بر همان فرض عامیت و کلیت تاریخ تجدّد است (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۵۲). بر این اساس، کچوییان مشکل عدم‌پیدایی پارادایم «غرب‌شناسانه» در میان صاحب‌نظران ایرانی را فقدان پیوند وجودی با جهان خاص ایرانی می‌داند و «غرب‌زدگی یا ازخودبیگانه‌شدن» روشنفکران جامعه ایران و یا «دفورمه‌شدن و مسخ» آنها را علت عدم‌دسترسی آنها به این جهان خاص و عدم‌تجربه آن می‌داند؛ به نحوی که تجربه آنها تجربه وجودی متفاوتی از شرایط اجتماعی-تاریخی خاص ایران و متفاوت از پایگاه و شرایط مفهوم‌شده در تجدّدشناسی غربی نمی‌گردد (کچوییان، ۱۳۸۹: ۷-۱۵۶).

وی برای برون‌رفت از وضعیت فعلی، دو دسته اقدامات را توصیه می‌کند: (۱) در حوزه نظری: درگیری نظری و مباحثه نقّادانه با نظریه‌های اجتماعی غربی؛ و (۲) لزوم داشتن پایگاه اجتماعی مستقل در عرصه حیات تاریخی-اجتماعی برای اتخاذ منظر و رویکردی متفاوت با تجدّدشناسی در مواجهه با مسأله غرب و تجدّد (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۸۴). همچنین وی معتقد است برای «غرب‌شناسی» پیش از هر کاری نیازمند تأمل درباره هویت ایرانی و مطالعه در مورد ابعاد مختلف آن به ویژه مطالعات تاریخی هستیم. به این ترتیب، به میزانی که در مسیر «خودشناسی» ایرانی پیش برویم و به نوعی اجماع در فهم هویت و ابعاد مختلف آن برسیم، امکان شکل‌دهی به «غرب‌شناسی» به عنوان حوزه‌ای مطالعاتی و برنامه‌ای تحقیقاتی بوجود می‌آید (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۹۶).

در نهایت، کچوییان تغییرات پارادایمی برای ایجاد «غرب‌شناسی» را نه حاصل تغییرات درونی نظریه‌پردازی تجدّدشناسی بلکه حاصل تحوّلی وجودشناختی می‌داند. به بیان دیگر، وی «غرب‌شناسی» را مستلزم آن می‌داند که نظریه‌پردازی از درون جهانی متفاوت با جهان غربی یا تجدّدی و با تأسیس اصول و بنیان‌های متفاوت متافیزیکی انجام گیرد؛ در این وضعیت، استدلال و تأمل عقلانی فرع تحوّلی وجودشناختی است و باید تغییر جهان در دستور کار قرار گیرد و این پیش و بیش از هر چیزی مستلزم عمل است تا نظر (کچوییان، ۱۳۸۹: ۱۵۳).

هرچند کچوییان به درستی بر ضرورت شکل‌گیری «ما» در حوزه اندیشه تأکید دارد و بر یکی از لوازم مهم آن یعنی شکل‌گیری «دیگری» (در برابر «ما») دست می‌گذارد، اما به نظر می‌رسد عدم‌توجه وی به جنبه‌های عام و جهان‌شمول تجدّد و تلاش وی برای تقلیل تجدّد به فرهنگ محلی مغرب‌زمین، کوشش او را به تلاشی یک‌سونگرانه و ناتمام تبدیل ساخته است. در واقع، کچوییان بر مبنای دیدگاه خود نمی‌تواند فراگیرشدن تجدّد در سراسر جهان و در تمام فرهنگ‌ها و دستاوردهای غیرقابل چشم‌پوشی تجدّد در حوزه‌های مختلف (از کشفیات علمی متعدّد و دستاوردهای چشمگیر فناورانه تا دستاوردهای سیاسی و اجتماعی تمدن غرب) را تبیین نماید. همین ضعف در حوزه نظر سبب می‌شود در نهایت امر، وی راه جدایی نظر و عمل را پی‌گیرد و به «عمل‌گرایی» صرف درافتد و بالأخره راه‌حل را در تحوّل وجودی اهل نظر جستجو کند.

۲- انحلال مسأله سنت و تجدّد و ضرورت طرد «گفتمان سنت و تجدّد»

ابراهیم توفیق به عنوان نماینده این جریان فکری، از منظر جامعه‌شناختی و بر حسب مأموریتی که برای جامعه‌شناسی قائل است، به نوعی به موضوع سنت و تجدّد می‌پردازد (توفیق، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۰). توفیق نیز تحلیل اکنونیت و به اصطلاح، «بررسی پروبلماتیک لحظه حال» را مهم‌ترین وظیفه جامعه‌شناسی می‌داند و می‌کوشد چگونگی اجرای این وظیفه را در جامعه خود بیابد. وی جامعه ایران را در مرحله نظروزی ارزیابی می‌کند؛ مرحله‌ای که در آن «تفاسیری وارد گفتگو با یکدیگر می‌شوند که هنوز هیچ‌کدام به محک و تصمیمات تجربی نخورده‌اند، اما حاصل اوهم هم نیستند، بلکه پیامد مطالعات تا کنونی و تجربه شهودی هستند» (توفیق، ۱۳۹۰: ۴). وی از «بحران» در علوم اجتماعی ایران سخن می‌گوید و آن را مربوط به ناتوانی این علوم در اجرای وظیفه اصلی خود، یعنی «فهم معنادار و همدلانه تجربه تجدّد ما» یا «ایجاد فهم و سنجش واقعیت و امر اجتماعی» می‌داند (توفیق، ۱۳۹۰: ۴).

هرچند بحران علوم اجتماعی در ایران تجلی تفکری و روش‌شناختی یافته است ولی توفیق این بحران را دارای «ماهیتی هستی‌شناختی» می‌داند و بنابراین رفع آن را از طریق ترجمه و معرفی نظریه‌های جدید علوم اجتماعی و یا تقویت بنیادهای نظری کلاسیک ناممکن ارزیابی می‌کند (توفیق، ۱۳۹۰: ۵). وی کارویژه علوم اجتماعی را نه انسجام‌بخشی اجتماعی و یا تولید معنا و ارزش (که چنین انتظاراتی از علوم اجتماعی زمینه‌ساز «ایدئولوژی جامعه‌شناسانه» است)، بلکه پرداختن به این پرسش اساسی می‌داند که «اصولاً جامعه، در شرایط تجدّد، در شرایطی که هر آنچه سخت و استوار است، دود می‌شود و به هوا می‌رود، چگونه امکان‌پذیر است» (توفیق، ۱۳۹۰: ۳۳). بر این اساس، وی ریشه مشکل علوم اجتماعی ایران را غلبه بی‌چون‌وچرای پارادایم نوسازی (مدرنیزاسیون) بر آن می‌داند. این پارادایم می‌کوشد تجربه تجدّد ما را بر حسب تقابل سنت و تجدّد و در چارچوب گفتمان «جامعه دوران گذار» فهم کند. اما به باور توفیق، این گفتمان با چنین فروکاهیدنی، دریافت پیچیدگی‌های تجدّد ما، متکثربودن آن، بینابینی و ترکیبی‌بودن آن را ناممکن ساخته است (توفیق، ۱۳۹۰: ۳۳).

وی علت چیرگی گفتمان جامعه دوران گذار بر علوم اجتماعی ما را در نظام دانش-قدرتی که در آستانه ورود ما به عصر جدید شکل گرفت، جستجو می‌کند. وی این نظام دانش-قدرت را چنین توضیح می‌دهد: «این نظام گرچه براساس صورت‌بندی‌های گفتمانی پی‌درپی و جایگزین قوام و نظام یافته است، اما بر بنیادهای معرفتی‌ای استوار است که تنها به تولید نهادین نوعی از دانش تاریخی و اجتماعی می‌انجامد که امکان سنجش آن بنیادها را بوجود نمی‌آورد. اما بدون سنجش علمی این بنیادها، امکان شکل‌گیری علوم اجتماعی، به مثابه نظامی از تولید دانش وجود ندارد که فهم تجربه مدرنیته ما را وجهه همت خود سازد...؛ علوم اجتماعی، در چنین وضعیتی، از حدّ زائده‌ای غیرانتقادی از گفتمان حاکم فراتر نمی‌رود، در خدمت نظام قدرت برآمده از آن گفتمان قرار می‌گیرند و امکانی برای تحلیل سنجش‌گرانه آن بوجود نمی‌آورند و در بهترین حالت به نقد ارزش داورانه محتوای آن گفتمان می‌پردازند، که این خود هیچ نیست، مگر تبدیل شدن به زائده گفتمان رقیب» (توفیق، ۱۳۹۰: ۱۲). وی «پیروی از مدهای نظری روز» و «درج‌ازدن در یک پوزیتیویسم عامیانه و بسیط» را دو نشانه تبدیل علوم اجتماعی به زائده قدرت می‌داند (توفیق، ۱۳۹۰: ۳۳).

بنابراین، وی پروبلماتیک کردن بحران علوم اجتماعی را گام نخست برای رفع این بحران می‌داند و در این مسیر، بهره‌گیری از گفتمان پسااستعماری و چالش معرفت‌شناختی نهفته در آن، و از این طریق، دستیابی به فهمی انتقادی از مدرنیته، را مثمرتر می‌داند (توفیق، ۱۳۹۰: ۴۶). وی نقش «علم منفی» ساختارگرایانه را در آن می‌داند که به ما نشان می‌دهد علوم اجتماعی در خاستگاه تاریخی خود، در اراده معطوف به دانش‌اش به حال و اکنون، ناچار است «دیگری‌ای» را مفروض بگیرد که در بیرون و پشت سر آن «خودی» قرار دارد که

موضوع بررسی است. آنگاه که این علم اجتماعی در سرزمین آن «دیگری» علوم اجتماعی / فراروایت روشنگری به کار گرفته می‌شود، نمی‌تواند مبنای شکل‌گیری اراده معطوف به دانش شود. بنابراین گفتمان دوران گذار هیچ نیست مگر بازتاب میل «دیگری» برای تبدیل شدن به «خود». وی دستاورد مهم گفتمان پسااستعماری را «رسواسازی» می‌داند. این رسواسازی می‌تواند ما را در آستانه قرار دهد؛ آستانه‌ای که ویژگی‌اش تأمل در چگونگی نگارش تجربه تجدّدمان است (توفیق، ۱۳۹۰: ۴۳۶).

به هر حال، با آن که توفیق، به درستی پروبلماتیک بودن علوم اجتماعی در ایران را تشخیص داده، اما به نظر نمی‌رسد راه حل رفع این معضل نادیده گرفتن جریان‌های فکری سنتی در دوره مدرن (که به هر حال گاهی حضوری قدرتمند و تأثیرگذار دارند) و لذا، برانداختن مسأله سنت و تجدّد باشد بلکه به نظر می‌رسد پیش از هر کاری لازم باشد که نسبت سنت و تجدّد در ایران مورد بازاندیشی قرار گیرد و مرز این دو به عنوان دو دوران متفاوت به روشنی مشخص شود و منطق حاکم بر هر یک تشریح و تنقیح گردد. به نظر می‌رسد در ایران بیش از هر کس دیگر، سیدجواد طباطبایی به این نکته توجه دارد.

۳- بحران سنت در ایران و ضرورت طرد «ایدئولوژی‌های جامعه‌شناسانه»

سیدجواد طباطبایی به عنوان نماینده این جریان، به گسست دوران قدیم و جدید باور دارد و از پایان یافتن دوران سنت و ناتوانی سنت در پرسش از خود سخن می‌گوید و بر این اساس، وضعیت کنونی را «دوره تقلید مضاعف» می‌نامد که در آن «نعش» سنت روی دست ما مانده است (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۱۴). از این رو، وی تفسیر نوشته‌های اندیشمندان بزرگ دوره اسلامی را امری محال می‌داند. در این شرایط، وی توجه به سنت را تنها تا آنجا موجه می‌داند که «تذکری مبتنی بر اندیشه دوران جدید باشد تا این تذکر خود شالوده‌ای برای تحکیم تجدّد باشد». بر این اساس، طباطبایی وجهه همّت خود را طرح پرسش آن بحران و توضیح منطق حاکم بر شکست اندیشه سنتی و شرایط «امتناع» قرار داده است (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۵۴).

وی همه آنچه را در یک‌صد سال گذشته در ایران بوجود آمده نه اندیشه بلکه از سنخ ایدئولوژی می‌داند و بنابراین ما را سرگردان میان نوعی «ایدئولوژی جامعه‌شناسانه» و «وجدان تاریخی دوران قدیم فرهنگ و تمدن اسلامی» ارزیابی می‌کند و معتقد است هنوز به وجدان تاریخی جدیدی دست پیدا نکرده‌ایم که بتوانیم آن را به صورت فلسفه تاریخ دوران جدید تأسیس و مقولات و مفاهیم آن را تدوین کنیم. به بیان دیگر، طباطبایی مشکل بنیادین تاریخ دوره اسلامی، به طور کلی و به ویژه تاریخ اندیشه، را پیدا کردن راه برون‌رفتی از بن‌بست دوگانه «تکرار بی‌تذکر سنت و بازسازی آن بر مبنای ایدئولوژی جامعه‌شناسانه» می‌داند و بلافاصله متذکر می‌گردد که این راه جز از مجرای تجدّد، یعنی تأسیس اندیشه فلسفی دوران جدید، امکان‌پذیر نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۷). وی در موضعی رادیکال، تصریح می‌کند: «تفسیر نوشته‌های اندیشمندان بزرگ دوره اسلامی به امری محال تبدیل شده است. از سوی دیگر، تأسیس اندیشه دوران جدید نیز در بن‌بست امتناع رانده شده و تاریخ آن نیز تاریخ عدمی است. از این حیث، به نظر می‌رسد تا زمانی که تغییر موضعی اساسی در آگاهی صورت نگرفته باشد، خروج از وضعیت کنونی امکان‌پذیر نخواهد شد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۴).

طباطبایی از مهم‌ترین پیامدهای تصلّب سنت را آن می‌داند که در دو سده گذشته آشنایی ایرانیان با تجدّد و پذیرش برخی از عوارض آن، جدالی میان طرفداران سنت قدمایی و هواداران اندیشه جدید در نگرفت. همچنین بحث درباره جایگاه سنت و نسبت آن با اندیشه جدید تنها میان اهل ایدئولوژی و گروه‌های پراکنده سنت‌گرایان در گرفت و این جدل با چیرگی اهل ایدئولوژی پایان یافت (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۱۱). بنابراین، شرایط ما از نظر طباطبایی شرایط دشوار و غیر قابل توضیح شده است: «در غیاب اندیشه تجدّد و نظامی از مفاهیم و مقولاتی که توان چالش و روبرویی با واقعیت کنونی را داشته باشد، وضعیت ما بسیار پیچیده و تا حدی غیرقابل توضیح شده است، زیرا در شرایطی که می‌بایستی اندیشه تجدّد شالوده‌ای نو برای درک ماهیت دوران جدید فراهم می‌کرد، ایدئولوژی جانشین اندیشه شد و لاجرم، راه را برای تحوّل که در شرف انجام بود، مسدود کرد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۶۵-۳۶۴).

بر اساس ارزیابی طباطبایی از شرایط کنونی اندیشه در ایران، وی از ضرورت تأسیس «پدیدارشناسی وجدان نگون‌بخت ایرانی» می‌گوید و معتقد است: «طرح مشکل آگاهی دوران جدید و موضع ما در قبال اندیشه تجدّد، نیازمند تأسیس نظریه‌ای از آن سنخ است که در ایده‌الیسم آلمانی از کانت تا هگل و البته، به ویژه در نظریه آگاهی هگل طرح شد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۵۹). وی این اندیشیدن فلسفی را تنها از مجرای تأکید بر «گسیختگی» به عنوان مفهوم بنیادین و آغازین هر گونه فلسفیدن ممکن می‌داند و با مقایسه شرایط امروز ایران با اواخر قرن ۱۸ آلمان ادامه می‌دهد: «... در وضعیتی که امروزه ایران زمین قرار دارد، یعنی وضعیت بحران مزمنی که با فراهم آمدن مقدمات جنبش مشروطه‌خواهی مردم ایران آغاز شده و هنوز با گذشت بیش از یک سده، پایانی بر آن متصور نیست، تنها طرح بحران به عنوان مفهومی بنیادین می‌تواند مؤدی فراهم آمدن شرایط امکان حصول آگاهی باشد و لاجرم باید نه تنها از طرح پرسش آن بحران طفره نرفت، بلکه باید بحران را چونان مفهوم بنیادین پدیدارشناسی وجدان‌نگون‌بخت ایرانی طرح کرد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۶۱).

به بیان دیگر، طباطبایی بحران کنونی را بحرانی در بنیادها می‌داند و راه برون‌رفت را در انتقال بحث از ظواهر به مبانی و تجدیدنظر در آنها و بویژه «جابجایی بنیادین در قلمرو نظام کلامی-فلسفی و اتخاذ موضعی نو در اندیشه دینی» می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۹۷). از این منظر، وی پرسش از بحران در بنیادها را ضروری می‌داند و بویژه ایده‌الیسم آلمانی را دارای اهمیت به‌سزایی برای ما قلمداد می‌کند: «در بحث از تجدّد و نسبت آن با سنت در دوران جدید که بحث از «شرایط»، به عنوان بحث از مبانی حصول آگاهی و پدیدارشناسی آن، به تبع فیلسوفان آلمانی از کانت تا هگل طرح شده، لاجرم، باید به اندیشه هگلی بازگشت» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۴). طباطبایی که بازگشت به اندیشه‌ای فلسفی را جز از طریق تأسیس اندیشه‌ای نو ممکن نمی‌داند، بازگشت به هگل و ایده‌الیسم آلمانی را و نسبت ما با آن سنت را چنین شرح می‌دهد: «در واقع، بازگشت به هگل و ایده‌الیسم آلمانی ... تکرار بحث این فیلسوفان نیست که به هر حال، به گذشته آلمانی تعلق دارند و از این حیث، نه با گذشته ما نسبتی دارند و نه به طریق اولی، با مشکلات کنونی ما. اما آنان، به عنوان فیلسوف، پرسش از بحرانی را طرح کرده‌اند که بحران کنونی ما، یعنی بحرانی که بیش از یک سده از ظهور آن می‌گذرد، با آن پیوندی بنیادین دارد و در نهایت، نمی‌تواند بی‌توجه به آن پرسش، مورد بحث قرار گیرد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۵-۴۴).

با این که طباطبایی بر گسست بین سنت و تجدّد تأکید دارد و بر این اساس، تفسیر نوشته‌های اندیشمندان بزرگ دوره اسلامی را امری محال قلمداد می‌کند، با این حال، او اندیشه بی‌سنت را امری ممتنع می‌داند و معتقد است بویژه در دوران جدید، اساس هر تمدنی بر اندیشه‌ای عقلانی استوار است و این امر جز از مجرای وجود سنتی زنده و زاینده و در تحوّل پیوسته و تجدیدنظر در مبانی آن با توجه به الزامات دوران جدید ممکن نیست. بر این اساس، وی بر اهل تجدّد ایرانی خرد می‌گیرد که هرگز نتوانسته‌اند به اهمیت و جایگاه سنت

در نظام اندیشه ایرانی پی ببرند و در این توهم افتاده‌اند که دوره سنت سپری شده است و نیازی به پرداختن آن وجود ندارد (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۸). در همین راستا، وی راه تجدید اندیشه در ایران را تأکید بر سنت اندیشه فلسفی از فارابی و ابن‌سینا تا ملاصدرا و به ویژه نقادی این سنت می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۶۹).

در مجموع، می‌توان گفت موضع طباطبایی در گذر زمان از موضعی سراسر بدبینانه که مبتنی بر «گسست صرف» بین سنت و تجدّد و امتناع اندیشه است، به موضعی نسبتاً امیدوارانه که مبتنی بر امکان «گسست در عین تداوم» از سنت به تجدّد و امکان تحول در سنت برای گذر به تجدّد است، در حرکت بوده است (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۱۲۰؛ فیرحی ۱۳۹۳). طبق موضع اول، ما تماماً در بحران به سر می‌بریم و راه ما با سنت کاملاً قطع شده و هر گونه تلاش برای بهره‌گیری و ارتباط با سنت به شکل‌گیری ایدئولوژی ختم خواهد شد. اما براساس موضع دوم، ما می‌توانیم با نگاهی نقادانه و با توجه به الزامات دوران جدید به سراغ اندیشه فلسفی و عقلانی سنت خودمان برویم و آن را به مصادف اندیشه دوران جدید ببریم تا از این طریق، مواجهه سنت با تجدّد را از مجرای مدل «گسست در عین تداوم» و «انقلاب از مجرای اصلاح» به سرانجام برسانیم.

بحث و نتیجه‌گیری: ضرورت تمهید تحول در درون سنت

با توجه به جهانی و فراگیر شدن «رخداد»های سرآغاز تجدّد، یعنی انقلاب علمی و کیهان‌شناختی و «ازجاکنندگی»های معرفتی و اجتماعی حاصل از آن، مواجهه سنت با تجدّد برای همه سنت‌ها و تمدن‌های سنتی به امری گریزناپذیر تبدیل شده است. اما سخن بر سر آن است که این گذر چگونه رخ دهد که جامعه‌ای مانند ایران که از سنتی غنی و فراگیر برخوردار است، به دام ایدئولوژی و بحران اندیشه درنیفتد و با کم‌ترین عوارض هویتی و معنایی، بتواند در عصر جدید مستقل و نقش‌آفرین باشد. در مغرب‌زمین که تجدّد به صورت تدریجی و از مجرای تحول از درون سنت، به صورت درون‌زا، سر برآورده است، می‌توان سخن از «گسست در عین تداوم» گفت. اما در جوامع غیرغربی، از جمله جامعه ما که تجدّد از بیرون و به ویژه در مراحل اولیه، به صورت نظامی‌گری، بر آنها تحمیل شده، این مواجهه عمدتاً خود را به صورت «گسست صرف» نشان داده است. و در این فرایند، سنت، در مواجهه با تجدّد تحمیلی و به‌ویژه صورت‌های سلطه‌جویانه و استعماری آن، تا حدّ زیادی رنگ ایدئولوژی به خود گرفته و اندیشه سنتی به مثابه «اسلحه‌ای» علیه تجدّد به کار افتاده است.

با این حال، نقش اهل نظر هر جامعه این است که بکوشند ضمن بازاندیشی در سنت جامعه خود و سنجش (نقد) منطق معرفتی آن، تجدّد را به عناصر معرفتی و فرهنگی جامعه خود، یعنی به پدیده‌ای درون‌زاد، تبدیل کنند تا مواجهه سنت با تجدّد را از «گسست صرف» به «گسست در عین تداوم» مبدل سازند و راه را برای «انقلاب از مجرای اصلاح» به جای «انقلاب بدون اصلاح» (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۱۱) بگشایند. با این کار، آنها نه تنها گذر از سنت به تجدّد را تسهیل می‌کنند و تا حدّ امکان از آسیب‌های آن می‌کاهند بلکه، زمینه را برای نقش‌آفرینی و تحرک سنت برای حل معضلات و مشکلات جوامع جدید فراهم می‌کنند. اما در شرایط کنونی ایران که سنت در آن به لُکنت افتاده و توان خوداندیشی و نقادی خود را ندارد، گریزی نیست که ابزارهای مفهومی این نقادی از دستگاه مفاهیم اندیشه فلسفی اروپایی وام بگیریم (همان: ۷). اما چنین کاری چندان هم ساده نیست و برای آن، راه هموار و کوبیده‌ای وجود ندارد.

محمد رضا نیکفر به مشکلات این راه اشارات درستی دارد. او که مشکل اصلی را فقدان توانایی ما در نقّادی خود یا «خودنگری» می‌داند، هرگونه تلاش برای گرفتن ابزار نقد و تفکر انتقادی از غرب را منجر به دوپاره‌شدن ما، ارزیابی می‌کند: «ما را توانایی خودنگری نیست، چون «خود» ما فاقد بینش خودنگر است. به عبارت دیگر، ما را توانایی خود«نگری» نیست چون ما را توانایی «خود»نگری نیست. در اینجا به وضوح دایره‌ای دیده می‌شود ... خارج‌شدن از این دایره ایجاب می‌کند که بینش خودنگر در خارج آن گذاشته شود. اما این بینش بر «خود»ی دیگر استوار است، نمی‌تواند «خود» ما را بشناسد. یا فقط می‌تواند جنبه‌ها و پاره‌ای از آن را بشناسد و از این رو ممکن است در روند شناسایی خود دوپاره شود و دست آخر مخلوطی شود بی‌انتظام» (نیکفر، ۱۳۷۴).

البته نکته کلیدی دیگری نیز در اینجا نهفته است و آن این که همانگونه که سعید (۱۳۸۲) به خوبی نشان داده، هرگونه اندیشیدنی به خود مستلزم نوعی «غیریت‌سازی» و هرگونه شکل‌دهی به «ما» ضرورتاً همراه با تعریف «دیگری» است و این چیزی است که در شکل‌گرفتن اندیشه مدرن و «ما» غربی در چند صد سال اخیر اتفاق افتاده و حاصل آن برساخته‌شدن یک «شرق» مجعول در برابر «غرب» است. غربی‌ها در شکل‌دهی به «ما» خود چندان دچار مشکل نبودند چون این «ما» از درون و طی فرایندی تدریجی و تکاملی شکل گرفت و ابزارهای خوداندیشی نیز به تدریج کشف شد یا شکل گرفت. مهم‌تر این که هیچ «دیگری» قدرتمند و مسلطی وجود نداشت و آنها می‌توانستند «دیگری» خود را آنگونه که می‌خواستند شکل دهند، همانگونه که با کشورهای غیرغربی چنین کردند و «شرق» را به عنوان «دیگری» خود آنگونه که می‌خواستند صورت‌بندی کردند. اما وضعیت سخت و بغرنج پیش روی ما در این است که چون (بر اثر تحولات گسترده در جهان خارج و داخل خودمان) در زمانی می‌خواهیم «ما» خود را (باز) تعریف کنیم که «افتاده‌ایم» و توان و ابزارهای بازاندیشی و پرسش از خود (خودنگری) را از دست داده‌ایم، بنابراین مجبوریم «بینش خودنگری» یعنی مفاهیم و ابزارهای نظری بینش از خود را از «دیگری» خود یعنی تجدّد غربی بگیریم. این ما را با یک دور مواجه می‌کند. نکته به همان اندازه مهم این است که «دیگری» ما قوام‌یافته و شکل‌گرفته است و رابطه ما با او از جنس «زخم» شده است به طوری که گویی او «ما را افتاده می‌خواهد».

به هر حال، با این که به نظر می‌رسد در رابطه سنت و تجدّد در ایران گریزی از «دوپاره‌شدن» و شکل‌گیری «مخلوط بی‌انتظام» نیست، اما راه‌حل موقت را می‌توان این گونه صورت‌بندی کرد که: «بینش اولیه خودنگر را از خارج از دایره سنت بگیریم اما در دایره سنت بمانیم» (همان). یعنی، ما به جای تلاش برای گسست و گریز از سنت، باید بازپرداخت آن و تمهید انقلابی در درون همان سنت را در دستور کار خود قرار دهیم. به بیان فیرحی (۱۳۸۶: ۱۲)، «در دورانی که ما زندگی می‌کنیم، ادبیات سیاسی [و اجتماعی] ما بیش از هر زمان دیگری، نه در جستجوی گریزگاه و گسست با سنت بلکه نیازمند جایگاه و پایگاهی مناسب در سنت از یک‌سو، و تمهید انقلابی در درون همان سنت از سوی دیگر است، تا بتواند به غربال و بازپرداخت اساسی در ساحت اندیشه و سنت بپردازد».

به عبارتی، بایستی از مفاهیم اندیشه فلسفی اروپایی برای «پرسش از خود» بهره گرفت. اما این بهره‌گیری باید ما را به «تذکر در سنت» و فعال‌کردن و باروری ظرفیت‌ها و امکانات نقادانه سنت و در نهایت، «فراهم‌کردن تحول در درون سنت» رهنمون شود و نه «گسست از سنت». این امر باید به «بازیابی نوعی خودآگاهی در تفکر اسلامی و توانمندکردن این تفکر در نوشتن تاریخ خود و کشف مفهوم «سنت»» یاری رساند و این محقق نمی‌شود مگر این که این تلاش‌ها «از دیگرآگاهی شرق‌شناسانه غربی‌ها به خودآگاهی غرب‌شناسانه نویسندگان جوامع اسلامی عبور کند» (فیرحی ۱۳۸۶: ۳۴). به عبارتی، این تلاش‌ها باید کمک کند که سنت اسلامی-ایرانی که در چند صد ساله اخیر فتور و نحیف و تکیده شده و به‌ویژه در صد سال اخیر فرش خود را در سرزمین ایدئولوژی گسترده است، خود را

و ظرفیت‌های نقّادانه و «خود»‌بینی را بازیابد و ضمن این که خود را از زیر اندیشه ایدئولوژی زده بیرون می‌کشد، زمینه گفتگو با اندیشه جدید و ورود به دوران جدید را به تدریج فراهم کند.

یادداشت

۱- فیرحی در نوشتن «تاریخ اکنون» ایران بازگشت به دوره میانه اسلامی (سده‌های سوم تا ششم هجری) را ضروری می‌داند، چراکه یکی از خاستگاه‌های وضعیت کنونی تفکر و زندگی سیاسی در ایران را «عقلانیت سیاسی»‌ای می‌داند که در قالب جریان‌های مختلف اندیشه سیاسی در آن دوره تأسیس شده و بازپرداخت ویژه‌ای از نصوص و شریعت اسلام ارائه کرد. وی گزیده‌بینی و کژتابی‌بودگی نسبت به نصوص دینی و گذشته اسلامی و ماهیت اقتدارگرایانه را مهم‌ترین ویژگی این نوع عقلانیت و دانش سیاسی می‌داند (فیرحی ۱۳۸۶: ۱۱) و بر همین اساس، تلقی این دانش به عنوان یک «نظام گفتار» و تحلیل انتقادی آن را گامی اساسی در جهت فهم سنت و نیز مقدمه‌ای برای فهم علمی [= غیرایدئولوژیک] نصوص دینی می‌داند (فیرحی ۱۳۸۶: ۵۲). فیرحی که مشکل کنونی جامعه ما را فقدان چنان موضع معرفتی می‌داند که «با گذر از تقابل ایدئولوژیک سنت / تجدّد و نقّادی روش‌مند آنها، وضعیت میان-معرفتی انسان مسلمان امروز را در نسبت بین آن دو ارزیابی کند»، تحلیل گفتمان را موجه می‌یابد چراکه «در متن آن، دریافتی اساسی نسبت به فاصله‌گذاری با دو روایت کلان سنت و تجدّد وجود دارد و هر دو روایت را از بیرون و دوردست می‌نگرد». وی تصریح می‌کند «در شرایطی کنونی ما که هر گونه بحث از سنت و تجدّد، لاجرم، به تقابل در مواضع ایدئولوژیک ختم می‌شود، و با کشیده‌شدن به "گذشته‌گرایی" و یا "تجدّدنمایی"، مانع از نقد تجدّد از یک‌سو، و نیز، بازگشت انتقادی به سنت، از طرف دیگر، شده است، این اتخاذ موضع فلسفی از نظر روش و معرفت‌شناسی نیز اساسی است و به ناچار، به رغم اشکالاتی که چنین اتخاذ موضعی دارد و تا کشف رهیافتی کارآمدتر، گریزی از آن نیست» (فیرحی ۱۳۸۶: ۶۲).

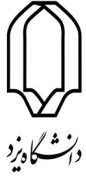
تشکر و قدردانی

در تبیین مواضع آقای دکتر حسین کجوییان، از جزوه درس گفتارهای دوره دکتری ایشان در دانشگاه تهران با نام «بنیان‌های قدسی جامعه» بهره برده‌ام. جا دارد در اینجا از ایشان تشکر کنم که این جزوه را در اختیار من قرار دادند.

منابع

- اشتراوس، لئو (۱۳۸۷). *فلسفه سیاسی چیست؟*، (ترجمه فرهنگ رجایی)، تهران: انتشارات فرهنگی و علمی، چاپ سوم.
- توفیق، ابراهیم (۱۳۹۰). جامعه دوران گذار و گفتمان پسااستعماری: تأملی در بحران علوم اجتماعی در ایران، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره دوازدهم، ۱ و ۲.
- توفیق، ابراهیم (۱۳۹۶). *درباره نظام دانش*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- سعید، ادوارد (۱۹۷۸) *تسرق‌شناسی*، (ترجمه عبدالرحیم گواهی)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۷۹). *ابن خلدون و علوم اجتماعی*، چاپ دوم، تهران: طرح نو.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۲). *جدال قدیم و جدید*، تهران: نشر نگاه معاصر.

- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۶ الف). *زوال اندیشه سیاسی در ایران*، تهران: کویر.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۶ ب). *مکتب تبریز و مبانی تجدّدخواهی*، تهران: انتشارات ستوده.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۸). *درآمدی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران* (ویراست جدید)، چاپ دهم، تهران: انتشارات کویر.
- فیرحی، داود (۱۳۸۶). *قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام*، چاپ ششم، تهران: نشر نی.
- فیرحی، داود (۱۳۸۷). *نصوص دینی و فلسفه سیاسی*، متن سخنرانی در نشست «بررسی میزان تأثیرپذیری فیلسوفان مسلمان از قرآن و سنت»، به نقل از سایت فیرحی به آدرس: <http://www.feirahi.ir/?article=134>.
- فیرحی، داود (۱۳۸۹). *دین و دولت در عصر مدرن: دولت اسلامی و تولیدات فکر سیاسی* (جلد اول)، تهران: رخداد نو.
- فیرحی، داود (۱۳۹۰). *آخوند خراسانی و امکانات فقه مشروطه*، کنگره بین‌المللی آخوندخراسانی، به نقل از سایت فیرحی به آدرس: <http://www.feirahi.ir/?article=172>.
- فیرحی، داود (۱۳۹۳). *سخنرانی در جلسه نقد و بررسی آثار و اندیشه‌های دکتر سیدجواد طباطبایی* (<http://gadim-va--۳۵۸.aspx>) (<http://jadid.blogfa.com/post>).
- کاسیرر، ارنست (۱۳۸۹). *فلسفه روشنگری*، (ترجمه یدالله موقن)، چاپ دوم، تهران: انتشارات نیلوفر.
- کاسیرر، ارنست (۱۳۹۱). *فرد و کیهان در فلسفه رنسانس*، (ترجمه یدالله موقن)، تهران: نشر ماهی.
- کچوییان، حسین (۱۳۸۵). *نظریه‌های جهانی‌شدن و دین*، تهران: نشر نی.
- کچوییان، حسین (۱۳۸۹). *تجدّدشناسی و غرب‌شناسی؛ حقیقت‌های متضاد*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نیکفر، محمدرضا (۱۳۷۴). در ضرورت "تّهافت" دیگر، *نشریه نگاه نو*، شماره ۲۵، صص ۱۲۷-۱۳۱.
- Blumenberg, Hans (1983). *The Legitimacy of the Modern Age*, Cambridge, MA: MIT Press
- Blumenberg, Hans (1987) *Genesis of the Copernican World*, Cambridge, MA: MIT Press
- Cassirer, Ernest (2000). *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy*. Translated with an introduction by Mario Domandi. New York: Dover Publications
- Foucault, Michel (2005). *Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, London and New York: Routledge Press
- Löwith, Karl (1949). *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History*, Chicago: University of Chicago Press
- Schmitt, Carl (2005). *Political Theology: Four Chapters on The Concept of Sovereignty*, translated by George Schwab, Chicago: The University of Chicago Press.

A Study on the Trends of IT-Base Jobs in Iran: The Effects of IT Developments on Job Changes in Iran

Nader Motie Haghshenas¹

1. Assistant Professor of Demography, National Institute of Population Research, Tehran, Iran (Corresponding Author); nader.haghshenas@nipr.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and Aim: With the development of technology globally, a new era of job opportunities based on information technology has been created and has posed challenges to the labor market. It is important to know these developments scientifically and politically. The main purpose of this study is to investigate the transformation of jobs based on information technology in the country.

Methods and Data: In addition to using existing data sources such as national census data, the present paper also used documentary-analytical methods and structured interview techniques.

Findings: The findings of the study showed that following the wide wave of changes in IT-based jobs in different countries of the world, our country has experienced significant changes in this field in the last two decades. Teleworking, the existence of new startups of Digi Kala and Snapp are examples of this transition in Iran. The study of changes in the classification structure of jobs based on information technology in 2016 compared to 1996 shows that in the main group of specialists, 9 job titles and in the main group of technicians and assistant specialists, 12 job titles have been added to the group of units.

Conclusion: The effect and pace of change in IT-based jobs in the country has been significant and noticeable. Studying the driving factors and measuring the realization of the predicted turning points in the field of transformation of IT-based jobs in Iran, especially in the provinces for the next five years are the research recommendations.

Keywords: Technological Revolution, Population, Job Structure, Transformation, New Jobs and Startups.

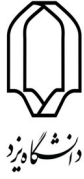
Key Message: The use of information technology in the government, business, international and domestic exchanges parts have caused fundamental changes in the national economy. Accelerating the path of transformations and updating new technologies in the field of occupations and joining the global economy is the most important policy message of paper.

Received: 19 January 2022

Accepted: 31 May 2022

Citation: Motie Haghshenas, N. (2022). A Study on the Trends of IT-Base Jobs in Iran: The Effects of IT Developments on Job Changes in Iran. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 229-247. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2730>

مطالعه روندهای مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات: شواهدی از تأثیر تحولات فناوری اطلاعات بر تغییرات مشاغل در ایران

نادر مطیع حق شناس^۱

۱- استادیار جمعیت‌شناسی، گروه اقتصاد جمعیت و سرمایه انسانی، موسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران (نویسنده مسئول): nader.haghshenas@nipr.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: با گسترش تکنولوژی و فناوری در سطح جهانی، برهه جدیدی از فرصت‌های شغلی مبتنی بر فناوری اطلاعات ایجاد شده و چالش‌هایی را پیش روی بازار کار کشور قرار داده است. شناخت این تحولات از حیث علمی و فرصت‌های سیاستی اهمیت دارد. هدف اصلی مطالعه، بررسی دگرذیسی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشور است.

روش و داده‌ها: از آنجا که در این پژوهش تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات مدنظر بوده، علاوه بر استفاده از منابع داده‌ای موجود مانند اطلاعات سرشماری‌های کشور، از روش‌های اسنادی-تحلیلی و تکنیک مصاحبه ساخت‌یافته نیز استفاده شده است.

یافته‌ها: یافته‌های مطالعه نشان داد که به دنبال موج گسترده تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشورهای مختلف جهان، کشور ما نیز در دو دهه گذشته، تحولات قابل ملاحظه‌ای را در این زمینه تجربه کرده است. شیوه دورکاری، وجود کسب و کارهای نوین دیجی کالا و اسنپ، نمونه‌هایی از دگرذیسی در حوزه فناوری‌های نوین در ایران هستند. بررسی تغییرات ساختار طبقه‌بندی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد در گروه اصلی متخصصان، ۹ عنوان شغلی و در گروه اصلی تکنسین‌ها و کمک متخصصان، ۱۲ عنوان شغلی به گروه واحدها اضافه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری: تأثیر و سرعت تغییرات در مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشور چشمگیر و محسوس بوده است. مطالعه عوامل پیشران و سنجش میزان تحقق نقاط عطف پیش‌بینی شده در زمینه دگرذیسی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران به‌ویژه در سطح استان‌ها تا پنج سال آینده از جمله پیشنهادات تحقیقاتی این مطالعه هستند.

واژگان کلیدی: انقلاب تکنولوژیکی، جمعیت، ساختار مشاغل، دگرذیسی، مشاغل و کسب و کارهای نوین

پیام اصلی: به‌کارگیری فناوری اطلاعات در بخش‌های دولتی، کسب و کار، مبادلات بین‌المللی و داخلی سبب تحولات اساسی در اقتصاد کشور شده است. شتاب بخشیدن به مسیر تحولات و بروز رسانی فناوری‌های نوین در حوزه مشاغل و پیوستن به جرگه اقتصاد جهانی، مهمترین پیام سیاستی مقاله است.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۹

ارجاع: مطیع‌حق شناس، نادر (۱۴۰۱). مطالعه روندهای مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات: شواهدی از تأثیر تحولات فناوری اطلاعات بر تغییرات مشاغل در ایران، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۲۴۷-۲۲۹. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2730>

مقدمه و بیان مسأله

در دو دهه گذشته، اقتصاد جهان شاهد تغییرات قابل توجهی در ساختار و پویایی بازار کار بوده است. بازار کار جهانی به‌طور فزاینده‌ای تغییر یافته و منعطف‌تر از قبل شده، تکنولوژی و به تبع آن، سازمان کار به سرعت در حال تغییر است. هم‌زمان با انقلاب تکنولوژیکی، کلان روندهای جمعیت‌شناختی و جهانی‌سازی هم وجود دارند که ممکن است تأثیر بیشتر و طولانی‌تری بر دنیای کار داشته باشند. روند تحولات جهانی مانند تغییرات چشمگیر در وضعیت جمعیتی، پدیده مهاجرت، ظهور فناوری نوین و طرح دیدگاه‌های جدید در مدیریت و سازمان، افق‌های تازه‌ای را فراروی برنامه‌ریزان و مدیران امور اشتغال قرار می‌دهد (سلگی، ۱۳۹۳).

این که چگونه انقلاب فناوری نوین را درک نموده و آن را شکل دهیم، از مهم‌ترین چالش‌های موجود در این زمینه است. به تعبیر شوآب^۱ (۱۳۹۶)، انقلاب فناوری چیزی کمتر از تغییر شکل و دگردیسی نسل بشر نبوده و چیزی نیست که نسل بشر پیش از این تجربه نموده باشد. ما هم اکنون شاهد جابجایی‌های ژرف در گستره همه صنایع هستیم که ویژگی همه آنها ظهور مدل‌های کسب و کار نوین، مرزشکنی در مشاغل و شکل‌دهی مجدد به تولید، مصرف، حمل و نقل و سامانه‌های رسانش^۲ است. در جبهه اجتماعی، یک جابجایی پارادیمی، ماهیت کار و ارتباط برقرارکردن و نیز چگونگی بیان، اطلاع‌دادن و سرگرمی ما را دربرمی‌گیرد. همسان این روند، حکومت‌ها و نهادها، سامانه‌های آموزش، ارائه مراقبت‌های سلامت و حمل و نقل و بسیاری از گستره‌های دیگر، در حال باز شکل‌دهی خود هستند. اگر ما در حال شکل‌دهی به یک آینده جمعی که اهداف و ارزش‌های مشترک را بازتاب می‌دهد در سر می‌پرورانیم، ایجاد یک درک برخاسته از خردجمعی، حیاتی است. ما باید یک منظر مشترک جهانی و جامع پیرامون آن که چگونه فناوری، زندگی ما و نیز نسل‌های آینده را تغییر می‌دهد و همچنین چگونه زمینه انسان، فرهنگ و جامعه‌ای را که در آن زیست می‌کنیم، باز شکل می‌دهد، به دست آوریم (شوآب ۱۳۹۶).

یکی از فناوری‌هایی که طی چند دهه گذشته، اساس و بستر تحول در زندگی بشر بوده است، فناوری اطلاعات است. فناوری اطلاعات نه تنها خود موجب تولید موقعیت‌های جدید شغلی شده، بلکه زمینه‌ساز تغییرات بنیادی در بسیاری از مشاغل دیگر هم بوده است. اهمیت آن به حدی است که بسیاری از کشورها از جمله انگلستان، ایالات متحده و استرالیا این فناوری در حوزه فناوری‌های راهبردی قرار گرفته است (نیرومند و همکاران، ۱۳۹۲).

یکی از مباحث مهم اقتصادی جهان در دهه‌های اخیر، بحث اشتغال نیروی کار است. کشورهای مختلف در پی افزایش اشتغال در جهت افزایش رضایت اجتماعی و رشد تولید هستند. تارو در کتاب خود تحت عنوان «نبرد اقتصادی آینده ژاپن، آمریکا و اروپا»، رشد کشورهای همچون آمریکا و ژاپن را ناشی از منابع انسانی آنها بیان نموده است. از سوی دیگر، در کنار توسعه اشتغال نیروی انسانی، بحث جهانی‌شدن و پیشرفت فناوری اطلاعات نیز به‌طور گسترده طی سال‌های اخیر مطرح شده است، به‌گونه‌ای که این مسائل، به جزء جدایی‌ناپذیر ابعاد توسعه کشورها بدل گشته‌اند. تحولات جدید اقتصادی به صورت وسیع بر گسترش فناوری اطلاعات به‌ویژه افزایش استفاده از اینترنت در فعالیت‌های اقتصادی تأکید می‌ورزند (Barnes, 2007). نتایج مطالعات روشن می‌کند که فناوری اطلاعات، دارای آثار گسترده‌ای بر اقتصاد جامعه در سطح خرد و کلان است. تأثیر بر نوع و ماهیت مشاغل و بازار کار از جمله مهم‌ترین آنهاست. این فناوری، نوع مشاغل را از چهار طریق: حذف، ایجاد، تغییر مشاغل و انجام کار از راه دور، تحت تأثیر قرار می‌دهد. فناوری اطلاعات بر ساختار مشاغل نیز تأثیر گذاشته و ماهیت مشاغل در جامعه را از طریق کاهش متوسط سختی کار، فکری‌تر شدن، ناپایدارتر شدن و

¹ Schwab

² Delivery Systems

تخصصی‌تر شدن مشاغل، متحول می‌کند (عمادزاده و دیگران، ۱۳۸۵). حال با توجه به این که عصر اطلاعات با ویژگی‌های خاص خود ساختار کار و اشتغال را دستخوش تغییر و تحولات بسیاری می‌کند، لازم است آثار فناوری اطلاعات بر تحولات و پویایی‌های مشاغل در سطح کشور مورد بررسی قرار گیرد. بی‌تردید، ایجاد مشاغل جدید و متنوع در عصر اطلاعات، با توجه به تحولات تکنولوژی و بخصوص تکنولوژی اطلاعات، مستلزم شناخت ماهیت این مشاغل است. آگاهی از تأثیرپذیری مشاغل از تکنولوژی یا اثرگذاری بر توسعه آن، نتیجه درک ماهیت مشاغل خواهد بود. خط استدلال این مطالعه این است که با گسترش تکنولوژی و فناوری در سطح جهانی، برهه جدیدی از فرصت‌های شغلی مبتنی بر فناوری اطلاعات ایجاد شده و چالش‌هایی را پیش روی بازار کار کشور قرار داده است، که شناخت این تحولات از حیث علمی و فرصت‌های سیاستی اهمیت دارد. لذا، هدف اصلی این مطالعه، بررسی زمینه‌های تحول مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشور است. این مطالعه درصدد است با رویکرد مسأله‌محور، به چهار سؤال اساسی پاسخ دهد:

- ۱) با توجه به تحولات اقتصاد جهانی در زمینه اشتغال مبتنی بر فناوری اطلاعات، تجربیات موفق کشورهای جهان در این زمینه کدامند؟
- ۲) در روند گذار از اشتغال سنتی به اشتغال مبتنی بر فناوری اطلاعات، چه نوع مشاغلی از بین رفته‌اند؟
- ۳) در روند گذار از اشتغال سنتی به اشتغال مبتنی بر فناوری اطلاعات، چه نوع مشاغل نوظهوری، شناخته و وارد بازار کار شده‌اند؟ و در آینده نزدیک چه نوع مشاغلی را در کشور تجربه خواهیم کرد؟
- ۴) چالش‌ها، خلأها و موانع پیش روی اشتغال مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشور چیست؟

ملاحظات تجربی

ماشینی‌شدن در اثر رشد فناوری از ابعاد بر بازار کار مؤثر است. یک اثر، جانشینی فناوری به جای انسان است که کینز^۱ در سال ۱۹۳۰ از آن به عنوان بیکاری فناورانه یاد کرد. لئونتیف^۲ (۱۹۵۲) معتقد بود نیروی کار رفته‌رفته کم اهمیت می‌شود، ماشین‌ها بیشتر و بیشتر جایگزین نیروی کار شده و با در نظر گرفتن روند رشد شتابان جایگزینی نیروی کار با ماشین و افزایش نگرانی‌ها در این زمینه، توجه فزاینده‌ای در سطح کشورهای جهان تجربه شده است.

بررسی روند تاریخی اشتغال در آمریکا نشان می‌دهد، در دهه‌های اخیر، سهم مشاغل با عناوین جدید در رشد نیروی کار زیادتر شده است. نتایج این مطالعه روشن می‌کند مشاغل جایگزین (کارکنان قراردادی)، مشاغل خدمات‌آنی و مانند آنها از ۱۰/۱ درصد در سال ۲۰۰۵ به ۱۵/۸ درصد در سال ۲۰۱۵ در آمریکا رسیده است (کاتز و کروگر، ۲۰۱۶ به نقل از هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷). آگیون و هوئیت^۳ (۱۹۹۴) در مطالعه نظری خود درباره اثر رشد بر نرخ تعادلی بیکاری نشان دادند که در کوتاه مدت رشد فنی، دو اثر خلاف جهت، روی بیکاری دارند. اولین اثر، مربوط به عامل سرمایه است. با توجه به بهره‌وری بالا، بنگاه‌های جدید وارد بازار کار می‌شوند و بیکاری کاهش می‌یابد. در مقابل، اثر تخریب‌خلاق است که از دو طریق افزایش نرخ جدایی، تخصیص دوباره به مشاغل جدید از شغل و همچنین تخریب

^۱ Keynes

^۲ Leontief

^۳ Aghion & Howitt

برخی مشاغل، موجب افزایش نرخ بیکاری می‌شود؛ البته تغییر، جابجایی و برون‌سپاری در مشاغل، اثر غیرمستقیم دیگری است که فنآوری‌های نوین و به‌طور ویژه دیجیتالی شده بر روی بازار کار خواهد گذاشت.

کاتز و مورفی^۱ (۱۹۹۲) مطالعه مهمی درباره تغییرات دستمزد در آمریکا در دوره ۱۹۸۷-۱۹۶۳ انجام دادند که یک بخش اساسی آن مربوط به ظهور فنآوری‌های نوین و شکاف دستمزد نیروی ماهرتر و تحصیل کرده نسبت به نیروی غیرماهر و همچنین کاهش اشتغال نیروی کار ماهر است. اوتر و همکاران (۲۰۰۳) در یک مطالعه تجربی به بررسی چگونگی اثرگذاری خودکارسازی شدن بر روی تقاضای مهارت‌های شغلی پرداخته‌اند. در برخی مشاغل خودکارسازی، ورودی نیروی کار برای انجام وظایف یدی و عادی شناختی کاهش یافته است. فری و اوسبورن^۲ (۲۰۱۳) با مطالعه ۷۰۲ شغل، برآورد کردند که ۴۷ درصد کل شاغلین آمریکا در ریسک خودکارسازی قرار دارند.

شواهد معتبر نشان می‌دهد که به کارگیری فنآوری اطلاعات در میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، در حال گسترش است. مطالعه‌ای که از سوی مک‌مولن^۳ (۱۹۹۶) و در کشور کانادا انجام شد، مؤید این رشد است. مطالعه ایشان در سه مقطع زمانی ۸۵-۱۹۸۰، ۹۰-۱۹۸۶ و ۹۴-۱۹۹۱ انجام و نتایج نشان داد که در مقطع اول ۱۶ درصد، مقطع دوم ۳۷ درصد و مقطع سوم ۴۳ درصد از کارکنان در کارشان تحت تأثیر فنآوری اطلاعات قرار گرفته‌اند (صراف‌زاده، ۱۳۸۳). از جمله تغییر و تحولات بازار کار در دنیای کنونی می‌توان به افزایش مشاغل دیجیتال و گسترش الگوی اقتصاد گیگ^۴، یعنی اشتغال موقت و همزمان با چندین کارفرما اشاره کرد (حاجیلو، ۱۳۹۸). مطالعه نصیری‌یار و فهیمی (۱۳۸۵) نشان می‌دهد که فنآوری اطلاعات موجب تغییر در ساختار مشاغل شده است و برخی شغل‌ها (مانند کشاورزی سنتی) به تدریج از بین خواهد رفت؛ برخی شغل‌ها، تغییر چندانی نخواهد داشت و تنها انعطاف‌پذیری بیشتری در زمان و مکان انجام آنها پدید خواهد آمد (پزشک)؛ بعضی از مشاغل با تجهیز به فنآوری‌های نوین، آسان‌تر و منعطف‌تر انجام شده، از دقت و سهولت بیشتری برخوردار می‌گردند (بیمه). در نهایت، باید به شغل‌های جدیدی اشاره کرد که در واقع مولود عصر فراصنعتی هستند (مدیر شبکه).

چارچوب نظری و مفهومی

جهانی‌سازی به‌عنوان پارادایم عصر حاضر، می‌رود تا کلیه شئون زندگی بشر را دستخوش تحول کند. درهم‌تنیدگی اقتصادهای جهان و شتاب فزاینده تحولات، راه را برای فعالیت شبکه‌های فراملی در همه عرصه‌ها هموار کرده است. هویت انسان‌ها، تحت تأثیر جامعه و یک ساختار اجتماعی ثابت قرار ندارد، بلکه دارای یک هویت اجتماعی در عرصه بین‌المللی است. جهانی‌شدن و جهانی‌سازی پدیده‌ای چندبعدی، فرآیندی و چالش‌برانگیز است. اقتصاد کشورهای مختلف به سمت افزایش فعالیت‌های بخش‌های مربوط به اطلاعات، به مرور زمان، باعث گسترش و پایه‌ریزی تکنولوژی نوینی به نام فنآوری اطلاعات گردیده است. حوزه فنآوری‌های نوین و اقتصاد دیجیتالی و اثرات آن بر آینده اقتصاد، ادبیات نظری گسترده‌ای را به خود اختصاص داده است. در اینجا تلاش شده ابتدا نظریه تافلر متخصص آینده‌پژوهی در خصوص آینده تحولات کار و مشاغل مبتنی بر فنآوری اطلاعات مطرح و سپس از دیدگاه اقتصادی، موضوع مورد واکاوی قرار بگیرد.

¹ Katz and Murphy

² Frey and Osborne

³ Mac Mollen

⁴ Gig Economy

به نظر تافلر، در آینده، مفهوم سنتی کار از بین می‌رود و با مفهوم تازه‌ای از کار که ماشین در آن جای انسان را گرفته است سر و کار خواهیم داشت. به نظر وی، مفهوم سنتی کار که همه ما در سر داریم، مفهومی بی‌اعتبار است. این مفهوم، متعلق به زمان آدام اسمیت و مارکس است. نظریه‌پردازان تقسیم کار و از خودبیگانگی و حتی نزدیک‌تر به زمان ما، سی رایت میلز و تحقیقاتش درباره سرشت کار اداری است. تافلر از دموکراسی کاری کارخانه‌هایی که دیده نام می‌برد، نوعی دموکراسی که آن را متعلق به نظام کاری آینده می‌داند. او در کتاب موج سوم از کارخانه تصویری ارائه می‌دهد که در آنجا روابط کاری بر اساس ساعات کاری مطلق، اختلافات ظاهری، یکجاگرینی در محیط کار و طبعاً خشکی محیط و عدم صمیمیت نیست، بلکه در آنجا ساعت کار محدودیتی ندارد، هرکس هر مقدار از کار را انجام می‌دهد و در هر کجای کارخانه می‌تواند به کار بپردازد. به علاوه، از مدیر تا کارگران، همگی لباس متحدالشکل به تن دارند و در محیطی صمیمانه به کار مشغولند. تافلر، آینده را نوعی ترسیم می‌کند که تمام کارخانه‌ها در چنین محیطی فعالیت کنند و حتی کار با استفاده از رایانه در خانه افراد صورت گیرد. آینده‌ای که او برای این سیستم کاری پیش‌بینی می‌کند حضور افراد نه در کارخانه بلکه در خانه و انجام‌دادن کار در آنجاست که نتیجه آن، همبستگی و پیوستگی خانوادگی و آسایش روانی خانواده است.

شاید مهم‌ترین مسأله‌ای که تافلر به آن توجه نکرده، افزایش جمعیت جهان بوده است؛ به خصوص جهان در حال توسعه، جوامعی که هنوز بسیاری از آنها درگیر شیوه‌های تولید موج اول و دوم هستند و اطلاعات، نقش تعیین‌کننده‌ای در مدیریت تولید آنها ندارد. هرچند تافلر محور اصلی بحث خود را به جوامع پیشرفته صنعتی و عصر فراصنعتی اختصاص داده و جهان توسعه‌نیافته را در بحث خود وارد نمی‌کند، اما مسأله بازار کار در کشورهای در حال توسعه چیزی نیست که بتوان آن را نادیده گرفت یا تنها در چارچوب بحث کلی عصر الکترونیک و رایانه حل و فصل کرد. ایراد بزرگی که بر نظریه تافلر وارد شده این است که در همه جوامع، انسان را از دیدگاه روانی و فرهنگی موجودی یکسان می‌بیند. تافلر از آنجا که توجهی به تفاوت‌های فردی انسان‌ها و تفاوت‌های فرهنگی جوامع مختلف ندارد، انسان‌ها را نیز همچون نرم‌افزارهای رایانه یکسان می‌انگارد. با این که نمی‌توان منکر تازگی اندیشه تافلر شد و توجه او را به جنبه‌های جدید زندگی عصر جدید نادیده گرفت. او با همه خوش‌باوری‌ها در توجیه چالش‌های موجود به خصوص در ایالات متحده طی چند دهه، تلاشی همه جانبه برای تبیین تحولات موجود در سطح کلان کرده است (سلگی، ۱۳۹۳).

همان‌طور که اشاره شد، ویژگی انقلاب چهارم صنعتی، سرعت تغییرات است. لذا با پیشرفت‌های اخیر در حوزه فناوری اطلاعات، هنوز نظریه‌پردازی در این حوزه، جدید محسوب می‌گردد. تغییرات فناوری ضمن این که مشاغل جدیدی ایجاد کرده‌اند محیط کار را نیز تغییر داده‌اند. عرضه و تقاضای نیروی کار در اثر ماشینی‌شدن، کاهش هزینه‌های معاملاتی و کاهش قیمت خدمات، رشد اقتصادی و مانند آن، موضوع‌هایی هستند که اقتصاددانان بر روی آن تحقیق می‌کنند.

هسته مدل‌های تئوریک جدید اتور، دگریس، کاتز و کروگر مربوط به اثر تغییرات فنی بر بازار کار، به تحولات تجربی و مفهومی یاد شده برمی‌گردد. فناوری‌های نوین به اشکال مختلفی مطرح شده‌اند یا مکمل نیروی کار هستند و بهره‌وری برخی از انواع مهارت‌ها را افزایش می‌دهند (مانند نرم‌افزارهای طراحی و یا فناوری‌های نوین جایگزین نیروی کار می‌شوند و برخی وظایف آنان را به عهده می‌گیرند مانند خودکارشدن فرآیندهای تولید و مونتاژ). این دو عملکرد فناوری در رابطه با نیروی کار، همواره در تحولات یا انقلاب‌های صنعتی وجود داشته اما اثرات آن با شدت و ضعف‌های متفاوت همراه بوده است (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷). اوتر و همکاران (۲۰۰۳) برای بررسی چگونگی اثرگذاری رایانه محورشدن بر روی تقاضای مهارت‌های شغلی یک ابتکار مهم و دسته‌بندی جدید ارائه کردند که مبانی

بسیاری از مدل‌های جدید در حوزه اثرگذاری فناوری نوین بازار کار شد (جدول ۱). مسیرهای متفاوتی که فناوری جدید می‌تواند بر اشتغال مؤثر واقع شود در جدول ۲ نشان داده شده است. برخلاف دیگر انقلاب‌های صنعتی که ربات‌ها برخی وظایف فیزیکی انسان را به عهده گرفتند، این بار، ماشین مکمل یا جایگزین توان ذهنی انسان خواهد شد.

جدول ۱- تقسیم‌بندی ویژگی مشاغل

مشاغل عادی شناختی (منشی‌گری، کتابداری)	مشاغل غیرعادی شناختی (تحقیق، مشاوره مدیریت و تحلیل تجارت)
مشاغل عادی غیرشناختی (ساخت و ساز، تعمیر ماشین)	مشاغل غیرعادی غیرشناختی (محافظین، پیشخدمت‌ها)

منبع: هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷

در گزارش چاپ شده مجمع اقتصادی جهانی در سپتامبر ۲۰۱۵، ۲۱ نقطه عطف آینده مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات شناسایی شدند. نقاط عطف، زمان‌هایی هستند که در جابجایی‌های فناورانه خاص بر پیکره اصلی جامعه، ضربه کاری خود را فرود می‌آورند. این نقاط، آینده دیجیتال و جهان فوق‌العاده به هم پیوسته را شکل خواهند داد. پیش‌بینی می‌شود که همه نقاط عطف، طی ده سال آینده، روی خواهند داد و بنابراین به‌طور روشن، جابجایی‌های ژرف برخاسته از انقلاب صنعتی چهارم را پوشش می‌دهند. این نقاط عطف از طریق پیمایشی که توسط شورای برنامه‌ریزی جهانی مجمع اقتصادی جهان بر روی آینده نرم‌افزار و جامعه انجام گرفت و بیش از ۸۰۰ مدیر و خبره بخش فناوری اطلاعات و ارتباطات در آن شرکت نمودند، مورد شناسایی واقع گردیدند. جدول ۳، درصد پاسخگوییانی که پیش‌بینی می‌کنند این نقاط عطف ویژه تا سال ۲۰۲۵ روی خواهند داد را نشان می‌دهد. دو نقطه عطف طراحی هستی و فناوری‌های عصبی نیز لحاظ شده‌اند که در مطالعات اولیه نبودند.

جدول ۲- تأثیر فناوری نوین بر روی اشتغال

اثر فناوری بر روی ایجاد مشاغل	
اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم
ایجاد مشاغل جدید (بخش‌ها و محصولات جدید): حوزه فضای مجازی، آپ‌ها	رشد اشتغال: با کاهش هزینه‌های تولید، هزینه‌های معاملاتی و افزایش بهره‌وری، تقاضای بیشتر برای برخی کالا و خدمات ایجاد می‌کند (حوزه بهداشت یا بخش حمل و نقل)
حذف مشاغل (اتوماتیک و رباتیزه شدن)	رشد اشتغال: با کاهش هزینه‌های تولید، مصرف‌کنندگان قادر به مصرف دیگر کالا و خدمات (حوزه تفریح) خواهد بود که منجر به تقاضای جدید برای نیروی کار خواهد شد.
اثر غیرمستقیم فناوری بر روی مشاغل	
تغییر مشاغل (شیوه‌های جدید مدیریت، اقتصاد مشارکتی)	انتقال مشاغل و برون‌سپاری (از طریق پلتفرم‌ها)

منبع: هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷

جدول ۳- توزیع نسبی پاسخگویان برحسب احتمال وقوع برخی از نقاط عطف تا سال ۲۰۲۵ (شوآب، ۱۳۹۶)

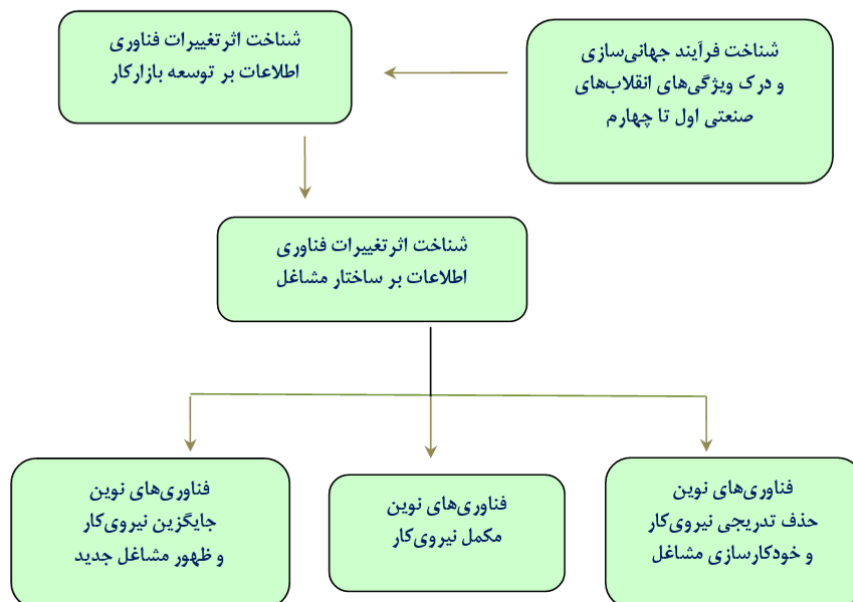
درصد	نقاط عطف
۹۱/۰	۹۰٪ از مردم دارای توان ذخیره‌سازی مجانی (مورد حمایت تبلیغات) و بی‌حد و مرز هستند
۸۹/۲	تعداد یک تریلیون حس‌گر به اینترنت اتصال دارند
۸۵/۵	۱۰٪ از عینک‌های مطالعه به اینترنت اتصال دارند
۸۴/۴	۸۰٪ از مردم حضور دیجیتالی در اینترنت دارند
۸۲/۹	اولین دولت که سرشماری خود را با منابع داده‌های بزرگ (Big Data) جایگزین می‌کند
۸۰/۷	۹۰٪ از جمعیت از گوشی‌های هوشمند استفاده می‌کنند
۷۵/۴	۳۰٪ از حسابرسی‌های شرکتی توسط هوش مصنوعی انجام می‌شود
۷۳/۱	برای اولین بار، مالیات توسط دولت، از طریق فناوری زنجیره بلوکی (Blockchain) انجام می‌شود
۶۹/۹	بیش از ۵۰٪ بار ترافیکی اینترنت خانگی برای ادوات و اسباب است
۶۷/۲	به صورت کلی، بیشتر سفرها به وسیله خودروهای مشارکتی تاخودروهای شخصی انجام می‌شوند
۶۳/۷	اولین شهر با بیش از ۵۰ هزار سکنه و بدون چراغ‌های ترافیکی
۴۵/۲	اولین ماشین با هوش مصنوعی در هیأت مدیره شرکت حضور می‌یابد

محققان آینده‌پژوه معتقدند که همگام با نزدیک شدن به اوج عصر اطلاعات و دانایی، به تدریج مشاغل سنتی نیز از بین می‌روند و ابرشغل‌ها در اقتصاد ابرانسانی جایگزین آنها می‌شوند. گزارشی نشان می‌دهد که تغییرات سریع آب و هوایی و پیشرفت رو به جلوی علم و فناوری قادر است مشاغل و حرفه‌های موجود در جهان را دستخوش تحول سازد. بر اساس این گزارش، مشاغلی چون قصابی و نانوايي به ورطه فراموشی سپرده خواهند شد و طی ۲۰ سال آینده، حرفه‌هایی مانند کشاورزی در برج‌باغ‌ها و مزارع عمودی کشاورزی، خلبان شاتل‌های فضایی، هکر افکار و ذهن‌خوان، متخصص گداخت هسته‌ای، التیام‌دهندگان جنین و درمانگران اختلالات جسمی قبل از تولد، معمار کیهانی و سازنده پایگاه‌های فضایی، سازنده و طراح قطعات یدکی بدن انسان، جایگزین مشاغل قدیمی خواهند شد؛ البته بسیاری از مشاغل قدیمی مانند حسابداری و مدیریت برای ایجاد صنایع جدید به کار گرفته می‌شوند. این که در کشورمان تا چه اندازه به این نقاط عطف در پنج سال آینده خواهد رسید، از مهم‌ترین چالش‌های موجود در این زمینه است.

روش و داده‌ها

از آنجا که در پژوهش حاضر، تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات مدنظر بوده، علاوه بر استفاده از منابع داده‌ای موجود مانند اطلاعات سرشماری‌های کشور، از روش‌های اسنادی-تحلیلی و تکنیک مصاحبه ساخت‌یافته نیز استفاده شده است. همان‌طوری که استنباط می‌شود، رویکرد نظری و روشی مسلط بر مطالعات داخلی و خارجی مبتنی بر این روش‌ها بوده است. برای شناخت تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران، تلاش شد بر اساس طبقه‌بندی استاندارد بین‌المللی مشاغل، مشاغل ایران در هر سطح طبقه‌بندی که توسط مرکز آمار ایران ارائه شده، به صورت مقایسه‌ای نسخه سال ۱۳۹۵ با سال ۱۳۷۵ مورد بررسی قرار بگیرند.

همچنین برای بررسی تغییرات مشاغل و ظهور کسب و کارهای نوین در ایران (دیجی کالا و اسنپ) و پدیده دورکاری با مؤسسان و کارشناسان مجرب مصاحبه شد. برای اعتبارسنجی، در بخش روش، با در نظر گرفتن چند معیار اساسی و طی چند مرحله، تعدادی از جامع‌ترین مطالعات در این حوزه انتخاب و مورد تحلیل نهایی قرار گرفتند. تجربیات موفق کشورهای توسعه یافته در زمینه تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات، مطالعات جدید و رویکرد مسأله‌محور از جمله معیارهای انتخاب مطالعات بودند. با علم به این که بیشتر مطالعات انجام شده در زمینه انقلاب صنعتی چهارم کشورهای توسعه یافته را شامل می‌شود، تجربه کشورهای ایالات متحده آمریکا و انگلستان به عنوان مدل‌های کلاسیک متأثر از فناوری‌های نوین، حائز اهمیت بود. فرآیند مفهومی تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در شکل (۱) آمده است.

شکل ۱- فرآیند مفهومی تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات

یافته‌ها

۱- شواهدی از اثرات فناوری‌های نوین بر تغییرات مشاغل: انگلستان و آمریکا

مطالعات استورات و همکاران^۱ (۲۰۱۵) در حوزه تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات نشان می‌دهد در انگلستان بیشتر مشاغل از الگوی شناختی و عادی تبعیت کرده و در برخی از شغل‌ها، رشد چشمگیری را نشان داده‌اند. برای نمونه، شغل مشاوره مدیریت و تحلیل کسب و کار از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۴ به اندازه ۳۶۵ درصد رشد داشته است. به نظر می‌رسد فناوری، نقش مکمل برای نیروی کار در این‌گونه از مشاغل داشته است. مشاغل حوزه نگهداری و خدمات منزل به‌عنوان شغل غیرشناختی و غیرعادی که شانس کمی برای جانشین شدن توسط فناوری دارند، در این بازه زمانی به اندازه ۱۶۸ درصد رشد نموده است. اما در همین بازه زمانی، شاغلین در خدمات

^۱ Stewart et al.

بانکی و پستی به‌عنوان یک شغل شناختی و عادی به اندازه ۶۶ درصد کاهش یافته و اشتغال در عملیات فلزسازی و فرآیند تولید به‌عنوان شغل شناختی و عادی، شاهد ۷۰ درصد کاهش اشتغال در انگلستان و ولز بوده‌ایم (شکل ۲).

مروری بر وضعیت اشتغال در حوزه کشاورزی نشان می‌دهد انقلاب‌های صنعتی و در واقع، فناوری اطلاعات، سبب کاهش اشتغال در مشاغلی شده که به نیروی دستی و فیزیکی احتیاج دارند. در واقع، عصر اول ماشینی‌شدن، جایگزینی ماشین بجای انسان است. در سال ۱۸۷۱، ۶/۶ درصد از شاغلین در انگلستان در حوزه کشاورزی مشغول به کار بودند. این سهم در سال ۱۹۹۰ به ۰/۴ درصد و در ۲۰۱۱ به ۰/۲ درصد رسید که کاهش ۹۵ درصدی تعداد شاغلین این بخش در این بازه زمانی را به همراه داشت.

شکل ۲- نمونه‌ای از تأثیر فناوری بر اشتغال بر حسب ویژگی‌های ذاتی مشاغل در انگلستان (استوارت و همکاران، ۲۰۱۵ به نقل از: هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷)

همواره فناوری‌های جدید، نه تنها فضای کسب و کار و محیط بیرونی و درونی بنگاه‌ها را تحت تأثیر قرار داده، بلکه اساساً مشاغل جدید را ایجاد کرده‌اند و در ضمن، مشاغلی را از میان برده‌اند. همانطور که ملاحظه می‌شود در قرن بیستم همواره در قبال اشتغال‌های از بین رفته، اشتغال جدید نیز ایجاد شده است، اما به‌طور متوسط یک روند نزولی در ایجاد و از بین بردن مشاغل مشاهده می‌شود. بر اساس پیش‌بینی اداره کار آمریکا، برخی مشاغل تا سال ۲۰۲۶ شامل مشاغل عادی و غیرشناختی و بعضاً شناختی، اُفت قابل توجهی را تجربه خواهند کرد.

۲- شواهد تجربی از تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران

همان‌طور که اشاره شد، فناوری‌های دیجیتالی و زیرساخت ارتباطات جهانی، به شکل چشمگیری مفاهیم سنتی کار را تغییر می‌دهند و پدیداری تیپ‌های نوین مشاغل که بی‌اندازه انعطاف‌پذیرند و بصورت درون‌زاد ماهیت گذرا دارند (اقتصاد تقاضا‌آور^۱) را امکان‌پذیر می‌نمایند. این ویژگی، ممکن است یک موج کاملاً نوین از نوآوری را در بازار شغل ایجاد نمایند. تأثیرات چشمگیر فناوری اطلاعات بر توسعه اقتصادی کسب و کار منجر به هم‌افزایی علمی و تکنولوژیکی و کاهش درصد دوباره‌کاری‌ها و اشتباهات شده که از پیامدهای چنین موجی است (شواب، ۱۳۹۶). نتایج این دگردیسی، در قالب تغییرات ساختار طبقه‌بندی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران، کسب و کارهای نوین دیجی کالا و اسنپ به‌عنوان نمونه و شیوه دورکاری مستندسازی شده است.

الف- تغییرات ساختار طبقه‌بندی مشاغل ایران

از آنجا که طبقه‌بندی مشاغل ایران بر اساس ISCO-۲۰۰۸ (طبقه‌بندی استاندارد بین‌المللی مشاغل) انجام گرفته و نحوه کدگذاری مشاغل ایران نیز کاملاً هماهنگ با آن است، جدول (۴) سهم نسبی گروه‌های اصلی در هر سطح طبقه‌بندی مشاغل ایران را در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با نسخه ۱۳۷۵ نشان می‌دهد. یکی از مسائل عمده‌ای که در فرآیند بهنگام‌سازی مشاغل مورد توجه قرار گرفت، تأثیر فناوری اطلاعات روی ساختار شغلی بازار کار بود.

جدول ۴- مقایسه درصد گروه‌های اصلی در هر سطح طبقه‌بندی مشاغل ایران نسخه ۱۳۷۵ و ۱۳۹۵
(مرکزآمار ایران، ۱۳۹۵) — ساختار طبقه‌بندی مشاغل ایران

کد گروه اصلی	شرح گروه اصلی	درصد	زیرگروه اصلی		گروه فرعی		گروه واحد	
			۱۳۷۵	۱۳۹۵	۱۳۷۵	۱۳۹۵	۱۳۷۵	۱۳۹۵
۱	مدیران	۱۰۰	۳/۱	۶/۱	۷/۶	۱۶/۶	۲۲/۷	۴۳/۹
۲	متخصصان	۱۰۰	۲/۰	۳/۰	۹/۴	۱۳/۴	۲۷/۲	۴۵/۰
۳	تکنسین‌ها و کمک متخصصان	۱۰۰	۱/۹	۲/۴	۱۰/۲	۹/۷	۳۵/۰	۴۰/۸
۴	کارکنان پشتیبانی دفتری	۱۰۰	۲/۹	۵/۹	۱۰/۳	۱۱/۷	۳۱/۰	۳۸/۲
۵	کارکنان ارائه خدمات و کارکنان فروش	۱۰۰	۲/۴	۴/۸	۱۰/۷	۱۵/۵	۲۲/۶	۴۴/۰
۶	کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری	۱۰۰	۳/۸	۵/۸	۱۱/۵	۱۷/۴	۲۸/۸	۳۲/۷
۷	صنعتگران و کارکنان حرفه‌های مرتبط	۱۰۰	۲/۷	۲/۷	۹/۹	۷/۷	۴۱/۸	۳۵/۲
۸	متصدیان ماشین آلات و دستگاه‌ها و مونتاژکاران	۱۰۰	۱/۹	۱/۹	۱۳/۱	۹/۲	۴۷/۱	۲۶/۸
۹	کارکنان مشاغل ساده	۱۰۰	۳/۸	۷/۶	۱۲/۷	۱۳/۹	۲۷/۸	۳۴/۲
۱۰	مشاغل نیروهای مسلح	۱۰۰	۱/۰	۲/۰	۱/۰	۲/۰	۲/۰	۲۰

^۱ On-Demand Economy

با توجه به این مسأله، بررسی تغییرات ساختار طبقه‌بندی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد در گروه اصلی متخصصان، ۹ عنوان شغلی (از ۲۷/۲ درصد به ۴۵ درصد) و در گروه اصلی تکنسین‌ها و کمک متخصصان، ۱۲ عنوان شغلی (از ۳۵ درصد به ۴۰/۸ درصد) به گروه واحدها اضافه شده است. در گروه متخصصان، شامل مشاغل سازندگان و تحلیل‌گران نرم‌افزار و برنامه‌های کاربردی رایانه‌ای، تحلیل‌گران سیستم‌های رایانه‌ای، سازندگان نرم‌افزار، متخصصان ساخت وب و چندرسانه‌ای‌ها، برنامه‌نویسان برنامه‌های کاربردی رایانه‌ای، متخصصان شبکه‌های رایانه‌ای، متخصصان پایگاه داده‌ها، مدیران سیستم‌های رایانه‌ای و متخصصان شبکه‌های رایانه‌ای است. در گروه اصلی تکنسین و کمک متخصصان، شامل تکنسین‌های پشتیبانی عملیات و کاربران فناوری اطلاعات، تکنسین‌های پشتیبانی عملیات فناوری اطلاعات، تکنسین‌های پشتیبانی کاربران فناوری اطلاعات، تکنسین‌های شبکه و سیستم‌های رایانه‌ای، تکنسین‌های وب، مدیران ارائه خدمات فناوری اطلاعات، مهندسان الکترونیک، طراحان گرافیک و چندرسانه‌ای‌ها، مریبان فناوری اطلاعات، متخصصان فروش فناوری اطلاعات، نصب‌کنندگان و سرویس‌کاران تجهیزات فناوری اطلاعات و تکنسین‌های تجهیزات تصویربرداری پزشکی و درمانی قرار دارند.

ب- کسب و کار دیجی کالا

حمید و سعید محمدی، شرکت سر آوا و چهار سرمایه‌گذار خارجی، سهامداران دیجی کالا در کشور هستند که به ترتیب ۳۵ درصد، ۳۵ درصد و ۲۵ درصد سرمایه را به خود اختصاص داده‌اند. سعید محمدی بیان می‌کند که:

دیجی کالا در سال ۱۳۸۵ با سرمایه اولیه بسیار محدود شروع به کار کرد و امروز به پربازدیدترین فروشگاه آنلاین ایران و منطقه تبدیل شده است. از شرکت‌های زیرمجموعه و سرویس‌های اصلی این گروه می‌توان به فروشگاه اینترنتی دیجی کالا، مارکت پلیس یا بازارگاه، پرداخت الکترونیکی دیجی پی، مرکز نوآوری دیجی کالا نکست، دیجی واچ، سرویس‌های تبلیغات آنلاین و آفلاین، لجستیک، سرویس‌های ابری، کلان داده‌ها، سرویس‌های محتوایی، دیجی کالا مگ اشاره کرد. همچنین دیجی کالا در اواخر سال ۹۸ در استارت‌آپ کمدا که پلتفرم خرده‌فروشی در بستر شبکه اجتماعی است، سرمایه‌گذاری کرد.

دیجی کالا از همان ابتدا، تمرکز خود را بر مشتری‌محوری به‌عنوان مهم‌ترین ارزش کسب و کار قرار داد و ایجاد تجربه خوشایند خرید در مشتریان و تلاش برای ارتقای تجربه خرید ایرانیان منطبق با استانداردهای جهانی را یکی از مهم‌ترین وظایف خود می‌داند. با افتتاح مرکز پردازش کالای دانش در تهران، هم‌اکنون دیجی کالا، یکی از بزرگ‌ترین مراکز پردازش کالا را در خاورمیانه و شمال آفریقا در اختیار دارد. این مرکز با مساحت ۵۰ هزار متر مربع، ظرفیت انبارش ۵ میلیون قلم کالا و ظرفیت پردازش ۵۰۰ هزار کالا در روز، یکی از مراکز پردازش قابل مقایسه با پیشروترین نمونه‌های جهانی است. علاوه بر آن ۳۱ مرکز توزیع کالا، مرکز خدمات پس از فروش و مرکز جمع‌آوری کالای فروشندگان در سراسر کشور امکان تحویل سریع کالا را به مشتریان در دورترین نقاط کشور فراهم آورده است.

ایشان افزودند:

دیجی کالا در سال ۱۳۹۰ با راه اندازی «رسانه تصویری دیجی کالا» برای اولین بار در کشور تولید و ارائه محتوای ویدئویی آموزشی و تخصصی در زمینه معرفی و نقد و بررسی جدیدترین کالاهای دیجیتال و فناوری های این حوزه را آغاز کرد. هدف از تولید این ویدئوها، ایجاد امکانی برای کاربران جهت بررسی دقیق تر تمامی ابعاد و مشخصات محصول و شکل گیری تصویری دقیق تر از کالاها و تکنولوژی های این حوزه بود. در حال حاضر، این بخش یکی از محبوب ترین خدمات دیجی کالا است. از این رو، تولید محتوای تخصصی با کیفیت و استانداردهایی فراتر از گذشته یکی از راهبردهای اصلی دیجی کالا محسوب می شود. رسانه تصویری دیجی کالا در جهت تولید محتوای ویدئویی علمی و کاربردی با به کارگیری افراد متخصص این حوزه نهایت تلاش خود را می کند. این ویدئوها به صورت کاملاً مستقل و در استودیوی اختصاصی دیجی کالا تولید می شوند.

دیجی کالا با ارائه طیف گسترده ای از معتبرترین برندها در گروه های مختلف و با همکاری نزدیک با واردکنندگان و توزیع کنندگان اصلی این کالاها در ایران، تلاش می کند تا نیازهای متفاوت مشتریان با کاربری های متفاوت آنان را برآورده سازد. دیجی کالا با ارائه طیف گسترده ای از ۳۵ مرکز و ۴۰۷۳ نیروی تمام وقت تا پایان ۱۳۹۸ در ۲۶ استان ایران مشغول به کار بوده اند. توسعه کسب و کار دیجی کالا و نیز رشد سهم خرده فروشی آنلاین در ایران، نوید دهنده فرصت های شغلی بیشتر در استان های کشور است.

ج- کسب و کار اسنپ

محمد خلیج قاسم آبادی، مدیر عامل کنونی اسنپ در کشور هستند. ایشان مدیر ارشد تحلیل گری توسعه تجاری ایرانسل، از سهامداران اصلی گروه اسنپ و عضو هیأت مدیره این شرکت می باشند. به زعم ایشان، اسنپ، عضوی از اکوسیستم استارتاپی است و نیاز است با شرکت های همکار که منافع مشترک دارند، تعامل بیشتری پیدا کنند. ایشان در صحبت های خود اشاره دارند:

سعی می کنیم در راستای رسیدن به منافع مشترک برای کل اکوسیستمی که در آن فعالیت می کنیم، تعامل های بیشتری داشته باشیم. امیدوارم از طریق اتحادیه کشوری کسب و کارهای مجازی و کارگروه تاکسی های اینترنتی، بتوانیم دستاوردهای خوبی برای کل فعالین داشته باشیم و هم جهت، منافع مشترک را دنبال کنیم. برنامه اصلی خلیج، برای تسریع رسیدن به اهداف و همچنین حفظ ثبات در اسنپ، ایجاد کانال هایی برای تعامل با ذی نفعان مختلف اسنپ است. برای تعامل با برخی از ذی نفعان اسنپ برنامه های ویژه ای داریم. ذی نفعان اسنپ هم گروه های مشخصی هستند، برای مثال حاکمیت، سازمان های قانون گذار یکی از مهم ترین بخش هایی هستند که باید با آنها تعامل داشته باشیم.

به گفته ایشان در شرایط کنونی، تعامل با حاکمیت و ارگان های قانون گذار اهمیت ویژه ای برای اسنپ دارد.

ژوبین علاقه‌بند، سهامدار و مدیر عامل سابق اسنپ، در خصوص تاریخچه کسب و کار اسنپ و جایگاه امروزی آن اظهار داشت:

شرکت ایده‌گزين ارتباطات روماک، با نام تجاری «اسنپ»، از سال ۱۳۹۳ فعالیت خود را آغاز کرد. امروز اسنپ در جایگاه اولین و بزرگ‌ترین سامانه هوشمند حمل و نقل در ایران ایستاده و در بسیاری از شهرهای کشور فعالیت می‌کند. اسنپ در سراسر ایران حدود یک هزار نیروی فعال دارد و بیش از چندصد هزار کاربر راننده در ناوگان آن فعالیت می‌کنند. در روزهای اول همه چیز مبهم بود و قدم‌ها آهسته برداشته می‌شد، و اکنون به آمار یک میلیارد سفر طی ۵ سال اخیر رسیده است. اسنپ امروز یکی از بازیگران بزرگ سیستم اشتراک تاکسی آنلاین است که با تکیه بر آمار و ارقام در منطقه نیز جزو استارت‌آپ‌های بزرگ به شمار می‌رود.

ایشان، در خصوص سهامداران این مدل کسب و کار بیان می‌کنند:

ایرانسل یک سهامدار استراتژیک بوده و خیلی در پشتیبانی از ما مؤثر بوده و در سال ۱۳۹۷ نیز ۱۰ درصد سهام را به مجموعه هایپراستار فروخته‌ایم.

ژوبین علاقه‌بند، نسبت به تجربه کار در گروه اسنپ چنین می‌گوید:

اسنپ برای هر مدیری می‌تواند تجربه‌ای منحصر به فرد، آموزنده و متفاوت باشد و باعث افتخار من بود که فرصت مدیریت آن در اختیارم قرار گرفت. کسب و کار اسنپ و چالش‌هایش همیشه برایم جذاب بود و از تمام لحظات این همکاری لذت بردم و تجربه‌های ناب و جدیدی کسب کردم. خوشحالم که موفق شدم برنامه‌ها و مأموریت‌ها را تا حد قابل قبولی در اسنپ به سرانجام برسانم.

ایشان اظهار می‌کنند:

کاربران اسنپ می‌توانند بسته به نیازشان از سرویس‌های اسنپ اکو (مقرون به صرفه و فوری)، اسنپ پلاس (منتخب سفرهای درون شهری)، اسنپ رز (مخصوص بانوان) و اسنپ باکس (موتور ویژه مرسولات)، اسنپ پزشکی، اسنپ کیو (سرگرمی) استفاده کنند. اسنپ در حالی سال ۹۸ را به پایان برد که مدل این کسب و کار را به سمت یک سوپرآپ (اپلیکیشن همه‌کاره) تغییر داد. به این ترتیب، در سال گذشته خدمات سفارش آنلاین غذا، شارژ سیم‌کارت، ارسال بار با وانت، خرید بلیت پرواز، خرید بسته اینترنت، خرید بلیت اتوبوس، رزرو هتل خارجی، بازی، رزرو اقامتگاه اقتصادی، درخواست تاکسی خطی، رزرو هتل داخلی و پرداخت قبض به این اپلیکیشن اضافه شد. فروش برخی از استارت‌آپ‌های عمده گروه اسنپ در سال ۹۸ قابل تأمل است. آنچه به لحاظ اقتصاد جمعیت حائز اهمیت است میزان اشتغال‌زایی مستقیم و غیرمستقیم این نوع کسب و کار نوین در کشور بوده که به ترتیب حدود ۳۰۰۰ نفر و ۱/۵ میلیون نفر اشتغال ایجاد کرده‌اند.

د- شیوه دور کاری

دور کاری^۱ شیوه‌ای نوین در انجام وظایف شغلی افراد است که به کمک فناوری اطلاعات، تجهیزات رایانه‌ای و مخابراتی جایگزین دفاتر و ادارات سنتی شده و امروزه طیف گسترده‌ای از مشاغل و افراد مختلف از اپراتورهای معمولی گرفته تا مسئولان اجرایی ارشد را در برمی‌گیرد. در واقع، کار از راه دور، تبلور عینی کاربرد فناوری اطلاعات در عرصه اشتغال به منظور ایجاد فرصت‌های شغلی نوین برای افراد است. مهم‌ترین امتیاز دور کاری این است که به افراد این اجازه را می‌دهد تا به جای این که خود به محل کارشان مراجعه کنند، کار را به خانه و یا هر جای دیگری که مایل هستند ببرند؛ البته این کار با حفظ همه مسئولیت‌ها و وظایف شغلی افراد صورت می‌گیرد.

باید توجه داشت دور کاری ماهیت کار و اشتغال را تغییر داده و جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و این تأثیر از برنامه‌ریزی‌های اجتماعی گرفته تا سازمان‌دهی کار و خانواده را در برمی‌گیرد (سرافرازی و بهبودی، ۱۳۹۱). برای این که بتوانیم شواهدی از این تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات را در کشورمان ارائه دهیم، استنادی می‌آوریم به نتایج مطالعه ارزشمندی که در مؤسسه کار و تأمین اجتماعی در قالب کتاب مشاغل نو در سال ۱۳۸۵ منتشر شده است. همان‌طور که در جدول (۵)، قابل مشاهده است، برخی از این مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران آمده است. این مشاغل در سه گروه فناوری اطلاعات، کار از راه دور-کار در منزل و ایجاد بنگاه‌های کوچک و متوسط طبقه‌بندی شده‌اند. تعمیق و تأمل در این طبقه‌بندی نشان می‌دهد که در یک دهه (۱۳۹۵-۱۳۸۵) سرعت تغییرات در مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در کشور چشمگیر بوده و هم اکنون نیز تأثیر فناوری اطلاعات بر تغییرات مشاغل جدید در کشور محسوس است. نکته دیگر، به تأثیرپذیری از تجربیات کشورهای توسعه یافته در حوزه مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات بر می‌گردد که سرعت تغییرات مشاغل در بازار کار کشور را تحت‌الشعاع قرار داده است.

جدول ۵- برخی از مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران (مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، ۱۳۸۵)

مشاغل در فناوری اطلاعات	کار از راه دور-کار در منزل	ایجاد بنگاه‌های کوچک و متوسط
طراح مولتی مدیا	بازاریاب اینترنتی	ارائه خدمات اینترنتی ISP
طراح شبکه‌های ارتباطی	خدمات منشی‌گری و تایپ	خدمات سخت‌افزاری
طراح سیستم	ویراستاری	خدمات نرم‌افزاری
مدیر بخش شبکه‌های ارتباطی	گرافیک	ساخت بازی‌های رایانه‌ای
مسئول عملیات شبکه	طراح صفحات وب	طراحی و مدیریت خدمات وب سایت
مسئول پایش و نگهداری شبکه‌ها	طراح لباس و کفش	اورژانس کلینیک رایانه
تحلیل‌گر و مسئول برنامه‌ریزی شبکه	کتاب و کتاب فروش الکترونیک	انتشارات الکترونیک
ساخت تکنولوژی دیجیتال برای مصارف پزشکی	مترجم پیام‌های الکترونیک	طراحی و ساخت ربات‌ها در حوزه پزشکی
پزشکی ساخت ربات‌های مورد نیاز	خدمات بیمه‌ای	طراحی و ساخت سنسورهای هوشمند
ساخت بانرهای چرخشی	مشاور تغذیه از طریق اینترنت	مشاوره شغلی و کاربایی اینترنتی
ساخت سیستم‌های کنترل خانگی	مشاور حقوقی	بنگاه‌های حقوقی
صنعت حمل و نقل و تورسیم از طریق IT	خدمات گردشگری از طریق اینترنت	بنگاه خدمات گردشگری و جهانگردی

^۱ Teleworking

۳- شواهد جمعیت‌شناختی از تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران

آشنایی با سطح و تحولات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات به لحاظ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نظیر سن، جنس، وضعیت سواد، تأهل، مهاجرت و توزیع جغرافیایی جمعیت به تفکیک استان‌ها و در سطح شهرستان، شهر و آبادی‌ها در کشورمان حائز اهمیت است. در برخی از گزارش‌ها، تفاوت‌های بین دو جنس، گروه‌های سنی، وضع سواد و مهاجرت در بازار کار مربوط به یک یا چند حوزه مختلف نظیر کسب و کارهای نو در کشور مورد سنجش قرار گرفته‌اند. جدول (۶) میزان برابری جنسیت در حوزه کسب و کارهای نوپای ایران را طی دوره زمانی ۲۰۱۹-۲۰۱۶ نشان می‌دهد.

همان‌طور که مشاهده می‌شود ارزش شاخص نسبت زن به مرد در فعالیت‌های کارآفرینی نوپا در دوره زمانی ۲۰۱۹-۲۰۱۸ برابر با ۰/۶۳ است که این نسبت به دوره زمانی متناظر ۲۰۱۷-۲۰۱۶ که رقم شاخص ۰/۵۴ بوده، بهبود پیدا کرده است. ارزش شاخص نسبت فرصت زن به مرد نیز تفاوت چشمگیری را نشان نمی‌دهد. به طوری که رقم این شاخص در دوره زمانی ۲۰۱۷-۲۰۱۶، ۱/۰۸ بوده که این نسبت در دوره زمانی متناظر ۲۰۱۹-۲۰۱۸ به ۱/۱ رسیده است. گرچه همچنان وضعیت زنان در حوزه کسب و کارهای نو در ایران نسبت به جهان چندان مناسب نیست، به طوری که بر اساس گزارش پایش جهانی کارآفرینی، رتبه ایران در سال ۲۰۱۷، از بین ۶۴ کشور، ۴۷ بوده، اما فضای کسب و کارهای جدید به گونه‌ای است که فرصت‌های برابری در مقایسه با مردان در اختیار زنان قرار می‌دهد. نتایج مطالعات اخیر (هاشمی و دیگران، ۱۳۹۷) در سطح ملی این مسأله را تأیید می‌کنند. این امر با توجه به بالاتر بودن نرخ بیکاری زنان نسبت به مردان و نیز ویژگی‌های زنان جویای کار می‌تواند مورد توجه بیشتر سیاستگذاران در حوزه بازار کار قرار گیرد.

جدول ۶- میزان برابری جنسیت در حوزه کسب و کارهای نوپای ایران طی دوره زمانی ۲۰۱۹-۲۰۱۶

برابری جنسیت / شاخص	۲۰۱۶-۲۰۱۷	۲۰۱۸-۲۰۱۹
نسبت فعالیت‌های کارآفرینی زن به مرد	۰/۵۴	۰/۶۳
نسبت فرصت زن به مرد	۱/۰۸	۱/۱

(Global Entrepreneurship Monitor, (2018-19) & Global Report ,GEM. (2019))

۴- چالش‌ها و موانع موجود در زمینه اثرگذاری فناوری اطلاعات بر دگردیسی مشاغل در ایران

با توجه به این مسأله که مطالعه حاضر بر بررسی تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات تأکید دارد، نفوذ و گستردگی فناوری اطلاعات در انقلاب صنعتی چهارم در ایران بیش‌تر بوده است. گسترش دسترسی به تلفن همراه، توسعه شبکه‌های اینترنت در نقاط مختلف، گسترش پلت‌فرم‌های آنلاین و اقتصاد مشارکتی در کشورهای در حال توسعه، فرصت‌ها و چالش‌های بسیاری را به همراه داشته است. نتایج تجربه‌های سیاستی مطالعه هاشمی و دیگران (۱۳۹۷) نشان می‌دهد به‌طور اساسی موج چهارم فناوری که ویژگی آن انجام وظایف غیرعادی شناختی توسط ماشین و هوش مصنوعی است، هنوز در ایران محقق نشده است. به‌عنوان نمونه، با ظهور کسب و کارهای هوشمند نظیر دیجی‌کالا که رتبه نخست کسب و کارهای هوشمند را در کشور و رتبه ۴۰۴ جهانی را دارند، با تعداد ۴۰۷۳ کارمند در سال ۱۳۹۸، بسیاری از فروشگاه‌ها با کاهش فروش مواجه شدند که ناگزیر به تعطیلی فروشگاه‌ها و تعدیل نیرو همراه شده‌اند، با ایجاد

کسب و کار هوشمندی مانند اسنپ، برخی از مشاغل از جمله تاکسی تلفنی یا تاکسی‌ها با مشکلاتی مواجه شدند. در گذشته، نیازمندی‌های شغلی در روزنامه‌ها به‌طور گسترده اطلاع‌رسانی می‌شد، اما امروزه، با ورود کسب و کارهای هوشمند جدید، سفارش‌دهندگان به این نوع کسب و کارهای نوپا روی آورده‌اند. در حوزه سلامت، آموزش، مشاوره و بیمه، مالیات و قانون کار وارد عمل شده‌اند. در حوزه‌های تبلیغات تحت وب و مشاوره و فروش برخط درحال فعالیت هستند. با این وجود، هنوز بسیاری از مشاغل سنتی به موازات مشاغل جدید در حال انجام است. علیرغم این نقاط قوت، نقطه ضعف کسب و کارهای نوپا از منظر اشتغال‌زایی، ناپایداری آنهاست.

صاحب‌نظران معتقدند بایستی در خصوص رشته‌ها و مشاغل جدید در جامعه ایران مطالعه شود. از این منظر که تا چه اندازه توانستیم حوزه فناوری‌های جدید و تکنولوژی‌های نوین را توسعه داده و مشاغل جدید ایجاد کنیم. به‌طور قطع بایستی معلوم شود که ما الان چقدر توانستیم حوزه فناوری‌های جدید و تکنولوژی‌های نوین را توسعه داده و مشاغل جدید ایجاد کنیم. به‌طور قطع بایستی یک بازمهندسی اساسی در نظام علم و فناوری صورت بگیرد، زیرا حوزه‌های علم و فناوری حوزه‌هایی هستند که موجب تحوّل در عرصه اشتغال و کار شده و تغییرات اساسی را رقم می‌زنند.

در ایران به دنبال افزایش دسترسی به تلفن‌های هوشمند و نیز گسترش شبکه اینترنت و کاهش قیمت آن امکان عرضه و تقاضای پلت‌فرم‌های اینترنتی نیز گسترش قابل توجهی داشته است. اقتصاد مشارکتی که مهم‌ترین آنها تاکسی‌های برخط و خدماتی نظیر تأمین محل اسکان و تهیه غذا و خدمات معمول منازل، خشکشویی، فاتحه‌خوان برخط هستند، فرصت‌هایی را ایجاد کرده‌اند. مهم‌ترین ویژگی این دسته مشاغل انعطاف‌پذیری و استقلال است. اما در کنار تمام نقاط قوتی که این گونه مشاغل دارند، به عقیده منتقدان، چالش‌هایی نیز برای نیروی کار به همراه دارد که از مهم‌ترین آنها می‌توان به مسائل مربوط به بیمه، خدمات تأمین اجتماعی، گسترش شغل‌های پاره وقت، استرس‌های ناشی از در دسترس بودن بیش از پیش اشاره کرد.

یکی دیگر از مسائل موجود در زمینه اثرگذاری فناوری اطلاعات در اشتغال، مربوط به مسأله دورکاری در کشور است. لذا شناسایی موانع و چالش‌های فراوری آن از اهمیت خاصی برخوردار است. به زعم صاحب‌نظران این حوزه، آگاهی نسبی مدیران و کارکنان از راهبردها، اهداف و اصول مدیریت و برنامه‌ریزی دورکاری، عدم شفافیت ابعاد حقوقی، مالی، قانونی و مقررات اجرایی دورکاری، فقدان یک پایگاه اطلاع‌رسانی و وجود دیدگاه‌های انحرافی، (مثلاً برخی دورکاری را عامل بروز انزوای اجتماعی برای کارکنان می‌دانند) و نیز فقدان دانش فناوری اطلاعات در نزد بسیاری از کارکنان از جمله چالش‌ها و موانعی است که دولت برای حذف و از بین بردن آنها باید تمهیدات لازم را ببیند (عباسی، ۱۳۹۶).

یکی دیگر از خلأها و چالش‌های موجود برای درک بهتر دگردیسی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات، در خصوص روش‌های جمع‌آوری داده‌های جمعیتی است که متأسفانه تعداد و نوع فعالیت اصلی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در طبقه‌بندی گروه‌های عمده شغلی، شاغلین در بخش‌های مختلف اقتصادی کشاورزی، صنعت و خدمات به تفکیک جنس، گروه‌های سنتی، وضعیت تأهل، سواد، مهاجرت و توزیع جغرافیایی جمعیت در سطوح استان، شهرستان، شهر و در محدوده کوچک‌تر آبادی‌ها در سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران لحاظ نشده است. این مسأله دسترسی به چنین داده‌هایی را برای ارائه تحلیل‌های جمعیت‌شناختی در حوزه اقتصاد بازار کار با مشکل مواجه می‌کند. این که کشورمان تا چه اندازه به نقاط عطف پیش‌بینی شده مجمع اقتصادی جهان برای آینده مشاغل

در جهان، در پنج سال آینده خواهد رسید، یکی دیگر از مهم‌ترین چالش‌های مورد بحث در این زمینه است. به زعم محقق، برخی از عدم قطعیت‌ها در خصوص تحقق این نقاط عطف پیش‌بینی شده تا سال ۲۰۲۵ برای کشورمان، باقی خواهد ماند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای سیاستی

براساس زمینه‌های نظری و تجربی و نیز شواهد اقتصادی و جمعیت‌شناختی موضوع، یافته‌های مطالعه نشان داد که در اثر انقلاب صنعتی چهارم و روند مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات، ایران نیز تحولات چشمگیری را تجربه کرده و در آینده نزدیک نیز تداوم خواهد داشت. تأثیرپذیری از تجربیات کشورهای توسعه‌یافته در حوزه مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات منجر به این واقعیت شده که دگرذیسی مشاغل در بازار کار کشور تحت‌الشعاع قرار بگیرد. بررسی ساختار طبقه‌بندی مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال ۱۳۷۵ نیز این تغییرات را تأیید می‌کند.

نتایج سیاستی مطالعه نشان می‌دهد تقریباً تمام مطالعاتی که در زمینه تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات انجام شده‌اند، اذعان دارند که فارغ از سرعت پیشرفت در فناوری، نگرانی درباره کاهش احتمالی در تقاضای نیروی کار، افزایش در تنوع شغلی و کاهش سطح دستمزدها وجود دارد. سیاست‌گذاران می‌توانند برای استفاده هرچه بهتر از فرصت‌هایی که فناوری‌های نوین بویژه فناوری اطلاعات پیش روی کشور قرار می‌دهد و نیز کاهش اثرات ناشی از پیامدهای منفی آن از جمله بیکاری، نابرابری بویژه تشدید شکاف دیجیتالی با نهایت دقت، سیاست‌هایی را اتخاذ کنند، گرچه سیاست‌های لازم برای تقویت پیامدهای مثبت و نیز مقابله با پیامدهای منفی در کشور نیز متفاوت خواهند بود.

از طرف دیگر، دولت باید از بخش‌های دیجیتالی که امکان ایجاد شغل‌های جدید را دارند نیز حمایت کند. این حمایت‌ها می‌تواند از طریق تمرکز بر مراکز تحقیقاتی دانشگاهی، توسعه پارک‌های علم و فناوری و دیگر محرک‌های رشد اقتصادی انجام شود. این موارد در انگلستان از عناصر کلیدی استراتژی‌های نوین صنعتی دولت به شمار می‌رود. از جمله دیگر اقدامات دولت انگلستان، توسعه زیرساخت‌های دیجیتالی فراتر از شهرهای بزرگ است که با هدف تسهیل در شکل‌گیری استارت‌آپ‌های دیجیتالی در کل کشور می‌باشد. نکته دیگری که باید به آن اشاره کرد آن است که با توجه به آن که ایجاد اشتغال از طریق پلت‌فرم‌های آنلاین نیازی به سرمایه‌گذاری کلان ندارد و از طرف دیگر مشاغل خانگی نیز به طور نسبی به سرمایه‌گذاری قابل توجهی نیاز ندارند می‌توان با پیوند این دو و استفاده از ظرفیت‌های موجود به ایجاد اشتغال دست یافت. در ایران بویژه با توجه به شرایط اقتصادی موجود، لازم است دولت زمینه و شرایط لازم را برای شاغلان و داوطلبان ایجاد شغل در بخش اشتغال خانگی فراهم آورد. لذا در این راستا بایستی بازتعریف‌های نوین از قلمروهای جدید کار و خانه در راستای تعادل بخشی بین آن‌ها صورت گیرد.

توسعه مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در مناطق روستایی، اهتمام در افزایش اطمینان‌پذیری و صحت اطلاعات، رصد مستمر وضعیت کاربران جهت بهبود مدیریت فناوری اطلاعات، تلاش برای تأمین هزینه‌های راه‌اندازی، توسعه و به‌روز کردن سیستم‌های فناوری‌های نوین اطلاعاتی در کشور، به همین جهت اعمال سیاست‌های فعال در بازار کار برای بهره‌مندی از مواهب توسعه‌گریزناپذیر فناوری‌های نوین و مقابله با چالش‌های پیش‌رو ضروری است. نتایج سیاستی مطالعات اخیر تصریح می‌کند که به‌کارگیری فناوری

اطاعات در بخش‌های مختلف از جمله بخش دولت، کسب و کار، مبادلات بین‌المللی و داخلی و حتی گردشگری سبب تحولات اساسی در اقتصاد کشور می‌گردد. لازمه این امر، پرداختن به بستر و زیرساخت‌ها است. نقش آموزش، به‌کارگیری تکنیک‌های مدرن به‌صورت یکپارچه و نه به‌صورت بخشی یا مقطعی برجسته است. تنها راه بهبود اقتصادی و افزایش رفاه، شتاب‌بخشیدن به مسیر تحولات و به‌روزرسانی فناوری‌های نوین در حوزه مشاغل و پیوستن به جرگه اقتصاد جهانی است. همچنین، مطالعه عوامل پیشران در زمینه برآیند تأثیر و تغییرات مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران بویژه در سطح استان‌ها تا پنج سال آینده و نیز بررسی دلالت‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی آن از جمله پیشنهادهای تحقیقاتی این مطالعه هستند.

قدردانی و سپاسگزاری

این مقاله، برگرفته شده از طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور تحت عنوان بررسی تحولات و روندهای مشاغل مبتنی بر فناوری اطلاعات در ایران است که مجری آن نویسنده این مقاله بوده و در سال ۱۳۹۹ انجام شده است. بر خود لازم می‌دانم از اعضای محترم شورای پژوهشی مؤسسه در تصویب طرح و رهنمودهای عالمانه ناظر محترم طرح آقای سیدعلی هاشمی در راهبری آن مراتب سپاس خود را اعلام کنم.

منابع

تافلر، آلون (۱۳۶۲). *موج سوم*، (ترجمه شهیندخت خوارزمی)، تهران: نشر نو.

حاجیلو، اسمعیل (۱۳۹۸). روندهای تأثیرگذار آینده کار، *ماهنامه کار و جامعه*، (ویژه همایش کار و جامعه)، شماره ۲۲۸: ۱۱۴-۱۰۷.

سرافرازی، مهرزاد و محمدحسن بهبودی (۱۳۹۱). فناوری‌های نوین اطلاعاتی و مدیریت جهانی، *فصلنامه راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۳، شماره ۹: ۲۸-۱.

سلگی، زهرا (۱۳۹۳). روند گذار شغلی در ایران با تأکید بر مشاغل نوظهور، پایان‌نامه کارشناسی پژوهشگری علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور واحد غرب تهران.

شواب، کلاوس (۱۳۹۶). *انقلاب صنعتی چهارم*، (ترجمه ایرج نبی‌پور)، بوشهر: نشر دانشگاه علوم پزشکی بوشهر.

صراف‌زاده، اصغر (۱۳۸۳). *فناوری اطلاعات در سازمان - مفاهیم و کاربردها*، تهران: نشر میر.

عباسی، محمدرضا (۱۳۹۶). *دورکاری: انواع، ابزار، روش‌ها، الزامات، چالش‌ها و راهکارها*، تهران: راهکار مدیریت.

عمادزاده، مصطفی، و دیگران (۱۳۸۵). بررسی تأثیر فناوری اطلاعات بر اشتغال (مطالعه موردی با رهیافت پندیتا)، *تحقیقات اقتصا*، شماره ۷۵: ۱۹۷-۲۲۱.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). *ساختار طبقه‌بندی مشاغل ایران*، انتشارات مرکز آمار ایران.

نصیری‌یار، مریم و مهدی فهیمی (۱۳۸۵). شناسایی چالش‌های به کارگیری فناوری و اطلاعات در ایران، *ماهنامه تدبیر*، شماره ۱۶۷.

نیرومند، پوران‌دخت و همکاران (۱۳۹۲). شناسایی فرصت‌های شغلی فناوری اطلاعات و ارتباطات در نظام آموزش فنی و تکمیلی استرالیا (تی‌ف) و شبکه اطلاعات شغلی ایالات متحده (اونت)، تهران: اولین همایش بین‌المللی صنعت و صادرات فناوری اطلاعات.

هاشمی، سیدعلی و دیگران (۱۳۹۷). اثرات فناوری‌های نوین و تحولات آن بر ترکیب بازار کار، گزارش طرح پژوهشی، تهران، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.

Aghion, P., & Howitt, P. (1994). Growth and Unemployment. *The Review of Economic Studies*, 61(3), 477-494.

Autor, D., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1333-1279.

Barnes, Stuart (2007). *E-Commerce and V-Business*, Elsevier Ltd, London.

Frey, C. B. and M. A. Osborne (2013), "*The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computrisation?*" Oxford University.

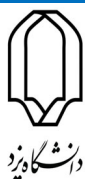
Global Entrepreneurship Research Association, *Global Entrepreneurship Monitor*, (2018-19), Global Report, London Business School, UK.

Hoffmann, E. (1999). *Presenting statistics on labour market dynamics*, Geneva: ILO.

ILO [International Labour Office] (2017). *World Employment and Social Outlook*, New York: United Nations.

Katz, L. F., Murphy, K. M. (1992). Changes in Relative Wages, 1963-1987: Supply and Demand Factors, *The Quarterly Journal of Economics*, 107(1), 35-78.

World Economic Forum (2015). *The Future of Jobs: Employment Skills and Workforce*, WEF publications.

Investigating Dis/Satisfaction of Peripheral Community from Industrial Projects: The Case of Oil and Gas Projects in Assaluyeh Region

Saeed Keshavarzi¹, Mostafa Faramarzian², Zahra Salmanzadeh³

1. PhD in Sociology, Scholar at the Scuola Normale Superiore, Florence, Italy, (Corresponding Author); saeed.keshavarzi.21@gmail.com
2. Master of Public Administration, Payame Noor University of Tehran, Iran; mostafa.faramarzian@gmail.com
3. Master of Industrial Psychology, Islamic Azad University of Marvdasht, Iran; zahrasalmanzade95@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Satisfaction of the peripheral community is one of the most important issues referred to in the field of corporate social responsibility and sustainable development. Assaluyeh region, located in Bushehr province, has been a context for the growth and construction of several oil and gas projects in Iran and hence has turned into an important area of energy. However, the level of peripheral communities' satisfaction with industrial plans still remained speculative or, at best, unscientifically documented in the Assaluyeh region. Considering the strategic importance of this region, the present study was designed to measure the level at which peripheral communities were satisfied with the oil and gas projects.

Methods and Data: To do this, 400 people in the area were surveyed based on random cluster sampling. Dimensions of satisfaction were extracted based on the ISO 26000 model.

Findings: According to the results of this study, the overall level of local people's satisfaction is not at a favorable level. Among the dimensions of dissatisfaction, the highest level was related to the quality of governance.

Conclusion: The issue of local people's dissatisfaction requires serious attention from the governance system as there has been an unfavorable situation in all analyzed environmental dimensions. In the region, there is an ambiguity about the environmental situation causing the spread of unverifiable news. It seems that one of the primary solutions is to provide a platform that reports up-to-date environmental indicators.

Keywords: Satisfaction, Peripheral community, Assaluyeh, Social responsibility, Sustainable development.

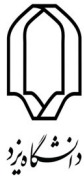
Key Message: The sustainability of the Assaluyeh region needs serious attention. Besides, a significant proportion of the indigenous population cannot distinguish between the various oil and gas companies located in this region. Hence, from the local people's point of view, the responsibility of interventions by any of these companies, whether positive or negative, is the subject of generalization to the entire policy-making system of the region.

Received: 26 May 2022

Accepted: 20 June 2022

Citation: Keshavarzi, S., Faramarzian, M., Salmanzadeh, Z. (2022). Investigating Dis/Satisfaction of Peripheral Community from Industrial Projects: The Case of Oil and Gas Projects in Assaluyeh Region. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 249-260. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2723>

ارزیابی و آسیب‌شناسی رضایت‌مندی جامعه پیرامونی از طرح‌های صنعتی: مورد طرح‌های نفت و گاز در منطقه عسلویه

سعید کشاورزی^۱، مصطفی فرامرزیان^۲، زهرا سلمان‌زاده^۳

- ۱- دکتری جامعه‌شناسی، پژوهشگر در دانشگاه تحصیلات عالی ایتالیا (نویسنده مسئول); saeed.keshavarzi.21@gmail.com
۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران; mostafa.faramarzian@gmail.com
۳- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روان‌شناسی صنعتی، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت، ایران; zahrassalmanzade95@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: رضایت‌مندی جامعه پیرامونی از مباحث مهم در زمینه مسئولیت اجتماعی شرکتی و توسعه پایدار به شمار می‌رود. منطقه عسلویه، واقع در استان بوشهر، بستر تحولات اقتصادی و رشد و احداث بسیاری از پروژه‌های نفت و گاز کشور بوده است به‌صورتی که به یک حوزه مهم انرژی مبدل شده است. با این حال، میزان رضایت جامعه پیرامونی از طرح‌های صنعتی در این منطقه همچنان در حد حدس و گمان یا در بهترین حالت به صورت غیرعلمی باقی مانده است. بنابراین، مطالعه پیش‌رو سطح و ابعاد مختلف رضایت‌مندی جامعه پیرامونی از طرح‌های نفت و گاز را به صورت روش‌مند سنجیده است.

روش و داده‌ها: جهت انجام این تحقیق، ۴۰۰ نفر از مردم منطقه پیرامونی بر اساس نمونه‌گیری خوشه‌ای پیمایش شدند. ابعاد رضایت‌مندی جامعه پیرامونی مبتنی بر موارد مطرح در مدل ایزو ۲۶۰۰۰ بوده و شامل سه بعد مشارکت شرکت‌ها در توسعه جامعه، محیط‌زیست و حاکمیت سازمانی می‌باشد.

یافته‌ها: بر اساس نتایج این مطالعه، میزان رضایت‌مندی کلی مردم منطقه در سطح مطلوبی قرار ندارد. در میان ابعاد ناراضی، بیشترین میزان مربوط به بخش کیفیت حاکمیت سازمانی بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری: وضعیت ناراضی در این منطقه نیازمند برنامه‌ریزی جدی از سوی نظام حکمرانی است چنانچه در تمامی شاخص‌های مورد ارزیابی وضعیت نامطلوبی حاکم است. در منطقه پارس جنوبی با ابهام در خصوص اثرات محیط‌زیستی روبرو هستیم؛ چنانچه این فضای مبهم موجب گسترش اخبار غیرقابل تأیید در این زمینه می‌شود. به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای ابتدایی، فراهم‌ساختن بستری است که نمایشگر وضعیت به‌روز شاخص‌های محیط‌زیستی باشد.

واژگان کلیدی: رضایت‌مندی، جامعه پیرامونی، عسلویه، مسئولیت اجتماعی، توسعه پایدار

پیام اصلی: پایداری منطقه عسلویه نیازمند توجه جدی است. از آنجا که بخش قابل توجهی از مردم بومی منطقه توانایی تمایز میان شرکت‌های نفت و گاز آن منطقه را نداشته و به همین دلیل، از نظر مردم محلی مسئولیت اقدامات مداخله‌ای از سوی هر یک از این شرکت‌ها چه مثبت و چه منفی به کلیت نظام سیاست‌گذاری منطقه تعمیم می‌یابد.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۵

ارجاع: کشاورزی، سعید؛ فرامرزیان، مصطفی؛ سلمان‌زاده، زهرا (۱۴۰۱). ارزیابی و آسیب‌شناسی رضایت‌مندی جامعه پیرامونی از طرح‌های صنعتی: مورد طرح‌های نفت و گاز در منطقه عسلویه، *تداوم و تغییر اجتماعی*، (۲): ۲۶۰-۲۴۹. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2723>

مقدمه و بیان مسأله

در سال‌های اخیر، مسئولیت اجتماعی شرکتی به‌عنوان یکی از مفاهیم مهم در عرصه مدیریت شرکت‌ها درآمده است. در این راستا، به شکل‌های مختلفی به اهمیت و ضرورت پرداختن به ابعاد متنوع این مفهوم پرداخته شده است. به‌صورت کلی، اهمیت و ضرورت اهتمام به مسئولیت اجتماعی در قالب دو دیدگاه قابل تحلیل است. دیدگاه نخست را می‌توان چشم‌انداز ابزاری قلمداد کرد. از این منظر، شرکت‌ها از آن جهت می‌بایست به مسئولیت اجتماعی پردازند که این مفهوم می‌تواند به شکل مستقیم و غیرمستقیم برای شرکت ثمراتی در پی داشته باشد. در این زمینه، ادبیات تحقیق مبین نقش اثرگذار این مفهوم در بهبود متغیرهای شرکتی است (حاجی‌ها و سرفراز، ۱۳۹۳؛ سپاسی و حسن‌زاده، ۱۳۹۵). در واقع این تحقیقات به شکل قابل توجهی به نقش مسئولیت اجتماعی در رسیدن به پایداری شرکت پرداخته‌اند و بیشتر رویکرد سودمحور مدنظر قرار گرفته است. به عبارتی طبق این رویکرد، شرکت‌ها به دلیل اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم این مفهوم بر میزان سودآوری و تاب‌آوری در بازار سرمایه نیاز دارند تا میزان مسئولیت اجتماعی شرکتی خود را بهبود دهند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۲؛ حیدرزاده، ۱۳۹۳). بر این اساس، عملکرد مسئولانه شرکت در قبال ذینفعان از جمله مشتریان و افکار عمومی، منجر به پایداری شرکت و توسعه همه‌جانبه می‌شود.

چشم‌انداز دیگری که در آن بر اهمیت مسئولیت اجتماعی شرکتی تأکید شده را می‌توان رهیافت اخلاق محور نامید (براون و اشمیت، ۱۳۹۱). از این منظر، شرکت‌ها از آن جهت می‌بایست به جامعه پیرامونی و ذینفعان پردازند که وظیفه اخلاقی آنها این امر را ایجاب می‌کند. این چشم‌انداز در برابر دیدگاه سودمحور، معتقد است محاسبات سود و هزینه در زمانی که وظیفه اخلاقی وجود دارد، تعیین‌کننده نخواهد بود. اغلب آثار اخلاقی در حوزه محیط‌زیست از این چشم‌انداز بر ضرورت پرداختن به مسئولیت اجتماعی پرداخته‌اند.

ماحصل هر دو چشم‌انداز یادشده، اهمیت و ضرورت پرداختن به بحث‌های مرتبط با مسئولیت اجتماعی شرکتی است. اهمیت طرح‌ها به لحاظ اقتصادی و سیاسی می‌تواند مبین میزان اهمیت مسئولیت اجتماعی شرکت باشد. از سوی دیگر، در ادبیات تحقیق بر نقش مسئولیت اجتماعی شرکتی در کاهش ریسک فساد اشاره شده است؛ البته منوط به شرایطی که در آن متغیرهای زمینه‌ای از جمله کیفیت نهادی، حمایت از حقوق ذینفعان خرد، توسعه بازار سهام و آزادی مطبوعات در سطح قابل قبولی قرار داشته باشند (Krishnamurti, Shams & Velayutham, 2018).

در کنار تمامی فواید مطرح شده جایگاه مورد تحقیق نیز نیاز به سنجش و پایش میزان مسئولیت اجتماعی شرکتی و رضایت جامعه محلی به عنوان یکی از شاخص‌های آن را بیش از پیش پررنگ می‌سازد. همان‌طور که به وفور گفته می‌شود یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیک و تأثیرگذار بر اقتصاد کشور منطقه اقتصادی عسلویه و پارس جنوبی است. ذخایر گاز و ترکیب صنایع بالادستی و پایین‌دستی، عسلویه را به مهم‌ترین قطب انرژی کشور مبدل کرده است. در میان صنایع موجود در عسلویه نیز مجتمع گاز پارس جنوبی به دلایل نقش برجسته در تأمین گاز کشور و درآمدهای ناشی از فروش میعانات از اهمیت بالایی برخوردار است. با این حال، به دلیل ضرورت‌های حاکمیتی، در کلیه طرح‌های مرتبط با منطقه عسلویه از ابتدا مباحث اجتماعی شامل مسأله «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» و مسئولیت اجتماعی نادیده گرفته شده است (طالبیان، فاضلی و دغاقله، ۱۳۸۷). ارزیابی‌های مردم‌نگارانه بعدی که در این منطقه انجام شده است، ضمن تأیید برخی تصورات مثبت اقتصادی در میان مردم بومی عسلویه، نمایانگر مشکلات جدی در موارد گوناگونی از جمله غیراثربخشی نهادهای مستقر، سلطه فن‌سالاری بر نگاه انسانی و نهایتاً وضعیت ناپایدار منطقه بوده است (بذرافکن و ایمان، ۱۳۹۶).

با این همه، گذشت زمان و بروز عینی اثرات طرح‌ها در وجوه مختلف از جمله تغییرات جمعیتی ناشی از نیاز به نیروی کار موجب بروز نگرانی‌های عمده‌ای شده است (صابری زفرقندی و همکاران، ۱۳۸۶؛ صدوق و همکاران، ۱۳۹۳). در تحقیقی که امینی نژاد (۱۳۹۴) انجام داده است، نشان می‌دهد که از نظر جامعه پیرامونی، میزان اثرات منفی طرح‌ها بر کارکردهای مثبت آنها افزون است. او این مشکلات را به این صورت جمع‌بندی می‌کند: «مسائلی همچون ورود بیش از حد جمعیت بیکار جویای کار، تخلیه روستاهای در محدوده تأسیسات، افزایش بی‌رویه قیمت زمین و اجاره مسکن و نابودی زمین‌های زراعی، از بین رفتن فعالیت‌های صید و صیادی و صنایع وابسته به آن، توزیع نامناسب امکانات و خدمات، درگیری و اختلاف مذهبی بین اهل تسنن و تشیع و بروز ناهنجاری‌های شدید اجتماعی (اعتیاد، سرقت و...)، نابسامانی‌های محیطی (آلودگی هوا، آب) و صدها مسأله دیگر دست به گریبان (این مناطق) است و احتمالاً با این روند در آینده مسائل و مشکلات بیشتری بروز خواهد کرد» (همان: ۱۰۱). خروجی این نگرانی‌ها و تغییر در چشم‌اندازهای مدیریتی منبث از آن، موجب شد تا بحث‌های مرتبط با مسائل اجتماعی خود را در پیوست‌های فرهنگی و محیط‌زیستی نمودار سازد، گرچه در موارد بسیاری هنوز این پیوست‌ها به دلایل مختلف در اختیار عموم قرار نگرفته است.

در همین راستا، وزارت نفت به دلیل انتظاراتی که در اذهان عمومی وجود داشته و دارد، در دهه‌های گذشته همواره در معرض مطالبات مرتبط و غیرمرتبط با صنعت نفت بوده است. در این شرایط، مجموعه نفت تلاش کرده تا حد امکان در هماهنگی و همراهی با سایر مراجع و مسئولان استانی و محلی، نیازها و خواسته‌های مردم محلی و منطقه را بر طرف کند. اهمیت این موضوع و حساسیت‌های ایجاد شده نسبت به حضور صنعت نفت در مناطق بومی کمتر برخوردار سبب شد تا این وزارتخانه نسبت به ابلاغ سیاست‌ها و نظام‌نامه نحوه ایفای مسئولیت‌های اجتماعی در صنعت نفت، اقدام نماید. این سند با عنایت به آثار محیط اجتماعی بر کارایی فعالیت‌های صنعت نفت و با هدف ارائه تصویر مناسب از صنعت نفت در افکار عمومی، ایجاد فضای لازم برای افزایش اعتماد اجتماعی، بهبود روابط با جوامع محلی و تسهیل شرایط کاری صنعت نفت در این جوامع، بهینه‌سازی هزینه‌ها در زمینه اقدام‌های مسئولانه سازمان‌ها و شرکت‌های نفتی و نظارت عالی به این باره تدوین و به تمامی شرکت‌های زیر مجموعه ابلاغ شده است.

شرکت مجتمع گاز پارس جنوبی به عنوان یکی از شرکت‌های زیرمجموعه شرکت ملی گاز که عهده‌دار بهره‌برداری از پالایشگاه‌های گازی در منطقه عسلویه است نیز با ایفای نقش محوری خود در تأمین پایدار انرژی گاز کشور نسبت به انجام مسئولیت‌های اجتماعی خود در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و محیط زیست توجه نموده است. یکی از ذینفعان مهمی که شرکت مجتمع گاز پارس جنوبی نیز با آنها سروکار دارند، جامعه پیرامونی همجوار بومی است. طرح‌ها و پروژه‌های اقتصادی در عسلویه، به شکل‌های مختلفی بر زندگی افراد حاضر در منطقه اثرگذار بوده است. بافت جمعیتی و اجتماعی با ورود طرح‌های اقتصادی دچار تحولات بنیادینی شده است. چه این تغییرات مبدأ آسیب‌ها در سطح جوامع بومی تلقی شود و چه این تحولات را مبدأ تغییرات مثبت برای منطقه قلمداد کنیم، لاجرم باید پذیرفت وضعیت ادراکی مردم منطقه تغییر کرده است. از یک‌سو، ادراک افراد از حوزه‌های مختلف تأثیرگذاری طرح‌ها بر زیست کوتاه‌مدت و بلندمدتشان می‌تواند در جهت‌گیری آنها نسبت به طرح‌های بعدی تأثیرگذار باشد، از سوی دیگر، نارضایتی احتمالی مردم محلی از طرح‌ها می‌تواند در سطوح محلی و ملی برای این طرح‌ها و پروژه‌های بعدی مشکل‌ساز باشد.

علاوه بر این، ادراک افراد مردم منطقه نسبت به طرح‌های اقتصادی قاعداً در وجوه مختلف با یکدیگر متفاوت است. به‌عنوان مثال، ممکن است برای افراد محلی بحث اشتغال از آلودگی محیط‌زیستی کم‌اهمیت‌تر قلمداد شود و یا بالعکس. این وزن متفاوت وجوه تأثیرگذاری طرح‌ها، می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های آتی شرکت‌ها مؤثر باشد. بر این اساس، این مطالعه تلاش کرده است تا ضمن شناسایی نگرش جامعه پیرامونی مجتمع گاز به این شرکت، میزان اهمیت هر یک از وجوه تأثیرگذاری شرکت را از نظر مردم محلی شناسایی نماید. لازم به ذکر است، ادعای این مقاله به هیچ عنوان ارائه چشم‌اندازی تبیینی از وضعیت موجود نیست بلکه هدف آن است تا توصیفی چندبعدی از وضعیت نارضایتی/رضایتمندی مردم محلی ارائه شود. در انتهای این مطالعه نیز تلاش شده است بر اساس نتایج مذکور و منابع مطالعاتی، راه‌حل‌هایی احتمالی و نه قطعی در جهت بهبود وضعیت نگرش مردم منطقه ارائه گردد. همان‌طور که خواهیم دید بخش گسترده‌ای از مردم ساکن منطقه (تقریباً ۴۰ درصد) قادر به تمیزدادن مجتمع گاز و دیگر شرکت‌ها منطقه نبوده‌اند، از این‌رو، نتایج این مطالعه را می‌توان با اندکی اغماض به‌عنوان نگرش جاری مردم منطقه نسبت به پروژه‌های نفت و گاز تلقی کرد.

روش و داده‌ها

به‌طور کلی در علوم اجتماعی پژوهش با استفاده از سه رویکرد اصلی انجام می‌گیرد: رویکرد کمی، کیفی و شیوه ترکیبی (کرسول، ۲۰۰۹). از آنجاکه در این تحقیق، محقق تلاش کرده است با محوریت مدل ایزو ۲۶۰۰۰ (۲۰۱۰)، وضعیت ادراکی منطقه نسبت به مجتمع گاز پارس جنوبی را مورد سنجش قرار دهد، بنابراین، رویکرد این پژوهش کمی انتخاب شده است. جامعه آماری به معنای همان جامعه اصلی است که از آن نمونه نما یا معرف به‌دست آمده باشد (ساروخانی، ۱۳۸۳). جامعه آماری این مطالعه، تمامی مردم ساکن منطقه عسلویه بوده است که شامل ۴۳۸۸۹ نفر می‌شود. جهت انتخاب نمونه از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی کمک گرفته شد و بر اساس فرمول کوکران تعداد نمونه در سطح معنی‌داری ۵ درصد، ۴۰۰ نمونه محاسبه شد. به این صورت که ابتدا مناطق موردنظر، بر اساس تقسیم‌بندی شهرداری‌های منطقه به ۱۲ قسمت تقسیم شد و بر اساس نسبت جمعیتی هر منطقه، تعداد نمونه‌های قابل پیمایش انتخاب و نهایتاً به‌صورت تصادفی در هر منطقه پیمایش انجام شد. محققان در این مطالعه تلاش کرده‌اند با انتخاب پرسشگران بومی با جنسیت‌های مختلف (سه مرد و دو زن) بر میزان اعتماد پاسخ‌های داده شده بیفزایند.

در خصوص استاندارد ایزو ۲۶۰۰۰ نیاز است خاطر نشان کنیم که این ایزو یکی از موارد غیرالزامی مرتبط با مبحث مسئولیت اجتماعی شرکتی است. این ایزو عموماً شامل معرفی مجموعه‌ای از ابعاد می‌شود که هدف آنها کمک به سازمان‌ها برای بررسی و برنامه‌ریزی استراتژی‌های لازم جهت اجرای صحیح مسئولیت اجتماعی است. در واقع، هدف اصلی مسئولیت اجتماعی ایزو ۲۶۰۰۰، کمک به تحقق توسعه پایدار است. از این منظر، مدیریت مسئولیت اجتماعی در هر سازمانی، راهکارهایی در زمینه اصول اساسی و استاندارد مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارائه می‌کند تا روش‌های ادغام، تلفیق و تبدیل رفتار مسئولیت اجتماعی به سیستم‌ها، اقدامات و فرایندهای سازمانی مشخص و سپس پیاده‌سازی شود. استاندارد مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل مجموعه‌ای یکپارچه راهکارهای البته غیرالزام‌آور در راستای کمک به سازمان‌ها در پیاده‌سازی ابعاد توسعه پایدار است.

همچنین با الگوبرداری از استاندارد ایزو ۲۶۰۰۰، محققان پرسشنامه تحقیق را بر اساس سه مفهوم کلیدی «مشارکت در توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی» جامعه، «فعالیت‌های محیط‌زیستی» و «حاکمیت سازمانی» طراحی کردند. محققان با ارسال پرسشنامه

محقق-ساخته برای اساتید خبره در این زمینه، تلاش کردند بر اعتبار این مطالعه بیفزایند. همچنین با استفاده از فن پیش‌آزمون، پایایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. پرسشنامه این مطالعه شامل سه قسمت، اطلاعات جمعیتی، گزاره‌های مسئولیت اجتماعی (در سه مفهوم اصلی) مورد اشاره و سؤالات دانشی است. در قسمت اطلاعات جمعیتی، از پاسخگویان درباره جنسیت، تحصیلات، وضعیت تأهل، مذهب و شغلشان سؤالاتی پرسیده شد. در قسمت دوم، سؤالاتی حول سه مفهوم اصلی مسئولیت اجتماعی شرکت در قبال مردم و در قسمت سوم سؤالاتی درباره اطلاعات مردم در زمینه شرکت‌های منطقه و قدرت تمیزدادن آنها با مجتمع، پرسش‌هایی طراحی گردید که در ادامه نحوه عملیاتی‌سازی مفاهیم مورد نظر توضیح داده شده است، ضمناً در این مطالعه میزان رضایتمندی و نگرش مردم نسبت به مفاهیم مذکور، مورد سنجش قرار گرفته است.

مشارکت در توسعه جامعه: این مفهوم به معنای میزان منابع اختصاص داده شده از سوی شرکت‌ها در جهت رشد و توسعه جامعه محلی در نظر گرفته می‌شود. این مفهوم در این مطالعه، به‌عنوان یکی از ابعاد جدایی‌ناپذیر توسعه پایدار به سه متغیر اساسی طبقه‌بندی شده است: الف) توسعه فرهنگی؛ ب) توسعه اجتماعی و ج) توسعه اقتصادی. جهت سنجش متغیر توسعه فرهنگی، سؤالاتی طراحی شد که از مردم درباره میزان رضایتمندی‌شان از مشارکت شرکت‌ها در مسائل آموزشی و فرهنگی سؤالاتی پرسیده می‌شد. همچنین جهت ارزیابی متغیر توسعه اجتماعی، سؤالات تحقیق رضایت مردم از مشارکت شرکت‌ها در جامعه و سلامت مردم را مورد سنجش قرار می‌داد. در خصوص متغیر توسعه اقتصادی نیز از مردم خواسته می‌شد میزان رضایتشان از شرکت‌ها را در زمینه اشتغال‌زایی، توسعه مهارت‌ها و درآمدزایی (امور خیریه و فقرزدایی) بیان نمایند.

محیط زیست: این مفهوم به معنای محیط پیرامونی شرکت تعریف شده است. هدف از طرح این مفهوم، سنجش میزان رضایت مردم از وضعیت محیط‌زیست منطقه بوده است. این مفهوم در این مطالعه به دو بُعد جلوگیری از آلودگی و حفاظت و تجدید محیط طبیعی تقسیم‌بندی شد. سؤالات ناظر بر بُعد جلوگیری از آلودگی، رضایت مردم را در زمینه آلودگی هوا، آب و مدیریت پسماندها مورد سنجش قرار می‌دادند و سؤالات مربوط به بُعد حفاظت و تجدید محیط طبیعی، میزان رضایت مردم از حفاظت از گونه‌های زیستی و زیستگاه‌های طبیعی را می‌سنجیدند.

حاکمیت سازمانی: این مفهوم به معنای اتخاذ رویکرد عادلانه در فرایندهای تصمیم‌گیری است. جهت سنجش این متغیر از افراد خواسته شد میزان رضایتشان را در خصوص سازوکارهای ارتباط متقابل با شهروندان مجتمع، فراهم آوردن فرصت‌ها و مزد پردازی عادلانه بیان نمایند. کلیه پرسش‌های ساخته شده، بر اساس طیف لیکرت ۵ سطحی طراحی شده و سپس در مقیاس نمره ۱۰۰ قرار گرفتند تا میزان رضایتمندی جامعه‌ی هدف محاسبه شود.

یافته‌ها

در این قسمت نخست، جداول و آمارهای مربوط به نتایج این مطالعه آورده شده و توضیحاتی در خصوص آنها ارائه می‌شود و سپس در قسمت بعد (نتیجه‌گیری) به تحلیل و بحث در خصوص نتایج مطالعه خواهیم پرداخت.

در جدول ۱ پراکندگی مناطق جغرافیایی تحت این پیمایش نشان داده شده است. مطابق اطلاعات جدول، بیشترین تعداد نمونه مربوط به دو منطقه نخل تقی و عسلویه بوده است.

جدول ۱- منطقه جغرافیایی پاسخگویان

ردیف	نام منطقه	درصد پاسخگویان
۱	بیدخون	۱۱/۸
۲	نخل تقی	۲۹/۹
۳	اخذ	۷/۶
۴	چاه مبارک	۱۲/۷
۵	بستانو	۳/۳
۶	بزباز	۲/۴
۷	خیارو	۱/۵
۸	زبار	۱/۲
۹	عسلویه	۲۴/۲
۱۰	هاله	۱/۲
۱۱	بساتین	۲/۴
۱۲	دهنو	۱/۸
	کل	۱۰۰

بر اساس یافته‌ها، ۵۹ درصد از پاسخگویان را مردان و ۴۱ درصد از حجم نمونه را زنان تشکیل داده‌اند. هم‌چنین مطابق جدول زیر تقریباً نیمی از پاسخگویان دارای مدارک تحصیلی دیپلم به پایین بوده‌اند (جدول شماره ۲). بیشترین فراوانی سطح تحصیلی افراد نیز مربوط به مقطع تحصیلی دیپلم بوده است.

جدول ۲- وضعیت تحصیلی پاسخگویان

ردیف	مدرك تحصیلی	درصد پاسخگویان	درصد تجمعی
۱	پایین‌تر از دیپلم	۱۵/۷	۱۵/۷
۲	دیپلم	۲۹/۶	۴۵/۳
۳	کاردانی	۱۶	۶۱/۳
۴	کارشناسی	۲۴/۹	۸۶/۲
۵	کارشناسی ارشد	۳/۹	۹۰/۱
۶	دکتری	۰/۲	۹۰/۳
۷	بدون پاسخ	۹/۷	۱۰۰
	کل	۱۰۰	

نزدیک به ۶۰ درصد از افراد مورد پیمایش، متأهل (۵۹/۴)، حدود ۳۴ درصد مجرد و ۶ درصد افراد متعلق به سایر گروه‌ها بوده‌اند (مطلقه و بیوه). بر اساس جدول زیر (جدول ۳)، اکثریت افراد اعلام کرده‌اند اهل تسنن هستند (۶۰/۸) و نزدیک به ۳۲ درصد نیز اعلام کرده‌اند که پیرو مکتب تشیع می‌باشند؛ درحالی‌که مابقی افراد به این سؤال پاسخی ندادند (۷/۴ درصد).

جدول ۳- مذهب پاسخگویان

ردیف	مذهب	درصد پاسخگویان
۱	تشیع	۳۱/۸
۲	تسنن	۶۰/۸
۳	بدون پاسخ	۷/۴
	کل	۱۰۰

مطابق جدول ۴، نزدیک به ۱۲ درصد از افراد مورد پیمایش اعلام کرده‌اند بیکار هستند؛ درحالی‌که بیشترین فراوانی مربوط به مشاغل آزاد بوده است.

جدول ۴- وضعیت شغلی پاسخگویان

ردیف	شغل	درصد پاسخگویان
۱	خانه‌دار	۱۱
۲	بیکار	۱۱/۹
۳	آزاد	۲۱/۵
۴	کارمند	۱۵/۵
۵	محصل	۸/۸
۶	راننده	۲/۲
۷	کارگر	۴/۴
۸	معلم	۴/۴
۹	پزشک	۰/۳
۱۰	کشاورز	۰/۳
۱۱	روحانی	۰/۳
۱۲	دانشجو	۲/۲
۱۳	سرباز	۰/۳
۱۴	بدون پاسخ	۱۶/۹
	کل	۱۰۰

جدول ۵ نشان‌دهنده میزان رضایت مردم منطقه از مفاهیم اصلی مسئولیت اجتماعی شرکت می‌باشد. مطابق جدول، به صورت کلی رضایت مردم منطقه در سطح بالایی قرار ندارد؛ چنانچه امتیاز تمامی متغیرهای مسئولیت اجتماعی از نظر مردم زیر نصف (۵۰ واحد) بوده است. همچنین، بیشترین درجه رضایتمندی مردم مربوط به متغیر «مشارکت در توسعه جامعه» بوده؛ در حالی که، بیشترین نارضایتی مردم مربوط به متغیر «حاکمیت سازمانی» بوده است. مطابق جدول، نتایج مربوط به ابعاد مشارکت در توسعه جامعه نشان می‌دهد، مردم منطقه از بُعد توسعه فرهنگی بیش از سایر ابعاد، رضایت دارند. در زمینه ابعاد محیط زیستی نیز می‌توان گفت، بیشترین نارضایتی مردم مربوط به بعد آلودگی‌های مختلف منطقه بوده است. در زمینه متغیر حاکمیت سازمانی نیز می‌توان گفت، بیشترین نارضایتی مردم مربوط به پرداخت عادلانه بوده است. نهایتاً در میان شاخص‌های سنجش شده در این مطالعه بیشترین نارضایتی مردم محلی به ترتیب مربوط به حفاظت از گونه‌های زیستی، فرصت‌های استخدامی و پرداخت عادلانه و مدیریت پسماندها بوده است؛ اگرچه در شاخص‌های دیگر نیز رضایتمندی چندانی به چشم نمی‌خورد.

جدول ۵- میزان رضایتمندی جامعه پیرامونی مجتمع گاز پارس جنوبی

میزان رضایتمندی مردم (در واحد ۱۰۰)			شاخص	ابعاد متغیر	متغیرهای موردبررسی	
کلی	متغیر	ابعاد				
۳۸	۴۳	۴۸	۴۸	آموزش و فرهنگ	توسعه فرهنگی	
		۳۹	۳۸	مشارکت در جامعه		توسعه اجتماعی
			۴۰	سلامت		
		۴۱	۴۰	اشتغال‌زایی و توسعه مهارت‌ها	توسعه اقتصادی	
			۴۲	ثروت و درآمدزایی (امور خیریه و فقرزدایی)		
		۳۹	۳۷	۳۵	آلودگی هوا	جلوگیری از آلودگی
	۴۶			آلودگی آب		
	۳۰			مدیریت پسماندها		
	۴۱		۲۷	حفاظت از گونه‌های زیستی	حفاظت و تجدید محیط طبیعی	
			۵۵	حفاظت از زیستگاه‌های طبیعی		
			۳۷	سازوکارهای ارتباط متقابل با شهروندان		
	۳۲	۳۲	۳۰	فرصت (استخدام) عادلانه	رویکرد عادلانه در فرایندهای تصمیم‌گیری	
۳۰			پرداخت عادلانه			
۳۰			پرداخت عادلانه			

جهت فهم مناسب‌تر نتایج و ارائه تحلیل دقیق‌تر از پاسخگویان سؤالاتی پرسیده شد که هدف آنها میزان تمییز جامعه هدف میان شرکت‌های مختلف در منطقه بود. همان‌طور که در جدول ۶ نشان داده شده، نزدیک به ۴۰ درصد منطقه، از نظر نوع فعالیت، تفاوتی میان مجتمع گاز و پتروشیمی‌ها قائل نبوده‌اند. همچنین تقریباً به همان نسبت جامعه بومی، تفاوتی میان مجتمع و پتروشیمی‌ها از نظر مکانی قائل نبودند. به عبارت دیگر، بیش از ۴۰ درصد از افراد نمی‌دانند که مجتمع گاز در چه مکانی قرار دارد. علاوه بر این، در میان پاسخگویان،

نزدیک به ۴۰ درصد در خصوص این سؤال که کدام شرکت بیشتر هوا را آلوده می‌کند، اظهار بی‌اطلاعی کردند، در حالی که بیش از ۳۵ درصد اعتقاد داشتند پتروشیمی‌ها آلودگی هوایی بیشتری تولید می‌کنند.

جدول ۶- میزان اطلاع جامعه در تمییز شرکت‌های منطقه

پاسخ‌ها			پرسش	ردیف
دارای اطلاعات کافی	دارای اطلاعات محدود	بدون اطلاع	تفاوت میان مجتمع گاز و پتروشیمی‌های مستقر در منطقه به لحاظ فعالیت‌ها و محصولات تولیدی	۱
۱۳/۹	۴۲/۲	۴۳/۹		
پاسخ‌ها			تفاوت میان مجتمع گاز و پتروشیمی‌های مستقر در منطقه به لحاظ استقرار جغرافیایی	۲
خیبر	بلی			
۳۹/۴	۶۰/۶			
پاسخ‌ها			فلرهای کدام یک بیشتر هوای منطقه را آلوده می‌کند؟	۳
نمی‌دانم	پتروشیمی‌ها	مجتمع گاز		
۳۳/۹	۳۵/۴	۳۰/۷		

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت مردم بومی طرح‌های توسعه‌ای، این مطالعه، به منظور سنجش نگرش جامعه پیرامونی نسبت به عملکرد مجتمع گاز پارس جنوبی در زمینه شاخص‌های مسئولیت اجتماعی انجام شده است. در این راستا، پیمایشی روی ۴۰۰ نمونه از افراد مردم منطقه بر اساس نمونه‌گیری خوشه‌ای احتمالی صورت پذیرفت. پرسش‌های طرح‌شده در این مطالعه برگرفته‌شده از مدل ایزو ۲۶۰۰۰ مسئولیت اجتماعی بوده‌اند. به منظور افزایش اعتبار داده‌ها، پرسشگران بومی از مردم محلی مصاحبه‌های ساختمند به عمل آورده و یا بر پرسیدن پرسشنامه‌ها نظارت کردند. بیشتر پاسخ‌گویان مرد و از اهل تسنن بوده‌اند. همچنین تقریباً نیمی از افراد مورد مطالعه، دارای تحصیلات دانشگاهی نبودند. در ادامه، در خصوص نتایج این مطالعه، بحث‌هایی ارائه‌شده و بر اساس آن، راهکارهایی جهت افزایش سطح رضایت مردم محلی ارائه می‌گردد.

نکته کلیدی در این مطالعه که می‌تواند نتایج منبعث از آن را به سطوح بالاتری تعمیم دهد، این است که مطابق نتایج، جمعیت بالایی از پاسخگویان قادر به تمییزدادن این مجتمع از دیگر طرح‌های توسعه‌ای گاز و نفتی واقع در منطقه نبوده‌اند؛ از این رو، می‌توان نتیجه گرفت یافته‌های این مطالعه برای دیگر شرکت‌های منطقه نیز تا اندازه زیادی قابل اتکا است. بر اساس نتایج تحقیق، بیشترین نارضایتی مردم منطقه مربوط به متغیر حاکمیت سازمانی و به‌ویژه فرصت‌های استخدام و پرداخت عادلانه بوده است. به عبارت دیگر، مردم منطقه در درجات بالایی از وضعیت عدالت در استخدام و دستمزدها راضی نبوده‌اند. این نارضایتی می‌تواند از یک‌سو در سطح رویه‌ها، قوانین استخدام و پرداخت‌ها مطرح شود و از سوی دیگر مربوط به بعد آگاهی‌سازی در این زمینه باشد. به عبارت دیگر، ممکن است، در رویه‌ها و

پرداخت‌های موجود عدالت منظور نشده باشد و یا این که نارضایتی ناشی از آگاه‌نبودن جامعه پیرامونی از وضعیت عادلانه باشد. به نظر می‌رسد نیاز است تا در درجه اول موضوع عدالت در رویه‌ها و پرداخت‌های موجود از سوی کارشناسان وزارتی موردبازنگری قرار گیرد، همچنین تمامی فرآیند استخدام و پرداخت‌ها به‌صورت کاملاً شفاف و در زمان مناسب در اختیار مردم منطقه قرار گیرد.

احتمالاً سراسرترین شیوه جهت جبران عقب‌ماندگی و نارضایتی‌های احتمالی در این زمینه، اختصاص سهمیه استخدامی به افراد بومی به‌منظور جذب در پروژه‌های منطقه است. این امر در واقع پاسخ ساده به مسأله‌ای پیچیده است. ارزیابی‌های میدانی از وضعیت کاری بومیان منطقه در پروژه‌ها، حاکی از به کارگیری این افراد در مشاغل با منزلت و درآمد پایین است. این افراد اگر پیش از این، تنها تصویری از نابرابری نسبی با افراد غیربومی داشتند، پس از استخدام، در فضایی قرار گرفته‌اند که نابرابری را به شکل ملموس‌تری احساس می‌کنند. از طرف دیگر، آنگاه مفرط بر سهمیه‌های استخدامی در غیاب شیوه‌های مهارت‌افزایی بومیان، احتمالاً سازمان‌ها را با بحران عملکرد مواجه می‌سازد. پیشنهاد این مطالعه حرکت به سوی نگاه آموزش‌محور می‌باشد. دوره‌های آموزشی می‌بایست به‌صورت کاملاً عملی و مبتنی بر هدف طراحی گردد. هدف از این دوره‌ها می‌بایست ارتقاء وضعیت مهارتی افراد بومی به مرحله بالاتر و نهایتاً تحرک شغلی و اجتماعی افراد بومی باشد. همچنین می‌بایست توجه داشت، در صورت حضور مراکز علمی باکیفیت به نسبت پایین، برشدت نارضایتی جامعه پیرامونی افزوده خواهد شد؛ چراکه مؤسسات موردنظر، میزان انتظارات و مهارت‌های افراد را به‌صورت برابری رشد نداده و تعارض میان تصور و انتظارات افراد می‌تواند موجب و مبدأ نارضایتی تشدید یافته شود (Klandermans, 1997).

طبق نتایج، رضایتمندی مردم منطقه از شاخص‌های محیط‌زیستی نیز در سطح بالایی قرار نداشته است. البته در سطوح جهانی نیز نگرانی‌های محیط‌زیستی جامعه پیرامونی در خصوص اثرات طرح‌های نفت و گاز همواره وجود داشته است (انیل، ۱۳۹۶). با این حال، در منطقه پارس جنوبی با نوعی ابهام در خصوص اثرات محیط‌زیستی روبرو هستیم؛ چنانچه این فضای مبهم موجب گسترش اخبار غیرقابل تأیید در این زمینه می‌شود. به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای ابتدایی، فراهم‌ساختن بستری است که نمایشگر وضعیت فعلی شاخص‌های محیط‌زیستی باشد. در مرحله بعد، شرکت‌های منطقه اولویت‌های محیط‌زیستی را بر اساس یک سند کلی تدوین کرده و برنامه‌ای یکپارچه جهت حل مشکلات محیط‌زیستی در اختیار رسانه‌ها قرار دهند.

با اینکه وضعیت رضایتمندی مردم در متغیر مشارکت شرکت در توسعه جامعه به نسبت دیگر متغیرها بهتر بوده است، با این حال، در این سطح نیز وضعیت رضایت پایین گزارش شده است. بهبود وضعیت این متغیر خود می‌تواند به بهبود وضعیت متغیر حاکمیت سازمانی کمک کند. به‌عبارت‌دیگر، توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌تواند وضعیت استخدام و پرداخت‌ها را در وضعیت مناسب‌تری قرار دهد. یکی از نگرانی‌های اساسی بومی‌های منطقه، از دست رفتن وضعیت فرهنگی پیشین است. آنها تصور می‌نمایند که با ورود افراد غیربومی، بافت اجتماعی، هنجارها و به‌صورت کلی فرهنگ منطقه با خطر فروپاشی روبرو می‌شود. این احساس و نگاه منبعث از آن بومیان منطقه را نسبت به شرکت‌های تجاری و همچنین غیربومیان بدبین می‌کند. جهت حل این معضل، پیشنهاد می‌شود برنامه‌های مختلفی جهت معرفی و ارج‌گذاری به فرهنگ محلی منطقه عسلیوه تدارک دیده شود. هدف از اجرای این برنامه‌ها انتقال پیام احترام و ستایش از فرهنگ بومیان منطقه خواهد بود. در واقع، به‌تمامی شیوه‌های ممکن می‌بایست هویت ملی را در این مناطق تقویت نمود. گفتگوی مستمر با بزرگان طوایف منطقه‌ای یکی از این راه‌ها می‌تواند باشد.

عامل مهم دیگری که فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی شرکتی در جوامع محلی را دستخوش نگرانی می‌کند این است که با جابجایی دولت‌ها و مدیران انگیزه‌های این اقدامات نیز به‌تبع آن تغییر می‌کند؛ از این رو، پایش نیازها و انتظارات جامعه و پرهیز از نگاه‌های

سیاسی می‌تواند میزان همپوشانی نیازهای جامعه را با فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی شرکتی بیشتر سازد. منظر قابل تأمل دیگر در این حوزه، ابهام در تفکیک وظایف شرکت‌های مستقر در این منطقه است. کما این که با گذشت سالیان بسیار از ورود صنایع نفتی به این منطقه همچنان شرکت‌ها در میزان نقش و تقسیم مسئولیت در چارچوب‌های تعیین شده دچار تردیدها و عملکردهای بعضاً متناقض می‌باشند. این موضوع در سطوح اجرایی می‌تواند مدیران را دچار بالاکلیفی و ابهام در انجام وظایف کند.

یکی از محدودیت‌های مطالعه حاضر فقدان چشم‌انداز تبیینی در ارائه نتایج بوده است. این موضوع اساساً به هدف این پژوهش یعنی ارائه چشم‌اندازی توصیفی از وضعیت رضایتمندی جامعه پیرامونی باز می‌گردد. با این حال، نویسندگان این مقاله بر این باورند که این مطالعه می‌تواند موارد قابل استنادی را جهت تحقیقات بعدی فراهم کند. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آینده متغیرهای مستقل و وابسته دیگری که بتواند پیامدها و علل موضوع‌ها را در یک پیوستار علی-معلولی دنبال نماید، گنجانده و ارزیابی شود. ضمن آن که چندوجهی بودن عمده مسایل در این مناطق نیاز به اجرای تحقیقاتی با رویکرد کیفی و ژرفانگر را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

در مجموع با توجه به سطح رضایتمندی مردم منطقه، به نظر می‌رسد نیازمند اهتمام بیشتر به موضوع‌های مسئولیت اجتماعی شرکتی هستیم. نظام‌های اجتماعی به دلیل ماهیت پیچیده، نیازمند پاسخ‌هایی منبعث از بررسی‌های عمیق و زمینه‌مند هستند. تحقیقات پیشین نیز، علت بسیاری از مشکلات فعلی را نتیجه عدم انجام ارزیابی‌های اجتماعی و محیط‌زیستی قلمداد کرده‌اند (طالبیان، فاضلی، دغاقله، ۱۳۸۷). در نتیجه، اتخاذ برنامه‌های جامعه‌محور در برنامه‌های استراتژیک شرکت‌ها الزامی به نظر می‌رسد. از آنجا که وجود نارضایتی در یک منطقه به‌ویژه حوزه‌های بااهمیت استراتژیک عسلویه می‌تواند اثرات مخرب کوتاه و بلندمدت فراوانی داشته باشد (Klandermans, 1997)، نیاز است تا موضوع جامعه و رضایتمندی آن در سطوح مناسب و با قید فوریت مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- آنیل، جان، آلاند، آلان و لایت، آندری (۱۳۹۶). *ارزش‌های زیست‌محیطی*. (ترجمه عیسی پیری). تهران: نشر تیسرا.
- استاندارد ایزو ۲۶۰۰۰. (۲۰۱۰). *استاندارد مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها*، (مترجم: علیرضا امیدوار)، تهران: گندمان.
- بذرافکن، مهتا، ایمان، محمدتقی. (۱۳۹۶). «مطالعه منتقدانه مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و توسعه (یک مطالعه مردم‌نگارانه در منطقه عسلویه)». *توسعه اجتماعی*، ۱۱(۴): ۳۷-۷۰.
- براون، پیترو، جی و اشمیت، جرمی. جی. (۱۳۹۳). *اصول اخلاق آب*، (ترجمه مینا داورانی)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حاجی‌ها، زهره، سرفراز، بهمن (۱۳۹۳). «بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها و هزینه حقوق صاحبان سهام در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». *پژوهش‌های تجربی حسابداری*، ۴(۴): ۱۰۵-۱۲۳.
- حیدرزاده، کامبیز (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر مسئولیت اجتماعی شرکتی بر رضایتمندی مشتریان و شهرت شرکت-مطالعه موردی شرکت ایران خودرو». *چشم‌انداز مدیریت بازرگانی*، ۱۳(۲۰): ۴۹-۶۶.

رضایی دولت‌آبادی، حسین، جوشیار نجف‌آبادی، لیلا، خزائی پول، جواد، وریج کاظمی، رضا (۱۳۹۲). «تحلیل تأثیر مسئولیت اجتماعی شرکتی بر تصویر نمادین، تصویر عملکردی و وفاداری برند». *مدیریت بازرگانی*. ۵(۲): ۶۹-۸۸.

ساروخانی، باقر. (۱۳۸۳). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی* (جلد اول). تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سپاسی، سحر، و حسن زاده، مرتضی (۱۳۹۵). «تأثیر بعد اقتصادی مسوولیت اجتماعی شرکت روی پایداری سود». *حسابداری ارزشی و رفتاری*. ۱۱(۱): ۱۳۲-۱۳۸.

صابری زفرقندی، محمداقبر، رحیمی موقر، آفرین، حاجبی، احمد، امین اسماعیلی، معصومه، رزاقی، عمران، خستو، گل آرا، جارسایه رضا (۱۳۸۸). «وضعیت مصرف مواد، اعتیاد و خدمات مربوطه در کارگران منطقه صنعتی عسلویه (میدان گاز پارس جنوبی)». *تحقیقات نظام سلامت حکیم (حکیم)*. ۱۲(۴): ۵۸-۶۸.

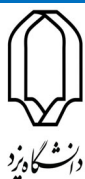
صدوق، سیدحسن، سجادی، ژیلا، امیری، سیدنورالدین (۱۳۹۳). «تحلیل پایداری اجتماعی اثرات توسعه صنعتی منطقه ویژه پارس جنوبی در بخش عسلویه». *جغرافیا*. ۱۲ (دوره جدید): ۶۳-۸۱.

طالبیان، سیدامیر، فاضلی، محمد، دغاقله، عقیل (۱۳۸۷). «تحلیل تأثیر اجتماعی توسعه صنعتی در منطقه عسلویه». *نامه علوم اجتماعی*. ۱۶(۱): ۷۵-۵۵.

کرسول، جان. وارد. (۲۰۰۹) *طرح پژوهش: رویکردهای کمی، کیفی و شیوه ترکیبی*، (ترجمه حسن دانایی‌فرد و علی صالحی)، تهران: موسسه کتاب مهربان نشر.

Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell.

Krishnamurti, C., Shams, S., & Velayutham, E. (2018). "Corporate social responsibility and corruption risk: A global perspective". *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 14(1), 1-21.

A Phenomenological Investigation of Women's Interpretation of Life after Divorce

Rouhollah Jalili¹, Maryam Ebrahimi Manesh², Elham Khezri³, Seyyed Mohammadali Mirjalili⁴

1. Director of Center for Impact Assessment, ACECR, Fars Branch, Shiraz, Iran (Corresponding Author); ruhollahjalili@gmail.com
2. PhD of Sociology, Islamic Azad University (Tehran Central Branch), Tehran, Iran; m.ebrahimi494@yahoo.com
3. M.A. in Psychology, Payame-Noor University of Shiraz, Shiraz, Iran; elhamkhezri777@gmail.com
4. Assistant Professor, Department of Education, Farhangian University (Shahid Paknejad Campus), Yazd, Iran; miryazdi20@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: In recent years the number of divorces and the reference of divorced women to welfare organizations has increased. This research was done to investigate divorced women's interpretation of their post-divorced life.

Methods and Data: Required data was gathered through in-depth interviews with 14 divorced women. Data analysis was done based on an abductive research strategy using interpretative phenomenology.

Findings: The research findings show that the situation of divorced women is affected by two main interpretations: their own interpretation and the interpretation of society and those around them. Based on these interpretation resources, three main themes were detected: Freedom feeling, double dominatedness and repeated apprehension after divorce. Women are under the control of patriarchal values during their life after divorce, just like during their married life, and even their freedom feeling carries it. Therefore, the others' controls impact the various layers of their life, and they are frequently apprehended.

Conclusion: The thematic network shows cultural structures, especially patriarchal values have more effects on the interpretations. So, in order to manage situations and challenges, it is necessary to direct research orientations towards a deeper understanding of them.

Keywords: Phenomenology, Interpretation, Divorced women, Life after divorce, Welfare Organization.

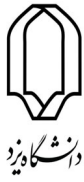
Key Message: The most important point about these women is the lack of two skills that have led to negative experiences in them: communication and problem-solving skills and independent earning skills. Therefore, it is necessary to plan some programs to empower women for those skills.

Received: 14 May 2022

Accepted: 17 June 2022

Citation: Jalili, R., Ebrahimi Manesh, M., Khezri, E., Mirjalili, S.M. (2022). A Phenomenological Investigation of Women's Interpretation of Life after Divorce. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 261-278. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2729>

واکاوی پدیدارشناختی تفسیر زنان از زندگی پس از طلاق

روح‌اله جلیلی^۱، مریم ابراهیمی‌منش^۲، الهام خضری^۳، سیدمحمدعلی میرجلیلی^۴

۱- مدیر مرکز ارزیابی تأثیر جهاد دانشگاهی استان فارس، شیراز، ایران (نویسنده مسئول): ruhollahjalili@gmail.com

۲- دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکز، تهران، ایران: m.brahim494@yahoo.com

۳- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه پیام نور شیراز، شیراز، ایران: elhamkhezri777@gmail.com

۴- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید پاکنژاد یزد، یزد، ایران: miryazdi20@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: افزایش آمار طلاق و متعاقب آن رشد تقاضا برای دریافت خدمات بهزیستی در بین زنان، طی سال‌های اخیر، یکی از زمینه‌های مهم تغییرات اجتماعی در قلمرو خانواده ایرانی بوده است. این پژوهش با هدف فهم تفسیر زنان مطلقه تحت حمایت سازمان بهزیستی از زندگی پس از طلاق انجام گرفته است.

روش و داده‌ها: گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه عمیق با ۱۴ نفر از زنان مطلقه تحت حمایت سازمان بهزیستی شیراز انجام گرفته است. تحلیل داده‌ها بر اساس رویکرد استقهامی با استفاده از روش پدیدارشناسی تفسیری صورت گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد شرایط زنان مطلقه از دو تفسیر عمده اثر می‌پذیرد: تفسیر آنها از موقعیت و شرایط خود و تفسیر جامعه و اطرافیان. مبتنی بر این منابع تفسیری، سه تم اصلی شامل: احساس رهایی، سلطه مضاعف و دلهره مکرر پس از طلاق، استخراج گردید. زنان در دوران زندگی پس از طلاق همانند دوران زندگی زناشویی، تحت سیطره ارزش‌های مردسالارانه قرار دارند و حتی احساس رهایی آنها نیز واجد این ویژگی است. از این‌رو، کنترل‌گری توسط اطرافیان در شئون مختلف زندگی آنها احساس می‌شود و آنها به‌طور مکرر دچار دلهره می‌شوند.

نتیجه‌گیری: حضور الزام‌ها و ساختارهای فرهنگی و به‌ویژه ارزش‌های مردسالارانه در پس‌پشت مفاهیم و تم‌های منتزع نشان می‌دهد جهت مدیریت شرایط و کاهش آسیب‌ها لازم است جهت‌گیری‌های پژوهشی به سمت شناخت عمیق‌تر این ساختارها هدایت شوند.

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی، تفسیر، زنان مطلقه، زندگی پس از طلاق، سازمان بهزیستی

پیام اصلی: فقدان دو مؤلفه مهارتی در میان زنان مطلقه تحت حمایت بهزیستی منجر به تجاری منفی در آنها شده است: مهارت ارتباطی و حل مسأله؛ و مهارت کسب درآمد مستقل. از این‌رو، برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی در رابطه با این زنان بهتر است در این حوزه‌ها انجام گیرد.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۴

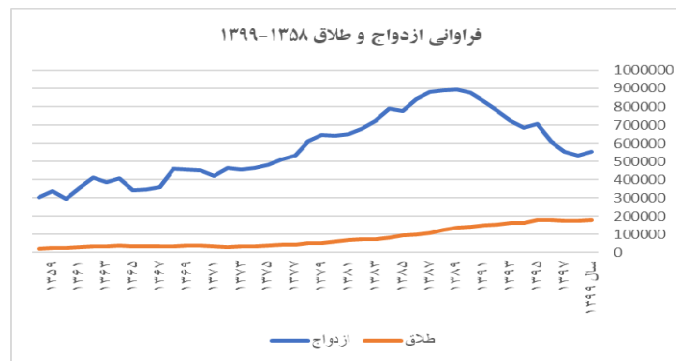
ارجاع: جلیلی، روح‌اله؛ ابراهیمی‌منش، مریم؛ خضری، الهام؛ میرجلیلی، سیدمحمدعلی (۱۴۰۱). واکاوی پدیدارشناختی تفسیر زنان از زندگی پس از طلاق، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۲۶۱-۲۷۸. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2729>

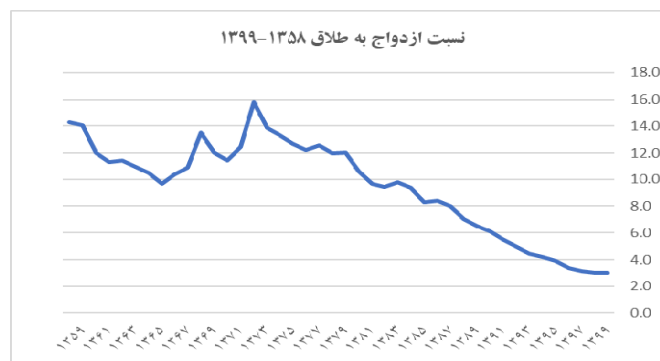
مقدمه و بیان مسأله

جهان طی سال‌های اخیر از لحاظ تحولات اجتماعی، تغییرات سریعی را پشت سر می‌گذارد. مفهوم خانواده به‌عنوان یکی از ارزش‌های کلیدی در بسیاری از نقاط جهان محسوب می‌شده است و هنوز هم جایگاه محوری خود را تا حدود زیادی حفظ کرده است. در عین حال، تحولات گسترده در سبک زندگی و ارزش‌های نوپدید، تعریف افراد را از زندگی خانوادگی دچار تغییر کرده و شاهد تحوّل در رویکرد افراد از انعقاد پیمان زندگی مشترک هستیم. به‌طوری که از همان آغاز زندگی مشترک یکی از موضوع‌هایی که مورد بحث جدی قرار می‌گیرد، احتمال و چگونگی طلاق است.

در کنار تحولات سبک زندگی و ارزش‌ها در سطح جهان، سرعت، شتاب و شدت این تحولات در ایران روند متفاوتی را طی می‌کند. بررسی آمارهای سازمان ثبت احوال نشان می‌دهد تعداد وقوع طلاق از ۲۱۱۷۰ مورد در سال ۱۳۵۸ به ۱۸۳۱۹۳ مورد در سال ۱۳۹۹ رسیده است (افزایشی ۷۶۵ درصدی). این آمار وقتی معنی‌دار می‌شود که تغییرات آن در مقایسه با تغییرات ازدواج بررسی گردد. طی همین مدت، تعداد ازدواج‌های رخ داده حدود ۸۴ درصد رشد داشته است. در واقع در سال ۱۳۵۸ به ازای هر ۱۴ ازدواج یک طلاق ثبت شده است و این نسبت در سال ۱۳۹۹ به ۳ ازدواج در برابر یک طلاق کاهش یافته است (سایت سازمان ثبت احوال کشور) که نشان از سرعت بالای افزایش طلاق بوده است.

شکل ۱- فراوانی ازدواج و طلاق در ایران ۱۳۵۸-۱۳۹۹ (منبع: داده‌های مرکز آمار ایران)

شکل ۲- نسبت ازدواج به طلاق در ایران ۱۳۵۸-۱۳۹۹ (منبع: محاسبات نویسندگان)

براساس این آمار، طی بیش از چهار دهه در مجموع ۳۳۸۱۸۷۱ مورد طلاق ثبت شده است که حاکی از اختلال مستقیم در روند عادی زندگی این تعداد خانوار است. بنابراین حدود ۳.۴ میلیون نفر به طور مستقیم با برچسب و موقعیت طلاق مواجه شده‌اند و به طور غیرمستقیم نیز به افزایش خانوارهای تک‌والدی، فرزندان طلاق، زنان و مردان تنها، تغییرات وضعیت وابستگی‌های اقتصادی افراد و ... منجر شده است. از سوی دیگر، با توجه به ساختارهای جنسیتی حاکم، زنان در یک وضعیت مشابه، آسیب‌های بیشتری می‌بینند و اثرات شرایط پس از طلاق برای آنها مشهودتر و عمیق‌تر است. این تحولات جمعیتی در حوزه طلاق و پیامدهای آن در سایر مسایل اجتماعی نشان می‌دهد توجه به ابعاد مختلف طلاق و شناسایی جنبه‌های پنهان آن امری ضروری است.

هرچند گسترش طلاق در کنار تغییرات فرهنگی و اجتماعی در سطح کلان و تعاملات میان‌فردی حاکی از تغییر نگرش به طلاق و کاهش برچسب‌های منفی مرتبط با آن است، ولی شواهد پژوهشی متعدد نشان می‌دهد هنوز در بین بسیاری از شهروندان، نگاه به افراد طلاق‌گرفته عموماً حاوی جنبه‌ای منفی است و حتی به تحقیر این افراد نیز می‌انجامد و قریب به اکثریت نقاط قوت و ضعف افراد و هویت‌های مختلف‌شان، ذیل مطلقه‌بودن تعریف می‌پذیرند و افراد با ورود به دوران پس از طلاق، برچسبی هویتی دریافت می‌کنند.

به زعم وبر، کنشگران در دنیای واقعی واقعیت اطراف خودشان را تفسیر کرده و به آن معنا می‌دهند و بر پایه این معناها عمل می‌کنند (ترنر، ۱۳۹۳: ۴۰۱)، بنابراین، با وقوع طلاق، نگرش‌ها و تعاملات اطرافیان اعم از آشنایان و غریبه‌ها تغییر کرده و به موقعیت فرد وابسته می‌شود.

افراد در ارتباط با آدم‌های دیگر، بر پایه آنچه که دیگران انجام می‌دهند و حتی بر مبنای آنچه که تصور می‌کنند آدم‌های دیگر قصد انجام دادنش را دارند، می‌توانند کنش‌هایشان را تغییر دهند (ریترز، ۱۳۸۲: ۳۳۶) و به تفسیر کنش‌های دیگران پردازند. وقتی پیش‌فرض‌های ذهنی در مورد مطلقه‌بودن در یک جامعه حاکم است، فرد مطلقه هر کنشی از اطرافیان را به چنین پیش‌فرض‌هایی نسبت داده و به تفسیر موقعیت خود می‌پردازد. از سوی دیگر، کنش‌های واقعی که از سوی اطرافیان انجام می‌شود، گاهی به صراحت به موقعیت مطلقه‌بودن ارتباط می‌یابد و فرد را در موقعیت‌های احساسی مختلف قرار می‌دهد.

احساسات نمی‌توانند از موقعیتی که در آن رخ می‌دهند و ابراز می‌شوند منفک گردند (جباری، ۱۳۹۴: ۹۶). این موقعیت‌ها در وضعیت تعاملی با دیگران بر ساخته می‌شوند و زمینه بروز و ظهور احساسات گوناگون قرار می‌گیرند. مواجهه با موقعیت نامطلوب و شرایط سخت در زندگی زناشویی، افراد را به سمت طلاق سوق می‌دهد و بسته به این که ساختار غالب تعاملی و تجربه زیسته آنها در چه وضعیتی باشد، می‌تواند به شکل‌گیری طیفی از مطلوبیت تا نامطلوبیت و حتی هم‌آیندی احساسات متضاد در کنار هم منجر شود. این وضعیت دوگانه احساسی بسته به چگونگی تفاسیر دیگران و برداشت و تفسیر فرد از تفاسیر دیگران، دچار تغییر و تحول می‌شود و سبک زندگی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این پژوهش، تلاش می‌شود بر اساس موقعیت پس از طلاق، به تحلیل و تفسیر تفاسیر افراد مطلقه از موقعیت خود پرداخته شود. با توجه به این که بخشی از مسایل پیش روی افراد مطلقه به نگرش دیگران به آنها و کنش متقابل در برابر این نگرش‌ها مربوط می‌شود، کشف معانی ذهنی و تفاسیر افراد از موقعیت خود می‌تواند در شناخت صحیح و ارایه راه حل برای این مسایل راه‌گشا باشد. در واقع در این پژوهش به دنبال این هستیم که زنان مطلقه، چه فهم و برداشتی از مطلقه‌بودن دارند و قرار گرفتن در وضعیت طلاق، حاوی چه تجاربی برای آنها بوده است.

پیشینه تجربی

شفیعی‌نیا و همکاران (۱۴۰۰) در بررسی پدیدارشناختی طلاق‌های غیرمنتظره به این نتیجه رسیده‌اند که تجربه طلاق در زنان به معنای قرارگیری در چتری از آسیب‌پذیری‌های فردی، اجتماعی و بروز پیامدهای مختلفی است که آنان را به بهره‌گیری از مکانیسم‌های حفاظتی همانند مذهب، پنهان‌کاری و تلاش برای سازگاری با شرایط جدید و کاهش آسیب‌های روانی، اجتماعی و جنسی سوق می‌دهد.

ایزدی، ربیعی و میراحمدی (۱۴۰۰) با تمرکز بر افراد مطلقه دارای فرزند به واکاوی تجارب والدین طلاق‌گرفته از هم‌والدگری پرداخته‌اند. یافته‌های آنها نشان می‌دهد نگرش والدین به فرزندپروری پس از طلاق به جای هم‌والدگری متمرکز بر حذف نقش والدی طرف مقابل بوده، همان‌گونه که نقش همسری طرف مقابل پس از جدایی حذف شده است.

واعظی (۱۳۹۷) به بررسی راهبردهای مقابله‌ای زنان با شرایط پس از طلاق پرداخته و نتیجه گرفته است کیفیت و کاربرد راهبردهای مقابله‌ای زنان مطلقه شامل دو رویکرد کلی سازگارانه و ناسازگارانه است. اتخاذ راهبردهای ناسازگارانه به کناره‌گیری زنان از اجتماع و فعالیت‌های جمعی منجر شده و باعث می‌شود هر نوع کنش و واکنش اجتماعی به مثابه تهدیدی برای آنان تلقی شود، در حالی که زنانی که راهبردهای سازگارانه اتخاذ کرده بودند شرایط اجتماعی را به مثابه یک فرصت نگریسته و به جستجوگری در منابع اجتماعی می‌پردازند. انتخاب هر کدام از این رویکردها تحت تأثیر توان فردی، حمایت‌های خانوادگی و اجتماعی و نیز سرمایه اقتصادی-اجتماعی‌ای است که در اختیار دارند.

صادقی فسایی و ایثاری (۱۳۹۷) با سنخ‌شناسی الگوهای طلاق چهار الگو را بر اساس مختصات ذهنی و عینی استخراج کردند. این الگوها شامل بازسازی پیش‌روانه، دوگانه، انتقالی و واپس‌گرایانه است. بر این مبنا، سوژه‌های حاضر در دسته الگوهای بازسازی پیش‌روانه، از شرایط ذهنی و عینی مساعدی پس از طلاق برخوردار بوده و طلاق را واقعه‌ای در جهت بهبود کیفیت زندگی خود می‌دانند و با اتخاذ رویکردی فعالانه و پیش‌روانه به بازسازی موفقیت‌آمیز زندگی خود می‌پردازند. اما افرادی که در الگوهای بازسازی دوگانه قرار دارند عموماً از ناسازی میان ذهنیت و عینیت بیرونی رنج می‌برند و در صورت رفع این ناسازگاری، در آینده امکان حرکت به سوی هر یک از الگوهای بازسازی اول و چهارم را خواهند داشت و در نهایت برای سوژه‌های حاضر در دسته الگوهای بازسازی واپس‌گرایانه، به دلیل ذهنیت و عینیت نامساعد آنان در مواجهه با زندگی پس از طلاق، واقعه طلاق منجر به حرکتی رو به عقب و پس‌روانه گردیده است.

حیاتی و سلیمانی (۱۳۹۷) در مطالعه پدیدارشناختی پیامدهای طلاق، آن را در قالب سه مضمون اصلی (۱) پیامدهای اجتماعی-فرهنگی؛ (۲) پیامدهای اقتصادی و مالی و (۳) پیامدهای شخصی و هیجانی طبقه‌بندی کرده‌اند.

اسمعیلی، آخوندی و کاظمیان (۱۳۹۶) به بررسی عوامل مؤثر در سازگاری با شرایط پس از طلاق در زنان مطلقه پرداخته و نتیجه گرفته‌اند مواردی مانند تکیه بر توانایی‌های خود، وقوف بر ارزشمندی خود، داشتن روحیه تلاشگر و صبوری در رسیدن به اهداف، مثبت‌اندیشی، پذیرش گذشته نامطلوب و تمرکز بر ساختن حال و آینده مطلوب، انجام فعالیت‌های موردعلاقه، اعتقاد به وجود و حمایت موجود برتر، بی‌نیازی روانی و تلاش برای بهبود شرایط مالی و برخورداری از مهارت‌های زندگی و عوامل بیرونی حضور فرزند و رضایت از این حضور، استفاده خردمندانه از منابع حمایتی موجود و استفاده خردمندانه از منابع حمایتی سازمانی از عوامل مؤثر در سازگاری با شرایط پس از طلاق در زنان مطلقه محسوب می‌شوند.

آقاجانی، جهانگیری، لهسایی‌زاده (۱۳۹۶) در پژوهش خود به بررسی فرایند بساخت هویت زنان در جریان طلاق پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد زنان در جریان طلاق به بازاندیشی در تقدس خانواده و قیح طلاق پرداخته و تعریفی جدید از قدرت خود کسب کرده‌اند. این تعریف جدید در هویت مستقل مبتنی بر خودمختاری و امکان آزادانه تحقق ارزش‌های فردی و همچنین واکنش به حضور سالارانه مردان تبلور یافته است. در مسیر هویت‌یابی پس از طلاق عنصر عقل و اراده بسیار پررنگ‌تر از زندگی قبلی آنها بوده است.

نوابی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی پدیدارشناختی به بررسی معنای طلاق از دیدگاه فرد مطلقه پرداخته‌اند. معنای ذهنی افرادی که طلاق گرفته بودند، بر اساس یافته‌های پژوهش ذیل دو مضمون اصلی ادراک معنایی طلاق و ابعاد معنایی طلاق صورت‌بندی شده‌اند. مضمون ادراک معنایی طلاق به سه خرده مضمون معنای رهایی بخشی طلاق، آخرین چاره بودن طلاق و بار منفی معنایی طلاق تقسیم شد. در مضمون ابعاد معنایی طلاق به سه خرده مضمون معنای اجتماعی، معنای شخصی و معنای جنسیتی طلاق پرداخته شده است. پژوهشگران بر اساس نتایج، معتقدند زنان این پدیده را بیش‌تر منفی معنا می‌کردند که حاکی از ماهیت غالب جنسیتی طلاق است.

صادقی و همکاران (۱۳۹۵) به واکاوی ادراک جوانان تهرانی از تجربه طلاق پرداخته‌اند. بر اساس نتایج، آسیب‌پذیری زنان در فرایند طلاق (قبل، حین و بعد از طلاق) بیشتر از مردان بوده و در مقایسه با مردان، از مسایل عاطفی، اجتماعی و اقتصادی بیشتری رنج می‌برند. این پژوهشگران بر اساس نتایج تحقیق خود، طلاق را فرایندی، چند بُعدی و بافتاری می‌دانند. به زعم آنها، رخداد طلاق در خلاء شکل نمی‌گیرد، بلکه در یک بافتار اجتماعی-فرهنگی رخ می‌دهد که هم فرایندها و هم پیامدهای طلاق را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

مطالعه کیفی قلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) درباره تجارب مردان و زنان طلاق گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق با روش پدیدارشناسی انجام گرفته است و تلاش کرده‌اند زمینه فرهنگی طلاق را صورت‌بندی کنند. بر اساس یافته‌های آنها، چهار مضمون اصلی استخراج شده است: عدم‌پابندی به ارزش‌های مذهبی و اخلاقی؛ عدم‌پابندی به ارزش‌های اجتماعی؛ ناهنجاری‌های فرد و خانواده و تفاوت در خرده فرهنگ‌ها. پژوهشگران نتیجه گرفته‌اند فرهنگ حاکم بر جدایی، ضمن واردکردن آسیب روحی، شخصیتی و جسمی بر زوجین، روند طلاق را واقعه‌ای خصمانه، دامنه‌دار و برگشت‌ناپذیر ساخته است.

حسینی، قدرتی و امیرپور (۱۳۹۳) در پژوهشی کیفی پیامدهای طلاق را برای زنان مطلقه در شهر مشهد بررسی کردند. نتایج پژوهش آنها نشان داد طلاق به خودی خود برای زنان مطلقه معنای ناخوشایندی ندارد و حتی برای برخی از آنها همراه با احساس رهایی است. از طرف دیگر، طلاق برای آنها همراه با برچسب‌های منفی است و پنهان‌کاری به عنوان یک استراتژی دفاعی در برابر برچسب‌های منفی در زندگی آنها وارد می‌شود. بدبینی به جامعه و مخصوصاً مردان از جمله پیامدهای دیگر طلاق برای زنان است که شرایط زندگی آنها را با چالش و سختی‌هایی روبرو می‌کند.

روش و داده‌ها

به منظور درک تجربه زنان مطلقه از دوران پس از طلاق و کشف نظام معنایی از این تجربه، تحلیل در سطح تعاملات و تفسیرهای فرد انجام پذیرفته و تفاسیر و تعبیر افراد در بستری وسیع‌تر واکاویده می‌شود. این رویکرد وضعیتی کیفی داشته و از استراتژی تفسیری

سرچشمه می‌گیرد. به عنوان پژوهشگر کیفی، به سراغ افرادی رفتیم که این پدیده را تجربه کرده بودند. گردآوری اطلاعات از این افراد به منظور تفسیر فهم آنها از موقعیتی که تجربه کرده‌اند، صورت گرفت. معنایی که آنها به تجربه خود از طلاق و همچنین موقعیت‌ها و شرایط پس از وقوع آن می‌دهند، هدف تحلیل و تفسیر این پژوهش بوده است. این معنادگی و تفسیر آن در وهله اول توسط خود فرد صورت گرفته و پژوهشگران با تلاش برای آگاهی از زمینه‌های شکل‌گیری تجارب کنشگران و همچنین آگاهی از تفسیرهای خود از این تجارب و تفاسیر، به تشریح و تفسیر یافته‌های خود پرداخته‌اند.

با اتکا به منابع علمی (ایمان، ۱۳۸۸: ۲۷۷؛ بلیکی، ۱۳۸۹: ۱۰۱؛ نیکبخت‌نصرآبادی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱ و Wojnar & Swanson, 2007: 174) معنابخشی افراد به تجارب زیسته خود از طلاق و شرایط پس از آن واکاوی شده و تعامل آنها با موقعیت‌ها و نقش متقابل برساختی آنها مورد تفسیر قرار گرفته است. خلق این موقعیت‌ها توسط افراد مطلقه‌ای که خود در چنبره موقعیت‌ها محدود هستند حاکی از توان‌مندی آنها در تفسیر منحصر به فردشان از کنش‌های خود است. این تفسیرگری بر مبنای ارزش‌هایی که موقعیت افراد به آنها القا می‌کند و برداشتی که کنشگران از ارزش‌ها دارند، به تنوع تفسیرهای افراد از یک موقعیت واحد و در نتیجه شکل‌گیری زیست‌جهان‌های متنوع انجامیده و شرایط پس از طلاق را برای کنشگران منحصر به فرد ساخته است. به تعبیر دیگر، زندگی زناشویی و جدایی و طلاق، هر کدام به مثابه یک موقعیت، افراد را در معرض تفسیرگری و خلق معنا از آنها قرار می‌دهد. این تفاسیر و معانی رویکردهای مواجهه و مدیریت شرایط را برمی‌سازند. اما برساخت این رویکردها اموری کاملاً فردی و مستقل برای هر فرد نیستند، بلکه این الزام‌های ساختاری اجتماعی و فرهنگی هستند که نحوه و نوع معناسازی و تفسیر را برای افراد شکل می‌دهند.

شوتس ضمن بحث‌های خود، بر تأثیر الزام‌های پدیده‌های فرهنگی روی کنشگران تأکید می‌ورزد (ریترز، ۱۳۸۲: ۳۴۲). بنابراین وقتی در مورد تجربه زندگی پس از طلاق بحث می‌شود نمی‌توان آن را خارج از بستر تجربه زیسته افراد بررسی کرد. در واقع، بخش اساسی فهم افراد از این دوران زندگی در زمینه اجتماعی و خانوادگی، ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر آن، ارتباط خانواده با بدنه جامعه کلان و در پهنه وسیع‌تر در زمینه اجتماعی و سیاسی حاکم بر یک جامعه اتفاق افتاده و شکل می‌گیرد و بنابراین در ارزش‌ها، قضاوت‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و کنش‌های افراد ظاهر می‌شود. در پژوهش از منظر پدیدارشناسی به جای پرداختن به مفاهیم، نظریه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون در مورد شناخت ماهیت زندگی پس از طلاق، به آنچه عامل انسانی هنگام زیست و مواجهه به‌طور مستقیم و بی‌واسطه تجربه می‌کند، پرداخته می‌شود.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه عمیق و غیرساختارمند به شیوه چهره به چهره بود. مصاحبه به ترتیب پس از ضبط در اولین فرصت پیاده‌سازی شده و فرایند تحلیل و تفسیر آنها آغاز شد. بر اساس ماهیت تفسیری روش پدیدارشناسی، هر اطلاعاتی که در مصاحبه‌ها کسب می‌شد، بر روی ساختار مصاحبه‌های بعدی تأثیرگذار بود و مطابق تحلیل‌های اولیه، مصاحبه‌های بعدی جهت پیدا می‌کردند.

با توجه به استراتژی نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر تنوع، مشارکت‌کنندگان شامل زنان مطلقه تحت حمایت سازمان بهزیستی در شهر شیراز بودند و مصاحبه با آنها در محل مراکز مشاوره تحت نظارت سازمان بهزیستی انجام می‌گرفت. پس از اخذ رضایت از مشارکت‌کننده، فرایند مصاحبه آغاز شده و هر مصاحبه بین ۵۰ تا ۸۰ دقیقه به طول می‌انجامید.

جدول ۱- مشخصات توصیفی مشارکت‌کنندگان^۱

نام	سن ازدواج	وضعیت اشتغال	تعداد فرزند	تحصیلات	مدت زناشویی
مینو	۱۸	خانه‌دار	۴	دیپلم	۳۰
نجمه	۱۵	شاغل	۲	زیر دیپلم	۱۵
سیما	۱۶	شاغل	۰	لیسانس	۶
آذر	۲۱	شاغل	۳	کاردانی	۱۲
رها	۱۷	شاغل	۱	دیپلم	۱۲
مهوش	۱۷	خانه‌دار	۲	زیر دیپلم	۲۱
سارا	۱۶	خانه‌دار	۱	کاردانی	۱۱
کبری	۲۰	شاغل	۳	دیپلم	۱۴
مینو	۲۳	شاغل	۰	لیسانس	۸
ماهین	۲۱	خانه‌دار	۱	کاردانی	۱۲
زهرا	۲۲	خانه‌دار	۳	کاردانی	۱۴
فاطمه	۱۸	خانه‌دار	۲	زیر دیپلم	۱۱
مریم	۱۷	شاغل	۲	دیپلم	۱۰
شهلا	۱۹	خانه‌دار	۲	دیپلم	۲۱

جهت تحلیل داده‌ها از روش اسمیت استفاده گردیده است که شامل شش مرحله است: (۱) خوانش مکرر متن؛ (۲) نگارش اولیه نکته‌برداری توصیفی، زبان‌شناختی و مفهومی - واسازی؛ (۳) تعمیق و گسترش تم‌های پدیدار شده؛ (۴) بررسی ارتباط تم‌های پدیدار شده (انتزاع - قطبی‌سازی - بسترمندسازی - شمارش - بررسی عملکرد - منسجم‌سازی)؛ (۵) گذار به مورد بعدی و (۶) استخراج الگو (Smith, Flowers & Larkin, 2009).

پدیدارشناسی تفسیری بر این باور استوار است که پژوهشگر و مشارکت‌کنندگان بر مبنای پیش‌ساختارهای فهم خود که از زمینه‌های خود شکل گرفته‌اند، و از فرایند کنش متقابل و تفسیری که آنها از موضوع مورد مطالعه به‌طور مشترک ایجاد می‌کنند، معنای پدیده را می‌آفرینند (Wojnar & Swanson, 2007: 175). بنابراین فهم عمیق‌تر از ادراک مشارکت‌کنندگان از تجربه زیسته پس از طلاق، مستلزم آگاهی از تجارب زیسته خود پژوهشگر، پیش‌زمینه‌های فکری وی و استدلالاتی است که برای نحوه ادراک خود ذکر می‌کند. تلاقی و امتزاج این معناسازی پژوهشگر و معناسازی‌های مشارکت‌کنندگان، برساننده نتایج این پژوهش پدیدارشناختی تفسیری خواهد بود.

^۱ . اسامی مذکور در جدول و متن مقاله، اسامی مستعار بوده و با اسامی واقعی مشارکت‌کنندگان متفاوت است.

جهت دستیابی به قابلیت اعتماد از استراتژی‌های بررسی همکاران، ممیزی خارجی و توصیفات عمیق و غنی استفاده شده است. بر اساس ملاحظات اخلاقی، پژوهشگران تمامی تلاش خود را به کار بردند تا در مراحل مختلف پژوهش، اعم از مطالعات نظری، جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل یافته‌ها و گزارش آن، معیارهای توانمندی و صداقت علمی را مد نظر قرار دهند و الزامات اخلاقی را رعایت کنند. همچنین تلاش بر آن بود مطالب پژوهش، بر میزان ذخیره علمی در حوزه پژوهش حاضر و چالش‌های روش‌شناختی بیافزاید و یافته‌های آن به شکلی منطقی و روشن ارائه گردد تا برای سازمان بهزیستی و دیگر نهادها و افراد کاربرد عملیاتی داشته باشد و به منظور کاهش و کنترل طلاق و آسیب‌های منجر به آن و همچنین آسیب‌های ناشی از آن، روشنگر باشد.

یافته‌ها

در مجموع با ۱۴ مشارکت‌کننده زن مطلقه تحت حمایت سازمان بهزیستی شیراز به مدت ۵۰ تا ۸۰ دقیقه مصاحبه عمیق انجام شد. بر اساس بررسی و تحلیل این مصاحبه‌ها، یافته‌های این بررسی سه تم اصلی را شامل می‌شود: ۱) احساس رهایی (رهایی از گذشته نامطلوب و کوچک‌انگاری نامالایمات کنونی)؛ ۲) تجربه سلطه مضاعف (وابستگی مالی؛ فشار خانواده پدری؛ انزوای خودخواسته؛ طرحواره مطلقه بودن)؛ ۳) احساس دلهره مکرر (ترس از قضاوت شدن؛ ترس از مورد سوء استفاده قرار گرفتن توسط مردان؛ تعمیم بی‌اعتمادی به همه مردان؛ ترس از ازدواج مجدد).

۱- احساس رهایی

طلاق به عنوان یکی از راه حل‌های اساسی برای رهایی از زیستن در شرایط نامطلوب زناشویی مطرح است. تمامی زنانی که در مصاحبه شرکت کرده بودند، تقاضا دهنده طلاق بودند و دلیلشان هم شرایط سخت و بغرنجی بوده است که در زندگی زناشویی پیشین خود تجربه کرده بودند. فرار از وضعیت پیچیده‌ای که بعضاً وقوع آنها هیچ‌گاه برای این افراد قابل تصور نبود، مهم‌ترین خواسته آنها برای اقدام به طلاق بوده است و عموماً برای دریافت حکم طلاق، مدت زمان درازی را در تلاش بوده‌اند. تم اصلی «احساس رهایی» از دو تم فرعی انتزاع گردیده است.

۱-۱- رهایی از گذشته نامطلوب

مشارکت‌کنندگان عموماً تصویری تیره از دوره زناشویی خود ترسیم می‌کنند و خاطرنشان کرده‌اند خروج از فضای زناشویی، پنجره جدیدی برای آنها گشوده است و توانسته‌اند به بخشی از خواسته‌هایشان دست یابند. مینو دارای چهار فرزند معتقد است:

همیشه می‌گفتم که یه روز از عمرم مونده باشه ازت طلاق می‌گیرم. می‌گفت: خوابشو ببینی، امکان نداره من طلاقت بدم. روزی که طلاق گرفتم اومدم خونه، اولش کلی گریه کردم که چرا من باید ازدواج می‌کردم که حالا با چهار تا بچه طلاق بگیرم. کمی دپرس بودم، ولی بعدش انگار دنیا را بهم داده بودند. گریه‌ام به خاطر طلاق نبود، بلکه به خاطر زندگی و سی سال عمرم بود که چرا باید زن اون می‌شدم که حالا به خاطر طلاقم خوشحال باشم.

وی، طلاق را به مثابه تولدی دوباره پس از سی سال زندگی مشترک می‌داند:
 {روز طلاقم} انگار تازه متولد شده بودم. شدم همون دختر ۱۸ ساله سی سال قبل. سبک شده بودم.
 آزاد شده بودم. انگار یه باری رو دوشم بود که برداشته شد.

نجمه هم که ۱۵ سال زندگی مشترک داشته و سه سال هست که جدا شده، می‌گوید:
 الان مطمئن شدم که کار درستی انجام دادم ... من قبل از جداشدن یه مشکلاتی داشتم که الان فکر
 می‌کنم، یعنی مطمئنم، الان اوضاعم خیلی بهتر از زمانی هست که داشتم با شوهرم زندگی می‌کردم ...
 خیلی خوشحالم که تا الان مثلاً از روزی که جدا شدم تا الان تونستم زندگیم رو مثلاً مثل یه مرد
 بچرخونم.

تعبیرهای به کار رفته توسط مشارکت‌کنندگان حاکی از این است که خروج از زندگی زناشویی و طلاق، منجر به شرایط مناسب‌تری
 برای آنها شده است و این افراد احساس بسیار مطلوب و دلنشینی از این امر دارند. به طوری که چنین احساس می‌کردند که توانسته‌اند به
 رهایی خاصی دست یابند و این مرهون یک لطف ویژه هست. سیما که در ۱۶ سالگی ازدواج کرده و ۶ سال زندگی مشترک داشته، چنین
 تصویری از طلاقش دارد:

الانم راضی‌ام، الان خیلی راضی‌ام. از موقعی که جدا شدم، انگار واقعاً خدا اصلاً یه بار دیگه قشنگ
 نگاهم کرد.

۱-۲- کوچک‌انگاری ناملايمات کنونی

یکی از استراتژی‌های دفاعی افراد در مواجهه با شرایط نامطلوب، ارجاع به شرایط وخیم‌تر هست. مقایسه با شرایطی که مطلوبیتی
 نداشته‌اند و افزایش تحمل‌پذیری شرایط کنونی، راهکاری مهم برای مدیریت خطرات است. فرد فارغ از این که واقعاً شرایطش پس از
 طلاق بهبود یافته باشد یا نه؛ با بزرگنمایی شرایط نامطلوب گذشته و کوچک‌نمایی شرایط نامطلوب کنونی، استدلالی کافی برای مواجهه
 با شرایط پس از طلاق پیدا می‌کند. آذر با ۱۲ سال زندگی مشترک و طلاق غیابی، می‌گوید:

شاید بچه‌هام تو زندگی ممکنه یه کمبودهایی رو داشته باشن، ولی من پشیمون نیستم.

و سیما هم معتقد است:

الان خیلی خوب و راحت، حداقل دیگه خیالم راحته، اعصابم راحته، به بچه‌ام می‌تونم برسیم.

بدین ترتیب، کوچک‌انگاری ناملايمات کنونی به عنوان یک شیوه فکری برای افراد مطلقه مطرح است، چنانکه رها هم معتقد است
 در مدت زندگی مشترک، نمی‌توانسته با آرامش بخوابد و تنها زمان‌هایی که شوهرش برای مدتی از خانه خارج می‌شده، امکان استراحت
 برایش فراهم می‌شده است و اکنون که طلاق گرفته، حداقل به این مزیت دست یافته است که با اعصابی راحت استراحت کند.

۲- احساس ترس و دلهره مکرر

تغییر شرایط و ورود به دورانی جدید از زندگی و به تبع آن، تغییر تعریف اطرافیان و خود فرد از خویشتن و موقعیت جدید، منجر به کسب هویتی جدید در فرد می‌شود. هر هویتی فرد را با فرصت‌ها و تهدیدهایی مختص به خود مواجه می‌کند. تجربه ترس و دلهره از آینده پیش رو و حضور و تعامل در سطح جامعه، یکی از تجربه‌هایی است که در بین اکثر زنان مطلقه که در این پژوهش مشارکت داشته‌اند، وجود دارد. این احساس را که تحت عنوان «دلهره» صورت‌بندی نموده‌ایم، از تعدادی تم فرعی انتزاع گردیده که ویژگی مشترک در همه آنها، ماهیت تعاملی و ارتباطی‌شان و همچنین میزانی از ترس ناشی از این ارتباطات است: ترس از قضاوت‌شدن، ترس از نگاه جنسی مردان، تعمیم بی‌اعتمادی به همه مردان، ترس از ازدواج مجدد. این ترس‌ها منجر به رویکرد و رفتاری اجتنابی در این زنان گردیده و به نوعی آفریننده انزوا برای آنها بوده است.

۲-۱- ترس از قضاوت‌شدن

بخشی از هویت انسان و نگرش وی به خود، وابسته به تصویری است که از نگرش‌های دیگران درباره خود دارد. انسان‌ها به تفسیر کنش‌ها و گفتارهای دیگران پرداخته و اقدام به گمانه‌زنی درباره این برداشت‌ها از خود می‌کنند. این تفسیرها به شدت موقعیت‌محور هستند و با تغییر موقعیت افراد، تفسیر از خود نیز دچار تغییر می‌شود. طلاق به عنوان یک تغییر در موقعیت که در آن، فرد از موقعیت تأهل خارج شده، بستری برای باز تعریف جایگاه وی در عرصه خانوادگی و اجتماعی است. لذا کلیشه‌ها و انگاره‌های حاکم بر سطح جامعه در نحوه تعریف در هنگام تغییرات شرایط، تأثیری کلیدی دارند. با توجه به این که طلاق در فرهنگ سنتی ایران امری نامطلوب بوده است، فردی که مطلقه می‌شود، در معرض قضاوت‌ها و نگرش‌های خاصی واقع می‌شود که در اکثر موارد مثبت نیستند. از این رو، کلیت هویت فرد دچار تنش می‌شود و فرد تلاش می‌کند از قرارگیری در موقعیت‌های مختلف اجتماعی که امکان قضاوت‌شدن در آنها وجود دارد، اجتناب کند. رها می‌گوید:

همه قضاوتش می‌کنند، خیلی زیر ذره بین، یعنی احساسی هست که اکثر زن‌های مطلقه دارند که نگرانند، همیشه نگرانند که فلانی الان در مورد این سبک لباس پوشیدن من یا بیرون رفتن من چی فکر می‌کنه. از نزدیک‌ترین کسش تا همسایه‌ای که روبروشه، که هیچ ربط خاصی به زندگیش نداره و این فکر می‌کنم بیشترین چیزی هست که زن مطلقه رو تحت فشار میندازه. دوم، این ترسش هست که من به عنوان زن جوونی که بر و رویی دارم مثلاً، فلان جا که می‌خوام کار کنم، ندارم کسی بفهمه که من مطلقه هستم.

آذر برای اجتناب از مواجهه با قضاوت دیگران و راحتی در فعالیت‌هایش از حلقه استفاده می‌کند:

جایی که کار می‌کردم، خیلی قشنگ مثلاً خود رییس شرکت گفت: صیغه من میشی؟ ببخشید، من هر جایی که می‌رم الان دیگه حلقه دستم می‌کنم.

۲-۲- ترس از مورد سوءاستفاده قرار گرفتن توسط مردان

الگوهای فکری و رفتاری در روابط زنان و مردان وابسته به مفاهیمی مانند قدرت و آزادی عمل آنها است. سلطه مردانه در نظام روابط اجتماعی و محدودیت‌های موجود برای زنان در الگوهای تعاملی، نقشی کلیدی دارند و عموماً از الگوی قربانی شدن زنان و سلطه مردان در موقعیت‌های نابرابر استفاده می‌شود. با توجه به این که زنان مطلقه از آزادی عمل و قدرت تصمیم‌گیری بیشتری نسبت به زنان دیگر برخوردارند، تعبیر و تفسیر افراد مختلف از این امر منجر به شیوه‌های مختلفی از تصور و رفتار می‌شود که هم شامل خود این زنان و هم افرادی است که با آنها در تعامل هستند. مهوش که ۲۱ سال زندگی مشترک داشته، از تغییر نگرش جامعه به زنی که طلاق گرفته، می‌گوید:

به یه چشم دیگه نجات میکنه، مثلاً میگه این شوهر نداره و من می‌تونم باهش رابطه برقرار کنم.

و آذر نیز می‌گوید:

اگر جایی بود که جای بزرگی بود من هیچ وقت نمی‌ذاشتم کسی بفهمه که من مطلقه هستم، چون خیلی راحت بهت بگم مردها تا می‌فهمند یه زن مطلقه هست فکر می‌کنند یه گوشت باب دندون و کیس خوبی برای معاشرت {است}.

سارا به خاطر چنین نگرش‌هایی و برای اجتناب از مواجهه با این صحنه‌ها ترجیح داده تا کمتر از خانه خارج شود: من خیلی بیرون نمی‌رم. کسی بدون مطلقه‌ای، می‌خوان ازت سوءاستفاده بکنن.

۳-۲- تعمیم بی‌اعتمادی به همه مردان

تجربه زندگی با یک مرد به عنوان همسر و شکست در آن رابطه، بسیاری از زنان را به این نتیجه رسانده است که همه مردان مانند هم بوده و اعتمادی به آنها وجود ندارد. حتی این شکست نوعی تنفر و انزجار از مردان را در ذهن زنان ایجاد کرده است و هنگامی که می‌خواهند در مورد مردان صحبت کنند، به نوعی در لابلای صحبت‌هایشان از مفاهیمی تنیده با بی‌اعتمادی و تنفر استفاده می‌کنند. در واقع، این یک نوع راهبرد برای مواجهه با شرایط کنونی است که با انتقال تمامی مفاهیم منفی به بیرون، از محکوم‌سازی خویشتن اجتناب به عمل آید. چنین راهبردی منجر به شکل‌گیری و رشد احساسات منفی و بی‌اعتمادی نسبت به دیگر مردان می‌شود که علاوه بر کاهش احتمال ازدواج، منجر به انتخاب‌های نادرست مکرر در زنان می‌شود که آسیب‌های آن ماندگارتر است. کبری که پس از ۱۴ سال زندگی در ۳۴ سالگی طلاق گرفته، می‌گوید:

استغفرالله، اگه خدا هم بگه اینو از بالا واسه تو فرستادم پایین، می‌گم خدایا قریون کریمیت برم، همون یه بار بس بود. همه مردا رو به یه چشم می‌بینم.

آذر اطمینانی به مردان ندارد:

اصلاً من آدمی هستم که فکر می‌کردم مردها آدم‌های غیر قابل اطمینان و هرچه بیشتر اینور و اونور کار کردم، دیدم که واقعاً اینطوره که فکر می‌کردم و هنوزم فکر می‌کنم که به خیلی از اونا همیشه زیاد اطمینان کنی.

رها که از ۱۲ سال زندگی، ۴ سالش را فقط عقد بوده و ارتباطی با همسرش نداشته، اطمینان به مردان را به موقعیت خودش مرتبط می‌کند و آن را امری از روی اجبار می‌داند. از نظر وی، اگر شرایط مالی یک زن خوب باشد، دلیلی ندارد که وارد زندگی با یک مرد شود:

این که من اگه به زنی بودم که از لحاظ مالی انقدر مستقل بودم که جدا از پدر مادرش زندگی می‌کرد، خونه داشت، ماشین داشت، کار خیلی خوب داشت، وجهه اجتماعی خوب داشت، آیا باز راضی بودم زندگی‌مو با یه مرد تقسیم کنم. الان تو این حال فکر می‌کنم که نه حاضر نبودم یعنی دل‌م نمی‌خواست فکر می‌کنم یه ریسکه.

این بی‌اعتمادی و احساس تنفر باعث می‌شود زنان به فرصت‌هایی که ممکن است برای شروع یک زندگی مشترک باشد، نیاندیشند و یا حتی نادیده بگیرند:

«بعد از طلاق» چندین بار پیش اومد «از من خواستگاری شد» ولی من اصلاً یعنی فکرش رو که می‌کنم، چندشم همیشه از مرد.

مینو و ماهین هم دلیل بی‌اعتمادی به مردان را غرور آنها می‌دانند که بر اساس غرورشان تنها به فکر لذت خود و سوءاستفاده از زنان هستند. مینو حتی معتقد است که اگر مردی را دوست داشته باشد، به خاطر این غرور، نمی‌تواند با وی زندگی کند:

از مردها خیلی بدم میاد، چون خیلی مغرورن. حتی اونی هم که دوستش دارم هم باز فقط دوستش دارم دوست ندارم باهاش زندگی کنم.

مهبوش با نگاهی کاملاً تعمیمی، معتقد است:

همه‌شون سر و ته یه کرباسن

و در نتیجه امیدی نیست که بتوان به رابطه‌ای مناسب‌تر دست یافت:

به این که فکر کنم بهتر همیشه نه اینجوری فکر نمی‌کنم.

۲-۴- ترس از ازدواج مجدد

ازدواج به عنوان یک امکان طبیعی افراد مطرح است، اما تجربه شکست و تقدیرگرایی ناشی از آن، احساسی از ترس نسبت به ورود به زندگی مشترک را در اکثر زنان مطلقه به وجود آورده است. از جمله استدلال‌هایی که زنان برای توجیه این اجتناب و عدم استقبال از ازدواج مطرح می‌کنند، تعبیری تقدیرگرایانه از سرنوشت خود، سن و سال خود و همچنین داشتن فرزند است که اینها را به عنوان مانعی برای ازدواج مجدد می‌دانند. آذر معتقد هست:

برای ازدواج، چون یه بار تو زندگیم شکست خوردم دیگه دو دل بودم و ترسیدم و می‌گم من تو اون موقع خوب بود که خوشبخت بشم نه دیگه الان که سنم رفته بالا دیگه.

استدلال مینو بیشتر ناظر بر فرزندش هست:

دل نمی‌خواه دیگه ازدواج کنم، چون اولاً که کسی هم که بخوام باهاش ازدواج کنم بچه‌ام رو قبول نمی‌کنه، مثل پدر خودش. اول که پدر خودش که هیچی ولی کلاً مثلاً نمیداد بچه من رو مثل بچه خودش بخواد، بالاخره منم باید با یکی ازدواج کنم که مثل خودم مطلقه باشه، بالاخره زن داشته باشه، طلاق گرفته باشه، با مجرد که نمی‌تونم ازدواج کنم، اونم بالاخره نمیداد بچه من رو مثل بچه خودش بخواد، بنظرم خوب اینجوریه، چون خواستگار داشتیم، می‌گفت بچه رو بده به باباش، باهات ازدواج کنم. ولی من این کار رو نکردم.

زهره که پس از ۱۴ سال زندگی مشترک طلاق گرفته، شکست در ازدواج را امری تقدیری می‌داند و معتقد است ورود به ازدواج بعدی تغییری ایجاد نمی‌کند:

اصلاً به ازدواج فکر نمی‌کنم. جاتو عوض کردی، شانست که عوض نمیشه.

کبری بر طبق تجربه قبلی خود، کلاً ازدواج را مذموم می‌داند:

الان اگه من برگردم به دوران مجردی، هیچ وقت شوهر نمی‌کنم.

۳- احساس سلطه مضاعف

تمایل به طلاق عموماً در تلاش برای خروج از شرایط نامطلوب حاکم بر زندگی زناشویی شکل می‌گیرد و افراد اقدام به این کار می‌کنند و تصورشان بر این است که پس از طلاق از زیر بار شرایط سخت و کنترل‌های نامطلوب خارج می‌شوند. این در حالی است که با توجه به ساختارهای فرهنگی و اجتماعی حاکم و همچنین محدودیت‌های ساختاری در دستیابی به استقلال مالی، کنترل بر زنان مطلقه از سمت اطرافیان و حتی افراد ناشناس افزایش می‌یابد. تصویر منفی از مطلقه‌بودن و احتمال آسیب‌پذیری توسط دیگران، باعث می‌شود اطرافیان نزدیک نیز نسبت به مسیر زندگی فرد مطلقه بدبین و بی‌اعتماد شده و نظارت بیشتری را بر وی اعمال کنند. در نتیجه این افراد با تنش‌ها و فشارهای روانی و اجتماعی زیادی مواجه می‌شوند. در واقع، با وجود این که شرایط کنترلی بر زندگی آنها و احساس عدم کنترل توسط خود آنها یکی از مهم‌ترین دلایل طلاق برای این زنان بوده است و طلاق سطحی از احساس رهایی را برای آنها فراهم کرده، ولی شرایط زندگی پس از طلاق به شکلی پیش می‌رود که زنان احساس می‌کنند تحت برجسب مطلقه‌بودن، «احساس سلطه مضاعفی» از سمت شبکه‌های ارتباطی اطراف خود دریافت می‌کنند.

۳-۱- احساس وابستگی مالی

با توجه به شیوه تقسیم کار اجتماعی، درآمد همواره امری جنسیتی بوده و یکی از چالش‌های اساسی زنان است. عدم دسترسی به منبع درآمدی مطمئن و درازمدت یکی از دلایلی است که تصمیم زنان را در مراحل مختلف اعم از ادامه زندگی زناشویی، طلاق و پس از طلاق تحت تأثیر قرار می‌دهد. تمامی زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش، تحت حمایت سازمان بهزیستی بوده و چالش مالی شدیدی دارند. وابستگی به خانواده پدری از لحاظ درآمدی با توجه به این که آنها نیز بنیة مالی مناسبی ندارند، تصور حمایت خانوادگی را خدشه‌دار ساخته است. رها می‌گوید:

پدرم به من فهماند که اگر بر می‌گردی، همه خرج و مخارجت به پای خودت هست.

یا با وجود این که دارای شغل و درآمد شخصی است، اما از کنترل مالی خانواده رضایت ندارد:

مثلاً به استرسی که دارم اینه که خواهر من بگه این پولو از کجا آورده می‌خواد بره سفر.

زهرای می‌گوید:

الان تو این سن با توجه به تغییراتی که کردم، مثلاً من اگر بخوام به مسافرت برم به بابام به مامانم به

خواهرم مخصوصاً باید حساب پس بدم. کجا دارم میرم و چرا دارم میرم.

این کنترل بر شرایط مالی، وضعیت را برای زنان بغرنج‌تر کرده و کنترل آنها را بر زندگی شخصی خودشان کاهش می‌دهد.

۳-۲- فشار خانواده پدری

جدایی از همسر برای زنان عموماً با بازگشت یا به نوعی وابستگی به خانواده پدری همراه است و با توجه به کلیشه‌های حاکم بر جامعه و همچنین محدودیت‌های مالی، این بازگشت با تنش‌های متعددی بین زن و خانواده پدری همراه می‌شود. ترس خانواده از نگرش منفی اطرافیان و انگ‌خوردن و همچنین تأمین بخشی از نیازهای مالی زن توسط آنها، میزانی از کنترل را با خود به دنبال دارد. آذر می‌گوید:

بابام گفت: اگه طلاق گرفتی، کسی اومد، حق‌نداری در رو باز کنی، فقط توی اتاق. گفتیم: بابا تو طلاق

منو بگیر، هرچی باشه قبول. تا چهار ماه تا دم در حیا هم نرفتم. حالت افسردگی گرفتم.

فاطمه که ۱۱ سال زندگی مشترک داشته، هم می‌گوید:

خانواده‌ام می‌گن زن تنها کجا می‌خواهی بری.

این کنترل با تجربه شکست و در نتیجه میل به انزوا حالتی شدید به خود می‌گیرد و کنترلی مضاعف بر زن تحمیل می‌شود. در مجموع با توجه به این که خانواده پدری مهم‌ترین پشتیبان زنان پس از طلاق محسوب می‌شود، فشارهای ناشی از محدودیت‌های فرهنگی، ساختاری و اقتصادی، زنان را در وضعیتی دوگانه نسبت به خانواده قرار داده و مدیریت و کنترل شرایط را برای آنها پیچیده‌تر می‌کند.

۳-۳- انزوای خودخواسته

تجربه شکست در رابطه و همچنین نگرش جامعه به زنان مطلقه از یک سو و فقدان برخی مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در بین این زنان و اعضای خانواده آنها از دیگر سو، منجر به این می‌شود که این زنان به گوشه عزلت و انزوا پناه ببرند و به این طریق خود را از سختی‌های احتمالی دور نگه دارند و تا جای ممکن از تعامل خودداری کنند. مریم می‌گوید:

الان هم سعی می‌کنم طوری زندگی کنم که زیاد توی چشم کسی نباشم.

و سارا که در ۱۶ سالگی ازدواج کرده و در ۲۷ سالگی طلاق گرفته، نیز معتقد است:

بیرون رفتن برام سخته. گاهی اصلاً دلم نمی‌خواد برم بیرون. الان افسرده شدم پیش دکتر می‌رم. بچه‌ها هم همین‌طور مشکل دارن.

همچنان که در صحبت این افراد مشخص است، این انزوا همراه با اراده و تصمیمی خودخواسته صورت می‌گیرد و راهبردی برای کنترل شرایط نامطلوب و اجتناب از آن است.

۳-۴- طرحواره مطلقه‌بودن

دیدگاه اجتماعی نسبت به مطلقه‌بودن در سامان ادراکی، از یک الگوی شناختی نشأت می‌گیرد که وابسته به فرهنگ حاکم بر یک جامعه و تصویری است که آن جامعه به اعضای خود در مورد طلاق منتقل کرده است. بخشی اساسی از این نگرش‌ها اموری مهارتی و ارتباطی هستند. امور فرهنگی و اجتماعی در فرایند جامعه‌پذیری به اعضای جامعه آموزش داده شده و در آنها نهادینه می‌شوند. مرکزیت مفهوم خانواده و حفظ آن، منجر به شکل‌گیری رویکردهای منفی نسبت به طلاق شده است که در برخی موارد وضعیتی افراطی دارند. بدین طریق، مطلقه‌بودن ماهیتی طرحواره‌ای پیدا کرده است و افراد مطلقه هم در دید خود و هم در دید دیگران در یک الگوی خاص طبقه‌بندی و قضاوت می‌شوند. شهلا که دو فرزند دارد و پس از ۲۱ سال زندگی مشترک طلاق گرفته، می‌گوید:

طلاق گرفتن اشتباهه. اصلاً به یه دید دیگه نگاهت می‌کنن. من با اون کتک‌هایی که تو خونه شوهرم می‌خوردم، با اون مشکلاتی که تو خونه شوهرم داشتم، باز هم توی خانواده، توی دوست و آشنا به قرب و قیمت دیگه‌ای داشتم. هم خودم و هم بچه‌هام ...

و بدین ترتیب از یک تغییر عمده در نگرش اطرافیان پس از طلاق یاد می‌کند که نگرش خود وی را نسبت به خود نیز تحت تأثیر قرار داده است. چنین طرحواره‌ای شامل شکایت نسبت به زن مطلقه از طرف اطرافیان، دسترس‌پذیری این زنان در دید بسیاری از مردان و انزوایی در دید خود این زنان است. سیما می‌گوید:

فکر بقیه واقعاً فکر مردها به خدا یعنی موقعی که جدا میشی حتی برادر خودتم فکر بد میکنه که مثلاً تو دیگه الان می‌خواهی چیکار کنی؟ از کجا پول بیاری؟ یا این که مثلاً دشمنت می‌شه، حتی بگم، سایهات

هم دشمن خودت می‌شه. باید بگم مثلاً باید حواست باشه هرچا میری، هرچی میگی، تا به حرفی میزنی می‌گن این طلاق گرفته که بره فلان باشه. طلاق گرفته که دنبال آزادی خودش باشه.

این تصویر و طرحواره منفی از مطلقه‌بودن در مجموع شرایط سختی برای زنان فراهم ساخته و زنان مطلقه را در حالتی از احساس کنترل دایم توسط اطرافیان نگه می‌دارد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش با رویکردی تفسیری به دنبال فهم ادراک زنان مطلقه تحت حمایت سازمان بهزیستی از وضعیت خود در زندگی پس از طلاق و همچنین احساساتی است که از این شرایط کسب می‌کنند. بر اساس نگرش جامعه‌شناختی، هر ادراک و تفسیری در یک بستر و ساختار فرهنگی شکل گرفته و تغییر می‌پذیرد. این الزامها و ساختارهای فرهنگی طرحواره‌ای از مطلقه‌بودن ارائه می‌دهند که شبکه‌ای از تداعی‌ها و روابطی است که ادراک فرد را سازمان بخشیده و آن را جهت می‌دهد (خمسه، ۱۳۸۳: ۱۲۰). یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد غلبه الزامها و ساختارهای فرهنگی و اجتماعی مردسالارانه شرایط بسته‌تری را برای زنان مطلقه ایجاد می‌کند و هنجارهای اجتماعی نوع خاصی از رفتار و تعامل را برای زنان تعیین می‌کند که شرایط کنترلی مضاعفی را از طرف خانواده، همسایگان و حتی افراد غریبه برای زنان ایجاد می‌کند. نتایج پژوهش حسنی، قدرتی و امیرپور (۱۳۹۳)؛ شفیع‌نیا و همکاران (۱۴۰۰)؛ قلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) و نوابی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) نیز نشان داد که طلاق برای زنان همراه با افزایش تلاش اطرافیان جهت نظارت بوده و زنان در برابر این وضعیت از پنهان‌کاری و انزوا به مثابه مکانیسم دفاعی بهره می‌گیرند.

بر مبنای طرحواره زنان مطلقه و همچنین فقدان مهارت‌های ارتباطی و حل مسأله، زنان مطلقه در شرایطی قرار می‌گیرند که تفسیرهای جهت‌داری به آنها عرضه می‌شود و در عین حال، خود نیز تفسیرهایی جهت‌دار از شرایط پیدا می‌کنند. با این فقدان مهارت، عموماً استراتژی‌های مواجهه با این طرحواره‌ها راهبردهایی تدافعی و عمدتاً پذیرنده و انفعالی هستند. در نتیجه احساساتی از دلهره و سلطه را ایجاد می‌کنند. یافته‌های صادقی و ایثاری (۱۳۹۷) هم‌راستا با این پژوهش بوده و حاکی از نوعی راهبرد پس‌روانه در مواجهه با شرایط استرس‌زای پس از طلاق است. بر خلاف این نتیجه‌گیری، یافته‌های آقاجانی، جهانگیری و لهسایی‌زاده (۱۳۹۶) در تقابل با این یافته بوده و نشان می‌دهد زنان با بازتعریف هویت خود توانسته‌اند هم به صورت درونی و مستقل و هم به صورت واکنش به شرایط مردسالارانه و با ایستادگی در برابر آن، در خود احساس قدرتمندی بیافرینند.

هرچند احساس‌رهایی در صحبت‌ها و تفسیرهای این افراد مشاهده می‌شود، اما این احساس، تجربه‌ای اصیل نبوده و تنها به دلیل خروج از شرایط نامطلوب پیشین اتفاق افتاده است و تجربه بودن در شرایط پس از طلاق به‌خودی‌خود واجد هیچ‌گونه رهایی‌بخشی برای این زنان نبوده است. احساس‌رهایی مفهومی است که در نتایج پژوهش نوابی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)؛ حسنی، قدرتی و امیرپور (۱۳۹۳) و آقاجانی، جهانگیری و لهسایی‌زاده (۱۳۹۶) نیز ظاهر شده است. هرچند بروز چنین احساسی در پژوهش حاضر نیز اتفاق افتاده است، ولی باید توجه داشت نتایج این پژوهش دارای تفاوت‌هایی با پژوهش‌های مذکور است. در واقع، هرچند زنان تجربه‌ای از رهایی را در زندگی خود احساس می‌کنند، ولی این تجربه امری واکنشی بوده و لزوماً گشایشگر نیست، بلکه آنها را از ساختی نامطلوب خارج کرده است.

با نگاهی سیستمی به خانواده به نظر می‌رسد مواجهه با شرایط پیش‌روی زنان مطلقه مستلزم این است که با رویکردی کل‌نگر، مجموعه عناصر را در وضعیتی در هم تنیده و در عین حال متناسب، مورد کاوش قرار داد. شرایط زنان مطلقه از دو تعبیر عمده اثر می‌پذیرد: تفسیر خود آنها و تفسیر جامعه و اطرافیان. با توجه به این که یافته‌های این پژوهش حاکی از استخراج سه تم اصلی شامل: احساس رهایی، سلطه مضاعف و دلهره مکرر پس از طلاق است، می‌توان رد پای این دو نوع تعبیر برشمرده را در این تم‌ها مشاهده کرد. در گامی فراتر، آنچه مشخص است الزام‌ها و ساختارهایی فرهنگی در پس‌پشت این مفاهیم است که جهت مدیریت شرایط و کاهش آسیب‌ها لازم است جهت‌گیری‌های پژوهشی به سمت شناخت عمیق‌تر آنها هدایت شوند.

مهم‌ترین نکته‌ای که در مورد این زنان می‌توان برشمرده فقدان دو مؤلفه مهارتی در آنان است که منجر به تجاربی منفی در آنها شده است: مهارت ارتباطی و حل مسأله و مهارت کسب درآمد مستقل. از این‌رو، برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی در رابطه با زنان مطلقه بهتر است در این حوزه‌ها انجام گیرد.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران بر خود لازم می‌دانند از مدیریت و کارکنان اداره کل بهزیستی استان فارس که بودجه و زمینه لازم برای انجام پژوهش را فراهم آوردند و همچنین مشارکت‌کنندگانی که در انجام این پژوهش همکاری نمودند، قدردانی کنند.

منابع

- اسمعیلی، معصومه؛ آخوندی درزی، مینا و کاظمیان، سمیه (۱۳۹۶). «بررسی کیفی عوامل مؤثر در سازگاری با شرایط پس از طلاق در زنان مطلقه (مطالعه پدیدارشناسانه)». *زن و فرهنگ*. ۹(۳۴): ۶۲-۳۷.
- ایزدی، راضیه؛ ربیعی، زهرا؛ میراحمدی، سیده لیلا (۱۴۰۰). «کشف و تبیین تجارب زیسته والدین از هم‌والدگری پس از طلاق». *خانواده‌پژوهی*. ۱۷(۴): ۶۷۳-۶۸۴.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آقاجانی، زهرا؛ جهانگیری، جهانگیر و لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۹۶). فرایند بر ساخت هویت زنان در جریان طلاق: بازاندیشی در تقدس خانواده و قبح طلاق (مطالعه موردی: دانشجویان زن رشته‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های تهران). *توسعه اجتماعی*. ۱۱(۳): ۱۶۶-۱۲۹.
- بلیکی، نورمن (۱۳۹۱). *پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی*، (ترجمه سید حمیدرضا حسنی؛ محمدتقی ایمان و سید مسعود ماجدی)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ترنر، جان‌تان. اچ (۱۳۹۳). *نظریه‌های نوین جامعه‌شناختی*، (ترجمه علی‌اصغر مقدس و مریم سروش)، تهران: جامعه‌شناسان.
- جباری، اکبر (۱۳۹۴). *دازاین‌کاوی یا تحلیل دازاین*، تهران: پرسش.

حسنی، رضا؛ قدرتی، حسین و امیرپور، مهناز (۱۳۹۳). پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه‌ی شهر مشهد (یک پژوهش کیفی). *مطالعات علوم اجتماعی ایران*. ۱۱ (۴۲): ۳۳-۴۹.

حیاتی مژگان، سلیمانی شهلا (۱۳۹۷). پیامدهای طلاق برای فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی. *رویش روان‌شناسی*. ۷ (۱۱): ۲۷۳-۲۸۸.

خمسه، اکرم (۱۳۸۳). بررسی طرح‌واره‌های نقش جنسیتی و کلیشه‌های فرهنگی در دانش‌جویان دختر. *مطالعات زنان*. ۲ (۶): ۱۱۵-۱۳۴.

درگاه ملی آمار ایران (۱۴۰۱). آمار طلاق و ازدواج. <https://shorturl.ae/PVXVo>

ریتزر، جرج (۱۳۸۲). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، (ترجمه محسن ثلاثی)، چاپ هفتم، تهران: علمی.

سازمان ثبت احوال کشور (۱۴۰۱). آمار طلاق و ازدواج دهه ۱۳۹۰. <https://shorturl.ae/G8Nua>

شفیعی‌نیا، اعظم؛ فرزاد، ولی‌اله؛ حسینیان، سیمین و ابوالمعالی‌الحسینی، خدیجه (۱۴۰۰). تجربه زیسته زنان مطلقه با طلاق‌های غیرمنتظره: یک مطالعه کیفی. *خانواده درمانی کاربردی*. ۲ (۴): ۱۹۲-۲۱۴.

صادقی فسایی، سهیلا و ایثاری، مریم (۱۳۹۷). سنخ‌شناسی الگوهای بازسازی زندگی پس از طلاق. *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*. ۱۵ (۲): ۳۳-۱.

صادقی، رسول؛ مرضیه ابراهیمی و زنجری، نسیم (۱۳۹۵). واکاوی ادراک جوانان از تجربه طلاق: مطالعه‌ی کیفی در شهر تهران. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*. ۷ (۲): ۱-۲۸.

قلی‌زاده، آذر؛ امیرحسین بانکی‌پورفرد و مسعودی‌نیا، زهرا (۱۳۹۴). مطالعه کیفی تجارب مردان و زنان طلاق گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق. *جامعه‌شناسی کاربردی*. ۲۶ (۱): ۳۹-۶۴.

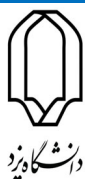
نوابی‌نژاد، شکوه؛ محمدی، رزگار؛ کریمی، یوسف؛ فلاح، عفت (۱۳۹۶). معنای طلاق از دیدگاه فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی پدیدارشناسانه. *زن و جامعه*. ۸ (۳): ۹۳-۱۱۶.

نیکبخت‌نصرآبادی، علیرضا؛ بریم‌نژاد، لیلی و سودابه جولایی (۱۳۸۸). *مقدمه‌ای بر پژوهش پدیدارشناسی*، تهران: نشر جامعه‌نگر.

واعظی، کیمیا (۱۳۹۷). راهبردهای مقابله‌ای زنان با شرایط پس از طلاق، *پژوهش‌های مشاوره*. ۱۷ (۶۸): ۱۷۲-۱۹۱.

Smith, J. A. & P. Flowers & M. Larkin. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis*. London: Sage.

Wojnar, D. M., & Swanson, K. M. (2007). Phenomenology: an exploration. *Journal of Holistic Nursing*, 25(3): 172-180.

COVID Pandemic and Change in Education Style: The Lived Experience of Exceptional School Principals from Virtual Education during the Covid-19 Pandemic

Ahmad Kalateh Sadati¹, Mojgan Amirian Zadeh², Soroor Hammti^{3*}

1. Associate Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran; asadati@yazd.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Educational Management, Islamic Azad University (Marvdasht Branch), Marvdasht, Iran; mamirianzadeh15@gmail.com
3. Ph.D. Candidate in Educational Management, Islamic Azad University (Marvdasht Branch), Marvdasht, Iran (Corresponding Author); soroor.hemati@yahoo.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Virtual education has brought both opportunities and challenges for education during the COVID-19 pandemic. This is a different condition in exceptional education which calls for identifying its different dimensions and coordinating a policy-making necessity for education. The purpose of this research is to analyze the issue from the perspective of exceptional education managers in Yazd province.

Methods and Data: The present research is a qualitative study that was conducted in 1400 in Yazd province. The data was collected through semi-structured interviews with 32 principals of exceptional schools and analyzed by thematic analysis method.

Findings: Data analysis showed that virtual education in exceptional schools is accompanied by challenges and opportunities. The most important issue at the beginning of the epidemic was the lack of preparation of managers and teachers in facing the new conditions, which was accompanied by serious pressures and concerns at the individual and institutional levels. Over time, the problem has been managed leading to the creation of opportunities. The four themes analyzed are: job pressures, crisis unpreparedness, challenges, and positive consequences.

Conclusion: Creating the necessary infrastructure for virtual education and increasing the media literacy of managers and teachers in this field is one of the needs of exceptional education. It is suggested to pay attention to the special needs of managers and teachers of exceptional schools compared to similar groups in normal schools. A return to non-pandemic conditions should not be considered as a complete abandonment of the opportunities that virtual education has brought.

Keywords: Virtual education, Covid-19 pandemic, Educational inequality, Exceptional schools.

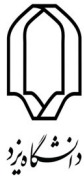
Key Message: Virtual education has provided many opportunities for students with special needs. It is recommended that special education managers pay attention to this issue and promote it. Paying attention to educational inequalities in this field should be a priority.

Received: 18 March 2022

Accepted: 20 July 2022

Citation: Kalateh Sadati, A., Amirian Zadeh, M., Hammti, S. (2022). COVID Pandemic and Change in Education Style: The Lived Experience of Exceptional School Principals from Virtual Education during the Covid-19 Pandemic. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 279-293. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2773>

همه‌گیری کوید و تغییر سبک آموزش: تجربه زیسته مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در همه‌گیری کووید-۱۹

احمد کلاته‌ساداتی^۱، مژگان امیریان‌زاده^۲، سرور همتی^۳

- ۱- دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛ asadati@yazd.ac.ir
۲- استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، مرودشت، ایران؛ mamirianzadeh15@gmail.com
۳- دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، مرودشت، ایران (نویسنده مسئول): soroor.hemati@yahoo.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: سبک و شیوه آموزش در دوره همه‌گیری کووید-۱۹ از آموزش حضوری به آموزش مجازی تغییر یافت و فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای آموزش و پرورش رقم زد. تغییر سبک آموزش به‌ویژه برای آموزش و پرورش استثنایی، شرایط متفاوتی به همراه داشت که شناسایی ابعاد مختلف و مختصات آن، ضرورتی سیاستگذارانه برای آموزش و پرورش می‌باشد. هدف تحقیق حاضر واکاوی موضوع، از منظر مدیران آموزش و پرورش استثنایی استان یزد می‌باشد.

روش و داده‌ها: تحقیق حاضر یک مطالعه کیفی است که در سال ۱۴۰۰ در استان یزد انجام شد. داده‌ها به طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۳۲ نفر از مدیران مدارس استثنایی جمع‌آوری شد و به روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان داد که آموزش مجازی در مدارس استثنایی همراه با چالش‌ها و فرصت‌هایی بوده است. مهم‌ترین موضوع در ابتدای همه‌گیری، عدم آمادگی مدیران و معلم‌ها در مواجهه با شرایط جدید بود که در سطح فردی و نهادی همراه با فشارها و نگرانی‌های جدی بوده است. با گذر زمان، مسئله مدیریت می‌شود و فرصت‌هایی را به وجود می‌آورد. چهار مضمون احصاء شده عبارتند از: فشارهای شغلی، عدم آمادگی بحران، چالش‌ها، پیامدهای مثبت.

نتیجه‌گیری: ایجاد زیرساخت‌های لازم آموزش مجازی و افزایش سواد رسانه‌ای مدیران و معلم‌ها در این زمینه از ضرورت‌های آموزش و پرورش استثنایی می‌باشد. توجه به نیازهای خاص مدیران و معلم‌های مدارس استثنایی در مقایسه با گروه‌های مشابه در مدارس عادی پیشنهاد می‌گردد. بازگشت به شرایط غیرهمه‌گیری، نبایستی به معنای کنار گذاشتن کامل فرصت‌هایی تلقی شود که آموزش مجازی به همراه داشته است.

واژگان کلیدی: آموزش مجازی، همه‌گیری کووید-۱۹، نابرابری آموزشی، مدارس استثنایی

پیام اصلی: آموزش مجازی برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، فرصت‌های بسیاری فراهم آورده است که توجه مدیران آموزش و پرورش استثنایی به این موضوع و ارتقای آن پیشنهاد می‌گردد. همچنین توجه به نابرابری‌های آموزشی لازم است در اولویت هرگونه سیاستگذاری و برنامه‌ریزی باشد.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۷

ارجاع: کلاته‌ساداتی، احمد؛ امیریان‌زاده، مژگان؛ همتی، سرور (۱۴۰۱). همه‌گیری کوید و تغییر سبک آموزش: تجربه زیسته مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در همه‌گیری کووید-۱۹، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۱): ۲۷۹-۲۹۳. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2773>

مقدمه و بیان مسأله

یکی از چالش‌ها و بحران‌های جهان در دهه اخیر، شیوع همه‌گیری ویروس کووید ۱۹^۱ بود. این همه‌گیری شرایط مخاطره‌ای را بر زیست‌بوم انسانی مسلط کرد (Kalateh Sadati et al. 2020). شیوع سریع این ویروس در دنیا و تبدیل آن از حالت اپیدمی^۲ به پاندمی^۳ منجر به نگرانی فزاینده جوامع شد و تعطیلی اجباری و یا کاهش اجتناب‌ناپذیر بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی دینی را به همراه داشت. این امر، منجر به بروز پیامدهای منفی در سطح خرد و کلان شده است. حوزه آموزش و نظام آموزشی نیز در همه کشورهای به شدت تحت تأثیر پاندمی کرونا قرار گرفت (Joulaei and Kalateh Sadati, 2020).

تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر گروه‌های مختلف آموزشی روشن است. برای حل مسأله، مهم‌ترین راهبرد پیش روی کشورها، آموزش از راه دور بود. از طریق این شکل از آموزش، کشورها و سیاستگذاران آموزشی تلاش داشتند تا بخشی از مسأله را حل کنند. اما آموزش از راه دور نیز خود با درگیر چالش و مسأله بود؛ به طور مثال یکی از چالش‌ها، پایداری آموزش بود (Crawford and Cifuentes, 2022). علاوه بر مسائل آموزش مجازی، این شکل از آموزش تأثیرات دیگری نیز داشت. به طور مثال، افسردگی و فرسودگی شغلی والدین (Kerr et al. 2021) سلامت روان والدین مرتبط با آموزش مجازی (کلاته ساداتی و صبحی‌گلکار، ۱۴۰۱) و رفاه والدین و مراقبان درگیر در آموزش در خانه (Calear et al. 2021) و موضوع‌های معتنا به دیگر.

در کشور ایران نیز در کنار مدارس عادی، مدارس استثنایی، به سمت آموزش مجازی و غیرحضوری روی آورده و تلاش نمودند تا آموزش این دانش‌آموزان علیرغم معلولیت و محدودیت‌هایی که دارند به تعویق نیفتد. علی‌رغم مزایای آموزش مجازی، اعلام تعطیلی مدارس و ادامه آموزش به شیوه مجازی منجر به بروز مشکلات و چالش‌های فراوانی برای مدیران آموزشی شد؛ چراکه برخلاف تعطیلی مدارس، آموزش ادامه داشت و این یعنی تجربه یک شرایط پیش‌بینی نشده و جدید. با توجه به اهمیت آموزش، مهارت ناکافی در آموزش مجازی و نداشتن تجربه مدیریت مجازی، واکاوی تجارب مدیران آموزشی اهمیت و ضرورت دارد. دغدغه‌ها و مسائلی که مدیران و آموزگاران مدارس عادی و نیز دانش‌آموزان و والدین داشتند، برای مدارس استثنایی به وجود آمد. علاوه بر این، با توجه به شرایط خاص دانش‌آموزان، مدیران در این مدارس با مشکلات بیشتری دست به گریبان بودند. در این زمینه مطالعه‌ای در کشور انجام نشده است. با توجه به اهمیت آموزش و پرورش استثنایی و نقش و جایگاه مدیران مدارس در این زمینه، هدف پژوهش حاضر کشف و واکاوی مشکلات و چالش‌های پیش روی آنها در آموزش مجازی در همه‌گیری کووید ۱۹ است.

مرور پیشینه

کلاته‌ساداتی و جولایی (۲۰۲۰) بر موضوع نابرابری‌های آموزش در همه‌گیری کووید-۱۹ تأکید داشتند. محمد یاری بالقوز‌آجاج و همکاران (۱۳۹۹) تداوم یادگیری بدون نیاز به حضور فیزیکی دانش‌آموزان و کمک به دولت برای جلوگیری از گسترش ویروس، ورود فناوری‌های نوین به آموزش و الهام‌گرفتن از آنها برای کمک به ارتقاء آموزش نسل‌های آینده و همچنین اعطا فرصت تفکر مجدد به معلمان و روزرسانی دانش آنها را از پیامدهای مثبت آموزش مجازی در دوران کرونا ذکر کرده‌اند. علی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود، آموزش ترکیبی را پیشنهاد داده‌اند.

1. Covid virus 19

2. Epidemic

3. Pandemic

مرادی کوچی و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیق خود نشان دادند که مهم‌ترین چالش‌های معلّم‌ها در آموزش مجازی زمان‌بر بودن تولید محتوا، گسترش بی‌عدالتی و نابرابری آموزشی، نبود امکانات و وسایل کمک آموزشی، نقض حریم خصوصی معلّمان، عدم برگزاری دوره‌های توجیهی و مهارتی برای مدرّسان و به کارگیری روش‌ها و فنون تدریس ناکارآمد در تدریس بوده است. پرهیزکار و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود چهار مقوله کاهش تمرکز، کاهش انگیزه تحصیلی، مکان نامناسب آموزشی، ضعف سامانه آموزشی را به عنوان چالش‌های دانشجویان مطرح کرده‌اند. رنجبر و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود در استان فارس پنج مضمون کلی شیوه برگزاری کلاس‌ها و میزان یادگیری، شیوه برگزاری امتحانات، شیوه تدریس معلّمان و میزان سواد و مهارت یارانه‌ای آنها، فعالیت‌های فرهنگی و فوق‌برنامه و روابط اجتماعی و خانوادگی دانش‌آموز را از چالش‌ها و پیامدهای مثبت آموزش مجازی ذکر کرده‌اند.

جولایی و کلاته‌ساداتی (۲۰۲۰) د و راهبرد دوجانبه برای کم‌کردن تأثیر نابرابری آموزشی پیشنهاد دادند که در یک سو، سیاست فعال دولت‌ها و در سوی دیگر، همکاری‌های بین‌المللی است. از نظر این محققان، سیاست فعال دولت‌ها باید در راستای جمع‌آوری همه ذینفعان، جلب مشارکت جامعه، سازمان‌های غیردولتی و خیریه‌ها و ایجاد نقش هماهنگ برای هر یک انجام گیرد. علاوه بر این، همکاری جهانی نیز برای کاهش افت تحصیلی ناشی از همه‌گیری لازم است. ارائه یک طرح حمایتی برای جلب حمایت کشورهای توسعه یافته و سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و خیریه‌ها به نفع آموزش کودکان محروم و جلوگیری از نابرابری‌های آموزشی پیشنهاد شده است. نتایج پژوهش احمدی و همکاران (۲۰۲۰) در موضوع چالش‌های یادگیری مجازی در ایران نشان داد که آموزش مجازی می‌تواند به عنوان یک نقطه عطف در آموزش این روزهای ایران تلقی گردد. نقطه عطف از این جهت که چنین شکلی از آموزش فرصت‌های جدیدی برای نظام‌های آموزشی به وجود آورد که می‌تواند در شرایط مشابه یا حتی شرایط عادی نیز مورد استفاده قرار گیرد.

جاندریچ (۲۰۲۰) در این زمینه بر این نظر است که در حالی که ویروس، زندگی را در تمام جوامع مختل کرده و ترس و وحشت ایجاد نموده است، اما باعث ایجاد تغییراتی در سازمان‌های آموزشی، زندگی و همه جهان ما یک تغییر شگرف ایجاد کند. المماری و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق خود ضرورت برگزاری کارگاه‌های آموزش مجازی برای معلّم‌های دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را پیشنهاد دادند. همچنین نشان داده شده است که توسعه فضای آموزش مجازی را یک فرصت برای همه سطوح آموزشی و از جمله آموزش استثنایی تلقی می‌کنند (به نقل از القحطانی، ۲۰۲۰). همچنین، پیترو و همکاران در مرور نظام‌مند خود نشان دادند توجه به تفاوت بین گروه‌های مختلف دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ضرورت دارد (۲۰۲۱). القحطانی در تحقیق خود در دانشگاه‌های عربستان سعودی (۲۰۲۱) پیشنهاد داده است که آموزش مجازی به عنوان برنامه درسی دانشجویان با نیازهای ویژه قرار گیرد، چنین توصیه‌ای نیز برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه پیشنهاد می‌شود.

علاوه بر این، مطالعات گسترده دیگری در موضوع آموزش مجازی در دوره همه‌گیری انجام شده است. با وجود این، تا کنون در ایران، مطالعه‌ای روی تجربه موضوع در آموزش و پرورش استثنایی انجام نشده است. از آنجا که این حوزه آموزشی نیز بسیار مهم است و توجه و تحقیق بر تجربه آنها می‌تواند مورد استفاده سیاستگذاران آموزشی قرار گیرد، ضرورت انجام تحقیق در این زمینه وجود دارد.

روش و داده‌های تحقیق

پژوهش حاضر، یک مطالعه کیفی بوده که با استفاده از روی آورد پدیدارشناسی در سال ۱۴۰۰ در شهر یزد انجام شد. با توجه به موضوع مطالعه، پژوهش کیفی که از روشی نظامند و ذهنی بهره می‌برد، برای توصیف تجارب مدیران و درک معانی آن کارایی دارد. «روی آورد پدیدارشناسی که به بررسی تجارب انسان‌ها می‌پردازد و بر پدیده‌های ذهنی متمرکز است، می‌تواند آنچه را که از دیدگاه شخص تجربه‌کننده حائز توجه است، آشکار کند (حبیبی و امانی، ۱۳۹۹: ۱۲).

میدان پژوهش، کلیه مدارس آموزش و پرورش استثنایی استان یزد است که با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. شیوه جمع‌آوری داده‌ها از نوع مصاحبه نیمه‌ساختارمند بود. با توجه به عدم یافتن پیشینه تحقیق، پس از بررسی مبانی نظری جهت تدوین سؤالات تحقیق در راستای هدف پژوهش، اقدام شد. پس از کسب مجوزهای لازم مصاحبه‌ها انجام شد. بر اساس منطق اشباع، با تعداد ۳۳ مدیر در مدارس مصاحبه شد. مصاحبه‌ها به صورت تلفنی و با هماهنگی قبلی با مشارکت‌کنندگان به وسیله پژوهشگر و با دو سؤال کلی از مدیران مدارس با نیازهای ویژه انجام شد. سؤالات باز اصلی مورد استفاده در این مطالعه به شرح زیر بوده است: درک و تجربه شما به عنوان مدیر مدرسه از آموزش در شرایط همه‌گیری کرونا چه بوده است؟ و چالش‌ها و مشکلات شما پیرامون آموزش مجازی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه چیست؟ در طول مصاحبه با توجه به پاسخ مشارکت‌کنندگان، مصاحبه‌کنندگان از پرسش‌های دیگری نیز استفاده می‌کردند. مصاحبه‌ها با مدت زمان میانگین پانزده تا بیست دقیقه انجام گرفت و ضبط شد.

به منظور تحلیل داده‌ها، ابتدا مصاحبه‌ها روی کاغذ پیاده‌سازی شده و توصیف مشارکت‌کنندگان خوانده شد تا درکی از کل بدست آید. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از روش تحلیل مضمونی^۱ استفاده شد. بر اساس آن، ابتدا پس از پیاده‌سازی داده‌ها روی کاغذ مصاحبه‌ها برای هم احساس شدن با مشارکت‌کنندگان خوانده شد. بعد، به هر کدام از مصاحبه‌ها برگشته و عبارات مهم استخراج شدند. در ادامه، معنی یا مفهوم هر عبارت (مفاهیم تنظیم‌شده) مشخص و سپس، مفاهیم تنظیم‌شده، در دسته‌های موضوعی سازماندهی (مقوله) و با توصیف جامعی از پدیده مورد نظر تلفیق شدند و به شکل بیانیه‌ای صریح (تم) تنظیم شد.

برای اطمینان‌پذیری و تأیید روایی داده‌ها، یافته‌های حاصل به مشارکت‌کنندگان ارائه شده و آنها نظرات خود را درباره هماهنگی یافته‌ها با تجربیاتشان بیان کردند. رعایت اخلاق پژوهش، در سراسر انجام تحقیق مورد توجه محققان بود. به همین جهت، صداقت و راستگویی در فرایند تحقیق و ارائه نتایج از مهم‌ترین راهبردهای محققان بود. همچنین در گزارش تحقیق، و منظور رعایت اخلاق تحقیق، از اسامی جعلی برای مشارکت‌کنندگان استفاده شد.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که مدیران و معلم‌های مدارس استثنایی با مشکلات بسیار زیادی مواجه بودند. این موضوع بیشتر از همه به وضعیت دانش‌آموزان استثنایی مربوط است که نسبت به دانش‌آموزان عادی شرایط متفاوتی دارند. از تحلیل داده‌ها، چهارده مقوله و چهار مضمون احصاء شد که عبارتند از فشارهای شغلی، عدم آمادگی بحران، چالش‌ها، پیامدهای مثبت (جدول ۱).

^۱. Thematic analysis

جدول ۱- مفاهیم، مقولات و تم‌های احصا شده از تحقیق

تم	مقوله	مفهوم	گزاره
فشارهای شغلی	احساس نگرانی و استرس	استرس در اجرای پروتکل‌های بهداشتی	مدام باید تأکید کنم که ضد عفونی کردن به صورت دقیق انجام شود تا کسی بیمار نشود و این خود باعث استرس می‌شود.
		فشار روانی، افسردگی، اضطراب و استرس در برابر ضعف سیستم آموزشی در فضای مجازی و ارائه فرایند یاددهی-یادگیری	من اصلاً فکر نمی‌کردم باعث تعطیلی مدرسه شود و وقتی این اتفاق افتاد، من شوکه شدم. به عنوان مدیر مدرسه دچار اضطراب زیادی شدم، چراکه با وضعیتی مواجه شدم که هرگز تجربه نکرده بودم و اولیاء و همکاران سوال می‌کردند و من نمی‌توانستم جواب درستی بدهم.
		نگرانی از وضعیت جسمی و سلامت دانش‌آموزان و خانواده‌ها	هر روز نگران تمامی دانش‌آموزان و کادر هستم ولی احساس خوبی برای احوالپرسی از بچه‌ها ندارم و این حال و تجربه خوبی نیست و من هر روز با آن دست به گریبانم.
		نگرانی از حضور دانش‌آموز در فضای نامن اینترنت	نامن بودن محیط مجازی برای دانش‌آموزان و نگرانی ما و والدین از این بابت زیاد بود.
		نگرانی یادگیری کامل دروس	هراس و دلواپسی خانواده‌هایی که دانش‌آموزان خاص مثلاً نابینا داشتند برای یادگیری از دروس زیاد بود.
		اضطراب ناشی از پاسخگویی به مخاطبین مختلف آموزگار	معلم باید سرپرست آموزشی، مدیر، خانواده و ... را راضی کند و این اضطراب کار معلم را سخت می‌کند و کارش چند برابر شده و با اضطراب همراه شده است.
		خستگی و فشار عصبی مادران به دلیل درگیری دائم با فرزندان (معلول)	شرایط همه‌گیری باعث شده بچه‌ها دائم در خانه باشند و مادران که باید به جای معلم هم، کارکنند، خسته و عصبی هستند و به کوچک‌ترین چیزی از سوی مدرسه واکنش شدید نشان می‌دهند.
	احساس اندوه و غم	تجربه تلخ و غم‌انگیزی بود.	
	احساس کنترل	دغدغه انجام کارهای بیهوده و آماری	ما مسئول جمع‌آوری آمار شدیم، من به عنوان مدیر همه‌اش باید دغدغه این را داشته باشم که اگر سؤالی پرسیدند و آماری خواستند سریع جواب بدم. این در حالی است که هیچکدام از زیرساخت‌ها تأمین نشده و انگار با این آمارها فقط ما را بازخواست می‌کنند.
	احساس سرگردانی	تردید در نحوه ارائه آموزش در فضای مجازی	شک و سرگردانی برای برگزاری آموزش به شکل مجازی در تمام مدارس دیده می‌شود و ما نمی‌دانیم این کار صحیح است یا نه؟
تناقض در توصیه‌های استفاده از فضای مجازی، گوشی و اینترنت به خانواده‌ها		قبلاً در جلسات آموزش خانواده می‌گفتیم بچه‌ها به طور محدود و کم از فضای مجازی و وسایل الکترونیک استفاده کنند، اما الان مدام از خانواده‌ها می‌خواهیم دانش‌آموزان مرتب آنلاین	

			باشند و یا تمرینات فضای مجازی را انجام دهند.
عدم آمادگی بجران	نداشتن مهارت کافی	نداشتن تجربه آموزش مجازی	نداشتن تجربه آموزش در فضای مجازی در سال های قبل، کار را بسیار سخت کرده است.
		کم سوادی خانواده ها و مشکلات آموزش مجازی	یکی از مشکلات خانواده هایی هستند که سواد رسانه و آموزش مجازی را ندارند و نمی توانند به دانش آموز کمک کنند که نهایتاً دانش آموز از تحصیل محروم می شود.
	همه گیری و مشکلات آموزشی	شیوع همه گیری و اختلال تمرکز بر آموزش	همه گیری کرونا در شهر طوری شده که همه درگیر هستند و تمرکز همکاران برای آموزش را تضعیف می کند.
		نگهداری از بیمار کرونایی و ضعف در ایجاد بستر یادگیری	بعضی از خانواده ها بیمار کرونایی داشتند و تمرکز خانواده به آموزش بچه ها را دچار مشکل می کرد.
چالش ها	افزایش هزینه ها	کرونا و تحمیل هزینه های ضد عفونی کننده برای مدرسه	کرونا باعث شده هزینه مدارس بیشتر شود. خرید مواد ضد عفونی کننده برای مدرسه خرج اضافه ای بود که ما مجبور بودیم انجام دهیم تا کسی بیمار نشود.
		ضعف کنترل	بیشترین مشکل و حادث ترین مشکل، کنترل بچه ها در فضای مجازی هم از نظر درسی و هم از نظر رفتاری هست.
	ناکارآمدی بستر آموزش	بسترسازی ضعیف جهت آموزش مجازی	عدم امکان آموزش و ارزشیابی دروس عملی و کارگاهی در فضای مجازی یکی از مشکلات بزرگ بود.
		لزوم ارتباط دانش آموز با همکلاسی جهت تسهیل فرایند یاددهی-یادگیری	مثلاً، دانش آموز کلاس اول که باید در کنار دوستان و معلم حروف الفبا را یاد بگیرد الان با فضای مجازی قرار نیست که خیلی یادگیری خوبی داشته باشد.
		جایگزینی مادر به جای معلم در آموزش	در این شرایط خانواده جایگزین معلم شده، چون دانش آموز به گوشه نگاه نمی کند، معلم آموزش را می دهد بعد آنها باید به دانش آموز درس بدهند.
		نداشتن امکانات کافی برای دروس عملی	فراهم نبودن شرایط آموزش دروس عملی در فضای مجازی و نداشتن ابزار و امکانات لازم در منزل همه مشکلاتی هستند که ما گریبانگیر آن هستیم و اینجا، هم خانواده، هم معلم و هم دانش آموز اذیت می شوند.
		ضعف در تولید محتوای الکترونیک توسط آموزگار	برای معلمان در فضای مجازی آموزش خیلی سخت هست، چون معلم عکاس و فیلم بردار نیست، بنابراین آموزش با این شیوه مجازی و تولید محتوای الکترونیک سخت می شود.
		ضعف در بسترسازی آموزش	ارزشیابی و امتحان از مشکلات آموزش مجازی است. هر چقدر ما کنترل کنیم باز هم مشخص نمی شود که چه کسی پاسخگوی سوالات هست.
		ضعف همکاری	عدم همکاری خانواده و توجه کم به کتابخوانی و مطالعه به ویژه در درس تفکر مشکلات زیادی را بوجود آورده است.
		فقر مالی	فقر و نداشتن بضاعت مالی بعضی از خانواده ها برای تهیه گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت از معضلات ما با خانواده های

			بی‌بضاعت بود.
		نگرانی نسبت به وضعیت معیشت دانش‌آموزان	قبلاً دانش‌آموزان در مدرسه صبحانه می‌خوردند و کم و بیش ما از وضعیت تغذیه دانش‌آموز باخبر بودیم و اگر لازم بود اقدامی در این مورد انجام می‌دادیم، اما الان نمی‌دانیم دانش‌آموز که سر کلاس حاضر شده صبحانه یا حتی شب قبل شام خورده است یا خیر؟
	مشکلات دانش‌آموزان	نیاز به نیروی کمکی در یادگیری برای دانش‌آموزان معلول	خرید اینترنت با توجه به تولید محتوا برای کلاس و ارتباط مداوم با دانش‌آموزان و اولیاء در فضای مجازی بسیار هزینه‌بر است و البته همین مشکل برای خانواده‌های کم درآمد نیز وجود دارد.
		رفتارهای ناهنجار و نامناسب دانش‌آموز	معلولیت دانش‌آموزان مثل نابینایی و ناشنوایی برای استفاده از گوشی هوشمند و این که نیاز دارند یک نفر به عنوان رابط بین معلم و دانش‌آموز در کلاس مجازی حضور داشته باشد، مشکلات زیادی برای خانواده ایجاد کرده است.
پایه‌های مبتدی	مسئولیت‌پذیری	احساس وظیفه	آموزش در کنار مادر و در منزل باعث شده دانش‌آموزان رفتارهای ناهنجار و نامناسبی از خود نشان دهند که محل برنامه‌های آموزشی بود.
	ارتقا عناصر آموزش	همه‌گیری و شناخت نیازمندی‌های ناشناخته در آموزش	درک همه مخصوصاً مدیران به غیر از ترس و وحشت چیزی نبوده و احساس مسئولیت در قبال سلامت همکاران، دانش‌آموزان و مراجعین به مدرسه شرایط را سخت‌تر کرده است.
		ارتقا جایگاه معلم و آموزش در عین تعطیلی مدارس	ویروس کرونا مانند تغییراتی که در سایر بخش‌های جوامع انسانی ایجاد کرده، زمینه‌ساز شناخت نیازمندی‌های پنهان در حوزه آموزش نیز بوده است.
		استفاده از فضای مجازی به عنوان مکمل آموزش حضوری	این ویروس اهمیت وجود معلم را در سطح کشور و جهان مضاعف کرد؛ وقتی مدرسه تعطیل است اما اهمیت آموزش دو چندان شده است.
		افزایش مهارت دانش‌آموزان در استفاده از کامپیوتر و اینترنت	تجربه من این بود که آموزش مجازی بعد از اتمام کرونا نباید تمام شود و ما باید همچنان ارتباط مستمری با خانواده داشته باشیم.
		ارتقاء سواد رسانه آموزگاران	وقتی آموزش حضوری شد، باید برای بچه‌ها کلاس‌هایی مثل کلاس کامپیوتر و استفاده از فضای مجازی داشته باشیم تا بچه‌ها یاد بگیرند چگونه از فضای مجازی استفاده کنند.
			معلمان با روش‌ها و تکنیک‌های جدید یاد گرفتند و آموزش در فضای مجازی و به صورت آنلاین و آفلاین جایگزین تخته سیاه شد.

	طراحی و ایجاد زیرساخت‌های نظام آموزش الکترونیک	فرصت بیشتری برای فکر کردن به نظام آموزش الکترونیک فراهم شد و زمان بیشتری صرف طراحی زیرساخت‌ها و فضای مجازی شد.
	آموزش مجازی فرصتی برای نظارت و راهنمایی بهتر فعالیت‌های آموزشی	من به عنوان مدیر قبلاً به خاطر مشغله‌های درون مدرسه نمی‌توانستم به طور مرتب به کلاس‌ها سر بزنم و ناظر بر فعالیت معلم باشم اما الان چون آنلاین هست من بیشتر می‌توانم در برنامه‌های آنلاین آموزشی حاضر باشم.
	آموزش مجازی در هر ساعت از شبانه روز	باعث شد در شهرهای بزرگ به دلایلی مانند آلودگی هوا و شرایط جوی نامساعد و حتی تعطیلات رسمی، آموزش تعطیل نشود.
بهبود روابط	ارتقاء سطح روابط بین فردی (مدرسه-دانش‌آموز-خانواده)	ما سعی کردیم در این شرایط ارتباط عاطفی بهتری با دانش‌آموزان و خانواده‌ها داشته باشیم.

۱- فشارهای شغلی

این مضمون شامل ۴ مقوله احساس نگرانی و استرس، احساس غم و اندوه، احساس کنترل و احساس سرگردانی می‌باشد. شیوع کرونا و تعطیلی مدارس استثنایی، فشارهای بسیاری را بر مدیران این مدارس وارد نموده است. چراکه علاوه بر مشکلات آموزشی و نامناسب بودن بسترهای آموزش مجازی برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، آموزگاران بی‌تجربه در حوزه آموزش مجازی و یادگیری الکترونیکی و بسترهای خانوادگی نامناسب در راستای استفاده از آموزش مجازی این فضا را به چالش کشانده است. به عنوان مثال، عدم بهرمندی از گوشی هوشمند با اندروید مناسب، اینترنت پرسرعت، ضعف سواد رسانه‌ای و گاهی علمی در خانواده، اجرای پروتکل‌های بهداشتی در مدارس به منظور جلوگیری از ابتلای کادر مدرسه و همچنین دانش‌آموزان معلول که اغلب دچار بیماری زمینه‌ای بودند که خود باعث دوچندان شدن احساس اضطراب و نگرانی می‌شد.

تمامی این موارد مشکلات نوظهور اما پراهمیتی بودند که مدیران را درگیر نموده بود. از سوی دیگر، آموزش دانش‌آموزان با نیازهای ویژه بر حسب معلولیت‌هایی که داشتند همیشه به صورت چهره به چهره اتفاق می‌افتاد. از منابع آموزشی ویژه، روش‌های متعدد و مجسم و نیمه‌مجسم آموزشی و تجهیزات کمک آموزشی مجسم و ملموس می‌باشد تا آموزش، بازدهی لازم را در پی داشته باشد. بنابراین مدیریت آموزش دانش‌آموزان با معلولیت‌های مختلف در فضای یادگیری الکترونیکی که بسترهای کافی ویژه معلولان را نداشت با کمک آموزگاران که مهارت و تجربه کافی در زمینه تولید محتوا و آموزش الکترونیکی را نداشتند، بسیار دشوار است. ضمن آن که در کنار دانش‌آموزان خانواده‌هایی می‌باشند که ابزار اولیه و مهارت کافی برای بهرمندی از آموزش مجازی را نداشته‌اند. تمامی این موارد منجر به تحمیل فشارهای کاری متنوع و فراوانی بر مدیران مدارس شد.

آقای حسینی:

وقتی بررسی کردم که ۸۰ درصد دبیران ما با نحوه آموزش مجازی آشنا نبودند و تعداد زیادی از اولیاء و دانش‌آموزان ابزار لازم را برای آموزش مجازی نداشتند و نمی‌دانستند باید چکار کنند و مواردی از این

قبیل، فشار روانی زیادی به من وارد می‌کرد تا حدی که پرخاشگری زیادی پیدا کرده بودم، بی‌خوابی مفرط داشتم و مقدار زیادی افسرده شدم

آقای اکبرزاده:

قبلاً در جلسات آموزش خانواده می‌گفتیم بچه‌ها به طور محدود و کم از فضای مجازی و وسایل الکترونیک استفاده کنند، اما الان مدام از خانواده‌ها می‌خواهیم که دانش‌آموز مرتب در فضای مجازی آنلاین باشد.

۲- عدم آمادگی بحران

این مضمون شامل ۲ مقوله نداشتن مهارت کافی و همه‌گیری و مشکلات آموزشی بود. بحران همه‌گیری کرونا، تحوّل عظیمی در تمام ابعاد زندگی، بالاخص بعد آموزشی ایجاد نمود. تغییر وضعیت ناگهانی از آموزش حضوری به آموزش مجازی بدون ایجاد زیرساخت‌ها و بسترهای مناسب مانند ایجاد مهارت در آموزگاران، تأمین زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت و ایمن ویژه دانش‌آموزان و خانواده‌های ناآگاه از یک سو و درگیری اکثر اعضای خانواده آموزگاران و والدین به بیماری و عدم تمرکز بر آموزش از سوی دیگر، نشان از عدم آمادگی سیستم آموزش و پرورش کشور در مقابله با بحران بود. به عبارتی ساده‌تر، تجربه مدیران مدارس استثنایی حاکی از عدم آمادگی در مواجهه با بحران‌های عظیمی چون همه‌گیری کرونا بود.

خانم حاتم‌زاده:

نداشتن تجربه آموزش در فضای مجازی توسط معلمان در سال‌های قبل، کار را سخت می‌کرد.

آقای فاتحی:

همه‌گیری کرونا در شهر طوری است که همه درگیر هستند و تمرکز همکاران و خانواده‌های دارای بیمار کرونایی را از بین برده و پرداختن به امور آموزشی را با مشکل مواجه نموده است.

۳- چالش‌ها

این مضمون شامل ۵ مقوله می‌باشد که عبارتند از افزایش هزینه‌ها، ضعف همکاری، فرایند یاددهی-یادگیری ناکارآمد، فقر مالی و مشکلات رفتاری دانش‌آموز، مدیریت مدارس استثنایی و آموزش مجازی در شرایط همه‌گیری کرونا معضلات و چالش‌های مختلفی را برای مدیران مدرسه ایجاد کرد. مدیران با آغاز آموزش‌های آنلاین چالش‌های مختلفی را تجربه کرده‌اند. این مشکلات از جمله کمبود مهارت آموزگاران در آموزش مجازی، عدم وجود محتوای آموزشی الکترونیکی ویژه دانش‌آموزان با معلولیت‌های مختلف تا افزایش

هزینه‌های مدرسه جهت تهیه مواد ضد عفونی کننده، ماسک، شیلد و موارد مورد نیاز در راستای رعایت پروتکل‌های بهداشتی در مدرسه و همچنین حضور لحظه به لحظه در فضای مجازی به منظور رصد کردن فرایند آموزش و پاسخگویی به مشکلات فنی و آموزشی آموزگاران، مشکلات آموزشی و رفتاری دانش‌آموزان و در نهایت دغدغه‌های تمام‌وقت مدیران در راستای اجرای یادگیری الکترونیک بوده؛ از این گذشته، بحث نظارت بر آزمون‌های ارزشیابی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه نیز یکی دیگر از دغدغه‌های اصلی این مدیران می‌باشد.

خانم محمدی:

بیشترین مشکل کنترل بچه‌ها در فضای مجازی هم از نظر درسی و هم از نظر رفتاری است.

آقای قادری:

کرونا باعث شده هزینه مدارس بیشتر شود. خرید مواد ضد عفونی برای مدرسه، خرج اضافی بود که باید انجام می‌شد که کسی مریض نشود و هر روز باید تکرار شود.

آقای غلامی:

عدم همکاری خانواده در کنترل دانش‌آموز برای استفاده از فضای آموزش مجازی و همچنین همکاری ضعیف برخی از همکاران در آموزش الکترونیکی و پیگیری آن در فضای مجازی از جملات معضلات مدیریت در شرایط کروناست.

۴- پیامدهای مثبت

این مضمون شامل ۳ مقوله می‌باشد. که عبارتند از مسئولیت‌پذیری، ارتقاء عناصر آموزش و بهبود روابط بود. شیوع همه‌گیری کرونا با همه ترس و اضطرابی که ایجاد کرد، پیامدهای مثبتی خصوصاً در آموزش داشت که مطالعه حاضر به برخی از آنها دست یافت. در زمان همه‌گیری کرونا، احساس مسئولیت فرهنگیان در پیشگیری از به مخاطره افتادن آموزش دانش‌آموزان، یکی از چشمگیرترین فعالیت‌های نظام آموزشی بود. با وجود تعطیل شدن مدارس، فرهنگیان با تعهدی وصف‌ناپذیر و در عین بی‌تجربگی در حوزه آموزش مجازی، تلاش کردند تا آموزش تعطیل نشود.

آموزگاران بویژه در بخش آموزش و پرورش استثنایی با تلاش‌های بی‌وقفه و شبانه‌روزی خود سعی در ایجاد بسترهای آموزش مجازی متناسب با معلولیت دانش‌آموزان و بهرمندی هرچه بیشتر آنها از یادگیری الکترونیک نمودند. تلاش‌های مختلف در راستای برطرف نمودن ضعف‌ها و ناکارآمدی‌های فضای مجازی در بخش آموزش، منجر به ارتقاء همه جانبه عناصر آموزشی از محتوای آموزشی و آموزگار متبحر در فضای مجازی گرفته تا ارتباطات مدرسه-خانه و ارتباطات درون خانواده شد.

خانم علی‌زاده:

کرونا اهمیت وجود معلم را در سطح کشور و جهان مضاعف کرد؛ وقتی مدرسه تعطیل اما اهمیت آموزش دوچندان است.

آقای مولایی:

آموزش به این شیوه زمان مشخصی ندارد و همکاران شبانه‌روز خود را وقف دانش‌آموزان کردند و خالصاً آموزش حضوری را پوشش داده و جبران می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، درک تجارب مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در شرایط همه‌گیری کرونا بود. برای انجام این مطالعه از روش کیفی با روی‌آورد پدیدارشناسی استفاده شد. یافته‌ها در چهار مضمون فشارهای کاری، عدم‌آمدگی در بحران، چالش‌ها و پیامدهای مثبت احصاء شدند. بر اساس نتایج تحقیق می‌توان گفت که آموزش مجازی در عین حال که چالش‌هایی برای آموزش استثنایی داشته است اما فرصت‌هایی نیز به همراه داشته است. عدم‌آمدگی مدارس و مدیران مدارس، نداشتن سواد کافی برای آموزش مجازی از مهم‌ترین مشکلات و چالش‌ها در این زمینه بوده است. اما آموزش مجازی توانسته فرصت‌های جدیدی را برای آموزش کودکان با نیازهای ویژه بازگشایی کند. المماری و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق خود ضرورت برگزاری کارگاه‌های آموزش مجازی برای معلمان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را پیشنهاد داد. بنابراین، مدیران مؤسسات استثنایی بایستی توجه و ضرورت جدی به این مسأله نشان دهند.

مضمون دیگر، عدم‌آمدگی در بحران بود که با رویکرد سونی همسوست. این وضعیت، سیستم آموزش و پرورش جهان را به چالش کشید و آموزگاران را مجبور کرد تا یک‌شبه از آموزش سنتی به آموزش آنلاین بپردازند (سونی، ۲۰۲۰). در تبیین این یافته می‌توان گفت که تبدیل سریع وضعیت آموزشی به حالت آنلاین در حالی اتفاق افتاد که هیچ‌کدام از عناصر آموزش یعنی اولیاء مدرسه، دانش‌آموزان و والدین، آمادگی و مهارت کافی برای استفاده از یادگیری الکترونیکی را نداشتند. بعضی از دانش‌آموزان ابزار اولیه مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت برای بهره‌مندی از آن را نیز در اختیار نداشتند و برخی آموزگاران مهارت آموزش در فضای مجازی را نداشتند. شیوع همه‌گیری منجر شده بود اکثر خانواده‌ها، درگیر مراقبت از یک بیمار کرونایی باشند و تمرکز از سمت آموزش منحرف می‌شد. این موارد دست به دست هم می‌داد تا مواجهه با بحران همه‌گیری را سخت‌تر نماید.

مضمون سوم، چالش‌ها بودند که به سه دسته چالش‌های مدیریتی، چالش‌های آموزشی و چالش‌های خانوادگی دسته‌بندی شدند. یافته‌های این بخش از تحقیق نیز با بخشی از تحقیقات مرادی کوچی و همکاران (۱۴۰۰) و پرهیزکار و همکاران (۱۴۰۰) همسوست. طبق تحقیقات صورت گرفته، بحران همه‌گیری یکی از موانع آموزش بود. به‌طوری که شرایطی مانند افزایش هزینه‌ها برای مدرسه، آموزگار و خانواده و عدم‌تخصیص بودجه برای حمایت از ایشان، کمبود مهارت آموزگاران در تولید محتوای آموزشی آنلاین و زمان‌بر بودن آن، ضعف در کنترل دانش‌آموزان در فضای مجازی و مشکلات سخت‌افزاری مثل مشکل در نصب و بارگذاری محتواها و ... از جمله چالش‌هایی است که مدیران با آن دست به گریبانند.

مضمون آخر، پیامدهای مثبت کرونا بود. می‌توان گفت که اکثر محققان، توسعه فضای آموزش مجازی را یک فرصت برای همه سطوح آموزشی و از جمله آموزش استثنایی تلقی می‌کنند (Al-Qahtani et al. 2020; Al-Mamari et al 2021; Petretto et

al 2021). این نتایج با یافته‌های تحقیقاتی داخل، چون علی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) و محمدیاری و همکاران همسوست. همه‌گیری باعث شد تا سیستم آموزش سنتی دچار تحوّل عظیمی شده و اولیاء مدرسه و خانواده را به هم نزدیک‌تر نموده و آموزش بی‌وقفه در هر شرایطی را به ارمغان بیاورد. در این راستا، ایجاد مهارت در آموزش مجازی و یادگیری الکترونیکی در بین آموزگاران و دانش‌آموزان ضرورت دارد و همچنین ارتقاء مهارت مدیریت فضای مجازی توسط مدیران و ایجاد بستر مناسب آموزش مجازی در راستای یادگیری الکترونیکی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، بایستی مورد توجه قرار گیرد.

به لحاظ نظری، از منظر نابرابری اجتماعی می‌توان دو موضوع را مورد توجه قرار داد. اولین موضوع نابرابری در دسترسی به خدمات آموزش مجازی در میان دانش‌آموزان به طور کلی است. همان‌طور که جولایی و کلاته‌ساداتی (۲۰۲۰) به این موضوع اشاره کردند، این نابرابری یک امر جهانی است و دولت‌ها بایستی در سطح ملی و بین‌المللی به ابعاد این نابرابری توجه کنند و از امکانات ممکن و لازم در این زمینه استفاده کنند. از سوی دیگر، محققان بر این نظر هستند که کودکان با نیازهای ویژه که در مدارس آموزش و پرورش استثنایی تحصیل می‌کنند، دچار نوعی محرومیت و نابرابری مضاعف می‌شوند. از یک سو، این افراد همچون همه دانش‌آموزان در جهان نوعی نابرابری آموزشی در آموزش مجازی را تجربه می‌کنند، از سوی دیگر این دانش‌آموزان به علت نیازهای ویژه و بعضاً معلولیت‌های چندگانه تحت شدیدترین فشارها هستند. همان‌طور که پیترو و همکاران در مرور نظام‌مند خود نشان دادند، توجه به تفاوت بین گروه‌های مختلف دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ضرورت دارد (۲۰۲۱) می‌توان گفت که نابرابری بین نوع معلولیت و دسترسی به آموزش مجازی نیز دربرگیرنده نابرابری خاص خود است.

علاوه بر این، بایستی به این امر توجه داشت که در مجموع کودکان با نیازهای ویژه که از طبقات محروم جامعه هستند، در مدارس استثنایی خدمات اولیه دیگری غیر از آموزش دریافت می‌کنند که در شرایط مشابه بایستی به این موضوع توجه شود. به طور مثال، در استان یزد که فضای خیریه در کمک به مدارس استثنایی فعال است و حمایت خوبی در این زمینه می‌شود، دانش‌آموزان مدارس استثنایی علی‌العموم در مدرسه از حداقل یک وعده غذا برخوردار هستند که عموماً با حمایت‌های چندجانبه چنین امری تحقق می‌یابد. یکی از مشارکت‌کنندگان دغدغه داشت که کودکانی که از طبقات محروم هستند، نه تنها از آموزش مجازی که از دسترسی به یک وعده غذایی با ارزش مناسب، محروم می‌شوند. بنابراین، یکی از مشکلاتی که مدیران در این زمینه داشتند این بود که واقعاً خانواده‌های محروم و دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تحت شدیدترین فشارهای اقتصادی متأثر از کووید ۱۹ می‌باشند. از این جهت، توجه به چنین موضوعی یکی از ضرورت‌های سیاستگذاری در آموزش و پرورش در چنین شرایطی است.

موضوع دیگری که در دوران کووید ۱۹ برجسته شد، تسهیل‌گری آموزش مجازی بود که برای کودکان با نیازهای ویژه فراهم آورد. چنین تسهیل‌گری به خصوص برای کودکانی که دسترسی به مدارس استثنایی برایشان مقدور نیست و یا هزینه زیادی را به همراه دارد، پراهمیت است. آموزش مجازی در کووید نشان داد که این کودکان در شرایط غیرهمه‌گیری در صورتی که دسترسی ساده به مراکز آموزشی نداشته باشند، می‌توانند با خلاقیت مدیران مدارس و البته در سطح عالی‌تر سیاستگذاران آموزش و پرورش استثنایی، از طریق آموزش مجازی، تحصیل خود را دنبال کنند. چنین امری می‌تواند کمک زیادی برای پایین آوردن هزینه‌های اقتصادی ناشی از دسترسی به مراکز آموزشی برای خانواده‌های دانش‌آموزان با نیازهای ویژه باشد. همان‌طور که الفحطانی در تحقیق خود در دانشگاه‌های عربستان سعودی (۲۰۲۱) پیشنهاد داده است آموزش مجازی به عنوان برنامه درسی دانشجویان با نیازهای ویژه مورد استفاده قرار گیرد، چنین

توصیه‌ای نیز برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه پیشنهاد می‌شود. در نهایت این که موضوع ریسک در نظریه‌های بک و گیدنز، مسأله‌ای است که در رابطه با پدیده‌های اجتماعی نوظهور مورد توجه جدی سیاستگذاران اجتماعی قرار گیرد.

حمایت از مدیران مدارس استثنایی، تخصیص بودجه جهت ارتقاء مهارت‌های آموزش مجازی و آنلاین آموزگاران به منظور ایجاد آمادگی برای مواجهه با بحران‌ها، تهیه سخت‌افزارهای مورد نیاز مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت برای دانش‌آموزان و آموزگاران و افزایش سواد رسانه دانش‌آموزان و خانواده‌ها باید به عنوان یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش استثنایی باشد. در حال حاضر، آموزش و پرورش استثنایی در عین این که آمادگی مواجهه با بحران همه‌گیری کرونا را نداشت، در تأمین بخشی از این نیازها مانند تهیه و توزیع تبلت ویژه دانش‌آموزان بی‌بضاعت، تهیه بسته‌های رایگان اینترنت ویژه آموزگاران، برگزاری دوره‌های آموزشی تولید محتوا و ... شایستگی خود را به اثبات رساند. لیکن کار در این حوزه همچنان فراوان و سخت می‌باشد.

تحقیق حاضر یک مطالعه کیفی است و خصیصه تعمیم‌پذیری ندارد. فقدان پژوهش کیفی مشابه برای مقایسه دقیق‌تر یافته‌ها و عدم‌آزمون فرضیه، و شیوع کرونا، از جمله محدودیت‌های عمده این تحقیق محسوب می‌شوند.

تقدیر و تشکر

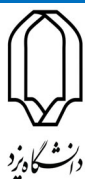
پژوهشگران بر خود لازم می‌دانند تا از مدیریت آموزش و پرورش استثنایی استان یزد، مدیران متعهد و دلسوز مدارس استثنایی این استان و اساتید فرهیخته‌ای که در این پژوهش ما را یاری کردند، صمیمانه تشکر نمایند.

منابع

- پرهیزکار، غلامرضا؛ اسدی، حسین؛ شفق، غلامرضا؛ آزادی، حامد (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی تأثیر آموزش مجازی بر یادگیری در شرایط کرونایی؛ بررسی موردی دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، *معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۱۲(۲): ۹۴-۷۵
- رنجبر، نگار؛ اناری‌نژاد، عباس؛ خلیلی، علی‌محمد؛ حرمتی، منصوره (۱۴۰۰). دیدگاه دانش‌آموزان دوره ابتدایی از آموزش مجازی در دوران کرونا (مطالعه موردی: استان فارس)، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۲۶: ۱۶۱-۱۵۵
- حبیبی کلپیر، رامین؛ امانی، حبیب (۱۳۹۹). «تجربه زیسته مادران دارای کودک با اختلال یادگیری ویژه: یک مطالعه پدیدارشناختی». *تعلیم و تربیت استثنایی*، ۲۰(۱): ۱۸-۹.
- علی‌پور، زینب؛ قنبری، مهدیه؛ رفیعی، مائده؛ هاشمی، عاطفه‌السادات (۱۳۹۹). بررسی چالش تعطیلات دوران کرونا و افت تحصیلی فراگیران نظام تعلیم و تربیت: ارائه راهکارهای متناسب، *رویکردی نو در علوم تربیتی*، ۳(۲): ۲۱-۱۶.
- کلاته‌ساداتی، احمد. صبحی گلکار، زینب. (۱۴۰۱). آموزش مجازی و تنش والدینی در همه‌گیری کووید ۱۹؛ مطالعه‌ی کیفی در شهر طبس. *طلوع بهداشت*، ۲۱(۲): ۳۱-۴۰.

- محمدیاری‌یالقوزآغاچ؛ قاسم، شهیدی؛ سیدحمید (۱۳۹۹). کرونا و شکاف آموزشی، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۱۵: ۱۵۹-۱۲۵.
- مرادی‌کوچی، رضا؛ مرتضوی، محمدعلی؛ استطاعت، نسرین (۱۴۰۰). چالش‌ها و استراتژی‌های تدریس و یادگیری دانش‌آموزان در دوران شیوع کرونا با بهره‌گیری از سامانه دانش‌آموزی شاد، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۴(۲۵): ۲۰۶-۱۹۱.
- Ahmady, S., Shahbazi, S., & Heidari, M. (2020). Transition to Virtual Learning during the Coronavirus Disease–2019 Crisis in Iran: Opportunity or Challenge? *Disaster medicine and public health preparedness*, 14(3), e11-e12.
- Al-Mamari, K., Al-ZOUBI, S., Bakkar, B., & Al-Shorman, A. (2021). The impact of e-Learning during COVID-19 on teaching daily living skills for children with disabilities. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*, 17(3), 135-145.
- Almarzooq, Z. I., Lopes, M., & Kochar, A. (2020). Virtual learning during the COVID-19 pandemic: a disruptive technology in graduate medical education. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(20), 2635-2638.
- Al-Qahtani, M.A. (2021). E-learning for Students with Disabilities during COVID-19: Faculty Attitude and Perception. *SAGE Open*, 11(4), 1-15. <https://doi.org/10.1177/21582440211054494>
- Alves, P., Miranda, L., & Morais, C. (2017). The Influence of Virtual Learning Environments in Students' Performance. *Universal Journal of Educational Research*, 5(3): 517-527.
- Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2014). The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education. *International Journal of Education and Research*, 2: 397-410.
- Beek, V. M. (2011). *Virtual Learning in Michigan's Schools. 2011 Mackinac center for public policy*, Midland: Michigan.
- Valverde-Berrococo, J.; Garrido-Arroyo, M.d.C.; Burgos-Videla, C.; Morales-Cevallos, M.B. (2020), Trends in Educational Research about e-Learning: A Systematic Literature Review (2009–2018). *Sustainability*, 12(12), 5153. <https://doi.org/10.3390/su12125153>
- Calear AL, McCallum S, Morse AR, Banfield M, Gulliver A, Cherbuin N, et al. (2022) Psychosocial impacts of home-schooling on parents and caregivers during the COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 22(119):1-8.
- Crawford, J., & Cifuentes-Faura, J. (2022). Sustainability in higher education during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Sustainability*, 14(3), 1879.
- Dhawan, Shivangi. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID- 19 Crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22.

- Jandric, Petar. (2020). Teaching in the Age of Covid- 19. *Postdigital Science and Education*, 2: 1069-1230.
- Joulaei, H., & Kalateh Sadati, A. (2020). COVID-19 Outbreak and School Dropout; A Worldwide Challenge for an Equitable Future. *International Journal of School Health*, 7(4), 1-2.
- Kerr ML, Rasmussen HF, Fanning KA, Braaten SM. (2021) Parenting during COVID-19: A Study of Parents' Experiences across Gender and Income Levels. *Family Relations*, 70(5), 1327-42.
- Petretto, D. R., Carta, S. M., Cataudella, S., Masala, I., Mascia, M. L., Penna, M. P. & Masala, C. (2021). The Use of Distance Learning and E-learning in Students with Learning Disabilities: A Review on the Effects and some Hint of Analysis on the Use during COVID-19 Outbreak. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 17, 92.
- Sadati, A. K., Lankarani, M. H. B., & Lankarani, K. B. (2020). Risk society, global vulnerability and fragile resilience; sociological view on the coronavirus outbreak. *Shiraz E-Medical Journal*, 21(4), e102263.
- Soni, V. D. (2020), Global Impact of E-learning during COVID 19 (June 18, 2020). <http://doi.org/10.2139/ssrn.3630073>
- Suttichujit, V. (2008). Issues in Exceptional Student Education: The Challenges for Principals. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 1(1), 33-47.

Phenomenological Study of the Meaning of Life among Marijuana Users: Case Study of Youth in the City of Rasht, Iran

Ehsan Hamidizadeh¹, Mehran Mohabbati²

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author); ehamidi@shirazu.ac.ir
2. B.A. in Sociology, Department of Sociology, Shiraz University, Shiraz, Iran; mehranmohabbati20@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Nowadays, Marijuana use is one of the today's social issues. Official reports show the increase of marijuana use in Iran. The aim of this study is to investigate the biological experience of marijuana use among the young people in Rasht, Iran.

Methods and Data: This study was conducted qualitatively with a phenomenological approach. Data were collected through semi-structured interviews of 20 young people in Rasht with a history of marijuana use and selected by purposive sampling and they were analyzed using the thematic method.

Findings: Several themes were extracted from the interviews, including moving towards selection, forming repetition, sense of responsibility and position, and confrontation, how the youth of Rasht use their actions to define the meaning of life and express their conceptual views about it.

Conclusion: This study shows that the actors choose Marijuana due to their perception of the functions of its use and the situations that this use provides for them. Marijuana consumption does not play a role in the meaninglessness of actors' lives, but it can be a conscious behavior according to the requirements of life and overcoming repetition, which lead them to choose it so that they can give meaning to their lives in their own opinions.

Keywords: Phenomenology, Meaning of Life, Marijuana, Youth, Responsibility, Loneliness, Qualitative research.

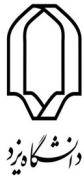
Key Message: The desire to consume Marijuana in the interviewees—despite the social moral standards and the resulting anxiety—shows that the actors are involved freely in the choice of their consumption and their action. Based on this, they can take responsibility for their choice of using marijuana.

Received: 19 May 2022

Accepted: 14 June 2022

Citation: Hamidizadeh, E., Mohabbati, M. (2022). Phenomenological Study of the Meaning of Life among Marijuana Users: Case Study of Youth in the City of Rasht, Iran. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 295-311. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2722>

مطالعه پدیدار شناختی معنای زندگی مصرف کنندگان ماری جوانا: مطالعه موردی جوانان شهر رشت

احسان حمیدی زاده^۱، مهرا ن محبّتی^۲

۱- استادیار جامعه‌شناسی، بخش جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول): chaimdi@shirazu.ac.ir
۲- دانش‌آموخته کارشناسی جامعه‌شناسی، بخش جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران: mehranmohabbati20@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: مصرف ماری‌جوانا یکی از مسائل اجتماعی است که گزارش‌های رسمی، افزایش روزافزون آن را در کشور نشان می‌دهد. پژوهش حاضر با هدف بررسی تجربه زیسته مصرف‌کنندگان ماری‌جوانا در میان جوانان شهر رشت صورت گرفت.

روش و داده‌ها: تحقیق از نظر کیفی با رویکرد پدیدارشناسی انجام شد. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۲۰ نفر از جوانان دارای سابقه مصرف در شهر رشت که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند، جمع‌آوری و با استفاده از روش تماتیک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها: از مصاحبه‌ها، مضمون‌های متعددی از جمله حرکت به سوی انتخاب، شکل‌گرفتن تکرار، احساس مسئولیت و موقعیت و رویارویی استخراج شد که نشان داد چگونه جوانان شهر رشت با استفاده از کنش خود به تعریف معنای زندگی می‌پردازند و دیدگاه‌های مفهومی خود را در مورد معنای زندگی نشان می‌دهند.

بحث و نتیجه‌گیری: این مطالعه نشان می‌دهد که کنشگران به واسطه برداشت‌شان از کارکردهای مصرف ماری‌جوانا و موقعیت‌هایی که این مصرف در اختیارشان قرار می‌دهد دست به انتخاب آن می‌زنند. مصرف ماری‌جوانا می‌تواند یک رفتار آگاهانه یا برحسب مقتضیات زندگی و غلبه بر تکرار باشد و همین امر آن‌ها را به سمت این انتخاب سوق می‌دهد تا بتوانند به‌زعم خودشان به زندگی‌شان معنا دهند.

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی، معنای زندگی، ماری‌جوانا، جوانان، تنهایی، مسئولیت

پیام اصلی: میل به مصرف ماری‌جوانا در مصاحبه‌شوندگان - علی‌رغم معیارهای اخلاقی اجتماعی و اضطراب ناشی از آن - نشان می‌دهد که کنشگران در انتخاب مصرف خود دخیل‌اند و کنش آن‌ها دنباله‌روی یا با انتخاب شخصی صورت می‌گیرد. بر همین اساس می‌توانند مسئولیت انتخاب خود یعنی مصرف ماری‌جوانا را به عهده گیرند.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۹

ارجاع: حمیدی‌زاده، احسان و محبّتی، مهرا ن (۱۴۰۱). مطالعه پدیدارشناختی معنای زندگی مصرف‌کنندگان ماری‌جوانا: مطالعه موردی جوانان شهر رشت، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۳۱۱-۲۹۵. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2722>

مقدمه و بیان مسأله

معنای زندگی از جمله مسائلی است که در فلسفه و روان‌شناسی مورد بحث است. در سال‌های اخیر ساختار معنا در زندگی مورد توجه قرار گرفته است. در همین راستا، دیدگاه‌های متنوعی در خصوص چگونگی دستیابی به معنای زندگی وجود دارد. باوجود این تفاوت‌ها در تعاریف و مسیرهای رسیدن به معنای زندگی، نظریه‌پردازان به‌طور یکسان معنا را حیاتی می‌دانند. معنای زندگی را می‌توان به‌عنوان یک جزء، علت یا پیامد بهزیستی در نظر گرفت که جستجوی آن تنها زمانی آشکار می‌شود که زندگی فرد بی‌معنا باشد و ممکن است تفاوت‌های فردی در تمایل به جستجوی معنا در رویدادها وجود داشته باشد. از دید ریف^۱ (۱۹۸۹)، همیشه معنای زندگی به‌عنوان یک متغیر مثبت در نظر گرفته می‌شود (Steger et al, 2006:81-82). معنای زندگی با تجربه آزادی، مسئولیت، انسجام خود، نگاهی مثبت به زندگی، خود و آینده، تحقق اهداف و خرسندی از زندگی ارتباط دارد (Schulenberg and Melton, 2010:97).

به باور آدلر^۲ (۱۹۶۴)، معنای زندگی را می‌توان به روش‌های مختلفی درک کرد. معنای زندگی انسان از طریق تعالی تحقق می‌یابد، این امر در اجتماع مردم انجام می‌شود. به عقیده مزلو^۳ (۱۹۶۸)، معنا در زندگی به تحقق پتانسیل‌ها و امکانات موجود اشاره دارد. وظیفه زندگی یک فرد این است که تا حد ممکن توانایی‌های بالقوه خود را به فعلیت برساند. مه^۴ (۱۹۸۱) و راجرز^۵ (۱۹۸۳) نیز بر این باور بودند که معنی در زندگی زمانی تحقق می‌یابد که انسان‌ها تمایل به ثبت خودکنترلی و بلوغ عاطفی بیشتری داشته باشند. از نظر راجرز معنای زندگی با روند رشد فرد مرتبط است که راجرز آن را «زندگی خوب» نامیده است. در این صورت، انسان قادر می‌شود تا توانایی‌ها، تجربیات ارگانیک خود را به‌طور کامل درک کند و توانایی بیشتری برای گوش دادن به خود پیدا کند و در آخر به عقیده لوکاس^۶ (۱۹۹۰)، معنا در زندگی با میل به زندگی و جستجوی هدف در زندگی مرتبط است که به شکلی پویا باعث می‌شود که فرد برای برآورده‌شدن نیازهای خود اقدام کند (Glaz, 2013:91).

برخی ویژگی‌های رفتاری، باورها، خصوصیات شخصیتی و نیز شیوه زندگی می‌تواند پتانسیل فرد را برای پیش رفتن به‌سوی اعتیاد را نشان دهد (Hiroi and Agatsuma, 2005:336-340). جوانانی که اغلب قربانی می‌شوند ممکن است کمتر احساس کنند که زندگی معنادار و هدفمند است (وجود معنا) و ذهنیت باز و کنجکاوی بیشتری برای درک معنای زندگی (جستجوی معنا) ایجاد کنند (Zhao et al, 2020:2 as cited in Steger and Kashdan, 2009 and Steger, Kashdan and Oishi, 2008).

اعتیاد به مصرف مواد و پیامدهای ناشی از آن همچون پرخاشگری و خودکشی، حاصل عدم وجود معنا در زندگی آدمی است که شخص با تعارض‌های زندگی و جستجوی معنای سرکوب و یا مسدود شده روبرو می‌شود. لذا هنگامی که فرد احساس بی‌معنی بودن از زندگی را تجربه می‌کند، در پی تسکین آن بی‌معنایی است. آزادی انسان محدود است. انسان، آزاد از شرایطی که در آن قرار می‌گیرد نیست؛ اما او آزاد است که در مورد آنها موضع بگیرد. شرایط به‌طور کامل او را شرطی نمی‌کند بلکه به او بستگی دارد که تسلیم شرایط شود یا نه. انسان‌ها در انتخاب واکنش‌های خود به زندگی آزادند، اما آزادی تمام داستان نیست، گاهی آزادی می‌تواند تهدیدی باشد به این که ما از آزادی به‌عنوان یک ابزار قدرت استفاده کنیم، مگر این که با مسئولیت‌پذیری متعادل شود (Frankl, 1985:27-103). مکتب

¹ Ryff

² Adler

³ Maslow

⁴ May

⁵ Rogers

⁶ Lukas

کلاسیک در جرم‌شناسی استدلال می‌کند که افراد، بزرگسالان و کودکان، بر اساس اراده آزاد عمل می‌کنند و به‌طور عقلانی به دنبال شادی و به حداقل رساندن درد هستند و افراد برای دستیابی به اهداف موردنظرشان اقدام می‌کنند (Shoemaker, 2009:4).

اعتیاد یک پدیده پیچیده است که رفتار ما را نسبت به چیزهایی که در جهان با آنها مواجه می‌شویم تغییر می‌دهد. اعتیاد شامل عناصری همچون تجربیات و ارتباط ما با دیگران است. این عناصر درهم‌تنیده شده‌اند تا نتیجه منحصربه‌فردی را شکل دهند که با آن می‌توان مشکل اعتیاد را درک کرد. اگرچه ارتباط مشخصی بین مصرف‌گرایی و تمایل به اعتیاد وجود دارد، اما باید قبل از توسعه این همبستگی چند نقش کلیدی دیگر را بررسی و طرح کنیم؛ زیرا آنچه در این مورد صدق می‌کند یک سبک زندگی افراطی نیست، بلکه راهی است که با شیوه‌های رایج زندگی تعارض دارد (Schalow, 2017:28-69).

تلاش‌ها برای توضیح استفاده از ماری‌جوآنا به‌شدت بر این فرض استوار است که وجود هر نوع رفتار خاص در یک فرد را می‌توان به بهترین نحو به‌عنوان نتیجه برخی از ویژگی‌ها توضیح داد. استفاده از ماری‌جوآنا تابعی از تصور فرد از ماری‌جوآنا و استفاده‌هایی است که می‌تواند از آن بهره‌گیری و این تصور با افزایش تجربه فرد در مصرف مواد مخدر شکل می‌گیرد (Becker, 1973:41-42). ماری‌جوآنا در سراسر جهان بسیار محبوب است از این جهت جوانان هیجان‌طلب که بیشتر به شکل تکانشی عمل می‌کنند، و به دنبال تازگی در محیط‌های خود هستند ریسک مصرف این ماده مخدر را می‌پذیرند. در نتیجه از روی هوس، ماجراجویی و هیجان به سوی مصرف ماری‌جوآنا کشیده می‌شوند (Scheier and Griffin, 2020:14). از همین رو، می‌توانیم سراغ جوانانی برویم که با مصرف ماری‌جوآنا، یک سیستم ارزشی و اعتقادی را برای خویش می‌سازند تا از این طریق به زندگی خود معنا و جهت دهند.

در ایران گرچه آمار مشخصی درخصوص میزان مصرف ماری‌جوآنا وجود ندارد، با این حال، پایگاه داده‌های باز ایران در سال ۱۴۰۰ از بین ۱۰۷۴ نفر از کاربران فضای مجازی دریافتند که حدود ۶۰ درصد از پاسخگویان، خود یا یکی از اعضای خانواده آنها از مواد مخدر محرک یا توهم‌زا استفاده می‌کند که ماری‌جوآنا در جایگاه اول با ۳۷ درصد قرار دارد (Iranopendata, 2022). تحقیقاتی از سوی دانشگاه علوم پزشکی تهران به سفارش وزارت بهداشت در سال ۱۳۹۲ انجام شده بود که براساس آن ۳ میلیون و ۱۰۰ هزار نفر به‌عنوان مصرف‌کننده مواد مخدر در کشور اعلام شده‌اند و ماری‌جوآنا با ۱۱.۹ درصد دومین مواد مصرفی بین افراد معتاد است (خبرگزاری میزان، ۱۳۹۶).

با وجود دیدگاه رایج نسبت به وجود خلأ معنای زندگی در بین افراد درگیر اعتیاد مواد مخدر، کشف ساخت معنای زندگی می‌تواند در بسیاری از سیاست‌های آموزشی و درمانی برای حل بحران ناشی از مصرف مواد مخدر کمک‌رسان باشد و خلأهای ناشی از آن را برطرف سازد. شناخت معنای زندگی به ما نشان می‌دهد که چه ویژگی و تفاوتی در این حوزه منجر به مستعدشدن افراد مصرف‌کننده برای این پدیدار شده است. در معنای دیگر، به بنیادی‌ترین کوشش‌های افراد مصرف‌کننده برای یافتن معنا در زندگی در ارتباط با کنش‌شان که امروزه به رایج‌ترین ماده مخدر در بسیاری از طبقات اجتماعی تبدیل شده است، دست خواهیم یافت. هدف کلی این پژوهش، بررسی معنای زندگی و مؤلفه‌های آن در سبب‌شناسی مصرف ماری‌جوآنا در بین کنشگران است.

مرور ادبیات تجربی

در این بخش به برخی از تحقیقات انجام‌شده پیرامون موضوع به‌تفصیل اشاره خواهد شد. خیرآبادی و همکاران (۱۳۹۹) با روش کمی بررسی کردند که استرس می‌تواند یکی از عوامل پیش‌بینی‌کننده و مرتبط با سوءمصرف مواد باشد. همچنین، نداشتن معنا در زندگی به‌عنوان عاملی مؤثر در سوءمصرف مواد است که باید در درمان و پیشگیری از این اختلال موردتوجه قرار گیرد. مسلمان و همکاران (۱۳۹۷) با روش کمی دریافتند که افراد با آمادگی به اعتیاد بالا از معنای زندگی، حضور معنا، جستجوی معنا پایین‌تر و تحریف‌های شناختی بالاتر نسبت به افراد با آمادگی به اعتیاد پایین برخوردارند. معنا در زندگی و تحریف‌های شناختی از متغیرهای مرتبط با آمادگی به اعتیاد، از جمله زمینه‌های گرایش به مواد در دانشجویان محسوب می‌شوند که باید در پیشگیری و درمان اعتیاد مدنظر باشند. فرخی و شهبازی (۱۳۹۷) با روش کیفی متوجه شدند که عوامل اجتماعی از جمله خانواده، خویشاوندان و مصرف محصولات فرهنگی در جریان اعتیاد بسیار اثرگذار است. افزون بر این دانشجویان درک درستی از عواقب حاصل از مصرف ماری‌جوآنا ندارند و می‌پندارند که مشکلی برای آنها پیش نخواهد آمد. در صورتی که مصرف‌کنندگان این ماده مخدر دچار مشکلات متعدد فیزیکی و روانی شده‌اند. محمدنیا و مشهدی (۱۳۹۶) با روش کمی به این نتیجه رسیدند که یک ارتباط دوسویه بین افسردگی و معنای زندگی وجود دارد. افسردگی در نتیجه عوامل مختلف منجر به کاهش معنای زندگی می‌شود و به‌نوبه خود، کاهش معنای زندگی منجر به احساسات مخرب و متعاقباً سوء مصرف مواد می‌گردد.

جافه^۱ و همکاران (۲۰۲۲) با روش کمی متوجه شدند که یافتن معنا و هدف در زندگی ممکن است به دانشجویان کمک کند تا دوره‌های استرس شدید را با مقابله سازگارتری پشت سر بگذارند. استرس‌هایی که با نوشیدن الکل برطرف می‌شود. یافته‌ها سودمندی بالقوه استراتژی‌های ارتقای معنا در مداخلات الکل را نشان می‌دهند و استرس تنها با مصرف بیشتر الکل در میان افرادی که معنای پایینی در زندگی داشتند؛ کاهش پیدا می‌کند. همچنین دریافتند که داشتن معنای زندگی، فرد را در برابر استرس‌های عام و خاص کووید ۱۹ محافظت می‌کند. در پژوهش هالباک و ویتو^۲ (۲۰۲۱) با روش کمی، نتایج حاکی از این است که نوجوانان با پیوندهای قوی با والدین تعاریف منفی از مصرف مواد دارند و کمتر به ماری‌جوآنا وابسته بودند. درحالی‌که نوجوانانی که با گروه‌های همسالان خود در ارتباط بودند، بیشتر به ماری‌جوآنا وابسته‌اند. گرچ^۳ (۲۰۲۱) دریافت که آسیب‌شناسی روانی از منظر وجودی در نتیجه پرهیز از رنج‌های وجودی مانند مرگ، آزادی، انزوای وجودی و بی‌معنایی رخ می‌دهد. در این مدل، اعتیاد مکانیزمی است که افراد از طریق آن با اضطراب‌های عصبی و وجودی‌شان کنار می‌آیند که این اضطراب‌ها می‌توانند از مواجهه و یا اجتناب معتادان از پدیده‌های اگزستانسیال یا وجودشناختی ناشی شود. تلاشی برای مقابله با اضطراب وجودی یا روان رنجور ناشی از مواجهه با رنج‌های وجودی است.

اعتیاد به‌عنوان بودن با مواد مخدر تعریف می‌شود. این حالت در سطوح هستی‌شناختی، ارزش‌شناختی، اخلاقی درک می‌شود و تجربه پدیدارشناختی اعتیاد را روشن می‌کند. دوره‌های وجودی حول معنا، تنهایی، مرگ، آزادی، احساس گناه و کنترل بر زندگی با تجربه اعتیاد مورد بحث قرار می‌گیرد. درنهایت، بحران‌های وجودی، موقعیت‌های مرزی و رنج ثانویه به‌عنوان محرک‌های اصلی برای غلبه بر اعتیاد در نظر گرفته می‌شود. در آخر، مهتا^۴ و همکاران (۲۰۲۰) با استفاده از تحلیل پدیدارشناسی تفسیری مورد به این نتیجه رسیدند که

¹ E.Jaffe

² Hahlbeck & Vito

³ Grech

⁴ Mehta

انگیزه‌های شرکت کنندگان برای پرهیز از ماری‌جوآنا عبارت‌اند از: سلامت جسمانی، عملکرد شناختی، اهداف آینده و پول. و عواملی که باعث افزایش مصرف می‌شد دو ساحت روانی و اجتماعی است: در ساحت روانی عواملی مانند استرس و بی‌حوصلگی و در ساحت اجتماعی عواملی مانند خانواده، دوستان و محله مصرف مواد مخدر را افزایش می‌داد. یافته‌ها یک رویکرد دوجانبه را برای پرهیز از مصرف ماری‌جوآنا در جوانان پیشنهاد می‌کند: مداخلات فردی که عوامل روان‌شناختی که مانع تغییر رفتار می‌شود را هدف قرار می‌دهد و مداخلات جامعه‌محور که عوامل اجتماعی را مدنظر دارد.

نتایج به‌دست‌آمده در پژوهش‌های داخلی و خارجی به‌طور مستقل درخصوص ماری‌جوآنا مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است. بلکه تمامی مواد مخدر به شکل تعمیمی بررسی شده‌اند. پژوهش‌های کیفی در ایران درخصوص مسئله مصرف ماری‌جوآنا اندک است و همراه با پیش فرضیه‌های نظری از پیش مشخص به تجزیه و تحلیل مسئله ماری‌جوآنا و معنای زندگی پرداخته‌اند. گفتمان موجود نسبت به مسئله اعتیاد و بخصوص ماری‌جوآنا در رابطه با معنای زندگی حاکی از این است که کنشگران از معنا و هدف زندگی برخوردار نیستند و مصرف کنندگان از این امر رنج می‌کشند. به همین دلیل، پژوهش حاضر دانش جدیدی را در این موضوع عرضه می‌کند که به‌مثابه تقسیم‌بندی گروه‌های بیمار و سالم (شرط اصلی) در نظر گرفته نشده است. از همین رو، تحقیق حاضر با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از روش پدیدارشناسی به درک معنای زندگی مصرف کنندگان ماری‌جوآنا پرداخته است چرا که برای کشف ابعاد وسیع‌تر و زوایای پنهان رفتار و انگیزه رفتار، نیازمند راهبردهای استقرایی و روش‌های کیفی هستیم تا بتوانیم تمایز و تبیین کامل مسائل اجتماعی از دید کنشگران را دریابیم و بستر اجتماعی‌شان را فهم کنیم.

چارچوب مفهومی

پدیدارشناسی در شناخت ماهیت بزهکاری و جرم بر معنی بخشیدن به جامعه، نظم اجتماعی و انحراف اجتماعی از طریق کنش متقابل تأکید می‌نماید. پدیدارشناسی بر این باور است که در شناخت انحراف نباید آن را به‌عنوان یک پدیده عینی بررسی کرد، بلکه باید به فهم و تفسیر ذهنی بزهکاران و مجرمان توجه نمود. به‌علاوه، مخاطبان متفاوت ممکن است فهم و تفسیر متفاوتی از انحراف اجتماعی داشته باشند. انحراف اجتماعی فرآورده روابط و کنش‌های متقابل اعمال و کردار معنی‌دار افراد جامعه است؛ بنابراین برای شناخت و درک آن باید تصویری که پدیدآورندگان آن در نظر دارند با درون‌فهمی درک و تفسیر کرد (احمدی، ۱۳۹۶: ۱۰۶).

بنیان‌گذار فلسفه پدیدارشناختی، ادموند هوسرل^۱ است. او بر این باور بود که تجربه، نقطه مرکزی تمرکز پدیدارشناسی، به‌عنوان اساسی تجربه در زندگی روزمره مردم توجه دارد. لذا تجربه، نقطه مرکزی تمرکز پدیدارشناسی قرار گرفت. تجربه در زندگی روزمره که متکی بر خلاقیت انسان در تعامل با زمینه‌های اجتماعی حاصل می‌شود. حیات انسان را رقم می‌زند؛ بنابراین، تجربه با زندگی انسان عجین است (ایمان، ۱۳۹۳: ۶). هوسرل به دنبال تحلیل مفهوم معنا در زیست جهان است و قصدیت را ویژگی اساسی پدیده‌های آگاه

^۱ Husserl

می‌داند که در تقابل با اعمال و رویدادهای ناآگاه است که غالباً بی‌قصد هستند و مفهوم نیت نقش مهمی در رابطه با معنا ایفا می‌کند و چه ارتباطی با اعمال کلامی و غیر کلامی دارد (شرت^۱، ۱۳۹۸: ۱۱۳-۱۱۲).

شوتس^۲ با هوسرل موافق بود که فکر و تجربه با جهان رابطه عمیقی دارند و پدیده‌های اجتماعی مانند نظام‌ها و نهادهای اقتصادی و حقوقی را باید در منشأ و محیط توسعه‌شان درک کرد تا همه پدیده‌ها و تعاملات اجتماعی درگیر آن بدیهی تلقی نشود. جهان زندگی یک زندگی فرهنگی است؛ زیرا از معانی و نمادهایی ساخته شده است که ما دائماً از طریق اعمال خود آن را تفسیر و نهادینه می‌کنیم و فضایی است که در آن دیدگاه‌ها، عادات، ارزش‌ها، آداب و رسوم و نهادهای زندگی شکل می‌گیرد و تشبیت می‌شود (Vargas, 2020:419-421).

به باور شوتس باید میان معانی و انگیزه‌ها تفاوت قائل شد. او در همین فراگرد، در داخل معانی و انگیزه‌ها نیز دو گونه فرعی را تشخیص داد. معانی به این راجعند که کنشگران چگونه تعیین می‌کنند که کدامیک از جنبه‌های جهان اجتماعی برای‌شان اهمیت دارند، حال آن که انگیزه‌ها به این راجعند که کنشگران به چه دلایلی کنش‌های‌شان را انجام می‌دهند. یکی از گونه‌های معانی، بافت معنایی ذهنی است. به این معنا که ما از طریق ساخت ذهنی و مستقل واقعیت، برخی از عناصر واقعیت را بامعنی می‌انگاریم. برابر با صورت‌بندی شوتس از مفهوم کنش، این مفهوم یک نوع اراده‌گرایی در سطح فردی را بیان می‌کند. کنشگر در گزینش میان طرح‌های کنشی، «عامل آزادی» است، هرچند که این گزینش محدود به ذخیره دانش فرد است. ذخیره دانش، یا مجموعه نمونه‌های حاکم بر برداشت و رفتار کنشگر در جهان اجتماعی، مبنای این گزینش را تشکیل می‌دهد. گزینش آگاهانه یک رفتار در واکنش به یک موقعیت بحث‌انگیز، همان فراگرد پویایی است که ذخیره دانش را تغییر و بسط می‌دهد (ریتزر^۳، ۱۳۹۵: ۳۵۰-۳۵۲).

بنابراین، رویکرد پدیدارشناختی شوتس از رویکرد هوسرل برای مطالعه معنای زندگی مصرف‌کنندگان ماری‌جوآنا مناسب‌تر است. به این دلیل که شوتس اهمیت معنا و درک ذهنی مصرف‌کنندگان را مورد توجه قرار می‌دهد و نیز نوعی موضوع در بین گروهی خاص است که ماهیات و قوانین مختص جهان اجتماعی کنشگران را بررسی می‌کند.

روش و داده‌ها

این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش پدیدارشناسی انجام شده است که رویکردی فلسفی برای مطالعه تجربه است. در میان پدیدارشناسان تأکیدات و علایق متفاوتی وجود دارد، اما همه آنها به تفکر در مورد چگونگی تجربه انسان بودن، در تمام جنبه‌های مختلف آن و این که چگونه می‌توانیم به درک تجربیاتمان از جهان برسیم تمایل دارند (Smith, Flowers and Larkin, 2009:15).

این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند و ملاک‌محور استفاده شد. راهبرد نمونه‌گیری ملاک‌محور به این شکل است که مصاحبه‌شوندگان در پژوهش بایستی نماینده کنشگرانی باشند که پدیده مورد نظر را تجربه کرده باشند به این دلیل که تجربه زیسته شرط ضروری برای روش پدیدارشناسی است و در همین راستا، کنشگران حاضر از این تجربه زیسته برخوردار بودند. حجم نمونه برای

¹ Sherratt

² Schutz

³ Ritzer

جمع‌آوری داده‌ها با توجه به معیارهایی چون پذیرش ورود به پژوهش برحسب علاقه به شرکت در مصاحبه، توانایی انتقال مفاهیم، تجربه مصرف مواد، ساکن شهر رشت و مجرد در رده سنی ۲۰ تا ۳۰ ساله انتخاب شده‌اند و برای رسیدن به مرحله اشباع نظری با ۲۰ نفر به‌عنوان نمونه با استفاده از ابزار مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته به عمل آمد. علاوه بر این، مصاحبه‌ها با حضور تنها یک پاسخ‌دهنده در یک‌زمان انجام شد. هر مصاحبه بین ۳۰ تا ۷۰ دقیقه به طول انجامید و با اطلاع‌رسانی مربوطه به پاسخ‌دهندگان و کسب رضایت کتبی از آن‌ها ضبط و پس‌از آن متن مصاحبه‌های پیاده، و داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

پیش از آغاز مصاحبه برای در نظر گرفتن چارچوب‌های اخلاقی، مصاحبه‌شوندگان از اهداف پژوهش مطلع شدند و با رضایت آگاهانه مشارکت کردند و به آنها اطمینان داده شد که داده‌های به‌دست‌آمده تنها در جهت اهداف پژوهش بکار گرفته می‌شود و نام مشارکت‌کنندگان با عدد برای حفظ حریم شخصی آنان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مصاحبه‌های پیاده شده در متن با استفاده از شیوه تحلیل تماتیک مورد تفسیر و تحلیل قرار گرفت که در مشخص کردن مضامین ابتدا با رویکرد انتخابی جملات مرتبط با پدیده توصیف‌شده در هر مصاحبه به‌طور جداگانه انتخاب و مضامین در مفاهیم انتزاعی دسته‌بندی شدند. در مرحله بعد، ارتباط میان مضامین استخراج‌شده مورد بررسی قرار گرفت که شامل موضوع‌هایی بود که مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کردند. پس‌از آن مضامین به‌دست‌آمده برای رسیدن به سطح انتزاعی نظری بیشتر و چارچوب‌بندی شبکه‌ای از مضامین، مقایسه و ادغام شدند.

جدول ۱- فرآیند استخراج مضامین

مضامین انتزاعی	نوع مضمون	مضامین اصلی
حرکت به‌سوی انتخاب	مرکزی	امکانات موجود
		معیارهای انتخابی
		قضاوت و نظارت
		آزادی انتخاب
شکل گرفتن تکرار	زمینه‌ای	لحظات عادی و خالی از احساس
		کشمکش‌های ثابت زندگی
		میانجی انتخاب
احساس مسئولیت	پسینی	رسالت و وظیفه
		پذیرش مسئولیت
		اضطراب از احتمالات
موقعیت و رویارویی	پسینی	احساس تنهایی نکردن
		رشد و تنهایی
		سوءنیت

پس از تحلیل مصاحبه‌ها، یافته‌ها یک موضوع مرکزی، یک مضمون زمینه‌ای و دو موضوع پسینی را نشان دادند که از ۱۳ موضوع اصلی انتزاع شده‌اند. این مضامین عبارت بودند از: «امکانات موجود»، «معیارهای انتخابی»، «قضاوت و نظارت»، «آزادی انتخاب»، «لحظات عادی و خالی از احساس»، «کشمکش‌های ثابت زندگی»، «میانجی انتخاب»، «رسالت و وظیفه»، «پذیرش مسئولیت»، «اضطراب از احتمالات»، «احساس تنهایی نکردن»، «رشد و تنهایی» و «سوء نیت». از میان این مضامین، چهار مضمون (به‌عنوان مضمون مرکزی، زمینه‌ای و پسینی) انتزاع شد: الف) مضمون مرکزی: «حرکت به‌سوی انتخاب». ب) موضوع زمینه‌ای: «شکل گرفتن تکرار» و ج) مضامین پسینی: «احساس مسئولیت» و «موقعیت و رویارویی» (به جدول ۱ مراجعه کنید).

برای رسیدن به معیار قابلیت اعتماد از روش مقایسه‌های تحلیلی استفاده شد که داده‌های خام با ساخت‌بندی مقولات مقایسه و ارزیابی شدند و در روش دیگر، تفسیر نتایج به‌دست‌آمده در اختیار برخی از مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت تا در مورد صحت آن اعلام نظر نمایند.

یافته‌ها

جدول ۲ تعداد و مشخصات دموگرافیک مصاحبه‌شوندگان را نشان می‌دهد. تمامی نمونه‌ها حداقل به مدت یک سال مصرف ماری جوانا را تجربه نموده‌اند و همچنان آن را ادامه می‌دهند. بازه سنی آنان بین ۲۲ تا ۲۸ سالگی است که هر یک دارای مقاطع تحصیلی بالایی هستند و عمدتاً در طبقه بالای اجتماعی با تعداد ۹ نفر، ۵ نفر از طبقه پایین و ۶ نفر در طبقه متوسط اجتماعی قرار دارند.

جدول ۲- اطلاعات فردی و اجتماعی مشارکت‌کنندگان

ردیف	سن	مقطع تحصیلی	رشته تحصیلی	طبقه اجتماعی	مدت مصرف
۱	۲۵	دکتری عمومی	پزشکی	بالا	۵ سال
۲	۲۳	دکتری عمومی	پزشکی	بالا	۴ سال
۳	۲۴	دکتری عمومی	پزشکی	بالا	۲ سال
۴	۲۶	کارشناسی ارشد	علوم آزمایشگاهی	بالا	۳ سال
۵	۲۳	دکتری عمومی	داروسازی	بالا	۳ سال
۶	۲۸	کارشناسی ارشد	حقوق عمومی	پایین	۳ سال
۷	۲۳	دکتری عمومی	پزشکی	متوسط	۲ سال
۸	۲۴	کارشناسی	گرافیک	متوسط	۴ سال
۹	۲۴	کارشناسی ارشد	مهندسی شیمی	پایین	۲ سال
۱۰	۲۳	کارشناسی	مهندسی کامپیوتر	متوسط	۴ سال
۱۱	۲۶	کارشناسی	جامعه‌شناسی	پایین	۳ سال
۱۲	۲۲	کارشناسی	جامعه‌شناسی	پایین	۱ سال
۱۳	۲۴	کارشناسی	مهندسی مکانیک	متوسط	۱ سال
۱۴	۲۳	کارشناسی	مهندسی مکانیک	بالا	۲ سال
۱۵	۲۵	کارشناسی	پرستاری	بالا	۲ سال
۱۶	۲۳	کارشناسی	مهندسی شیمی	بالا	۴ سال
۱۷	۲۴	کارشناسی ارشد	علوم آزمایشگاهی	بالا	۵ سال
۱۸	۲۵	کارشناسی	مهندسی شهرسازی	پایین	۳ سال
۱۹	۲۴	کارشناسی	مدیریت بازرگانی	متوسط	۱ سال
۲۰	۲۴	کارشناسی ارشد	مهندسی شهرسازی	متوسط	۱ سال

از مصاحبه‌ها، مضامین متعددی استخراج شد که در بخش‌های زیر و در ادامه توضیح بیشتری داده می‌شود.

۱- حرکت به سوی انتخاب

برخی از کنشگران بر این باورند هنگامی که در زندگی خود به سمت انتخاب حرکت می‌کنند با بی‌شمار انتخاب از اشیاء، مفاهیم، اندیشه‌ها و روش‌ها روبرو می‌شوند. این انتخاب‌ها می‌توانند به لحاظ ذهنی شخص را پرورش دهد؛ یا آن ذهنیت باعث می‌شود که زندگی معنا پیدا کند و یا یک عمل خاص باشد که بتوان با آن روبرو شود و به واسطه کنش انتخاب‌شده زندگی شخص را معنادار کند. موارد اشاره‌شده توسط شخص پیدا می‌شود و سپس به آنها معنا می‌دهد و در نهایت در زندگی شخص عنصر حیاتی می‌شود و نیز اصولش را مبتنی بر آن پایه‌گذاری و طبق آن عمل می‌کند تا به زندگی خود معنا دهد. مصاحبه‌شونده ۷ به همین ترتیب توضیح داد:

من وارد این دنیا شدم، با کلی امکانات روبروآم. در کنار جایگاه و انتخاب‌های دیگه‌ای که در زندگی داریم، ماری جوانا رو هم انتخاب کردم. دوست دارم این انتخاب را داشته باشم که هیجان و لذت من افزایش پیدا بکنه. یک بخشی از امکانات موجوده که می‌خوام ازش استفاده کنم.

جستجوی کنشگر برای معنای زندگی جزئی از انگیزه فرد در زندگی است که برحسب مقتضیات کیفیت زندگی مصرف‌کننده تحقق می‌یابد. هنگامی که فرد دست به انتخاب می‌زند معیارهایی را در زندگی خود در نظر می‌گیرد که بتواند نیازهای خود را محقق کند تا از این طریق معنای زندگی را کسب و این ایده که زندگی ارزش زیستن دارد را تولید کند. تا فرد حس کند وجودش مهم است و چرخه تکرار را بشکند. در همین راستا، مصرف‌کنندگان بر این باورند که مصرف ماری جوانا در زندگی‌شان احساس کارآمدی را شکل می‌دهد. در واقع افراد احساس می‌کنند که با مصرف ماری جوانا با توجه به معیار مشخص‌شان در زندگی همچون کسب لذت، اعتمادبه‌نفس، امید و عمیق‌تر فکر کردن می‌توانند زندگی خود را از طریق این انتخاب معنادار کنند. مصاحبه‌شونده ۱۹ به همین ترتیب توضیح داد:

با توجه به خلایقی که در زندگی شخصی خودم دارم، ماری جوانا می‌تونه بهم این اعتمادبه‌نفس و امید رو بده تا بتونم بر آن خلاء غلبه کنم. من بدنبال همین هستم که یک چیزی به زندگی کمک کنه تا احساس رضایت داشته باشم.

مصاحبه‌شونده ۱۴ به همین ترتیب توضیح داد:

من با توجه به رشته‌ام و سختی کارش، باعث میشه نیاز به تمرکز داشته باشم. بیشتر فکر کنم که ماری جوانا اینو بهم میده و همین‌طور توی هر لحظه غمگینی منو شاد کنه. من به چنین ابزاری نیاز دارم که نیازهامو برآورده کنه.

از دید کنشگران آزادی انتخاب یکی از ابعاد زندگی‌شان برای خلق معنای زندگی است. بدین معنا، آنها انسان‌های آزادی هستند که در برابر شرایط آنتروپی حاضر می‌توانند دست به انتخابی بزنند و در برابر آن قد علم کنند. آزادند تا سود و ضرر یک رفتار را در حیات اجتماعی‌شان بررسی کنند. درک کارکردهای مثبت ماری جوانا یکی از راه‌هایی است که افراد آن را انتخاب می‌کند تا بتواند با اتکا به آن

بر ناملایمات زندگی‌شان غلبه کنند. با وجود این که می‌دانند ارزش‌ها و هنجارهای جامعه در تولید معنا اثرگذار نیست، به همین دلیل باور دارند که خودشان می‌توانند درستی امور را تشخیص دهند. از نظر مصرف‌کنندگان هنگامی یک انتخاب اصیل است که امور تحمیلی بر رفتار و نگرش کنشگران کنار گذاشته شود. مصاحبه‌شونده ۱۱ به همین ترتیب توضیح داد:

بنظرم ما انسان‌ها آزادیم تا نوع برخورد با مسائل مختلف زندگی رو خودمون انتخاب کنیم چون خودمون می‌دونیم اوضاع مون چه شکلیه و باتوجه به ابزارهای موجود تشخیص دادم که این ابزار مناسبی هستش.

مصاحبه‌شونده ۳ به همین ترتیب توضیح داد:

من به کیفیت مصرفم توجه دارم و حرف‌های دیگران برام ارزشی نداره و مصرف ماری‌جوآنا حقمه و باید تجربه کنم چون خودم انتخاب کردم.

کنشگران با بسیاری از باورها و ارزش‌ها روبرو می‌شوند اما در آخر دست به انتخابی می‌زنند که در خلق معنای زندگی آنان نقش بسزایی داشته باشد. کنشگران با محدودیت‌های جهان نسبت به ماری‌جوآنا و از سوی دیگر باهدفی که از خود و زندگی‌شان می‌سازند روبرو هستند. در نتیجه انتخاب کنشگران تحت قضاوت و نظارت جامعه است و نگاه ناظر جامعه را احساس می‌کنند و اگر این نوع از نگاه را حذف نکنند انتخاب‌شان تحت سیطره هنجارهای بیرونی قرار می‌گیرد و در نتیجه عمل‌شان آزادانه نخواهد بود. اگر در پی تأییدشدن از سوی جامعه قرار گیرند منجر به از دست رفتن آزادی‌شان می‌شود. مصاحبه‌شونده ۱۷ به همین ترتیب توضیح داد:

بله خانواده و جامعه برام تأثیرگذاره توی رفتار و خواسته‌ام. اما تعیین‌کننده اصلی خودم هستم. اگر نخوام به باور خودم عمل کنم یک انسان آزاد نیستم. من آزادانه انتخاب می‌کنم که بکشم چون خودم تشخیص دادم.

۲- شکل گرفتن تکرار

به عقیده کنشگران، مصرف ماری‌جوآنا می‌تواند یک شادی و لذت نسبتاً طولانی را به ارمغان بیاورد. این احساس با حالت عادی آنان تفاوت معناداری دارد. پس از کسب این احساس در هر لحظه، مجدد به نقطه پایه خود یعنی لحظات عادی و خالی از احساس به شکل حالتی تکرار شونده بازمی‌گردند. در مقابل در تجربه زیسته‌شان بر این باورند که هنگام مصرف ماری‌جوآنا نه تنها حس معناداری زندگی توأم با شادی و لذت را بدست می‌آورند بلکه هر کنشی که انجام می‌دهند، لذت و قدرت آن را چند برابر می‌کند. در نتیجه لحظات برای افراد تکراری نخواهد شد. مصاحبه‌شونده ۴ به همین ترتیب توضیح داد:

توی زندگیتم همش با تکرار روبرو هستی. رفتار تکراری، لحظات تکراری، برنامه‌های تکراری، احساسات و حرف‌های تکراری. ماری‌جوآنا بنظرم باعث میشه تو رو از این فضا دور کنه و حس امیدواری و شادی رو کسب کنی و یا هر کاری که انجام میدی خفن باشه. هیجانش رو چندبرابر میکنه و از این تکرار زندگی بیرون می‌آی.

برخی از کنشگران بر این باورند که امکانات یا ابزارهایی که منجر به خشنودی، امید، موفقیت و هیجان فرد شود یا به طور کلی زندگی شخص را معنادار کند، وجود ندارد یا محدود است. نبود معنا در کنار کشمکش های دائم زندگی و وجود فشارهای فردی و اجتماعی منجر می شود تا کنشگر به واسطه تسکین دردها و پر کردن خلأ خواسته ها، ماری جوانا را به عنوان یک منبع تسکین و معنادار کردن زندگی در نظر گیرد. این کار باعث می شود فرد از ناخشنودی ها و فقدان معنا در زندگی خود به طور کوتاه مدت دور شود و تحمل فرد در برابر موانع افزایش یابد. پس از پایان تأثیرگذاری در هر بار مصرف، اینرسی رضایت و سازش به یک شیب لغزنده بازمی گردد. مصاحبه شونده ۱۸ به همین ترتیب توضیح داد:

آرامش میوه و فراز و نشیب های زندگی رو تو یک مدت کوتاهی با مصرفش فراموش می کنم. وقتی می بینی تو زندگیت یک چیز کمی داری که بهت امید و هیجان بده برای آینده، تحت هر شرایطی میری دنبالش و تو رو برمیگردونه به حالت خوبت. باهاش مشکلات حل نمیشه و برای مدتی که تو اون حال هستی فقط فراموش میکنی. وقتی که دوباره مشکلات به ذهنت میاد نیاز داری دوباره بکشی.

تعدادی از کنشگران برای پیگیری اهداف خود دلگرمی ندارند و برای انجام تصمیم های جدید که حکم شکستن چرخه تکرار را دارد دچار سردرگمی می شوند. در این وضعیت ماری جوانا عنصر انتخاب به مثابه میانجی است که فرد بتواند از طریق آن به اهداف و تصمیم های خود دست یابد. در نتیجه مصرف ماری جوانا یک کنش سازگاری و انگیزشی است که تقویت کننده دیگر کنش هایی است که فرد برای بیرون آمدن از یک زندگی تکراری از آن استفاده می کند تا در این مسیر، زندگی اش معنا پیدا کند. مصاحبه شونده ۵ به همین ترتیب توضیح داد:

من گاهی در درس خوندن تعلل می کنم و حوصله شو ندارم، بخاطر همین یک واسطه انتخاب کردم. ماری جوانا منو تشویق میکنه و در کل برای خیلی از کارهای جدیدی که میخوام انجام بدم منو سرشار از شوق میکنه که به سمت انتخابم برم.

۳- احساس مسئولیت

در میان مصاحبه شونده ها، عده ای بر این باورند که هر شخصی به زندگی خود متعهد است. در زندگی وظیفه و رسالتی دارند که بایستی آن را محقق کنند. فرصت چندبار زندگی کردن وجود ندارد. به دنیا آمدن تنها یک بار است. شخص باید از فرصت هایی که در زندگی پیدا می کند مسئولیت پذیرانه بهره ببرد تا زندگی برایش معنادار شود. چون دانستن وظیفه و داشتن مسئولیت چرایی و دلیل زندگی کردن انسان است. از همین رو، به جای پیروی از هنجارها و باورهای بیرونی، از تقاضاها و نیازهای درونی تبعیت می کنند. مصاحبه شونده ۱۳ به همین ترتیب توضیح داد:

در این زمینه خواسته ام اینه که با دوستان تجربیات مختلفی رو داشته باشم و وظیفه ای که دارم این هستش شادتر و زمان های متفاوتی را تشکیل بدم هم برای خودم و هم برای دیگران تنها میتونم که روابط پایدارتری باهاشون داشته باشم.

مصاحبه‌شونده ۶ به همین ترتیب توضیح داد:

یکی از دلایل انتخاب رفیق بود برام که دنبال هنر و موسیقی بودم و باید با یکسری افراد ارتباط برقرار می‌کردم که به این هدفم برسیم و کسانی که پیدا شدند که گل هم می‌کشیدن و بخاطر همین نیاز بود که باهاشون همگام بشم که بتونم به تنها اهداف زندگیم برسیم.

کنشگران بر این باورند که به مسئولیت‌شان اشراف دارند و ماری جوانا انتخاب خود شخص است؛ هر پیامد خطرناک یا مفیدی داشته باشد نسبت به آن آگاه هستند. مصرف آن را ارزیابی و کنترل کرده‌اند؛ که به چه میزان و در چه محیط‌هایی مصرف کنند و تنها کسی که پاسخگوی نقش ماری جوانا در معنای زندگی است؛ شخص مصرف‌کننده است. فرد دست به یک انتخاب آزادانه می‌زند چون آزادی را انتخاب کرده و انتخاب شخص هم آزادانه است؛ در نتیجه مسئولیت کنش خود را به عهده می‌گیرد و با این نوع از انتخاب به زندگی خود معنا می‌دهد. مصاحبه‌شونده ۱۴ به همین ترتیب توضیح داد:

در کل کاری به مردم ندارم و نمی‌دونم واقعاً دقیق باید چطور باشه و پیامدهاش به چه شکل. ولی من برای خودم تصمیم می‌گیرم و خودم ارزیابی می‌کنم که چی خوبه و چی بد، برعهده می‌گیرم اثراتش رو چون خودم انتخاب کردم.

مصاحبه‌شونده ۸ به همین ترتیب توضیح داد:

دربارش تحقیق کردم و اطلاعات به دست آوردم و شروع کردم به کشیدن. در نظر گرفتم که کجاها بکشم مثلاً در جمع شاید هفته‌ای یک‌بار یا دو بار و نسبت بهش کنترل دارم.

فارغ از این که کنشگران با انتخاب‌های گوناگون مواجه‌اند، اما این انتخاب‌ها هم می‌توانند هولناک باشند هم شورانگیز. به این دلیل که همراه با مسئولیت است و در نتیجه منجر به اضطراب فرد می‌شود. به موازات آن، تمایلی ندارند از مسئولیت فردی‌شان که همان خلق معنای زندگی است، کناره‌گیری کنند چون موقعیت خود و آزادبودن را پذیرفته‌اند. دلیل دیگر وجود اضطراب مصرف‌کنندگان، آینده مبهم و احتمالات گوناگون است. درواقع اضطرابی که بر کنشگران تحمیل می‌شود نتیجه آزادی انتخاب است. مصاحبه‌شونده ۲ به همین ترتیب توضیح داد:

با آدم‌های جدیدی که نمی‌دونم معیارهای اخلاقی‌شون به چه شکل هست دچار یک اضطراب میشم از این که نمی‌دونم اگر متوجه بشن من قبلاً مصرف کردم نگاهی منفی به من پیدا می‌کنند یا نه. به همین خاطر باید سابقه مصرف رو مخفی نگه‌دارم.

مصاحبه‌شونده ۱ به همین ترتیب توضیح داد:

تنها اضطرابی که از انتخابم دارم چون غیرقانونیه دچار اضطراب میشم. گاهی حین مصرف می‌ترسم اگر بگیرن منو چه بلایی سر شغل و موقعیتم میاد و همین‌طور ترس از خانواده که اعتمادشون رو از دست بدم.

۴- موقعیت و رویارویی

مصرف‌کنندگان به شکل منزوی زندگی نمی‌کنند، بلکه قرار گرفتن در رابطه‌ای که در آن فرد به‌عنوان یک فرد مستقل شناخته می‌شود، نه تنها احساس تنهایی را در آنها کاهش می‌دهد، بلکه به فرد اجازه می‌دهد تا زمانی که می‌داند در رابطه با دیگران چه کسی است، یک احساس واقعی از خود به دست آورد. از این جهت خلق معنای زندگی در بُعد اجتماعی هم بر اساس نحوه برداشت مصرف‌کننده و واکنش او به حیات فردی و اجتماعی شکل می‌گیرد. عوامل متعدد دخیل در تنهایی همچون الگوهای هنجاری و مسدود و محدودسازی حاکم باعث شده است تا همتایان این خلأ را در معنای زندگی برطرف کنند تا تنهایی به‌صورت بی‌کسی یا به معنی جداشدن از دیگران تجربه نشود و یا یک جدایی کامل از ساختار خودمختار فرد اتفاق نیافتد. در معنای دیگر، به این شکل نیست که فرد از زندگی روزمره و ملموس همچون ماجراجویی و ارتباط با دیگران فاصله بگیرد. مصاحبه‌شونده ۹ به همین ترتیب توضیح داد:

گل واسطه‌ای بود تا با یکسری افرادی که گل می‌کشیدند ارتباط برقرار کنم و بهشون نزدیک باشم که در دوره‌ای برام بالارزش بودن. از نظر فکری نسبت به این مسئله مثل من و نزدیک بهت هستن. اونا هم باتوجه به مشکل شون میرن به این سمت و همین امر باعث میشه بیشتر همو درک کنیم و براش راه‌حل پیدا کنیم و بیشتر تو اون موقعیت قرار بگیریم.

احساس ارتباط با همتایان به‌عنوان منبع قدرت و آرامش ظاهر می‌شود. دو مصاحبه‌شونده اشاره کردند که ماری‌جوانا عاملی برای نوعی از پیوند گروهی بود که در آن احساس آزادی، راحتی و پیوند می‌کردند یا به عبارتی آنها به دنبال گروهی از همتایان خود (مصرف‌کننده‌ها) بودند تا در گروه یا شبه‌گروهی، احساساتی نظیر پذیرفته‌شدن، قضاوت نشدن و عشق را تجربه کنند. هنگامی که جامعه چنین کنشی را بی‌ارزش می‌داند و زندگی را از منظر خود تفسیر می‌کند باعث می‌شود که فرد از یک ابزار دیگری معنای زندگی را مشخص کند. کنشگران صرفاً نمی‌توانند با این تصور که تنهایی موجب رشد می‌شود روبه‌رو شوند بلکه آنها می‌خواهند گروهی از همتایان‌شان را داشته باشند که علاوه بر به اشتراک گذاشتن تنهایی، در آن عواملی چون دل‌بستگی و وابستگی دخیل باشد. نیاز مراقبتی که در این موضوع ایجاد می‌شود، درک کردن است تا بتوانند احساس آزادی واقعی نسبت به انتخاب‌های خود داشته باشند. برای احساس آزادی واقعی، باید فضایی برای تجربه شادی و ابراز وجود در کنار دیگران بدون ترس از طرد شدن داشته باشند. مصاحبه‌شونده ۱۰ به همین ترتیب توضیح داد:

من قبلاً منزوی بودم و همیشه این نیاز درک را احساس می‌کردم. قرار گرفتن در رابطه‌ای که در آن فرد به‌عنوان یک فرد شناخته می‌شود، نه تنها احساس تنهایی را کاهش می‌دهد، بلکه به فرد اجازه می‌دهد تا زمانی که می‌داند در رابطه با دیگران چه کسی است، یک احساس واقعی از خود به دست آورد؛ این افرادی هستند که نوعی تجربه‌دارند که باعث می‌شود بتوانند پشت‌نمای من را ببینند و به‌نوعی به من سیگنال می‌دهند.

مصاحبه‌شونده ۱۲ به همین ترتیب توضیح داد:

گروه‌هایی که باهاشون در ارتباط هستم هیچ‌گاه قضاوت نمی‌کنند و به من گوش میدن و این باعث میشه یک شخص آزاد و شاد باشم تا بتونم زندگی خوبی باتوجه به نیازهام داشته باشم.

به عقیده کنشگران اگر در پی تأییدشدن از جانب جامعه باشند؛ به سوءنیت دچار می‌شوند که نتیجه آن، از دست‌رفتن آزادی آنهاست. نتیجه آزادی کنشگران، مسئولیت و پذیرش است. اگر مصرف‌کننده دچار سوءنیت شود آزادی خود را از دست می‌دهد که پیش از آن به کنش و پیامدها و کنترل بر مصرف آن آگاه بوده است. در نتیجه با موقعیت‌هایی ارتباط برقرار می‌کنند که مانع از اهداف و باورهای‌شان نشود. مصاحبه‌شونده ۱ به همین ترتیب توضیح داد:

در واقع من به شکل کامل متعلق به فرهنگی نیستم که آزادی رو از من می‌گیره و مصرف ماری‌جوانا را عملی خلاف اخلاق میدونه. توی اون خرده‌فرهنگی که من ازش متأثرم، مصرف ماری‌جوانا مشکلی نداره و خودم نسبت رفتار خودم آگاهی و اطلاع دارم.

نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر، درخصوص معنای زندگی مصرف‌کنندگان ماری‌جوانا بود. یافته‌های ما مبنی بر این ایده است که ارزش مصرف ماری‌جوانا با جستجوی معنا و حضور معنا در زندگی همراه است. همان‌طور که اشاره شد، تحقیقات در زمینه ارتباط میان معنای زندگی و مصرف ماری‌جوانا کم است. با این وجود، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های خیرآبادی و همکاران (۱۳۹۹)، محمدنیا و مشهدی (۱۳۹۶)، جافه و همکاران (۲۰۲۲) و فرخی و شهبازی (۱۳۹۷) در ریشه‌یابی علل کشیده‌شدن افراد به سمت موادمخدر برای غلبه بر شرایط نامناسب حیات اجتماعی و فردی‌شان همسو است. همین‌طور از پژوهش گرج (۲۰۲۱)، درخصوص مؤلفه‌های معنای زندگی همچون آزادی، کنترل، تنهایی و اضطراب استفاده شد.

بر پایه پدیدارشناسی، این پیش‌فرض وجود دارد که آگاهی فرد در رابطه میان خود شخص و شناخته‌های جهان آن شکل می‌گیرد. به همین ترتیب با تحلیل داده‌ها، کنشگران نسبت به چالش‌هایی که روبرو هستند اطلاع و آگاهی دارند و از نظر تصمیم‌گیری معقولانه نسبت به امکانات موجود خود دست به انتخاب گزینه‌ای می‌زنند. این انتخاب در مقایسه با سایر گزینه‌ها عملکرد بهتری دارد و عواقب آن را به‌عنوان بخشی از خود پذیرفته‌اند. در نتیجه، کنشگران معنا را بر اساس آنچه در زندگی‌شان کارکرد مناسبی دارد انتخاب کرده و همین معانی جنبه‌های جهان اجتماعی‌شان را تعیین می‌کنند. انگیزه‌های افراد به دلایل این که می‌توانند از این شیوه معنای زندگی بهتری کسب کنند کنش‌های‌شان را انجام می‌دهند.

مصرف ماری‌جوانا یک انتخاب آگاهانه‌ای در برابر توصیه‌های اخلاقی برای کنشگران است که کنشگر از طریق آن زندگی خود و معنای آن را به بهترین نحو که خود در نظر دارد می‌سازد و زمانی احساس آزادی می‌کند که بر انتخاب خود کنترل داشته باشد. این آزادی هنگامی محقق می‌شود که با عمل همراه باشد، بدین معنا که فرد می‌خواهد وضع موجود را که همراه با تکرار و آنتروپی است، تغییر دهد. کنشگران می‌پذیرند که ماری‌جوانا جدا از کارکردهای مثبت، کارکردهای منفی نیز به همراه دارد، اما برای کسب آرامش، هزینه‌های این کارکرد منفی را متقبل می‌شوند. مصرف‌کنندگان مضطرب‌اند چون از آینده نامعلوم کنش خود بی‌اطلاعتند و نمی‌دانند که با چه مسائلی

دیگری روبرو می‌شوند. اما با این‌وجود مسئولیت کاری که انجام می‌دهند را می‌پذیرند. در نتیجه یک رفتار دیالکتیکی با معیارهای اخلاقی جامعه از سوی مصرف‌کنندگان صورت گرفته است و هنگامی احساس آزادی می‌کنند که بر انتخاب خودکنترل داشته باشند.

برخلاف تصوّر و تحقیقات رایج که افراد مصرف‌کننده از تعریف معنای زندگی برخوردار نیستند، یافته‌های این پژوهش نشان داد که کنشگران هر خلّائی که در زندگی شخصی و اجتماعی خود داشته باشند، به‌واسطه مصرف ماری‌جوآنا در لحظه معنای زندگی بالاتری نسبت به قبل مصرف و مدتی پس از پایان مصرف کسب می‌کنند و آن را نیز تجربه کرده‌اند. مواردی چون تعیین اهداف و جهت‌گیری در حیات زندگی‌شان، پذیرفتن کنش خود، اضطراب نسبت به آینده، داشتن احساس هویت شخصی و اجتماعی، درک توسط همتایان و ارتباط با آنها به شیوه‌ای منسجم در تفسیر از موقعیت صورت گرفته است. مسئولیت اعمال و انتخاب‌های خود، داشتن اراده و استقبال از چالش‌های پیش روی زندگی‌شان، داشتن نگرش مثبت نسبت به زندگی و انگیزه‌یافتن ایجاد معنا و هدف در زندگی از جمله نتایج پژوهش حاضر است که کنشگران به‌وسیله مصرف ماری‌جوآنا در مدت‌زمان مصرف از آن برخوردارند تا با موقعیت‌های نامطلوب و ضررهای فردی و اجتماعی روبرو نشوند.

مسئله معنای زندگی که افراد در تلاش برای ارضای خواسته‌های خاص خود هستند توسط مصرف ماری‌جوآنا انجام می‌شود و سعی می‌کنند تجارب زندگی را به شکلی بازخوانی کنند که برای آنها منطقی باشد. یافته‌های مطالعه حاضر برای درک ما از وابستگی افراد به مصرف ماری‌جوآنا، ترکیبی از مؤلفه‌های معنای زندگی شامل انتخاب، آزادی، تکرار، تنهایی، اضطراب، موقعیت و مسئولیت را تشکیل می‌دهد. عبور مصرف‌کنندگان نسبت به معیارهای جامعه نسبت به کسب معنای زندگی، چارچوبی از روزمرگی را آشکار می‌کند که به‌مثابه یک منطقه امنی است که می‌توانند در آن پناه گیرند و کنشگران به‌جای این که دائماً در تکاپو با پریشانی و ناامیدی باشند، حس کنترل را از طریق مصرف ماری‌جوآنا تجربه خواهند کرد. در نتیجه، کنشگران با مصرف ماری‌جوآنا در جستجو و یافتن معنای زندگی خود انگیزه لازم برای خلق و یافتن معنای زندگی پیدا می‌کنند.

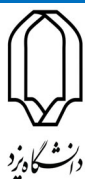
شرایط حاکم و موقعیت کنشگران ضد امید آنها عمل می‌کند و کنشگران لذت‌جو و دم‌غنیمت می‌شوند که ناشی از قرارگرفتن در وضع حال است. عدم امکان‌پذیری فراتر رفتن از تصوّر وضع موجود بدین معنا که کنشگران نمی‌توانند آینده‌ای را ترسیم کنند فرد را به لذت‌حال سوق می‌دهد و لحظه حال را برای او معنادار می‌کند که خود مؤلّد استفاده از رفتارهای پرخطر چون مصرف ماری‌جوآنا است. ماری‌جوآنا برای کنشگران ارزش ذاتی ندارد، بلکه ارزش اطمینان‌بخشی را در معنای زندگی‌شان خلق می‌کند.

امید است که نتایج حاضر، محققان آینده را با تأکید بیشتر بر اعتقاد و باورهای وجودی افراد مصرف‌کننده ماری‌جوآنا و تأثیر آن بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی‌شان تشویق کند تا ریشه رفتارهای آسیب‌زایی همچون مصرف ماری‌جوآنا مشخص شود. تا بدین وسیله سیاست‌گذاری‌های مناسب‌تری با لحاظ ساختن نیازها و معانی ذهنی کنشگران جایگزین رفتارهای خشونت‌آمیز شود و همچنین با آگاهی و آموزش و نیز بهبود خدمات درمانی، ابعاد معنای زندگی و سلامت جسمی افراد ارتقا یابد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های بیشتری با روش کیفی درخصوص علل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مصرف ماری‌جوآنا به‌طور مجزا (از دیگر مواد مخدر) که یک ماده مورد قبول بسیاری از طبقات مختلف اجتماعی را تشکیل می‌دهد در جنسیت و مؤلفه‌های متفاوت انجام شود.

منابع

- احمدی، حبیب (۱۳۹۶). *جامعه‌شناسی انحرافات*، تهران: انتشارات سمت.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۳). *روش‌شناسی تحقیقات کیفی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- خبرگزاری میزان (۱۳۹۶). وجود دو میلیون و ۸۰۸ هزار معتاد در کشور/ ماری جوانا دومین مخدر پر مصرف ایران. (۳ تیر ۱۳۹۶). برگرفته از صفحه اینترنتی: <https://www.mizan.news/322357/>
- خیرآبادی، هادی؛ جاجرمی، محمود و بخشی پور، ابوالفضل (۱۳۹۹). «مدل‌یابی ارتباط استرس و سوءمصرف مواد با میانجی‌گری معنای زندگی». *اعتیاد پژوهی*. ۱۴: ۷۲-۷۵.
- ریتزر، جورج (۱۳۹۵). *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، (ترجمه محسن ثلاثی)، تهران: انتشارات علمی.
- شرت، ایون (۱۳۹۸). *فلسفه علوم اجتماعی قاره‌ای*، (ترجمه هادی جلیلی)، تهران: نشر نی.
- فرخی، میثم و شهبازی، امین (۱۳۹۷). «مطالعه کیفی تجربه‌زیسته اعتیاد به ماری‌جوانا در میان دانشجویان شهر تهران». *بررسی مسائل اجتماعی ایران*. ۲: ۲۳۷-۲۵۸.
- محمدنیا، سعید و مشهدی، علی (۱۳۹۶). «تأثیر معنای زندگی در رابطه بین نگرش نسبت به مصرف مواد مخدر و افسردگی». *شفای خاتم*. ۳۲: ۴۳-۵۱.
- مسلمان، مهسا؛ حسینی، عاصفه و صادق‌پور، مریم (۱۳۹۷). «ارزیابی معنا در زندگی و تحریف‌های شناختی دانشجویان». *اعتیادپژوهی*. ۵۰: ۱۰۴-۸۹.
- Becker, H. (1973). *Outsiders*, New York: Free Press.
- Frankl, V. E. (1985). *The Unheard Cry for Meaning*, New York: Touchstone.
- Glaz, S. (2013). "The Role of Meaning in Life and Religious Experience amongst Young People with Specific Personality Profiles." *International Journal of Social Science Research* 1(1): 89-105.
- Grech, G. (2021). "An existential model of addiction." *European Psychiatry* 64(1): 495.
- Hahlbeck, S. M. and Vito, A. G. (2021). "Adolescent Marijuana Dependence: The Role of Social Bonds and Social Learning Theory." *Journal of Psychoactive Drugs* 54(1): 43-53.
- Hiroi, N. and Agatsuma, S. (2005). "Genetic susceptibility to substance dependence." *Molecular Psychiatry* 10(4): 336-344.
- Jaffe, A. E., Kumar, S. A., Hultgren, B. A., Smith-LeCavalier, K. N., Garcia, T. A., Canning, J. R. and Larimer, M. E. (2022). "Meaning in life and stress-related drinking: A multicohort study of college students during the COVID-19 pandemic." *Addictive Behaviors* 129: 2-5.
- Marijuana Consumption Remains High in Iran (2022, April 11). Retrieved from <https://iranopendata.org/en/pages/62en>

- Mehta, C. M., Burke, P. E. and Shrier L. A. (2020). "Contexts of Marijuana Use and Cessation among Frequently-Using Youth in Primary Care." *Youth & Society* 54(1): 43–67.
- Schalow, F. (2017). *Toward a Phenomenology of Addiction: Embodiment, Technology, Transcendence*, New York: Springer International Publishing.
- Scheier, L. M. and Griffin, K. W. (2020). "Youth marijuana use: a review of causes and consequences." *Current Opinion in Psychology* 38: 11-18.
- Schulenberg, S. E. and Melton, A. M. (2010). "A confirmatory factor-analytic evaluation of the purpose in life test: Preliminary psychometric support for a replicable two-factor model." *Journal of Happiness Studies* 11(1): 95-111.
- Shoemaker, D. J. (1990). *Theories of Delinquency*, New York: Oxford University Press.
- Smith, J. A., Flowers, P. and Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis Theory, Method and Research*. New York: SAGE Publications Ltd.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. and Kaler, M. (2006). "The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life." *Journal of Counseling Psychology* 53(1): 80–93.
- Steger, M. F., & Kashdan, T. B. (2009). "Depression and everyday social activity, intimacy, and well-being." *Journal of Counseling Psychology* 56(2): 289–300.
- Steger, M. F., Kashdan, T. B., & Oishi, S. (2008). "Being good by doing good: Eudaimonic activity and daily well-being correlates, mediators, and temporal relations." *Journal of Research in Personality* 42(1): 22–42.
- Vargas, G. M. (2020). "Alfred Schutz's Life-World and Intersubjectivity." *Open Journal of Social Sciences* 8(12): 417-425.
- Zhao, H., Li, X., Zhou, J., Nie, Q. and Zhou, J. (2020). "The relationship between bullying victimization and online game addiction among Chinese early adolescents: The potential role of meaning in life and gender differences." *Children and Youth Services Review* 116(9): 2-10.

The Social Construction of Self-harm in the Changing Context of Educational System: A Qualitative Study of Female Students in the City of Yazd, Iran

Haniesadat Hosseini Fathabadi¹, Ali Ruhani², Zahra Naderi Nobandegani³

1. M.A. in Social Sciences Research, Yazd University, Yazd, Iran; sadat.hosini.73@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran (Corresponding Author);
aliruhani@yazd.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Psychology, Yazd University, Yazd, Iran; zahra.naderi@yazd.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and Aim: The education system has faced significant functional/cognitive challenges in recent years, and many adolescents in schools face certain abnormalities in the face of these challenges. Among these abnormalities is self-harm. The main purpose and question of the present study is how the existing educational contexts construct this phenomenon.

Methods and Data: In the present study, the qualitative approach and grounded theory method with Strauss and Corbin strategy were used and theoretical sampling continued until the data saturation. 23 high school female students in Yazd were selected and interviewed in depth about self-harm in the context of educational issues.

Findings: The collected data were analyzed using open, axial and selective coding and presented in the form of story line (including 20 main categories and one core category) and paradigmatic model. The results of this study showed categories such as institutional phobia from educational system, wide power of schools, imposed parental guidance, distrust to school educational system, lack of parental support, personality humiliation, educational misconception, dull school atmosphere, educational discrimination and the other categories leads to the emergence of persistent hegemonic normative stress.

Conclusion: In response to this phenomenon, adolescents in the school education system show certain functions, including self-harm, preference for employment over education and companionship with peers that these strategies make some consequences including academic decline and boredom, neurosis and physical ugliness.

Keywords: Educational contexts, Sustained stress, Self-harm, High school female students, Yazd.

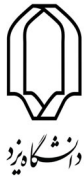
Key Message: Educational system has socio-psychological pressure on students and lead them to multi-dimensional stresses one of which is increasing self-harming.

Received: 6 January 2022

Accepted: 5 June 2022

Citation: Hosseini-Fathabadi, H., Ruhani, A., Naderi-Nobandegani, Z. (2022). The Social Construction of Self-harm in the Changing Context of Educational System: A Qualitative Study of Female Students in the City of Yazd, Iran. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 313-330. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2712>

برساخت اجتماعی خودزنی در بستر تغییرات نظام آموزشی: مطالعه‌ای کیفی در بین دانش آموزان دختر یزدی

هانیه‌السادات حسینی‌فتح‌آبادی^۱، علی روحانی^۲، زهرا نادری‌نوبندگانی^۳

۱- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، ایران؛ haniyehsadathosseini99@gmail.com

۲- دانشیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، ایران (نویسنده مسئول)؛ aliruhani@yazd.ac.ir

۳- استادیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، ایران؛ zahra.naderi@yazd.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: نظام آموزشی در سال‌های اخیر با چالش‌های کارکردی/معرفتی مهمی مواجه شده و بسیاری از نوجوانان در مدارس در مواجهه با این چالش‌ها ناهنجاری‌های خاصی از خود نشان می‌دهند. از جمله این ناهنجاری‌های درحال رشد، خودجرعی یا همان خودزنی است. هدف پژوهش حاضر بررسی برساخت این پدیده در بسترهای آموزشی موجود است.

روش و داده‌ها: در این پژوهش از رویکرد کیفی و روش نظریه زمینه‌ای با استراتژی اشتراوس و کربین ۲۳ نفر از دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر یزد انتخاب شدند و مصاحبه‌های عمیقی در مورد خودزنی در بستر مسائل آموزشی انجام شد. داده‌ها با ۲۰ مقوله اصلی و یک مقوله هسته در مدل پارادایمی ارائه شدند.

یافته‌ها: نتایج نشان داد مقولاتی همانند فویبای نهادی نظام آموزشی، قدرت سراسر بین مدرسه، هدایت تحمیلی والدین، بی‌اعتمادی به نظام آموزشی مدرسه، عدم همراهی والدین، تحقیر شخصیتی، بیهوده‌پنداری آموزشی، جو کسل‌کننده مدرسه، تبعیض آموزشی و مواردی از این دست به ظهور استرس هنجاری هژمونیک پایدار منجر می‌شوند.

نتیجه‌گیری: در پاسخ به این استرس‌های هنجاری هژمونیک، دانش‌آموزان راهبردهای خاصی پیش می‌گیرند که از جمله آنها خودزنی و آسیب‌رسانی به خود، ترجیح اشتغال بر آموزش و همنشینی افتراقی است.

واژگان کلیدی: بسترهای آموزشی، استرس پایدار، خودزنی، دانش‌آموزان دختر دبیرستانی، یزد

پیام اصلی: نظام آموزشی فشارهای اجتماعی و روانی بر دانش‌آموزان وارد می‌کند و دانش‌آموزان دچار تنش‌ها و استرس‌های فردی/اجتماعی می‌شوند که یکی از پیامدهای درحال‌رشد آن خودزنی است. در واقع برای نوجوانان، خودزنی راهی است برای فرار از مشکلات زندگی، مشکلات فردی و یا بین‌فردی.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۶

ارجاع: حسینی‌فتح‌آبادی، هانیه‌السادات؛ روحانی، علی؛ نادری‌نوبندگانی، زهرا (۱۴۰۱). برساخت اجتماعی خودزنی در بستر تغییرات نظام آموزشی، مطالعه‌ای کیفی در بین دانش‌آموزان دختر یزدی، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۳۳۰-۳۱۳. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2722>

مقدمه و بیان مسأله

آموزش و پرورش در جوامع امروزی به عنوان کلیدی‌ترین نهاد آموزشی در جهت توسعه همه‌جانبه به شمار می‌رود، چرا که در پرتو آموزش است که انسان‌ها متحول می‌شوند. در پایه نظام آموزشی و تربیتی یک جامعه است که نظم و انضباط اجتماعی حالت نهادی به خود می‌گیرد و عامه مردم به طرف فرهنگ ترقی و توسعه حرکت می‌کنند (شهابی و همکاران، ۱۳۹۵). امروزه، دانش‌آموزان به دلیل نقش مهمی که در اداره آینده کشور به عهده دارند، یکی از قشرهای مهم جامعه به حساب می‌آیند. سلامت روانی یکی از ابعاد مهم سلامت دانش‌آموزان، به عنوان آینده‌سازان کشور محسوب می‌شود. این گروه به دلیل شرایط سنی و موقعیت خاص اجتماعی در معرض استرس‌های فراوان هستند.

استرس‌های گوناگون با تأثیر منفی که بر منابع مقابله فردی و اجتماعی شخص اعمال می‌کنند باعث کاهش مقاومت فرد می‌شوند و در درازمدت اثرات ناخوشایندی بر بهداشت جسمی و روانی دانش‌آموزان می‌گذارند (مظلومی و همکاران، ۱۳۹۰). در سال‌های اخیر، یکی از اصلی‌ترین کانون‌های جامعه که برای نسل نوجوان استرس‌های بی‌شماری را تولید کرده، نظام آموزشی و مدرسه است. نظام آموزشی با تأکید بر آزمون‌های کمی گرایانه، سایه پررنگ کنکور، حساسیت والدین بر تحصیلات و کسب درجات و نمرات عالی، محدودیت‌های بی‌شمار فراغتی و عمومی در اتمسفر مدرسه، حساسیت‌های نهادهای تربیتی و عمومی بر روی معلمان و دانش‌آموزان در زمینه رعایت قواعد و رویه‌های استاندارد از پیش موجود و ...، مدرسه را از مکان رشد و شکوفایی خلاقیت دانش‌آموزان به مکانی چندمنظوره برای تادیب آنان تبدیل کرده است. چنین جوی معمولاً منجر به استرس‌های پایدار برای دانش‌آموزان می‌شود که محتمل است عملکرد آنان را تحت تأثیر قرار داده و آنها را به سمت‌وسوی ناخوشایندی بکشاند، لذا یکی از این عملکردهای ناخوشایند را می‌توان در رشد فزاینده خودزنی در نوجوانان مشاهده کرد.

یکی از رفتارهای پرخطر در بین دانش‌آموزان، اقدام به خودزنی و آسیب‌زدن به خود است. خودزنی رفتاری است که دانش‌آموز با استفاده از وسایل گوناگون، به جسم، روان و شخصیت و موقعیت اجتماعی خود به طور عمدی و از طریق خودش آسیب می‌زند. بر اساس رویکرد روانکاوی، اقدام به خودزنی نوعی بازگرداندن خشم به خویش است. افرادی که خودزنی می‌کنند در دنیای درونی خود مقدار زیادی انرژی معطوف به خشم دارند که نیاز دارند آن را تخلیه کنند و زمانی که به روش مناسب نتوانند خشم سرکوب‌شده را کنترل یا تخلیه کنند، اقدام به خودزنی می‌کنند (فرحبخش، ۱۳۹۹).

فراوانی انواع رفتارهای خودآسیب‌رسانی در دوره نوجوانی از سایر دوره‌های زندگی بیشتر است (Ross and Heath, 2002). همان‌گونه که نتایج پژوهش راسل و هارتونگ (۲۰۱۶) نشان می‌دهد، خودآزاری در بین نوجوانان، پدیده جدیدی نیست، اما شمار نوجوانانی که دچار این مسأله هستند در حال افزایش است.

از آنجایی که این رفتار ضداجتماعی به عنوان یکی از مشکلات اجتماعی به شمار می‌رود، اساس تحلیل‌های جامعه‌شناختی بر پاسخ به این سؤال است که چه بستری دست‌به‌دست یکدیگر منجر به وجود آمدن این حالت در افراد شده است (هادی‌خامنه، ۱۳۹۲). بسیاری از محققین جامعه‌شناسی، خودجرحی را ناشی از بیگانگی نوجوانان عصر جدید با خود و محروم‌سازی‌های اجتماعی و یا راهی برای ابراز آشکار دردهای روانی و حرف‌هایی می‌دانند که جهان بیرونی نمی‌خواهد بشنود (Simon and Hollander 2001). به نقل از خانی‌پور، (۱۳۹۳). در اینجاست که نوجوانان بر تنها دارایی‌شان که بدن است، قدرت اعمال می‌کنند. همان‌گونه که نتایج پژوهش کوکالیاری و برزف (۲۰۰۸) نشان می‌دهد پدیده خودآزاری در بین زنان می‌تواند ناشی از فشارهای اجتماعی و بازخوردی که از جامعه دریافت می‌کنند باشد.

دورکیم و به طور کلی جامعه‌شناسان بر این عقیده‌اند که پدیده بزهکاری و جرم را نمی‌توان با عوامل روانی و جسمانی افراد توجیه نمود؛ زیرا این عوامل نقش چندانی در بزهکاری افراد نداشته، بلکه عوامل اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در بزهکاری و اعمال مجرمانه افراد دارد (فاطمی و همکاران، ۱۳۹۵). هسته اصلی بحث دورکیم را مفهوم همبستگی تشکیل می‌دهد. هر اندازه همبستگی اجتماعی سست گردد و ارتباط و تعلیق فرد به گروه کاسته شود، از آمادگی بیشتری برای پایان‌دادن به حیات خود استفاده می‌کند (پوریوسفی، ۱۳۸۴). نظریه فشار ساختاری امرتن، رفتارهای انحرافی را نتیجه فشارهای جامعه می‌داند که بعضی مردم را وادار به کجروی می‌کند (ستوده، ۱۳۹۳: ۱۲۹).

بوئرمن در بررسی الگوهای ساخت قدرت در خانواده، این چنین شرح می‌دهد: (۱) ساخت مستبدانه: که در آن پدر یا مادر صرفاً بر فرزندان دیکته می‌کنند و آنان حق اظهار نظر ندارند؛ (۲) ساخت اقتدارگرایانه: که در آن پدر و مادر به حرف فرزندان گوش می‌دهند، اما تصمیمات را خودشان می‌گیرند؛ (۳) ساخت دمکراتیک: در این نوع، فرصت کافی برای اخذ تصمیم به فرزند داده می‌شود، ولی تأیید تصمیم با والدین است؛ (۴) ساخت مبتنی بر برابری: سهم والدین و فرزندان در اخذ تصمیمات به صورت مشارکتی و یکسان است؛ (۵) ساخت مخیرانه: در این نوع ساخت فرزندان نفوذ بیشتری نسبت به والدین در تصمیم‌گیری دارند، به عبارتی، تصمیمی که فرزند می‌گیرد مورد تمایل و توجه والدین قرار می‌گیرد (ساروخانی، ۱۳۸۵، به نقل از ظهیری و فتحی، ۱۳۹۰).

در همین مسیر، نظام آموزشی در دوران اخیر دچار مشکلات زیادی شده است که از جمله آنها می‌توان به مسائل ارتباطی بین کادر آموزشی با دانش‌آموزان، فشارهای تحصیلی، هدایت تحمیلی والدین و ... اشاره کرد که موارد مذکور از سایر کژکارکردهای نهاد آموزشی است که هر کدام به نوعی شرایط را برای نوجوانان غیرقابل تحمل می‌کند (بادله و همکاران، ۱۳۹۲). کژکارکردهای نظام آموزشی همراه با سیالیت فرهنگی در دوره معاصر، نوجوانان را در جامعه بیش از هر گروه دیگری تحت تأثیر قرار می‌دهد. آنها در کانون منازعه قرار می‌گیرند و به دنبال آن گفتمان‌های مختلف در جامعه، هر کدام به نوعی در پی نظم‌بخشی به آنان هستند.

چالش‌های گفتمانی در حوزه علم و موفقیت تحصیلی در مدرسه و کنکور، گفتمان جنبش‌های سبک زندگی و حق اظهار نظر و تصمیم‌گیری فردی، چالش‌های گفتمانی سنت‌های خانوادگی و قدرت والدینی، چالش‌های گفتمانی دینی و ... هر کدام به نوعی زندگی دانش‌آموزان را تحت الشعاع قرار می‌دهد و آنها در کانون این منازعه قرار می‌گیرند. به ویژه این که تناقضات و تفاوت‌های گفتمانی در گفتمان‌های رسمی و غیررسمی (به‌طور همزمان هم در داخل و هم در خارج از کشور) در سال‌های اخیر رشد فزاینده‌ای یافته و کانون منازعه را پررنگ‌تر کرده است. از این رو، ماحصل تمامی جدل‌ها و منازعات ذکر شده، افزایش رفتارها و سبک‌های زندگی نامتعارف در بین نوجوانان است. این وضعیت در بعضی حالات حتی به سوی ناهنجاری‌های اجتماعی نظیر خودزنی یا خودجرحی کشیده شده است که هرچند این پدیده در گذشته نیز به نوعی وجود داشته، اما شیوع آن در میان نوجوانان و به ویژه در میان دختران امری کاملاً جدید و مسأله‌مند است. به‌ویژه در بستر شهر یزد که همچنان به‌عنوان شهری مذهبی و سنتی شناخته می‌شود، شاهد شیوع چنین رفتارهایی در لایه‌های زیرین فرهنگی آن هستیم. البته همان‌طور که مشخص است این آسیب/پدیده اجتماعی تک‌علتی نیست و می‌تواند از فرآیندهای اجتماعی متفاوتی اثر پذیرفته باشد (اسلامی و همکاران، ۱۳۸۹).

¹ Structural Strain Theory

در این بین، پژوهش‌های متعددی در رابطه با خودزنی صورت گرفته است. برخی از این پژوهش‌ها، خودزنی را به متغیرهای روانی و شخصیتی نسبت داده‌اند (وحدت شریعت پناهی و همکاران، ۱۳۹۵؛ اسفندیار، ۱۳۹۷؛ مردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷) و تعدادی از آنها به اقدامات پیشگیرانه روانشناختی و درمانی آن توجه داشته‌اند (بیمان‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷؛ بهرامی‌آرامی و آهنگری، ۱۳۹۷؛ حیدری، ۱۳۹۷). از طرفی، پژوهش‌گرانی نظیر افراسیابی و دهقانی (۱۳۹۶)، خانی‌پور و همکاران (۱۳۹۲)، شاپیرو (۲۰۰۸) هیوز و همکاران (۲۰۱۷) و فریری و همکاران (۲۰۱۶)، خودزنی و آسیب به خود را ناشی از مشکلات خانوادگی و تأثیرات منفی خودزنی بر سایر اعضای خانواده می‌دانند و نیز زارع شحنه و مسیبی داریانی (۱۳۹۸) و حسینی (۱۳۹۷) نقش گروه همسالان و تأثیرپذیری از دوستان در پدیده خودزنی را مورد بررسی قرار داده‌اند.

نتایج پژوهش لاول و همکاران (۲۰۱۶) نیز نشان می‌دهد که خودآزاری بدون خودکشی، به طور معمول برای مواجهه با وضعیت‌های منفی و تنش‌زا به خصوص عصبانیت و افسردگی و وضعیت‌های احساسی ترکیبی به کار می‌رود. همچنین نتایج پژوهش حسینی (۱۳۹۷)، نشان داد که نوجوانان، خودزنی را به‌عنوان روشی برای رهایی از هیجان‌های منفی یا گرفتن حقوق نادیده‌گرفته‌شده خود می‌دانند. از طرفی شهبابی و همکاران (۱۳۹۵)، در ارتباط با کنترل چنین وضعیت‌هایی، نشان می‌دهند که در مواجهه با آسیب‌های پیش رو، نقش مدرسه و نظام آموزشی در حوزه فعالیت‌ها و برنامه‌های مراقبتی و پیشگیرانه، فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی، بسیار مهم است. نتایج مرگان و جاویدان (۱۳۹۵) نیز حاکی از آن است که مدرسه به دلیل کارکردهای مهم آموزشی و تربیتی و جایگاهی که در بین دانش‌آموزان دارد نقش مهمی را در زمینه ارتقای توانمندی و مراقبت از آنها در برابر آسیب‌های اجتماعی بر عهده دارد؛ اما مهدی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، نشان داده‌اند که عوامل مختلف بروز آسیب‌های اجتماعی، از زمینه‌های کلان مانند سیاست‌ها و برنامه‌های دولت‌ها، تا عوامل خرد، مانند تکوین شخصیت افراد متنوع است.

بنابراین با توجه به آنچه اشاره شد، به اضافه توجه به اهمیت آموزش و جایگاه آن به عنوان منبع تعلیم و تربیت، مطالعه پویایی‌های آموزشی و اثرات آن بر جامعه و همچنین طرح و بررسی مشکلات نظام آموزشی و به تبع تأثیرات مثبت و منفی که در جامعه ایجاد می‌کند (افراسیابی و دهقانی، ۱۳۹۶) الزام‌آور است. از این رو، پژوهش حاضر به کاوش در بسترهای آموزشی سوق‌دهنده دختران دبیرستانی در اقدام به خودزنی را به مثابه یکی از مشکلات نظام آموزشی پرداخته است، لذا در این راستا به بررسی این سؤال پرداخته شد که بسترهای آموزشی موجود چگونه پدیده خودزنی را بر ساخت می‌کنند؟

روش و داده‌ها

در این پژوهش از روش‌شناسی کیفی و رویکرد نظریه زمینه‌ای استفاده شد. روش نظریه زمینه‌ای چگونگی شکل‌گیری فرایندهای اجتماعی و بر ساخت پدیده‌های اجتماعی را مطالعه می‌کند. بر همین اساس، سعی می‌کند تجربه‌های اجتماعی مشارکت‌کنندگان در شکل‌گیری یک پدیده اجتماعی را بررسی کند. در نظریه داده‌بنیاد گردآوری داده‌ها، تحلیل و نظریه‌نمایی با یکدیگر ارتباط تنگاتنگ دارند. بدین منظور، نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت نظری و هدفمند بود و در نهایت به واسطه اشباع نظری تعداد ۲۳ نفر از دانش‌آموزان دختر دبیرستانی در شهر یزد (متوسطه اول و دوم) که سابقه خودزنی داشته‌اند به قصد مصاحبه‌های عمیق انتخاب شدند. از این تعداد ۱۱ نفر کلاس نهم، ۳ نفر کلاس دهم، ۲ نفر کلاس یازدهم و ۷ نفر کلاس دوازدهم بوده‌اند. این مصاحبه‌ها از اردیبهشت ۹۸ تا آذرماه ۹۸ طول کشید و کمینه و بیشینه آنها به ترتیب بین ۲۰ تا ۹۰ دقیقه بودند. این مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافتند.

جهت انتخاب افراد، با راهنمایی چند تن از مشاوران مدارس، دانش‌آموزانی که اقدام به خودزنی کرده بودند و حاضر به مصاحبه اولیه شدند، انتخاب شدند و پس از کسب رضایت از آنها، سعی شد اعتماد آنان برای مصاحبه‌های عمیق جلب شود. در این میان سعی شد از دو ناحیه اول و دوم آموزش پرورش، مدارس انتخاب شوند و همچنین دانش‌آموزانی از طبقات متنوع اقتصادی و اجتماعی برگزیده شوند. به نوعی در نمونه‌گیری حداکثر تنوع نیز به کار رفت. در این تحقیق، ملاحظات اخلاقی همچون: رضایت آگاهانه، رعایت حریم شخصی، حفظ گمنامی و رازداری مورد ملاحظه قرار گرفت. به مصاحبه‌شوندگان اطمینان داده شد که گفته‌های آنها سبب به وجود آمدن مسأله‌ای برای آنان نشود. بدین منظور تنها با کسانی مصاحبه انجام شد که رضایت کامل برای مصاحبه داشته و اطلاعاتی نظیر موضوع پژوهش، هدف، شیوه انجام تحقیق، تضمین گمنامی و رازداری و نحوه گزارش تحقیق در اختیار آنها قرار داده شد. لازم به ذکر است در این فرآیند تعداد زیادی از دانش‌آموزان حاضر به همکاری نبودند و به همین دلیل فرآیند انجام مصاحبه طولانی مدت شد.

مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع نظری ادامه داشت و بعد از انجام هر مصاحبه، متن ضبط شده آن پیاده و مورد تحلیل قرار می‌گرفت. در فرآیند تحلیل داده‌ها از تحلیل خطبه‌خط برای کدگذاری باز استفاده شد و همزمان با توسعه مفاهیم و انتزاعی شدن آنها، مراحل کدگذاری محوری و گزینشی نیز اجرا شد.

قابلیت اعتماد یافته‌های پژوهش به روش تماس طولانی با محیط پژوهش^۱ و مشاهده مستمر در میدان تحقیق، تبادل نظر همتایان، توصیف غنی و همچنین تأیید مشارکت‌کنندگان، مورد تأیید واقع شد. از طرفی، محققان به‌واسطه تجربه حضور در مدارس و مشاهده مستمر و تماس طولانی با مشارکت‌کنندگان از پیش شاهد پدیده مورد مطالعه بوده‌اند. علاوه بر این، یافته‌های پژوهش توسط همکارانی دیگر (۲ نفر همکار خارج از تیم تحقیق)، مورد بازبینی و تأیید قرار گرفت ضمن آن که سعی شد توصیف غنی و عمیقی از تجارب دانش‌آموزان صورت پذیرد و در نهایت از تعدادی دانش‌آموزان خواسته شد که نتایج این پژوهش را تأیید نمایند. در واقع تفسیر ما از یافته‌ها به آنان ارائه شد و آنان تفسیر ما را تأیید نمودند. تأیید پایایی تحقیق نیز با رعایت اصول و نکات مصاحبه مطلوب، ثبت کامل رخدادهای و پیاده‌سازی آنان انجام گرفت.

یافته‌های تحقیق

در این بخش ابتدا اطلاعات توصیفی مشارکت‌کنندگان در جدول ۱ ارائه می‌شود و سپس مقولات اصلی و هسته در قالب جدول ۲ عرضه شده و توضیحات مبسوط بر اساس اجزای مدل پارادایمی ارائه خواهد شد.

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود تعداد مصاحبه‌شوندگان ۲۳ نفر بوده است. همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد غالب شرکت‌کنندگان از تیغ به عنوان وسیله‌ای جهت ایجاد جراحت استفاده نموده‌اند و عضوی از بدن که بیشتر در معرض این آسیب‌ها قرار داشته، دست بوده است. همچنین نکته قابل توجه در جدول فوق این است که ۱۷ نفر از شرکت‌کنندگان از خودزنی احساس پشیمانی ندارد که این خود اهمیت پرداختن به این موضوع را بیشتر می‌کند. معیارهای ورود برای شناسایی و انتخاب دانش‌آموزان مبنی بر ایجاد

۱. Prolonged Engagement

جراحت کامل بر بدن بود؛ در کنار آن اشتغال به تحصیل در مقطع متوسطه دوم، انتخاب دانش‌آموزان با پایگاه طبقاتی متنوع، و سن بین ۱۴ تا ۱۸ سال بود که از این تعداد ۱۱ نفر کلاس نهم، ۳ نفر کلاس دهم، ۲ نفر کلاس یازدهم و ۷ نفر کلاس دوازدهم بوده‌اند.

جدول ۱- فهرست مشارکت‌کنندگان در پژوهش

مشارکت‌کننده	کلاس	روش غالب	وسیله جراحت	محل جراحت	سابقه خودکشی	احساس پشیمانی
۱	نهم	خطانداختن، قرص خوردن	تیغ	دست	دارد	دارد
۲	نهم	تیغ‌زدن، قرص خوردن	تیغ	دست، بازو	ندارد	دارد
۳	نهم	خطانداختن و به‌صورت حروف انگلیسی درآوردن	تیغ	دست، پا	ندارد	ندارد
۴	نهم	خط‌خطی کردن، داذدن	تیغ	دست	ندارد	دارد
۵	نهم	خطانداختن	تیغ	کل بدن	ندارد	دارد
۶	نهم	خطانداختن، قرص خوردن، خردکردن آینه در دست	تیغ، آینه	دست	دارد	ندارد
۷	نهم	خطانداختن سطحی	چاقو، تیغ، تیغ‌تراش	دست	ندارد	دارد
۸	نهم	خطانداختن	تیغ	دست	ندارد	دارد
۹	نهم	خطانداختن، قرص خوردن	تیغ	دست، پا، بازو	دارد	دارد
۱۰	نهم	خطانداختن سطحی، قرص خوردن	تیغ‌تراش، شیشه	دست	دارد	دارد
۱۱	نهم	خطانداختن عمیق	تیغ	دست	دارد	دارد
۱۲	دهم	خطانداختن، خوردن مرگ موش	تیغ	دست	دارد	دارد
۱۳	دهم	خطانداختن، مشت به دیوار کوبیدن، قرص خوردن	تیغ	دست	دارد	دارد
۱۴	دهم	خطانداختن سطحی	تیغ	دست	ندارد	دارد
۱۵	یازدهم	تیغ‌زدن به قصد خودکشی، خوردن قرص خواب ۵۰۰	تیغ	دست	دارد	ندارد
۱۶	یازدهم	خطانداختن عمیق، قرص خوردن، پریدن از ارتفاع	تیغ	دست	دارد	دارد
۱۷	دوازدهم	خط‌خطی کردن، مشت به دیوار کوبیدن	تیغ	دستها تا بالا	ندارد	ندارد
۱۸	دوازدهم	خطانداختن	تیغ	دست	ندارد	دارد
۱۹	دوازدهم	خطانداختن عمیق	شیشه، سراتود، تیغ، کاتر	دست	دارد	ندارد
۲۰	دوازدهم	خطانداختن	تیغ	دست	ندارد	دارد
۲۱	دوازدهم	خطانداختن، قرص خوردن	تیغ	دست، پا	دارد	دارد
۲۲	دوازدهم	خطانداختن، قرص خوردن	تیغ	دست	دارد	ندارد
۲۳	دوازدهم	خطانداختن	تیغ	دست	ندارد	دارد

با تحلیل و بررسی دقیق و خطابه‌خط متن مصاحبه‌های تحقیق، مفاهیم، مقوله‌های فرعی، مقوله‌های اصلی و در نهایت مقوله هسته در طی فرآیندی جزئی، دقیق و طولانی مفهوم‌پردازی و ارائه شدند. در نتیجه این فرآیند، مقوله هسته «استرس‌های هنجاری هژمونیک پایدار» از ۲۰ مقوله اصلی، ۴۴ مقوله فرعی و ۱۶۱ مفهوم (به‌دلیل محدودیت در حجم مقاله مفاهیم و مقولات فرعی در جدول مفهومی حذف شدند) بر ساخته شد. به بیان ساده می‌توان گفت آن چیزی که دانش‌آموزان دختر دبیرستانی در این پژوهش با آن مواجه می‌شوند،

فرآیندهایی است که آنها را در وضعیت بغرنجی قرار می‌دهد. بر ساخته شدن این وضعیت‌ها باعث استرس‌های پایدار در دانش‌آموزان می‌شود. در همین مسیر یافته‌ها به صورت جزئی به صورت مدل پارادایمی ارائه خواهند شد.

جدول ۲- مقوله‌های اصلی و هسته استخراج شده پژوهش

مقوله اصلی	مقوله هسته
فویبای نهادی نظام آموزشی	استرس‌های هنجاری هژمونیک پایدار
قدرت سراسربین مدرسه	
هدایت تحمیلی والدین	
فشار تحصیل	
بی‌اعتمادی به نظام آموزشی مدرسه	
عدم همراهی والدین	
تحقیر شخصیتی	
احساس نیاز به غیرهمجنس	
بیهوده‌پنداری آموزشی	
جو کسل کننده مدرسه	
تبعیض آموزشی	
خودزنی	
ترجیح اشتغال بر آموزش	
همنشینی افتراقی	
افت و دلزدگی تحصیلی	
روان‌رنجورخویی	
نازیبایی بدنی	

۱- شرایط علی

الف) فویبای نهادی نظام آموزشی

نوجوانان با ورود به مقطع متوسطه، خود را در محیطی با افرادی سختگیر و از دید خود خشن می‌بینند. تجربه این بدرفتاری‌های کادر مدرسه، تندخویی و ... دانش‌آموز است که او را از حضور در محیط مدرسه بیزار می‌کند و باعث می‌شود دانش‌آموز دچار حالات عصبی شود. نتیجه این امر، فویبای نهادی نظام آموزشی است که امتناع از رفتن به مدرسه و کلاس و نیز در مواجهه با برخوردهای تند، واکنش‌های جسمانی و روانی مثل سردرد، حالات تهوع و بیماری‌های ناگهانی و آسیب به خود را محتمل می‌شود. فاطمه، ناراحتی خود را بواسطه رفتار خشن معلم این‌گونه توضیح می‌دهد:

مثلاً یکی از معلمایی که خیلی برام عزیز باشن، اگه به رفتاری انجام بده خیلی روم تأثیر میذاره، مثلاً همین خانم مدیر به وقتایی به رفتاری خشن میکنن آدم ناراحت میشه.

ب) قدرت سراسربین مدرسه

نظام آموزشی مدرسه برای این که بتواند وظایف خود را انجام دهد نیاز دارد که اعضای (دانش‌آموزان) خود را کنترل کند و اساس این کنترل، قدرت است و کادر آموزشی از این قدرت، جهت نفوذ بر فرآیند تصمیم‌گیری استفاده می‌کنند تا به نتیجه مطلوب برسند؛ اما نتیجه این اعمال قدرت و کنترل و نظارت همه جانبه و سختگیری‌های نظام آموزشی، بروز مشکلاتی در سلامت روحی و روانی دانش‌آموزان است. سارا، سختگیری کادر مدرسه را این گونه توضیح می‌دهد:

خیلی گیر مَن، خیلی خیلی، یعنی از همه لحاظ، ابرو چرا برداشتم؟ سیبیل چرا برداشتم؟ یه ذره رج لب کرژ لب؟ رو لبم مونده بود از دیشب، منو اخراج کنن کردند، مادرم اومد اینجا غش ضعف به اوضاعی داشتم تو این مدرسه، درباره رابطه جنسی حرف مزدن، زندونه اینجا برامون.

ج) هدایت تحمیلی والدین

اگر والدین تصمیم‌گیری و مدیریت جزئیات زندگی فرزندان را بر عهده بگیرند، به نحوی که به استعدادها و علائق فرزند توجه نداشته باشند، مثلاً از آنجایی که انتخاب رشته تحصیلی و آینده شغلی فرزند موضوع مهمی است، اگر والدین نظر خود را در اولویت قرار دهند در آن صورت، فرزند به توانایی خویش اعتماد پیدا نخواهد کرد و باعث به خطر افتادن سلامت فکری او خواهد شد. خدیجه می‌گوید:

متأسفانه خانواده‌ها همشون دوست دارن یا بچه‌هاشون دکتر باشن یا مهندس یا درس بخونن، یه سری انگیزه داشتم ... من خیلی دوست داشتم که دوبله کار کنم. من به بابام می‌گفتم: بابا من دوست دارم اینجا باشم (دوبله کار کنم)، ولی اونا توجهی نمی‌کردن، می‌گفتن: نه، اونا بهت حقوق نمیدن، دلیلی نداره تو اونجا باشی، وقتی بهت حقوق نمیدن، وقتی استخدامت نمیکنن ...، گفتم: وقتی که دیپلم می‌گیرم که ثبت نامم می‌کنن، استخدامم می‌کنن، حقوق دارم، بابام گفت: نه، فایده نداره، من انقدر گریه کردم، ولی اونا اصلاً براشون مهم نبود. دیگه قید دوبله رو زدم. گفتم: وقتی نمی‌ذارن پیشرفت کنم، دلیلی نداره که من ادمش بدم. من واقعاً تا چند ماهی خیلی افسردگی گرفته بودم، مثلاً تا برنامه کودک می‌دیدم گریه می‌کردم، می‌گفتم: آره، شما نداشتید ...

د) فشار تحصیل

فشارهای تحصیلی از جمله: فشردگی دروس، سطح و حجم بالای دروس و ... یکی از عللی است که مشارکت‌کننده‌های پژوهش را وادار به خودزنی می‌کند. سهیلا می‌گوید:

تحویل پروژه داشتم، هیش (هیچ) کاری انجام نداده بودم، کارا رخته (ریخته) بود سرم، اعصابم خرد بود، خب از اعصاب خردی مکشیدم رو دستم، خیلی کشیدم که پوستش رفته بود.

۲- شرایط زمینه‌ای

الف) بی‌اعتمادی به نظام آموزشی مدرسه

اعتماد دانش‌آموزان به کادر مدرسه خصوصاً مشاور، سرمایه‌ی کادر آموزشی است. گاهی وجود همین اعتماد باعث می‌شود حتی برخی راهکارهای معمولی در زمینه مشکلات دانش‌آموزان، نتایج بسیار عالی داشته باشد، برخی از کارها باعث جلب اعتماد دانش‌آموزان و برخی دیگر باعث بی‌اعتمادی آنها می‌شود. مقوله بی‌اعتمادی به نظام آموزشی، در بعضی از موارد زمینه‌ساز استرس پایدار و آسیب به خود در بین نوجوانان می‌شود. ساجده می‌گوید:

تو مدرسه که به هیشتاشون {کادر} همیشه اعتماد کنم.

همچنین هستی می‌گوید:

مشاورارو دوس ندارم، چون می‌دونم همیشه اسرار تو فاش میکنن، این اعتقادمه، دیدم که فاش کردن.

ب) عدم همراهی والدین

عدم درک والدین، تفاوت نسلی/فرهنگی و ...، زمینه شکل‌گیری مشکلات روحی و روانی را برای فرزند در پی دارد. این فرایند در واقع یک تسهیل‌گر و شرط زمینه‌ای برای استرس پایدار محسوب می‌شود. نیوشا می‌گوید:

مثلاً اون موقعاً فکر می‌کردم خونوادم خیلی درکم نمی‌کنن، اونجا بود که مثلاً به خودم صدمه می‌زدم.

کلاً همه کار می‌کردم، خط می‌نذاختم، قرص می‌خوردم.

ج) تحقیر شخصیتی

تحقیر و تمسخر توسط کادر مدرسه و همچنین دانش‌آموزان دیگر می‌تواند اثرات بسیار منفی بر حرمت نفس و اعتماد به نفس دانش‌آموزان بگذارد. ناهید می‌گوید:

مورد تمسخر و تحقیر معلماً قرار گرفتیم، مثلاً، یه بار بابام زده بودم، بعد گردنم کبود بود، خیلی کبود بود،

بعد رفتیم باشگاه، همه بچه‌ها هم بودن، یهو من که اومدم پیش بچه‌ها بشینم، یهو خانم گفت: که کی

گردنتو مکیده؟ یه بار این گفت. یه بارم که خودکشی کرده بودم، رفتیم باشگاه، سوسک بود، بعد تو

آبخوری سوسک بود، گفتیم که خانم اینجا سوسکه، بعد دوتا خانمامونم نگا من کردن، گفتن: کسی که از

سوسک مترسه، چرا مثلاً رفته خودکشی کرده، و خندم کردن اونجا، ولی من به رو خود نیاوردم که

فهمیدم.

د) احساس نیاز به غیرهمجنس

خاطرخواهی و تمایل و نیاز به غیرهمجنس در نوجوانی طبیعی است و نوجوانان با فشار زیادی برای داشتن رابطه با غیر همجنس روبه رو هستند و این خاطرخواهی را به عنوان عشق قلمداد می‌کنند؛ درحالی که این دل‌باختگی احساس درازمدت و پایداری نخواهد بود و به

دلیل کوتاه‌بودن این روابط، شکست‌های عاطفی هم بین نوجوانان بسیار رایج است و در نهایت این شکست عشقی، منجر به خطر افتادن سلامت روان نوجوانان می‌شود. زهره می‌گوید:

با یکی از فامیلامون، سه سالم باهم بودم، واقعاً عشقو عاشققی، یعنی واقعاً عاشق بودیم، همو دوس داشتم، قول ازدواجم داده بود. بعد دیگه گذاش رفت، دیه رفت با یکی دیه. من همیشه مترسم که اصلاً با همین کسی هم که می‌گم سه سال دوس بودم {دوست پسر اول} همیشه می‌ترسیدم، همیشه استرس داشتم خدایی نکرده از دستش بدم، به خاطر همینم هه که خیلی لطمه خوردم. بعد، با همینیم که الان هستم {دوست پسر دوم}، اونم خیلی استرس دارم که دوباره اونم با من همون کارو بکنه، جا بذاره بره، دوباره بهم لطمه بزنه، رو اینا خیلی استرس دارم. همهٔ پسرانم بد نیستن. چون دخترا از رو احساس عمل ممکن ضربه مخورن، سریع تصمیم می‌گیرن. پسرا این یکی نشد، اون یکی، اون یکی نشد، اون یکی. مثلاً، من دوس پسر قبلیم، هنو که هنوز، مثلاً واقعاً خیلی روم تأثیر مذاره، واقعاً از نظر روحی-جسمی، یعنی به خاطر اونم شد که من افسرده شدم، الان همین دوست پسر دومم خیلی از دستم عصبیه که چرا افسردم؟ مثلاً منو که می‌بینه صُبا {صبح‌ها} که من مرم ...، تو راه مدرسه باهم آشنا شدمو اینا، بعد، همش میاد منو می‌بینه و اینا، مگه: چقد افسرده‌ای؟ چقد اینجوریو اینا، اِقد {اینقدر} چیزیم مگه، چرا چیزی نمخوری؟ چرا لاغر شدی؟ بعدش، مثلاً من به خاطر اون قضیه دوست پسر اولم، خب، مگم شاید اینم همون کاری که اون با من کرد اینم با من بکنه، خب، به خاطر همین، همیشه استرس دارم، خدایی نکرده از دستش بدم، دوباره ضربه بخورم.

۳- شرایط مداخله‌گر

الف) بهبود پنداری آموزشی

برخی مشارکت‌کنندگان از بی‌علاقگی خود نسبت به رشته تحصیلی و مهم‌نبودن مدرسه احساس نارضایتی داشتند و همچنین باتکلیفی در انتخاب رشتهٔ تحصیلی، عدم کاربرد دروس در زندگی و ...، به عنوان درگیری ذهنی آنان بود. نیوشا می‌گوید:

آخه به چیزایی چرتی میارن برای مایی که طراحای دوختیم، مثلاً اخلاق حرفه‌ای یا مثلاً مدیریت تولید، اینا اصلاً برا حسابدار یاس، بدرد ما نمی‌خوره، یا مثلاً ریاضی و فیزیک و شیمی به چه درد ما می‌خوره، یا تاریخ معاصر به درد ما نمی‌خوره اینا.

ب) جو کسل‌کنندهٔ مدرسه

آموزش زمانی مؤثر و ماندگار است که توأم با احساس خوب و مثبت باشد. امروزه، جدا از کلاس‌های درس، جو و محیط بانشاط و جذاب مدرسه و همچنین امکانات تفریحی برای دانش‌آموزان مثل اردو ... نیز می‌تواند نقش انگیزه‌بخش، حمایتگر و جذب‌کننده برای دانش‌آموزان داشته باشد. فاطمه می‌گوید:

بعضی وقتا خیلی کسل‌کننده می‌شه محیط و فضای مدرسمون.

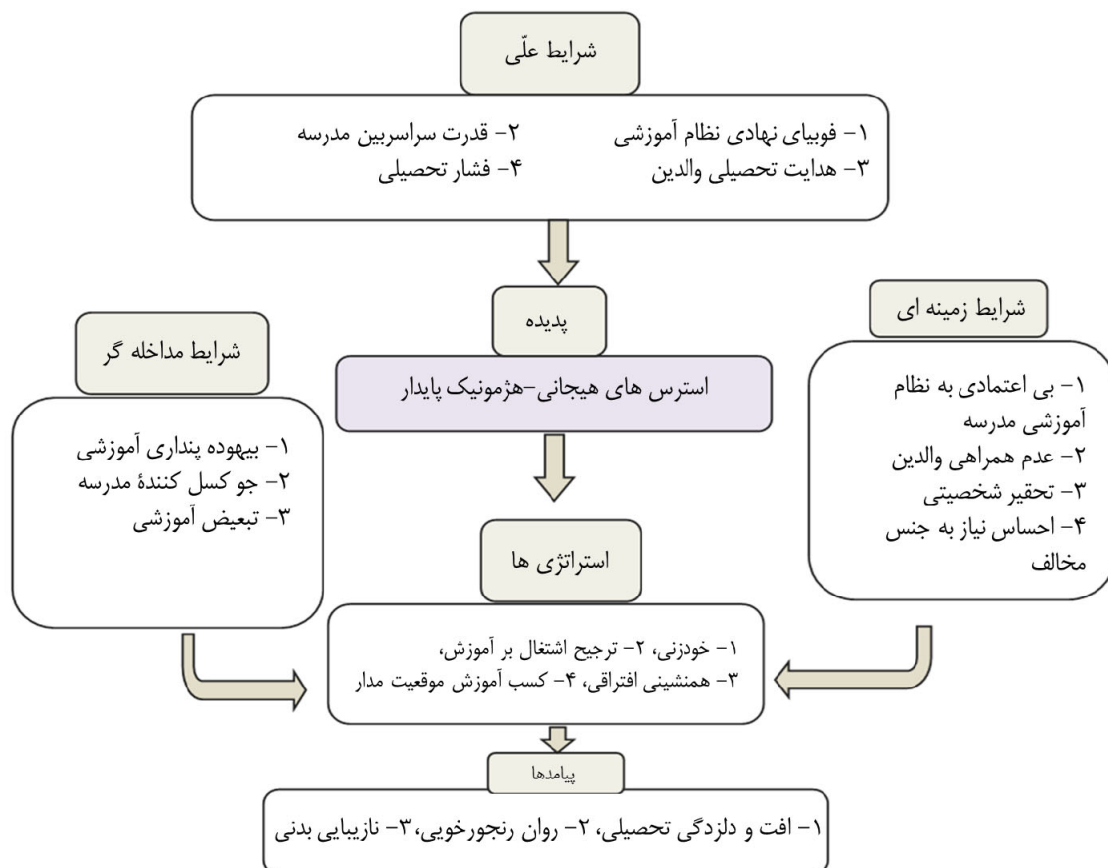
هم‌چنین نسرین می‌گوید:

خیلی کوچیکه مدرسش، از لحاظ برنامه و اردو اینام خیلی کمه.

ج) تبعیض آموزشی

از آنجایی که محیط مدرسه خانه دوم نوجوان تلقی می‌شود و کادر مدرسه جایگزین والدین می‌شوند شایسته است کادر مدرسه نگاه یکسانی به همه دانش‌آموزان داشته باشند، ضمن آن که تفاوت‌های اساسی بین دانش‌آموزان در مؤلفه‌های ذهنی، علمی، آموزشی، تربیتی، فرهنگی و ... وجود دارد و از طرفی کادر مدرسه نیز ممکن است در بستری خاص و شاید متفاوت با اکثر دانش‌آموزان رشد یافته باشند. لذا ممکن است دچار تبعیض در توجه به دانش‌آموزان شوند و این تبعیض می‌تواند مصداقی برای خشونت عاطفی در نظر گرفته شود. کوچک‌ترین اشتباه مثل تبعیض در فرآیند جامعه‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه می‌تواند منجر به شکل‌گیری بستری برای انواع تبعات منفی، روحی و عملکردی برای آینده‌سازان جامعه شود. سمیرا می‌گوید:

مثلاً حرف زشت بزنی، مثلاً یه دونه دختره، خیلی ول و چله، به اون هیچی نمی‌گن، مثلاً به ما که بچه‌های کلاسمون به اندازه اونم نمیرسن، مثلاً هی میان گیر مدن

شکل ۱- مدل پارادایمی استرس‌های هنجاری هژمونیک پایدار

۴- استراتژی‌ها

الف) خودزنی

مهم‌ترین و متداول‌ترین استراتژی‌ای که مشارکت‌کنندگان پژوهش در مواجهه با استرس هنجاری هژمونیک پایدار انجام می‌دهند، آسیب به خود و خودزنی است. شبنم می‌گوید:

اولین بار تو اون مدرسه بودم که دستمو زدم، تأثیر دوستانم بود اولین بار، تو کلاس من راحت مزدیم، اصلاً مثلاً جوری بود که نفهمیدن، اینجا میز بود، معلم جلو داشت درس مداد، مام میومدم پایین، پشت مشستم، ما هم می‌آمدیم پایین، پشت می‌نشستیم و مزدیم. پارسال به خاطر یکی دوستانم باهم قهر کردم، خیلی قهر جانانه‌ای بود، دیه پارسال به خاطر دوستانم بود که زدم [خودزنی کردم].

ب) ترجیح اشتغال بر آموزش

نوجوانان در شرایط نامطلوبی که دارند علاقه‌مند به یافتن شغل مطلوب هستند و آن را بر تحصیل ارجحیت می‌دهند. یلدا می‌گوید:

قبلنا کُربالکُ درس واسم مهم بود، درس می‌خوندم، خیلی برام مهم بود، الان دیگه کم شده، کار برام مهمه.

ج) همنشینی افتراقی

رفتار انحرافی از طریق معاشرت با اغیار {دوستان ناباب} یا پیوند افتراقی یعنی داشتن روابط اجتماعی با انواع خاص از مردم مانند دوستان ناباب آموخته می‌شود. یعنی برای این که شخص دست به عمل انحرافی بزند باید ابتدا بیاموزد که چگونه می‌توان منحرف شد. زهره می‌گوید:

اول یکی از دوستانم زده بود [خودزنی کرده بود]، منم گفتم برم بزنم بینم چطور مشه. اصلاً مثل خانوادم که نه نمی‌خوام باشم، اونا که اصلاً هیچی ...، مثل دوستانم بعضیاشون، مثلاً می‌خوام مثل اونا رفتار کنم، لباس بپوشم، رفتار اونا رو من خیلی تأثیر مذاره، اصلاً نمدونم چرا، شاید رفتار کس دیگه‌ای رو من تأثیر نذاره، ولی دوستانم خیلی، اصلاً از این لحاظ نمدونم چرا، اصلاً خیلیم امسال این طوری شده، خیلی رفتارشون رو من تأثیر میداره از همه لحاظ، از نظر لباس پوشیدنشون، بیرون رفتنشون، طرز صحبت کردنشون، رفتار کردنشون، مثلاً رفتار کردن با مامان باباشون، اینا، خیلی واقعاً، اصلاً نمدونم از کی اینجوری شدم، ولی خیلی روم تأثیر گذاشته، خیلی اصلاً خودم الان دارم مفهمم که خیلی عوض شدم، خیلی.

د) کسب آرامش موقعیت‌مدار

نوجوانان در دوره نوجوانی با فشارهای زیادی مواجه هستند و اجازه مانور دادن استرس ناشی از فشارها در این دوره در زندگی آنها بسیار آسان است. بسیاری از نوجوانان برای غلبه بر این استرس‌ها راه‌هایی مثبت و منفی برای تخلیه خود و رسیدن به آرامش از جمله ارتباط با خدا، نقاشی کشیدن، گریه کردن، رابطه با جنس مخالف، سیگار کشیدن، خودزنی، ... را انتخاب می‌کنند. ساجده، ارتباط با خدا را به عنوان راهی برای آرامش طلبی در نظر می‌گیرد و معتقد است:

خدا خیلی تأثیر داره، نمازم چرا لوله؟، تأثیر داره، همش فکر می‌کنم مثلاً آروم مشم وقتی با اینا ارتباط برقرار مکنم.

سحر، گریه کردن را به عنوان راهی برای آرامش طلبی در نظر می‌گیرد و معتقد است:
 بعضی وقتا دلم می‌گیره، گریه مکنم، آروم مشم. دیروزم به خاطر همین، گریه کرده بودم.
 سارا خودزنی را راهی برای رسیدن به آرامش طلبی در نظر می‌گیرد و معتقد است:
 همین خودزنیو اینا خودزنی و این جور مسائل؟، هر وقت که می‌زنم، آروم مشم، واقعاً لذت می‌برم.

۵- پیامدها

الف) افت و دلزدگی تحصیلی

نوجوانان در برهه‌ای از زندگی، نسبت به تحصیل و ... بی‌علاقه می‌شوند، یعنی از هیچ چیز لذت نمی‌برند و برای انجام هیچ کاری انگیزه ندارند. دلزدگی که یک پدیده روانی است باعث افت عملکرد نوجوانان چه در زندگی شخصی و چه در زندگی تحصیلی می‌شود. افراد مبتلا به دلزدگی ویژگی‌هایی هم‌چون اضطراب، افسردگی، بی‌هدفی در زندگی، بی‌حوصلگی و ... دارند. ماندانا می‌گوید:

من هیچی واسم مهم نیست، نه درس نه زندگی، هیچی، اصلاً حوصله فکر کردن ندارم، همش می‌خوام بمیرم، حوصله هیچی ندارم، بعضی موقعا میشه، مثلاً هفته پیش مدرسه نیومدم، یه هفته مدرسه نیومدم، مثلاً طوری شده بودم که اصلاً حوصله خودم نداشتم، تو خونه نشستم، گوشیمو گذاشتم حالت پرواز، هرکی زنگ خونمون میزد، جواب نمی‌دادم، میومدن رفیقام در خونه، می‌گفتم به مامانم، بگو خونه نیستم، حوصله هیچ کاری نداشتم. اول سال خیلی فکر میکردم که الان دوسال افتادمو اینا، خیلی فکر می‌کردم، بعد یهو از درسو اینا زده شدم، دیگه درس نخوندم، اول سال خیلی درس می‌خوندم، الان دیگه نه.

ب) روان‌رنجور خویی

نوجوانان به خاطر افزایش فشار روانی و عدم کنترل اخلاقی و ... به آسیب خود دست می‌زنند. همچنین پیش‌زمینه‌هایی که در مشارکت‌کنندگان مشاهده کردیم برای اختلال افسردگی عبارتند از: ناامیدی، عصبانیت، پرخاشگری و خشونت، تغییر در عادات خورد و خوراک و خواب، بی‌حوصلگی، بی‌علاقگی، تضعیف انگیزه، حواس‌پرتی، احساس پوچی، فکر خودزنی و خودکشی و ... سمیرا می‌گوید:

علت اصلی تیغ زنی، عصبی بودن، فشار زندگی، فشار عصبی که خودتو نمی‌تونی کنترل کنی، اصلاً نمی‌تونی خودتو آروم کنی، بنظر من مثلاً اینجوری ...

ج) نازیبایی بدنی

مشارکت‌کنندگان بعد از مدتی از اقدام خود به خودزنی پشیمان شده و حسرت بدن زیبای خود را که خودش عامل تخریبش شده می‌خورد. زهره می‌گوید:

پشیمون شدم، از این لحاظ که بدن خودمو زشت مکنم. شاید این رداش باقی بمونه، زشت مشه، چرا بقیه باید بدن سفید داشته باشن من اینجوری، بعدش اینا میاد، بعدشم مگم نه، من اون لحظه دوباره اگه

همون اتفاق بیفته دوباره مزمن، دوباره نمودنم اصلاً چرا؟ شاید دوباره بعدش پشیمون بشم، دوبارم مزمن، نمودنم چرا؟.

نتیجه‌گیری و بحث

هدف و سؤال اساسی پژوهش حاضر این بود که بسترهای آموزشی موجود چگونه خودزنی را بر ساخت می‌کنند. داده‌های گردآوری شده با استفاده از کدگذاری باز، محوری و گزینشی، تحلیل شده و در قالب خط داستانی (شامل ۲۰ مقوله اصلی و ۱ مقوله هسته) و مدل پارادایمی ارائه شد. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده این واقعیت بودند که مقولاتی همانند فویبای نهادی نظام آموزشی، قدرت سراسرین مدرسه، هدایت تحمیلی والدین، بی‌اعتمادی به نظام آموزشی مدرسه، عدم همراهی والدین، تحقیر شخصیتی، بیهوده‌پنداری آموزشی، جو کسل‌کننده مدرسه، تبعیض آموزشی و ... منجر به ظهور استرس هنجاری هژمونیک پایدار می‌شوند. در پاسخ به این پدیده، نوجوانان در زمینه نامناسب نظام آموزشی مدرسه و پیرو مسائل پیرامونی دیگر، عملکردهای خاصی را از خود نشان می‌دهند که از جمله آنها خودزنی و آسیب‌رسانی به خود، ترجیح اشتغال بر آموزش و همنشینی افتراقی است. این استراتژی‌ها، پیامدهای خاصی شامل افت و دزدگی تحصیلی و روان‌رنجورخویی ایجاد می‌کند.

در این میان، نتایج پژوهش با یافته‌های راسل و هارتونگ (۲۰۱۶) به دلیل افزایش خودزنی در بین نوجوانان، کوکالیاری و برزف (۲۰۰۸)، آدلر (۲۰۰۷) که پدیده خودآزاری را ناشی از فشارهای اجتماعی و بازخوردی که از جامعه دریافت می‌کنند، لاول و همکاران (۲۰۱۶) که خودزنی را راهی برای رهایی از وضعیت‌ها و هیجانات منفی و تنش‌زا می‌دانند، حسینی (۱۳۹۷)، خودزنی را ناشی از گرفتن حقوق نادیده گرفته شده می‌داند، شاپیرو (۲۰۰۸)، مظلومی و همکاران (۱۳۹۰) که افزایش شدت استرس، کاهش کیفیت زندگی دانش‌آموزان را عامل خودزنی می‌دانستند، شهابی و همکاران (۱۳۹۵)، مهدی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، مرگان و جاویدان (۱۳۹۵) که بر نقش نظام آموزشی در کاهش بروز آسیب‌های اجتماعی تأکید داشتند، هم‌سو بود.

می‌توان گفت که استرس، از جمله پدیده‌هایی است که ورود آن به زندگی انسان از قبل از تولد شروع می‌شود و تا هنگام مرگ با ضعف و قوت‌های مختلف ادامه دارد. استرس همچون آفتی بزرگ، ابعاد مختلف زندگی نوجوانان، از جمله فعالیت‌ها و تصمیمات را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این استرس در زندگی مشارکت‌کنندگان نمایان بود. چون بعد از محیط خانوادگی، نوجوانان در محیط آموزشی قرار می‌گیرند و مهم‌ترین کانون اجتماعی بعد از خانواده، مدرسه است.

اما استرس‌های هنجاری هژمونیک در مدرسه، دانش‌آموزان/نوجوانان را به چالش‌های کارکردی فراوانی مواجه می‌کند. به این معنا که نوجوان به‌جای علم‌اندوزی، به‌طور مداوم با موقعیتی روبرو است که آرامش از وی سلب می‌شود. در واقع به‌معنای گیدنزی آن؛ نوجوانان از مکان و زمان کنده می‌شوند و نمی‌توانند فشارهای فزاینده را تحمل کنند و امنیت هستی‌شناختی‌شان دچار تزلزل می‌شود.

دختران پژوهش، وضعیت تروماتیکی داشتند با درد و رنج عمیق همراه بود. منشأ این وضعیت در سطوح مختلف از سطوح خرد و میانه همچون حسرت‌ها و فشارهایی که به مشارکت‌کنندگان وارد شده بود، تا سطوح کلانی مانند فویبای‌های نهادی، سراسرینی مدرسه و ... وجود داشت که باعث می‌شد نوجوانان به این نتیجه برسند که از زمان، مکان و خانواده و مدرسه خود بیگانه هستند. در واقع بعد از خانواده، دومین محیط اجتماعی که نوجوان وارد آن می‌شوند، مدرسه است.

نوجوان در مدرسه با فشارهای تحصیلی، تبعیض آموزشی، قدرت سراسرین مدرسه، فویبای نهادی نظام آموزش و پرورش، بی‌اعتمادی به نظام آموزشی و بیهوده‌پنداری نظام آموزشی مواجه می‌شود. وی جوّ مدرسه را جذّاب و با نشاط نمی‌بیند، بلکه آن را کسل‌کننده می‌یابد. احساس دزدگی و افت تحصیلی پیدا می‌کند. استرس‌های همه‌جانبه‌پایداری را تحمّل می‌کند. در اینجاست که نوجوان برای درک‌شدن و رسیدن به آرامش، به گروه همسالان و دوستان پناه می‌برد. این چنین با افزایش گروه همسالان، نفوذ والدین کاهش می‌یابد و براکتینگ خانواده شکل می‌گیرد. در نتیجه، به طور کلی خانواده در پراتنز قرار می‌گیرد. اکثر نوجوانان ترجیح می‌دهند اوقات خود را با همسالان خود بگذرانند. عضویت در گروه همسالان، نوجوانان را در فرآیندی قرار می‌دهد که بیشترین میزان جامعه‌پذیری به صورتی ناخودآگاه در آنان شکل می‌گیرد. در نهایت، نوجوان می‌تواند معاشران و دوستان خود را انتخاب نموده، بر مبنایی برابر با سایرین به کنش متقابل بپردازد. گروه همسالان برخلاف خانواده و مدرسه کاملاً حول محور منافع و علایق اعضا قرار دارد. اعضای این گروه می‌توانند به جستجوی روابط و موضوع‌هایی بپردازند که در خانواده و مدرسه با تحریم مواجه است. به این ترتیب، سعی می‌کنند از نفوذ این دو نهاد مهم بر خود جلوگیری نمایند و نقش‌ها و هویت‌های متمایزی را مستقر سازند (ستوده، ۱۳۹۳: ۵).

این گونه است که مشارکت‌کنندگان در برابر این فشارهای خرد و ساختارهای آموزشی/تربیتی مدارس به دنبال یکسری راهکار و استراتژی هستند تا بتوانند با این وضعیت کنار بیایند. بدین ترتیب، یکسری استراتژی‌های بدیل یا تهاجمی از خود نشان می‌دهند که در استراتژی‌های بدیل، مشارکت‌کنندگان به دنبال جایگزین‌هایی بودند تا از خودآسیب‌رسانی دوری کنند. آنها اشتغال را برتر از آموزش می‌دانستند. در استراتژی‌های تهاجمی، نوجوانان از طریق هم‌نشینی با دوستان و هم‌مدرسه‌ای‌های نابهنجار و الگوگیری از آنان به خودزنی روی می‌آوردند.

مشارکت‌کنندگان در برابر استراتژی‌هایی که به کار می‌برند پیامدهایی را تجربه می‌کنند. پیامدهایی که در سطح خرد وجود داشت به این صورت بود که از درس و مدرسه دلزده می‌شدند و افت تحصیلی پیدا می‌کردند. همچنین یادآوری خاطرات و دردهای عمیق، باعث فشار روانی مضاعفی بر نوجوانان می‌شود که این مورد منجر به عدم کنترل اخلاقی شده، در نتیجه آسیب‌رسانی به خود را همراه دارد. در این سطح مواردی همچون ناامیدی، پرخاشگری، بی‌حوصلگی، تغییر در خواب و خوراک، بی‌علاقگی و حواس‌پرتی داشتیم و در موارد شدیدتر با افسردگی و حتی خودکشی روبرو بودیم. مشارکت‌کنندگان بعد از مدتی از اقدام به خودزنی خود پشیمان شده، حسرت بدن زیبایی سابق خود را می‌خورند. چون ممکن است اثرات رفتارهای خودآسیب‌رسان برای همیشه روی بدن فرد باقی بماند یا از لحاظ جسمانی و هیجانی به فرد صدمه بزند. در این دوره، نوجوانان درگیر عواطف و احساسات فراوان می‌شوند که اگر آنها را نتوانند کنترل و مدیریت کنند، صدمات جبران‌ناپذیری را متحمّل می‌شوند.

در چنین وضعیتی که نوجوانان احساس بی‌قدرتی می‌کنند، بر تنها دارایی‌شان که بدنشان است، اعمال قدرت می‌کنند. در واقع، به هر شکل و وسیله‌ای بر بدن خود می‌تازند و با خونی که می‌ریزند، احساس بودن می‌کنند. چون آنها به‌طور مداوم احساس می‌کنند که نادیده گرفته شده‌اند و راه‌های اندکی برای ابراز وجود دارند. آنان به خودزنی، به عنوان شیوه‌ای برای ابراز وجود و رسیدن به آرامش استفاده می‌کنند که آن هم چیزی جز آرامش‌شکننده نیست. نوجوانان به روش‌های مختلفی مثل: مشت‌کوبیدن به دیوار، دادزدن، خط‌خطی کردن بدن، خودزنی می‌کنند. در واقع، برای آنان خودزنی راهی است برای فرار از مشکلات زندگی، مشکلات فردی و یا بین‌فردی.

منابع

- اسفندیار، عادل (۱۳۹۷). بررسی جرم‌شناسی پدیده خودزنی و علل گرایش به آن، پایان‌نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود: دانشکده علوم انسانی.
- اسلامی، احمدعلی؛ غفرانی‌پور، فضل‌اله؛ غباری بناب، باقر؛ شجاعی‌زاده، داود؛ امین شکروی، فرخنده؛ قاضی طباطبائی، محمود (۱۳۸۹). یک الگوی نظری مبتنی بر نظریه رفتار مشکل برای تبیین رفتارهای مشکل: تمرکز بر نقش میانجی عوامل روانی، اجتماعی، *مطالعات امنیت اجتماعی*، ۸۱-۵۹.
- افراسیابی، حسین؛ دهقانی دارامرد، رقیه (۱۳۹۶). بازنمایی خانواده نابسامان از نگاه زنان درگیر طلاق در شهر یزد. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۴(۱۰)، ۲۳۰-۲۱۱.
- بادله، مرتضی؛ فتحی، مهدی؛ آقامحمدیان شعریاف، حمیدرضا؛ بادله، محمدتقی؛ استادی، نقی (۱۳۹۲). مقایسه‌ی میزان اثربخشی هیپنوتراپی شناختی‌رفتاری گروهی و درمان شناختی‌رفتاری گروهی بر افزایش عزت نفس نوجوانان. *اصول بهداشت روانی*، سال ۱۵ (۳)، ۱۹۴-۲۰۴.
- بهرامی ارامی، مریم؛ آهنگری، الهه (۱۳۹۷). اثر بخشی آموزش شادکامی بر کاهش استرس و رفتارهای خودآسیب‌رسان دختران مقطع متوسطه اول شهر کاشمر، *مطالعات پلیس زن*، سال دوازدهم - شماره ۲۸: صص ۳۸-۲۳.
- پوریوسفی، حمید (۱۳۸۴). بررسی میزان، علل و انگیزه‌های خودکشی در ایران و جهان. *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۵، صص: ۱۷-۱.
- پیمان‌نیا، بهرام؛ حمید، نجمه؛ مهرابی‌زاده هنرمند، مهناز؛ علیلو، مجید محمود (۱۳۹۷). اثر بخشی رفتار درمانی دیالتیک مبتنی بر آموزش مهارت‌ها به خانواده و فرزند بر تکانشگری و کیفیت زندگی دختران دارای رفتارهای خود جرحی، *پژوهش توانبخشی در پرستاری*، دوره ۴- شماره ۳: صص ۱۶-۸.
- حسینی، سیده‌سحر (۱۳۹۷). شناسایی علل خودزنی دختران نوجوان در بافت فرهنگی - اجتماعی شهر کرمانشاه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مشاوره گرایش مدرسه، دانشگاه رازی: دانشکده علوم اجتماعی.
- حیدری، مرضیه (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی ذهن آگاهی بر کاهش میزان نشانه‌های خودزنی و تغییر الگوی امواج مغزی در دانش‌آموزان دختر دارای رفتار خودآسیب‌رسان به خود در شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روان‌شناسی گرایش بالینی، دانشگاه پیام‌نور واحد تهران جنوب.
- خانی‌پور، حمید (۱۳۹۳). رفتارهای خودآسیب‌رسانی در نوجوانان: ماهیت، احتمال خودکشی، نقش عوامل روانشناختی و همسالان، رساله دکتری روانشناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- خانی‌پور، حمید؛ برجلی، احمد؛ گلزاری، محمود؛ فلسفی‌نژاد، محمدرضا، حکیم شوشتری، میترا (۱۳۹۲). خودآزاری در نوجوانان بزهکار و نوجوانان با سابقه اختلالات خلقی: یک پژوهش کیفی. *تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، سال ۲، شماره ۳: صص ۲۰۶-۱۹۵.
- زارع شحنه، زینب؛ مسیبی داریانی، پریا (۱۳۹۸). رفتارهای خودآسیب‌رسانی و احتمال خودکشی در نوجوانان و میزان تأثیر عوامل شناختی و همسالان بر روی آنها، سومین همایش ملی روانشناسی، تعلیم و تربیت و سبک زندگی، ۱۴-۱.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). ساخت قدرت در خانواده و مشارکت اجتماعی. *پژوهش زنان*، شماره ۵۰: صص ۲۹-۲.

ستوده، هدایت ا... (۱۳۹۳). *آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات)*، انتشارات آوای نور، تهران.

شهبابی، سیده سارا؛ فتحی آذر، اسکندر؛ جعفری، علی (۱۳۹۵). نقش نظام آموزشی در مواجهه با آسیب‌های پیش روی دانش آموزان در ارتباط با تعامل آن‌ها با فضای مجازی. *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، شماره پنجاه و یکم، ۳۲-۱۹.

ظهیری، هوشنگ؛ فتحی، سروش (۱۳۹۰). مدیریت خانواده در نظریه‌های جامعه‌شناسی در مقایسه با نظریه علامه طباطبائی، *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، ۱۱۹-۹۹.

فاطمی، داوود؛ رحیمی، عارف؛ سعادت، موسی؛ عباسزاده، محمد (۱۳۹۵). بررسی نقش خانواده در بزهکاری فرزندان (مورد مطالعه: نوجوانان پسر شهر زنجان). *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*، سال پنجم، شماره پیاپی ۱۴، شماره سوم، صص ۵۰-۳۵.

فرحبخش، کیومرث (۱۳۹۹). خودزنی در دانش آموزان و نقش معلم در کاهش آن. *رشد معلم*، دوره ۳۸، شماره ۷، ۲۷-۲۴.

مردی‌نیا، محسن؛ مسکینی، علی؛ میرزمانی، سیدشهرام (۱۳۹۷). بررسی مقایسه فراوانی خودکشی و خودزنی در نوابین و کارکنان وظیفه نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران، پنجمین همایش ملی و سومین همایش بین‌المللی طب پیشگیری، بهداشت، امداد و درمان دریایی بر روی شناورهای سطحی و زیرسطحی، ۶ تا ۹ اسفندماه ۱۳۹۷ - بندرعباس.

مرگان، الهام؛ جاویدان، لیدا (۱۳۹۵). نقش مدرسه و معلمان در کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی. اولین کنفرانس بین‌المللی نوین در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی و مطالعات اجتماعی ایران، تهران ۱۳۹۵.

مظلومی محمودآبادی، سیدسعید؛ ذوالقدر، راضیه؛ میرزایی علویجه، مهدی؛ حسن بیگی، افسانه (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین استرس مزمن و کیفیت زندگی دانش آموزان دختر دبیرستانی در شهر یزد در سال ۱۳۸۹. *فصلنامه دانشکده بهداشت یزد*، شماره دوم، ۱۰-۱.

مهدی‌نژاد، فریبا؛ مهدی‌نژاد، فریده؛ خلیلی صدرآباد، افسر (۱۳۹۶). نقش نهاد آموزش و پرورش در پیشگیری و کنترل آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر نقش معلم. اولین همایش علوم اجتماعی، روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۱۳۹۶/۳/۲۵، تهران ۱۳۹۶.

هادی خامنه، اعظم (۱۳۹۲). بررسی ویژگی‌های عاطفی-روانی و هوش هیجانی افراد مبتلا به رفتارهای خودآسیب‌رسان و افراد عادی، *پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی*، سال هشتم - شماره اول، صص ۳۷-۱۰.

وحدت شریعت پناهی، سیده مریم؛ ناصری آتشیانی، فاطمه؛ میرلوحی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۵). مطالعه انواع خودزنی در مبتلایان به اختلالات روان پزشکی و ارتباط آن با نوع بیماری در مراجعه‌کنندگان به بخش روانپزشکی بیمارستان شهید لوسانی در سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۲، *مجله دانشکده پزشکی مشهد*، شماره ۲، سال ۵۹: صص ۱۷۸-۱۵۷.

- Adler, P. A., & Adler, P. (2007). The demedicalization of self-injury: From psychopathology to sociological deviance. *Journal of Contemporary Ethnography*, 36(5), 537-570.
- Ferrey, A. E., Hughes, N. D., Simkin, S., Locock, L., Stewart, A., Kapur, N., Gunnell, D., & Hawton, K. (2016). The impact of self-harm by young people on parents and families: a qualitative study. *BMJ Open*, 6(1), e009631. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2015-009631>
- Hughes, N. D., Locock, L., Simkin, S., Stewart, A., Ferrey, A.E., Gunnell, D., Kapur, N., Hawton, K. (2017). Making Sense of an Unknown Terrain: How Parents Understand Self-Harm in Young People. *Qualitative Health Research*, 27(2), 215 –225.
- Kokaliari, E., & Berzoff, J. (2008). Nonsuicidal self-injury among nonclinical college women: Lessons from Foucault. *Affilia*, 23(3), 259-269.
- Lovell, S., & Clifford, M. (2016). Nonsuicidal Self-Injury of Adolescents. *Clinical Pediatrics*, 55(11), 1012-1019.
- Russell, K. R., & Hartung, S. Q. (2016). Identifying the signs of self-harm in students. *NASN School Nurse*, 31(2), 121-124.
- Ross, S., Heath, N. (2002). A Study of the Frequency of Self-Mutilation in a Community sample of Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1). 67–77.
- Shapiro, S. (2008). Addressing self-injury in the school setting. *The Journal of School Nursing*, 24(3), 124-130.
- Simon, D., Hollander, E. (2001). *Self-injurious Behaviours: Assessment and Treatment*. Washington: American Psychiatric Publishing.

The Relation between Media Consumption Pattern and Change in Fertility Behavior of Married Women in Ahvaz, Iran

Hossein Moltafet¹, Abdoreza Navah², Zahra Torki Harchgani³

1. Assistant Professor of Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran (Corresponding Author); Moltafet_h@scu.ac.ir
2. Associate Pprofessor of Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; ar.navah@scu.ac.ir
3. MA of Sociology. Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; zahratorki2011@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Nowadays with the growing media coverage and all aspects of life, one can see their impact on the most sensitive issues, such as fertility. The main aim of this paper is to investigate the effect of media consumption on the fertility behavior of women aged 15-49 years old in Ahvaz. To achieve the appropriate theoretical framework, demographic transition, modernization, and Caldwell and Giddens theorie were employed.

Methods and Data: The sampling method was the proportional stratified randomized method and the sample size was based on Morgan's table with 0.05 error, and 384 people. The data gathering method was survey using questionnaire tool.

Findings: The findings of this study indicate that there is a reverse relationship between the consumption of foreign media and the use of new information technologies and the relationship with the fertility behavior variable. There is no significant relationship between internal media consumption and fertility behavior.

Conclusion: The results of multiple regression coefficient indicate that the variable of consumption of new information and communication technologies and external media consumption explain 13% of changes in variance of fertility behavior.

Keywords: Media consumption, Fertility behavior, Women, New information and communication technologies.

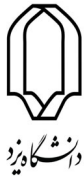
Key Message: The findings of this study show that new information and communication technologies in the first place and foreign media in the second place have an impact on fertility.

Received: 17 May 2022

Accepted: 01 July 2022

Citation: Moltafet, H., Navah, A, Torki Harchgani, Z. (2022). The Relation between Media Consumption Pattern and Change in Fertility Behavior of Married Women in Ahvaz, Iran. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 331-345. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2752>

رابطه الگوی مصرف رسانه‌ای با تغییر رفتار باروری در میان زنان همسر دار شهر اهواز

حسین ملتفت^۱، عبدالرضا نواح^۲، زهرا ترکی هرچگانی^۳

۱- استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)؛ moltafet_h@scu.ac.ir

۲- دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران؛ ar.navah@scu.ac.ir

۳- دانش‌آموخته کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران؛ zahratorki2011@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: امروزه با گسترش روزافزون رسانه‌ها و در بر گرفتن تمام ابعاد زندگی، می‌توان تأثیر آنها را در خصوصی‌ترین مسائل همچون باروری مشاهده نمود. هدف اصلی این مقاله، بررسی تأثیر مصرف رسانه‌ای بر روی رفتار باروری زنان همسر دار ۳۹-۱۵ ساله شهر اهواز است. در این راستا، از نظریه‌های گذار جمعیتی، نوگرایی، کالدول و گیدنز استفاده گردیده است.

روش و داده‌ها: روش نمونه‌گیری به شیوه تصادفی طبقه‌بندی شده متناسب بوده و حجم نمونه براساس جدول مورگان و خطای ۰/۰۵، تعداد ۳۸۴ نفر بدست آمد. روش جمع‌آوری داده‌ها پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه بوده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده وجود رابطه معکوس بین متغیرهای مصرف رسانه‌های خارجی و مصرف فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی با متغیر رفتار باروری بود. ولی بین مصرف رسانه‌های داخلی و رفتار باروری رابطه معناداری وجود نداشت.

نتیجه‌گیری: نتایج ضریب رگرسیون چندگانه حاکی از این امر است که متغیر مصرف فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و مصرف رسانه‌های خارجی ۱۳ درصد از تغییرات واریانس متغیر رفتار باروری را تبیین می‌نمایند.

واژگان کلیدی: مصرف رسانه‌ای، رفتار باروری، زنان، فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی

پیام اصلی: یافته‌های این تحقیق نشان داد که فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی در رتبه اول و رسانه‌های خارجی در رتبه دوم اثرگذاری بر رفتار باروری بوده‌اند.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۷

ارجاع: ملتفت، حسین؛ نواح، عبدالرضا؛ ترکی هرچگانی، زهرا (۱۴۰۱). رابطه الگوی مصرف رسانه‌ای با تغییر رفتار باروری در میان زنان همسر دار شهر اهواز، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۳۴۵-۳۳۱. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2752>

مقدمه و بیان مسأله

ساختار جمعیتی جهان طی دهه‌های گذشته تحت تأثیر دگرگونی‌های اقتصادی، اجتماعی و ... همچون صنعتی شدن، افزایش شهرنشینی، گسترش رسانه‌های جمعی و فناوری‌های نوین اطلاعاتی، گسترش ارزش‌ها و نگرش‌های نوگرایانه و فردگرایانه، تغییر ساختار خانواده از گسترده به هسته‌ای و ... قرار گرفته و دستخوش تغییر و تحولات چشم‌گیری شده است. چنانچه بررسی‌های آماری نشان می‌دهد که رشد جمعیت جهان طی سال‌های اخیر سیر نزولی داشته است. میزان رشد سالیانه جمعیت از ۲ درصد طی سال‌های ۶۵-۱۹۵۵ به ۱.۸ درصد در دهه ۱۹۷۰ و بعد از آن کاهش یافته است، چنانچه در سال ۲۰۰۶ میزان رشد سالیانه جمعیت برابر با ۱.۳۳ درصد بوده است و این روند رو به کاهش همچنان ادامه دارد (نورالهی و فتحی، ۱۳۸۵: ۱۷). طبق آخرین داده‌ها، میزان رشد جمعیت جهان در سال ۲۰۲۰، ۱ درصد و رشد جمعیت ایران ۱.۳ درصد بوده است (World Bank, 2020).

باروری یکی از عوامل سه‌گانه تغییر و تحولات جمعیتی است. به نظر می‌رسد میزان نوسانات دموگرافیک بیش از هر عامل دیگری تابعی از میزان باروری است و میزان باروری کل شامل متوسط تعداد فرزندان است که یک زن در طول سنین ۱۵ تا ۴۹ سالگی به دنیا می‌آورد. این شاخص گرچه جلوه فیزیولوژیکی و بیولوژیکی دارد، اما خاستگاه آن را متغیر فرهنگی و اجتماعی تشکیل می‌دهد (اسکندری و فرزانه، ۱۳۹۲: ۶۴). به عبارت دیگر می‌توان چنین گفت که باروری به عنوان یک رفتار اجتماعی در محیط و بستر اجتماعی و فرهنگی خاص حادث می‌شود که تنظیمات نهادی و روابط اجتماعی و عقاید و نگرش‌های اقشار مختلف جامعه آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

تغییر در میزان باروری در یک جامعه اهمیت بسزایی دارد و در طول زمان در زمینه‌های مختلفی اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... تأثیرگذار است و همچنین تبعات فراوانی به دنبال دارد (رستگار خالد و محمدی، ۱۳۹۴: ۱۴۰). از طرفی گذار باروری متناسب با تحولاتی است که در ابعاد مختلف جامعه رخ می‌دهد.

کاهش چشم‌گیر باروری در تمام مناطق دنیا، بویژه کشورهای در حال توسعه رخ داده است. هرچند امروزه، دامنه نوسان سطح باروری در این دسته از کشورها وسیع است ولی شمار کشورهای در حال توسعه‌ای که به باروری زیر سطح جایگزینی رسیده‌اند در حال افزایش است. در واقع، ما به سمت دنیایی حرکت می‌کنیم که در آن هنجار باروری پائین از سوی فقرا و اغنیاء یکسان تجربه می‌شود (عباسی‌شوازی و حسینی، ۱۳۸۷: ۴).

تغییرات در میزان باروری در ایران نیز طی دهه‌های اخیر بسیار چشم‌گیر بوده است. چنانکه در طول سه دهه گذشته میزان باروری کل از ۶.۹ فرزند در سال ۱۳۶۳ به ۱.۷ در سال ۱۳۹۲ کاهش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۲). هر چند در اوسط دهه ۹۰ باروری روند افزایشی بسیار کمی داشت ولی مجدد در اواخر دهه، شروع به کاهش نمود و در سال ۱۳۹۹ میزان باروری کل ایران به ۱.۷۱ رسید (فتحی، ۱۴۰۰). در طول دهه‌های گذشته، براساس آمارهای سرشماری، خوزستان یکی از استان‌های با میزان باروری بالاتر از متوسط کشوری بوده است؛ به طوری که در سال ۱۳۹۹ این استان جزء چهار استان با باروری بالای سطح جانشینی با رقم ۲.۲۱ برای هر زن بوده است (فتحی، ۱۴۰۰). با این وجود آمارها نشان می‌دهند که فرزندآوری در شهرستان اهواز به زیر سطح جایگزینی رسیده، به طوری که باروری کل شهرستان اهواز در سال ۱۳۹۰ براساس سرشماری برابر با ۱/۸ بوده است (ملتفت، ۱۳۹۴) و در سال ۱۴۰۰ نیز این عدد تغییری نداشته و در همان سطح باقی مانده است. لذا، این روند رو به کاهش به نوبه خود در سال‌های آینده می‌تواند تهدیدهایی همچون کاهش جمعیت فعال و مولد، سالخوردگی جمعیت و مسائل تأمین اجتماعی حاصل از برهم خوردن نسبت سنی را به همراه داشته باشد.

به دنبال همین تحولات و دگرگونی‌های سریع در میزان باروری، پژوهشگران سعی داشته‌اند تا عوامل تبیین کننده آن را مورد بررسی قرار دهند.

شناسایی همه‌جانبه و دقیق مسأله باروری به عنوان یک مسأله اجتماعی و پیچیده که تحت تأثیر عوامل مختلف تغییر می‌یابد امری دشواری است و در دوره‌های مختلف تحت تأثیر شرایط زمانی و مکانی می‌توان آن را تبیین کرد. در این بین، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عصر جدید، دنیای مجازی و رسانه‌ها هستند که تمام جنبه‌های زندگی انسان‌ها را تحت‌الشعاع خود قرار داده‌اند و در این بین، رفتار باروری زنان نیز بی‌تأثیر از این پدیده نیست. از آنجا که امروزه این رسانه‌ها به اشاعه نگرش‌های نوگرایانه همچون ایده کوچک کردن خانواده، کاهش ارزش کودکان، آینده‌نگری، ترویج مفهوم پیشگیری، تبلیغ روش‌های مدرن پیشگیری از بارداری و... می‌نمایند، پرداختن به این موضوع به‌خصوص در شرایطی که میزان باروری نیز روز به روز رو به کاهش است از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شهر اهواز نیز مانند سایر نقاط کشور به تدریج در حال تجربه روند رو به کاهش در میزان باروری است. این شهر به عنوان یکی از کلان‌شهرهای ایران، در معرض گسترش رسانه‌های جمعی و فناوری‌های نوین اطلاعاتی و اشاعه ایده‌ها و باورها و الگوهای رفتاری نوگرایانه است. لذا، این مقاله در نظر دارد تا با استفاده از متغیر مصرف رسانه‌ای به تبیین رفتار باروری بپردازد.

پیشینه پژوهش

علیزاده‌اقدم و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای نشان می‌دهند، بین دینداری و رفتار باروری زنان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد و با افزایش میزان دینداری زنان، رفتار باروری و فرزندآوری آنها بهبود پیدا می‌کند، در حالی که بین مصرف رسانه‌ای زنان و رفتار باروری آنها ارتباط معکوس و معنی‌داری وجود داشت. همچنین میزان باروری زنان براساس سطح تحصیلات آنان و همسرانشان تفاوت معنی‌داری داشته است.

عباسی‌شوازی و اسمعیلی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «رسانه، فرهنگ‌سازی و باروری: شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر باروری با استفاده از رویکرد فرایند تحلیل سلسله مراتبی»، شناسایی و اولویت‌دهی به شاخص‌های تأثیرگذار بر باروری در ایران را با استفاده از مدل ارزیابی مبتنی بر فرایند تحلیل سلسله مراتبی بررسی کردند. بدین منظور، پرسشنامه خبره طراحی و توسط خبرگان علمی تکمیل شد و سپس نتایج استخراج‌شده از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار اکسپرت‌چویس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. تجزیه و تحلیل نتایج به دست آمده مبین این بود که براساس دیدگاه خبرگان، شاخص رسانه‌های جمعی بیشترین اثرگذاری و شاخص وضعیت اقتصادی خانوار دارای کمترین اثر در باروری زنان است.

رسول‌زاده‌اقدم و دیگران (۱۳۹۵) پژوهشی تحت عنوان «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و سبک زندگی با گرایش به فرزندآوری» میان دانشجویان دانشگاه شهید مدنی آذربایجان انجام داده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان دهنده این امر است که بین میزان استفاده از رسانه‌های خارجی (اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای) و گرایش به فرزندآوری رابطه معنادار و معکوس وجود دارد؛ اما بین استفاده از رسانه‌های داخلی و گرایش به فرزندآوری رابطه معناداری وجود نداشته است. همچنین میان سرمایه اجتماعی و سبک زندگی سنتی و گرایش به فرزندآوری رابطه مثبت و معنادار، ولی با سبک زندگی مدرن رابطه منفی داشته است.

محمدی و صفوری (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر ترجیح باروری زنان شاغل»، در سازمان‌های دولتی شهر کرمان به این نتایج دست یافته‌اند که نگرش منفی پاسخگویان نسبت به آینده جامعه (۰/۵۱) بیشترین تأثیر را در ترجیح باروری دارد؛ پس از آن، فردگرایی (۰/۳۵)، منفعت‌طلبی (۰/۲۴)، نگرش نسبت به فرزند (۰/۲۹) و خردگرایی (۰/۱۶) بر ترجیح باروری زنان مؤثر بوده‌اند. متغیرهای میزان مطالعه، تحصیلات، میزان درآمد و استفاده از رسانه به صورت غیرمستقیم بر ترجیح باروری زنان تأثیر داشته‌اند. همچنین، براساس نتایج تحلیل رگرسیون، متغیرهای مورد نظر در این پژوهش ۴۶ درصد از تغییرات ترجیح باروری زنان را تبیین می‌نمایند.

محمودیان و دیگران (۱۳۹۴) در یافته‌های پژوهش‌شان با عنوان «مصرف رسانه‌ای، مدیریت بدن و رفتار باروری» در میان زنان معلم شهر یاسوج نشان می‌دهند که با کنترل سن، استفاده از اینترنت و مدیریت ظاهر بدن، اثر منفی و مصرف رسانه‌های خارجی اثر مثبت بر رفتار باروری داشته‌اند و همچنین با کنترل سن، مصرف اینترنت و رسانه‌های خارجی و مدیریت بدن بیش از ۰/۴۲ از تغییرات رفتار باروری را در بین نمونه مورد بررسی تبیین نموده است.

عنایت و پرنیان (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «مطالعه رابطه بین جهانی‌شدن فرهنگی و گرایش به فرزندآوری» در میان زنان و دختران شیراز به این نتایج دست یافته‌اند که ۲۹ درصد زنان تمایل به فرزندآوری داشته‌اند و براساس آزمون همبستگی نیز بین تمامی مؤلفه‌های جهانی‌شدن فرهنگی شامل: فناوری نوین داده‌ای و ارتباطاتی، نگرش نقش جنسیتی، آگاهی از وسایل پیشگیری از بارداری، استفاده از موبایل و مشتقات آن و فردگرایی ارتباط معنادار و منفی با متغیر گرایش به فرزندآوری وجود دارد. این محققین، براساس نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره چهار متغیر فناوری‌های نوین داده‌ای، فردگرایی، نگرش جنسیتی و استفاده از موبایل و مشتقات آن ۲۶/۳ درصد از تغییرات متغیر فرزندآوری را تبیین نموده‌اند.

کلانتری و همکارانش (۱۳۸۵) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تأثیرگذار بر میزان بارور، با تأکید بر نقش تنظیم خانواده در شهر اصفهان» به این نتایج دست یافته‌اند که میان استفاده از رسانه‌های جمعی همچون تلویزیون، مجلات و... و میزان باروری رابطه معناداری وجود دارد. همچنین وضعیت تحصیل زنان و همسرانشان، نوع شغل، خاستگاه اجتماعی زنان و همسرانشان و میزان درآمد بر نگرش نسبت به تنظیم خانواده تا حد زیادی تأثیرگذار می‌باشد.

کاملادوی^۱ و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی در اندونزی با عنوان «تأثیر رسانه بر رفتار: وسعت پوشش تلویزیون و کاهش باروری» به این نتایج دست یافته‌اند که رسانه‌ها علی‌الخصوص تلویزیون نقش مؤثری در افزایش استفاده از وسایل مدرن پیشگیری از بارداری داشته‌اند، اما تغییری در استفاده از وسایل سنتی پیشگیری از بارداری به وجود نمی‌آورند.

یافته‌های برناردی^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «شبکه‌های اجتماعی و باروری»، نشان می‌دهد سازوکارهای اجتماعی (یادگیری اجتماعی، فشار اجتماعی، شناخت اجتماعی و حمایت اجتماعی) تصمیمات مربوط به فرزندآوری را تحت تأثیر قرار می‌دهند و تأثیر واقعی این سازوکارهای اجتماعی بر زمان و تعداد فرزندآوری به شدت به ساختار تعامل اجتماعی وابسته است.

1. Kumela Dwei
2. Bernardi

ادهیکاری^۱ (۲۰۱۰) عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر باروری در نپال را مورد مطالعه قرار داده است. یافته‌های این پژوهش تفاوت‌های قابل ملاحظه در میانگین تعداد کودکان متولد شده با توجه به محیط‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی زنان نشان می‌دهد. نتایج تحلیل رگرسیون نیز نشان می‌دهد که سن در اولین ازدواج، ایده تعداد نوزاد، محل اقامت، مذهب، رسانه‌های جمعی، به کارگیری روش‌های تنظیم خانواده، ابعاد خانواده، مرگ و میر فرزندان، مهم‌ترین متغیرهای تعیین کننده باروری بوده است.

کولا^۲ و همکاران (۲۰۰۶) در پژوهش با عنوان «تعاملات بین همسران در زمینه باروری و برنامه خانواده در نیجریه» نشان دادند که برنامه‌های رادیو و تلویزیون بر نظرات زوجین در زمینه فرزندآوری و استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری اثرگذار است. همچنین براساس نتایج این پژوهش، مانع عمده در زمینه موضوع‌های باروری، موقعیت فرهنگی و آگاهی در مورد هنجارها و ارزش‌های مدرن است.

باربر و آکسین^۳ (۲۰۰۴)، تحقیقی تحت عنوان «ایده‌های جدید و محدودیت باروری: نقش رسانه‌های جمعی» در میان ۱۰۹۱ زوج روستایی در نپال انجام داده‌اند. این دو محقق، رسانه‌های جمعی را به عنوان یک تغییر اجتماعی در نظر گرفته‌اند که رفتارهای فردی را با مکانیسم‌های وهمی شکل می‌دهند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ظهور رسانه‌های جمعی بر رفتار باروری و ترجیح خانواده‌های کوچک، ضعیف‌شدن ترجیح فرزند پسر و استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری تأثیر فراوانی داشته و لذا، این امر نشان‌دهنده اهمیت ظهور ایده‌های جدید در تغییر رفتار، علی‌الخصوص تغییرات در خانواده است.

بررسی تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که پژوهش‌های متعددی در ایران و جهان در خصوص باروری و کاهش آن صورت گرفته است. با وجود همه تلاش‌های انجام شده در خصوص تبیین علل کاهش باروری و پیامدهای این پدیده، تحقیق جامعی که به بررسی تأثیر مصرف رسانه‌ای بر رفتار باروری، پرداخته باشد تا کنون صورت نگرفته است. از آنجا که رسانه‌های جمعی و فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی نقش محوری را در زندگی امروز ما بازی می‌کنند و سبب آگاهی‌بخشی در زمینه‌های مختلف اعم از گسترش ایده‌ها و ارزش‌های نوگرایانه و فردگرایانه، آشنایی با وسایل پیشگیری از بارداری و... می‌شوند، لذا تحقیق همه‌جانبه در خصوص چگونگی سازوکار تأثیر آنها بر روی خانواده‌ها علی‌الخصوص زنان و رفتار باروری آنها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

مبانی نظری پژوهش

نظریه انتقال یا گذار جمعیتی، یکی از مهم‌ترین، بانفوذترین و پایدارترین نظریه‌های مطرح در حوزه جمعیت‌شناسی است و به عنوان مفهومی محوری در جمعیت‌شناسی شناخته می‌شود. ادبیات زیادی در مورد ماهیت و علل این پدیده وجود دارد و مطالعات متعددی در کشورهای گوناگون براساس آن انجام شده است. نظریه انتقال ارتباط تحولات جمعیتی با فرایند نوسازی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی را روشن می‌سازد و ضمن تجزیه و تحلیل گذشته و حال، آینده را پیش‌بینی می‌کند. این نظریه اولین بار توسط تامپسون در سال ۱۹۲۹ مطرح گردید و سپس در سال ۱۹۴۷ درباره آن به‌طور مفصل‌تر بحث کرد. وی زمانی که داده‌های چند کشور را از سال ۱۹۰۸ تا ۱۹۲۹

3. Adhikari

4. Kola

5. Barber & Axinne

جمع‌آوری و تحلیل کرد، نظریه خود را مطرح نمود. او نشان داد که براساس الگوهای رشد جمعیت، کشورها را می‌توان به سه دسته تقسیم‌بندی نمود:

الف) اروپای شمالی و غربی و ایالات متحده آمریکا؛ از اواخر سده نوزدهم تا ۱۹۲۷، میزان بالای رشد جمعیت در این کشورها اُفت بسیاری کرد و خیلی زود ثابت شد و سرانجام شروع به کاهش کرد.

ب) ایتالیا، اسپانیا و اسلاوهای مرکزی اروپا؛ در این کشورها اگرچه میزان تولد و مرگ کاهش خود را آغاز کرده است، به نظر می‌رسد که برای مدتی میزان مرگ با همان سرعت و یا حتی سریع‌تر از میزان تولد، کاهش یابد. شرایط کشورهای این گروه مشابه سی تا پنجاه سال پیش کشورهای گروه اول است.

ج) بقیه کشورهای جهان؛ در بقیه کشورهای جهان نظارت چندانی بر میزان‌های تولد و مرگ وجود ندارد (ملتفت، ۱۳۹۴؛ به نقل از ویکس، ۱۳۸۵).

براساس این نظریه، به موازات صنعتی‌شدن، سطح زندگی و شرایط بهداشتی، بهبود یافته و در نتیجه، سطوح مرگ‌ومیر کاهش یافته است. کاهش باروری، تحت‌تأثیر این تغییرات، اندکی بعد از کاهش مرگ‌ومیر رخ داده است که این کاهش مربوط به تغییر در شیوه زندگی اجتماعی، شهرنشینی و صنعتی‌شدن می‌باشد. این عوامل در ابتدا باعث کاهش مرگ‌ومیر می‌شوند که این امر به نوبه خود از طریق افزایش احتمال بقای کودکان، باعث کاهش باروری می‌گردد. بر این اساس، شهرنشینی و صنعتی‌شدن، باعث ایجاد سبکی از زندگی می‌شود که پرورش بچه‌ها را هزینه‌آور می‌سازد و به تدریج ارزش‌های مربوط به داشتن فرزندان زیاد، از بین می‌رود.

بکر^(۱۹۶۰) به مطالعه تأثیر رابطه شرایط اقتصادی و اجتماعی و باروری پرداخته است. از نظر وی، کودکان نیز همانند سایر کالاها از نظر پدر و مادر ارزیابی می‌شوند. یکی از ارزش‌هایی که والدین قصد دارند در حد بالایی از آن برخوردار باشند، بیشترکردن ثروت است. به نظر می‌رسد، والدینی که خواستار ثروت بیشتری هستند، والدین تحصیل کرده‌ای که رتبه شغلی آنها بالا و هزینه فرصت‌هایشان نیز زیاد است و نیز والدینی که به دلیل برخورداری از درآمد بیشتر، دسترسی آسان‌تر به ابزار کنترل باروری دارند، خواستار فرزندان کمتری هستند و متقابلاً والدین کم درآمد، دارای مشاغل پائین و فاقد امکان دسترسی به روش‌های کنترل باروری، در عمل فرزندان بیشتری خواهند داشت (منصوریان و خوشنویس، ۱۳۸۵: ۱۳۴).

کالدول^(۱۹۷۶) علت کاهش باروری را مربوط به هسته‌ای‌شدن خانواده و جریان ثروت بین نسلی از طرف والدین به فرزندان می‌داند که قبلاً جهت این جریان از فرزندان به والدین بود. گزاره اصلی این نظریه این است که قبل از شروع کاهش باروری در یک جامعه، باروری، کنترل‌شده از نظر اقتصادی، یک انتخاب عقلانی محسوب می‌شود، چون فرزندان واجد ارزش و منفعت هستند و در مواقع خطر، بیماری و سالخوردگی نقش بیمه‌ای ایفا می‌کنند (قدرتی، ۱۳۹۲: ۷۹). کالدول همچنین معتقد است در هر جامعه‌ای شرایط اجتماعی خاصی وجود دارد که با تعیین کمینه و بیشینه‌های مطلوب رفتار باروری را تنظیم می‌کند، همچنین شرایط اجتماعی با طرح یک کمینه، می‌تواند مانع کاهش باروری در سطوح پایین‌تر از آن کف مشخص شده شود. همچنین این دیدگاه تقاضای اقتصادی برای بچه، با انتقال فرهنگی باورها و ارزش‌های غربی که در نهایت به کاهش تقاضا منجر می‌شود، پیوند می‌دهد. در کل، فرض اساسی کالدول این است که

1. Becker
1. Caldwell

جوامع در هر سطحی از فرآیند توسعه با توجه به ملاحظات اقتصادی و غیراقتصادی رفتار باروری آنان عقلانی است (عنایت و پرنیان، ۱۳۹۲: ۱۱۶).

براساس نظریه نوگرایی، نوسازی و مدرن شدن سبک زندگی و تفکرات افراد، باعث رشد تفکرات آینده‌نگر و داشتن زندگی مرفه‌تر می‌شود که باعث می‌شود توجه انسان به خانواده ضعیف‌تر گردد. پدیده نوگرایی عبارت است از: مجموعه‌ای نظام ارزش‌ها و رفتارها که در جوامع کنونی گسترش فراوان یافته است. نظریه‌پردازان این رویکرد بر این باورند که آن دسته از افراد که شهرنشین بوده و به طور عمده از وسایل ارتباط جمعی بیشتری برخوردارند، مصرف‌گراتر بوده و از وسایل مدرن پیشگیری از بارداری آگاه هستند و در نهایت، فردگراتر هستند. نوشتن این (۱۹۵۳) در این رابطه معتقد است که باروری نسبت به فرآیند مدرنیزه‌شدن بسیار آهسته واکنش نشان داد؛ اما در نهایت کاهش باروری از راه گسترش استفاده از وسایل جلوگیری از باروری شروع شد که این امر تحت‌تأثیر عوامل فردگرایی و افزایش سطح خواسته‌ها و زندگی صنعتی و شهری بود. به عبارت دیگر، شهرنشینی و صنعتی شدن باعث ایجاد سبکی از زندگی می‌شود که پرورش بچه را هزینه‌آور می‌سازد و به تدریج ارزش‌های مربوط به داشتن فرزند زیاد را از بین می‌برد (عنایت و پرنیان، ۱۳۹۲: ۱۱۶).

نظریه کاشت یا پرورش جرج گرینر^۱ (۱۹۸۸)، بر کنش متقابل میان رسانه و مخاطبانی که از آن رسانه استفاده می‌کنند و نیز بر چگونگی تأثیرگذاری رسانه‌ها بر مخاطبان تأکید دارد. فرض اساسی این نظریه این است که بین میزان مواجهه و استفاده از رسانه و واقعیت‌پنداری محتوا و برنامه‌های آن رسانه رابطه مستقیم وجود دارد. به این صورت که ساعت‌های متمادی مواجهه با رسانه‌ای خاص باعث ایجاد تغییر نگرش و دیدگاه‌های موافق با محتوای رسانه می‌شود. در واقع، نظریه پرورش با تعیین میزان و نوع برنامه‌های مورد استفاده از رسانه‌ها، میزان تأثیر را مطالعه می‌کند تا به سازوکار و نحوه تأثیر دست یابد (عباسی‌قادی و خلیلی‌کاشانی، ۱۳۹۲: ۱۵). از نظر وی، رسانه‌ها متمایل به ارائه دیدگاه‌های هم‌شکل و کم و بیش یکسان از واقعیت اجتماعی هستند و مخاطبان آنها براساس این چنین مفاهیمی فرهنگ‌پذیر می‌شوند. گرینر تا آنجا پیش می‌رود که می‌گوید، رسانه‌ها به دلیل نظم و هماهنگی که در ارائه پیام در طول زمان دارند قدرت تأثیرگذاری فراوانی دارند؛ به طوری که باید آنها را شکل‌دهنده جامعه دانست.

گیدنز^۲ از تلویزیون به عنوان ابزار زمینه‌ساز نگرش‌های اجتماعی نام می‌برد و اعتقاد دارد که نفوذ تلویزیون به عنوان وسیله فرهنگی، نمی‌تواند چنانکه باید برحسب محتوای برنامه‌های ارائه شده، ارزیابی گردد. تلویزیون با فراهم‌ساختن چارچوب‌های تجربه، به نگرش‌های کلی و ذهنی که به واسطه آن افراد در جوامع امروزی اطلاعات را تفسیر کرده و سازمان می‌دهند، کمک می‌کند. تلویزیون در گسترش شکل‌های غیرمستقیم ارتباط در عصر حاضر به همان اندازه کتاب یا مجلات و روزنامه‌ها مهم است. تلویزیون شیوه‌هایی را که افراد زندگی اجتماعی را تفسیر کرده و نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند با کمک به نظم‌دادن تجربه‌ها از زندگی اجتماعی، بیشترین برنامه‌ریزی را برای افراد می‌کند. فرض‌هایی که در پس خصلت کلی تولید و پخش تلویزیونی قرار دارند، شاید از هرگونه برنامه خاصی که نشان داده می‌شود مهم‌تر باشند. وسایل امروزی ارتباط همگانی نیز به همان اندازه در زندگی ما اهمیت اساسی برخوردارند و علاوه بر فراهم‌ساختن بسیاری از خدمات اطلاعاتی لازم، امکاناتی برای خودروشنگری و سرگرمی عرضه می‌کنند. با وجود این، وسایل ارتباط همگانی در مجموع به انعکاس شیوه نگرش گروه‌های مسلط در جامعه گرایش دارند. این اساساً به علت سانسور مستقیم سیاسی نیست

2. G. Gerbner
3. Gidenz

بلکه از این واقعیت ناشی می‌شود که مالکیت تلویزیون، روزنامه‌ها، بانک‌های اطلاعاتی و... در دست افراد نسبتاً محدودی متمرکز گردیده است (گیدنز، ۱۳۸۲: ۵۹۵).

با توجه به این که باروری به عنوان یک رفتار اجتماعی در جامعه تحت تأثیر پدیده‌های دیگر دچار تغییر و تحول می‌شود، در این تحقیق ترکیبی از نظریه‌های باروری و رسانه استفاده شده تا بتوان این موضوع را تبیین نمود. از آنجا که رسانه‌ها در عصر جدید تأثیر شگرفی بر انسان‌ها دارند و می‌توانند نگرش افراد را تغییر دهند، از نظریه‌های نوگرایی، گیدنز و گرینر استفاده شده است. همچنین از نظریه‌های باروری جهت نشان دادن شیوه تغییر و روند باروری در جوامع مختلف و عوامل تأثیرگذار بر آنها استفاده شده است.

با توجه به ادبیات تجربی و نظری مطرح شده در فوق، می‌توان فرضیه‌های زیر را مطرح نمود:

- ۱) بین مصرف رسانه‌ای و باروری رابطه وجود دارد.
- ۲) بین استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی - ارتباطی و باروری رابطه وجود دارد.
- ۳) بین استفاده رسانه‌های خارجی و باروری رابطه وجود دارد.
- ۴) بین استفاده از رسانه‌های داخلی و باروری رابطه وجود دارد.

روش و داده‌ها

روش تحقیق در این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت روش همبستگی می‌باشد. جهت جمع‌آوری داده‌ها از پیمایش و ابزار پرسشنامه استفاده گردیده است. جامعه آماری، تمامی زنان همسر دار ۱۵ تا ۴۹ ساله ساکن در شهر اهواز می‌باشند. حجم نمونه آماری براساس جدول مورگان و میزان خطای ۰/۰۵، برابر با ۳۸۴ نفر بدست آمده است. روش نمونه‌گیری مورد استفاده در این پژوهش، تصادفی طبقه‌بندی شده متناسب می‌باشد. در این شیوه نمونه‌گیری، متناسب با جمعیت مناطق هشت‌گانه شهر اهواز نمونه این تحقیق انتخاب گردیده است. به عنوان مثال، از میان مناطق هشت‌گانه اهواز، منطقه ۴ دارای بیشترین جمعیت می‌باشد، به همین علت تعداد نمونه بیشتری از این منطقه انتخاب شده است. بعد از تعیین حجم نمونه متناسب با هشت منطقه شهر اهواز، به صورت تصادفی پرسشنامه در منازل شهروندان توزیع گردید. در پژوهش حاضر، تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها به شرح زیر بوده است:

مصرف رسانه: منظور از مصرف رسانه‌ای، استفاده از رسانه‌های خارجی، رسانه‌های داخلی و فناوری‌های نوین اطلاعاتی می‌باشد.

فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی: فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی¹ ICT، مجموعه‌ای گسترده و متنوع از فناوری‌هاست (اینترنت، موبایل، چت و...) که برای برقراری ارتباط میان انسان‌ها به کار می‌رود. صنایع جهانی ICT با انتقال دستگاه‌های ارسال و دریافت به یکدیگر، جوامع کل جهان را به شبکه‌های فرامرزی و درهم‌تنیده‌ای از تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان داده‌ها و محتواهای ارتباطی تبدیل می‌کنند (عنایت و پرنیان، ۱۳۹۲: ۱۲۱). با مطرح کردن گویه‌هایی در قالب طیف لیکرت در زمینه مواردی همچون: استفاده از اینترنت برای فعالیت‌های علمی، استفاده از انواع پست‌های الکترونیک، استفاده از اینترنت برای گذران اوقات فراغت، عضویت در کانال‌ها و پیج‌هایی با محتوای پزشکی، بهداشتی، تبلیغاتی و...، استفاده از اتاق‌های گفتگو و چت و استفاده از شبکه‌های اجتماعی و مجازی می‌توان این مفهوم را تعریف عملیاتی نمود.

1. New Information and Communication technologies

مصرف رسانه‌های خارجی: این مفهوم با مطرح کردن گویه‌هایی در قالب طیف لیکرت در خصوص مشاهده برنامه‌های علمی، پزشکی و تربیتی شبکه‌های ماهواره‌ای، مشاهده فیلم‌ها و سریال‌های شبکه‌های ماهواره‌ای، مشاهده شوها و تبلیغات تجاری شبکه‌های ماهواره‌ای و استفاده و مطالعه مجلات ژورنال و مدلینگ سنجیده می‌شود.

مصرف رسانه‌های داخلی: این مفهوم نیز همچون رسانه‌های خارجی با مطرح کردن گویه‌هایی به صورت طیف لیکرت در زمینه مطالعه مجلات و روزنامه‌های داخلی با محتوای پزشکی، بهداشتی و تبلیغاتی، گوش دادن به برنامه‌های علمی و پزشکی رادیو، مشاهده فیلم‌ها و سریال‌های تلویزیون و مشاهده برنامه‌های علمی و پزشکی تلویزیون سنجیده می‌شود.

تمام سؤالات با استفاده از طیف لیکرت و پاسخ‌های ۵ قسمتی سنجیده شده‌اند.

رفتار باروری: باروری به تعداد کودکانی که زنان به دنیا می‌آورند گفته می‌شود (ویکس، ۱۳۸۵: ۱۷۵). باروری، به رفتار تجربی، واقعی و بالفعل فرزندآوری جمعیت اطلاق می‌شود (سرایی، ۱۳۸۱: ۱۲۶). به عبارت دیگر، متوسط تعداد فرزندان است که یک زن در سنین بین ۱۵ تا ۴۹ سالگی به دنیا می‌آورد، رفتار باروری گفته می‌شود (اسکندری و فرزانه، ۱۳۹۲: ۶۴). این متغیر با تعداد فرزندان زنده به دنیا آورده زنان سنجیده شده است.

یافته‌ها

۱- یافته‌های توصیفی

از نظر سن، بیشترین درصد پاسخگویان در گروه سنی ۳۰-۳۴ سال با ۲۳ درصد و میانگین سنی افراد مورد مطالعه، ۳۴ سال بوده است. در خصوص میزان تحصیلات، بیشترین درصد فراوانی مربوط به سطوح تحصیلی لیسانس (۲۹/۲ درصد) و دیپلم (۲۸/۶ درصد) است. از نظر وضعیت اشتغال، ۴۵/۲ درصد شاغل و ۶۳/۸ درصد غیرشاغل بوده‌اند و تعداد شاغلین با سطوح تحصیلی بالاتر بیشتر از کسانی بوده که دارای سطوح تحصیلی پایین‌تر می‌باشند.

آماره‌های توصیفی در خصوص تعداد فرزندان پاسخگویان نشان می‌دهد که میانگین تعداد فرزندان دختر برابر با ۱/۰۳، میانگین تعداد فرزندان پسر برابر با ۰/۸۳ و میانگین تعداد کل فرزندان آنها برابر با ۱/۸ است. در خصوص تعداد فرزندان ایدال پاسخگویان نیز، میانگین تعداد فرزندان دختر ایدال ۱/۴۵، میانگین تعداد فرزندان پسر ایدال ۱/۴۳ و میانگین تعداد کل فرزندان ایدال برای زنان ۲/۹ می‌باشد و همچنین میانگین تعداد فرزندان دختر ایدال برای همسران پاسخگویان ۱/۵۵، میانگین تعداد فرزندان پسر ایدال ۱/۶۳ و میانگین تعداد کل فرزندان ایدال برای همسران پاسخگویان ۳/۱ می‌باشد. مقایسه میانگین تعداد کل فرزندان پاسخگویان با میانگین تعداد فرزندان ایدال پاسخگویان و همسرانشان اختلاف زیادی وجود دارد و بر همین اساس، میان آنچه در واقعیت وجود دارد و آنچه خواست و ایدال آنهاست، تفاوت بسیاری مشاهده می‌شود.

نتایج آماره‌های توصیفی در خصوص میزان مصرف رسانه‌ای افراد مورد مطالعه نیز نشان می‌دهد که میانگین میزان استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی ۹/۳۶، میانگین میزان استفاده از رسانه‌های خارجی ۴/۹۱ و میزان استفاده از رسانه‌های داخلی برابر با ۴/۶ به صورت روزانه می‌باشد.

۲- یافته‌های تحلیل دومتغیره

در فرضیه اول پژوهش، وجود رابطه میان متغیر مصرف رسانه‌ای به صورت کلی و باروری مدنظر قرار داشته که با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به سطح معنی‌داری (۰/۰۰۲) و این که کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد، فرضیه مذکور تأیید گردیده و ضریب پیرسون به دست آمده نشان‌دهنده وجود رابطه معکوس میان این دو متغیر است، بدین صورت که انتظار می‌رود با افزایش در میزان مصرف رسانه‌ای منجر به کاهش باروری گردد.

جدول ۱- همبستگی میان متغیرهای مستقل پژوهش (رسانه) و باروری زنان در شهر اهواز

متغیرها	ضریب پیرسون	سطح معنی‌داری
مصرف رسانه‌ای و باروری	-۰/۱۶	۰/۰۰۲
استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و باروری	-۰/۳۲	۰/۰۰۱
استفاده از رسانه‌های خارجی و باروری	-۰/۲۷	۰/۰۰۱
استفاده از رسانه‌های داخلی و باروری	۰/۰۷۶	۰/۱۳۵

فرضیه دوم پژوهش حاضر، به رابطه میان مصرف فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و باروری توجه داشت. از آزمون ضریب همبستگی پیرسون جهت تحلیل این فرضیه استفاده شد. همان‌طور که براساس اطلاعات مندرج در جدول ۱ مشاهده می‌شود، سطح معنی‌داری به دست آمده، نشان دهنده تأیید فرضیه مورد نظر بوده و وجود رابطه میان این دو متغیر را به جامعه نیز می‌توان تعمیم داد. همچنین، ضریب همبستگی پیرسون نشان دهنده وجود رابطه معکوس و منفی میان این دو متغیر است. بدین معنی که انتظار می‌رود هرچه میزان مصرف فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی افزایش یابد، به تبع آن باروری کاهش یابد و بالعکس.

در فرضیه سوم، رابطه مصرف رسانه‌های خارجی با باروری سنجیده شده است. جهت سنجش وجود یا عدم وجود رابطه میان این دو متغیر نیز از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. سطح معنی‌داری برابر با ۰/۰۰۱ بوده که با توجه به آن، فرضیه مذکور تأیید شده و وجود رابطه میان این دو متغیر قابل تعمیم به جامعه مورد بررسی می‌باشد و ضریب همبستگی پیرسون نیز نشان‌دهنده وجود رابطه معکوس میان این دو متغیر است.

در نهایت در فرضیه چهارم، رابطه بین مصرف رسانه‌های داخلی و باروری مورد آزمون قرار گرفته است. برای تحلیل فرضیه چهارم آزمون ضریب همبستگی پیرسون به کار برده شده است. با توجه به این که سطح معنی‌داری در این آزمون ۰/۱۳۵ بوده و از ۰/۰۵ بیشتر است، فرضیه مذکور تأیید نمی‌شود و این بدان معنی است که رابطه معناداری میان این دو متغیر وجود ندارد.

۳- یافته‌های تحلیل چندمتغیره عوامل مؤثر بر باروری

برای آزمون این امر که متغیرهای مستقل مورد نظر در این تحقیق به چه میزان تغییرات متغیر وابسته را پیش‌بینی می‌نمایند از ضریب رگرسیون چندگانه استفاده شده است. بررسی نتایج نشانگر آن است که معادله دو مرحله دارد. در اولین مرحله، متغیر مصرف فناوری‌های

نوین اطلاعاتی و ارتباطی، و در مرحله دوم متغیر مصرف رسانه‌های خارجی وارد معادله شده‌است؛ اما متغیر مصرف رسانه‌های داخلی وارد معادله نشده است.

جدول ۲- نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره به روش گام‌به‌گام مؤثر بر باروری زنان

سطح معناداری	T	ضرایب معیار نشده			متغیرهای مستقل
		ضرایب معیار شده	خطای معیار	B	
۰/۰۰۱	۲۰/۸۴۴	بتا	۰/۱۳۶	۲/۸۲۸	مقدار ثابت
۰/۰۰۱	-۵/۲۴۰	-۰/۲۶۱	۰/۰۱۲	-۰/۰۶۴	فناوری‌های نوین
۰/۰۰۱	-۳/۸۹۸	-۰/۱۹۴	۰/۰۱۸	-۰/۰۷۱	رسانه‌های خارجی
آماره F	خطای استاندارد شده	ضریب R ² تعدیل شده	مجذورات (R)		ضریب همبستگی (R)
۲۹/۸۴	۱/۰۹۹	۰/۱۳۱	۰/۱۳۵		۰/۳۶۸

اطلاعات مندرج در جدول ۲ نشان می‌دهد که R یا میزان همبستگی چندگانه بین مقادیر قابل پیش‌بینی از طریق معادله و مقادیر واقعی متغیر وابسته ۰/۳۷ به دست آمده است. مقدار ضریب تعیین ۰/۱۳ به دست آمده است. این بدان معنا می‌باشد که متغیرهای مستقل می‌توانند ۱۳ درصد از واریانس متغیر وابسته را پیش‌بینی نمایند. به عبارت دیگر، دو متغیر مصرف فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و مصرف رسانه‌های خارجی تأثیرگذارترین متغیرها بر رفتار باروری می‌باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

باروری یکی از مؤلفه‌های مهم علم جمعیت‌شناسی و از موضوع‌هایی است که در حوزه مسائل اجتماعی توجه زیادی را به خود معطوف داشته است. در طول سه دهه گذشته، شاهد تغییر و تحولات چشمگیری در میزان باروری بوده‌ایم. در بسیاری شهرهای ایران و همچنین اهواز شاهد روند رو به کاهش در میزان باروری هستیم. نوسانات در میزان باروری بر رشد، ترکیب و ساختار جمعیتی هر جامعه‌ای تأثیر بسیار زیادی دارد. از این رو، کاهش باروری و شناسایی عوامل مؤثر بر آن، در فهرست مسائل اجتماعی قرار گرفته است و هر یک از پژوهشگران سعی در بررسی این پدیده از منظر خاص می‌باشند. همان‌طور که بیان شد، در این پژوهش سعی بر بررسی تأثیر مصرف رسانه‌ای و ابعاد مختلف آن بر رفتار باروری بوده است، نتایج حاصل از این پژوهش بدین شرح می‌باشد:

در فرضیه اول این پژوهش وجود رابطه میان متغیر مصرف رسانه‌ای به صورت کلی و رفتار باروری مدنظر قرار داشته است که با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفته است، فرضیه مذکور تأیید گردیده است و ضریب پیرسون به دست آمده نشان از وجود رابطه معکوس میان این دو متغیر می‌باشد. بدین صورت که افزایش در میزان مصرف رسانه‌ای منجر به کاهش رفتار باروری می‌گردد. تحقیقات انجام گرفته توسط محققان دیگری همچون رسول‌زاده‌اقدام و دیگران (۱۳۹۵)، محمدی و صفوری (۱۳۹۵)، محمودیان و دیگران (۱۳۹۴) و کلانتری و دیگران (۱۳۸۵) و همچنین از میان تحقیقات صورت گرفته در کشورهای دیگر تحقیقات کامالادی و دیگران (۲۰۱۷)، ادھیکاری (۲۰۱۰) و باربر و اکسین (۲۰۰۴) نیز وجود رابطه میان این دو متغیر را تأیید نموده‌اند.

در طول چند دهه اخیر، جوامع هرچند با تفاوت‌هایی فرآیند تولید، توزیع و مصرف اطلاعات را شاهد بوده‌اند، که غالباً، پژوهشگران آنها را با تفریحات و سرگرمی مرتبط می‌دانند و در زندگی اکثر آنها نسبتاً فرعی و حاشیه‌ای محسوب می‌شود. گیدنز چنین نگاهی را ناقص و محدود می‌داند و معتقد است که ارتباطات جمعی در برگیرنده بسیاری از جنبه‌های زندگی و فعالیت‌های اجتماعی است و رسانه‌ها بر تجربه افراد و افکار عمومی تأثیر گسترده دارند. همچنین بر طبق نظر گربنر، هرچه میزان مواجهه با رسانه‌ها بیشتر باشد به همان نسبت میزان تغییر نگرش و الگوهای رفتاری افراد نیز متناسب با محتوای آن رسانه‌ها بیشتر می‌شود و رسانه‌ها این قابلیت را دارند که تمام ابعاد زندگی مخاطبان خود را تحت تأثیر قرار دهند. از آنجا که میزان استفاده از رسانه‌های جمعی در دنیای امروز گسترش فراوان یافته است به تبع، تأثیر آن هم در زندگی اقشار مختلف جامعه بیشتر شده است. یکی از جنبه‌هایی که به نظر می‌رسد در طی چند دهه اخیر تحت نفوذ رسانه‌ها قرار داشته ایده‌های این رسانه‌ها در مورد ابعاد مطلوب خانواده، کیفیت زندگی، گسترش مفهوم پیشگیری و کنترل فرزندآوری و تنظیم خانواده است که سبب کاهش و تغییر در میزان‌های باروری گردیده است.

در فرضیه‌های دوم و سوم، وجود رابطه میان دو بُعد استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده از رسانه‌های خارجی به صورت جداگانه با متغیر رفتار باروری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. از آزمون ضریب همبستگی پیرسون برای تحلیل این دو فرضیه استفاده گردید که نتایج آزمون نشان دهنده تأیید این دو فرضیه و وجود رابطه معکوس میان این دو متغیر با متغیر رفتار باروری است. از جمله تحقیقات پیشین انجام شده که مؤید وجود رابطه میان متغیر استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده از رسانه‌های خارجی با متغیر رفتار باروری است می‌توان به تحقیقات محققانی همچون: رسول‌زاده‌ا قدم و دیگران (۱۳۹۵)، محمودیان و دیگران (۱۳۹۴)، پرنیان و عنایت (۱۳۹۲)، کالنتری و دیگران (۱۳۸۵) و از میان تحقیقات خارجی به برناردی (۲۰۱۴) و کولا و دیگران (۲۰۰۶) اشاره نمود که نتایج این تحقیقات نیز وجود رابطه میان این متغیرها را نشان داده‌اند.

دنیای امروز، دنیای فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی است که شامل اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و... می‌شود که با افزایش روند روبه‌رشد شهرنشینی و صنعتی‌شدن و توسعه و نوسازی در جوامع گسترش فراوانی یافته‌اند. این نوع از رسانه‌ها دارای دامنه گسترده‌ای از اطلاعات در زمینه‌های مختلف اعم از تفریح و سرگرمی، علمی، فرهنگی و... هستند. مخاطبانی که در معرض این گونه فناوری‌ها قرار دارند با دنیایی از اطلاعات روبه‌رو هستند و به گفته کالدول، کسانی که از این نوع فناوری‌ها استفاده می‌نمایند الگوهای رفتاری خود را با دیگران به اشتراک می‌گذارند و با الگوهای رفتاری و سبک‌ها و شیوه‌های زندگی دیگران آشنا می‌گردند. همچنین در خصوص رسانه‌های خارجی همچون شبکه‌های ماهواره‌ای، با وجود محدودیت‌هایی که در استفاده از این رسانه‌ها وجود دارد، اقشار مختلف جامعه از این رسانه‌ها استفاده می‌نمایند. سیاست‌های رسانه‌ای که این نوع رسانه‌ها دنبال می‌کنند سبب همه‌گیر شدن آنها، علی‌رغم وجود محدودیت‌هاست و این رسانه‌ها فقط مختص قشر خاص نیست و توجه اقشار مختلف را به خود جلب می‌نمایند.

از سوی دیگر، گیدنز معتقد است که تلویزیون به عنوان ابزاری زمینه‌ساز شکل‌دادن نگرش‌های اجتماعی است و تلویزیون همچون سایر رسانه‌ها (اینترنت، مجلات و...) فرهنگ‌ساز است و تجربه‌های افراد از زندگی را شکل می‌دهد. گذار جمعیتی علی‌الخصوص در کشورهای در حال توسعه، در نتیجه اشاعه ایده‌ها و دانش مرتبط تنظیم باروری این رسانه‌هاست. علاوه بر این، نظریه نوگرایی نیز در خصوص تأثیرات رسانه‌ها بر الگوهای رفتاری و سبک زندگی مؤید این امر است که با جریان نوسازی و شهرنشینی و گسترش رسانه‌های جمعی تغییر در شیوه‌های رفتاری و سبک زندگی شهروندان به وجود آمده است. از جمله این تحولات، تغییرات در میزان‌های باروری و فرزندآوری می‌باشد. این رسانه‌ها (رسانه‌های خارجی و فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی) به اشاعه مفاهیمی همچون؛ آینده‌نگری،

فردگرایی، کوچک کردن ابعاد خانواده، کاهش ارزش کودکان و... می‌پردازند و سبب آشنایی افراد با شیوه‌های پیشگیری از بارداری می‌شوند و این که دیگر باروری همچون گذشته امری نیست که مرتبط با تقدیر باشد و می‌توان آن را کنترل نمود. این رسانه‌ها به گونه‌ای این امور را در محتوای برنامه‌های خود جای می‌دهند که مخاطبانی که به میزان بیشتری در معرض این رسانه‌ها قرار دارند این ایده‌ها و الگوهای رفتاری را پذیرفته و باور نموده و برطبق آنها عمل می‌نمایند.

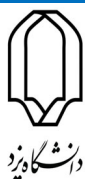
علاوه بر فرضیه‌های مطرح شده و نتایج آنها، نتایج ضریب رگرسیون نشان دهنده این امر می‌باشد که متغیرهای مورد نظر در این پژوهش ۰/۱۳ واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌نمایند و این نشان می‌دهد که رفتار باروری از متغیرهای گسترده و متنوعی تأثیر می‌پذیرد. بنابراین، پژوهشگران فعال در این حوزه، با در نظر گرفتن این تغییرات باید توجه بیشتری به سبک‌های زندگی افراد و تغییرات نگرشی و عملی حاصل از آن در تبیین رفتار باروری داشته باشند و این که با رویکرد کمی و کیفی به بررسی ابعاد متنوع‌تر رفتار باروری بپردازند تا بتوانند زوایای مختلف آن را روشن نمایند.

منابع

- اسکندری، مریم و سیفا... فرزانه (۱۳۹۲). تأثیر استقلال زنان بر میزان باروری (مطالعه موردی زنان متأهل ۲۰ تا ۳۵ ساله شهر نور). **پژوهش اجتماعی**، سال ششم، شماره ۱۸: ۶۳-۸۵.
- رستگار خالده، امیر و میثم محمدی (۱۳۹۴). تغییرات فرهنگی و اُفت باروری در ایران (بر پایه تحلیل ثانوی داده‌های پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان). **جامعه‌شناسی کاربردی**، دوره ۲۶ شماره ۲: ۱۵۹-۱۸۰.
- رسول‌زاده اقدم، صمد؛ سمین افشاری؛ صمد عدلی‌پور و سید احمد میرمحمدتبار (۱۳۹۵). تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و سبک زندگی با گرایش به فرزندآوری (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید مدنی آذربایجان). **راهبرد اجتماعی فرهنگی**، سال پنجم، شماره ۲: ۱۳۶-۱۰۷.
- سرای، حسن (۱۳۸۱). **روش‌های مقدماتی تحلیل جمعیت؛ با تأکید بر باروری و مرگومیر**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- عباسی شوازی، محمد جلال و نصیبه اسمعیلی (۱۴۰۰). رسانه، فرهنگ‌سازی و باروری: شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر باروری با استفاده از رویکرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی. **مطالعات راهبردی فرهنگ**. شماره ۱: ۱۷-۴۶.
- عباسی شوازی، محمد جلال و حاتم حسینی (۱۳۸۸). تغییرات اندیشه‌ای و تأثیر آن بر رفتار و ایدئال‌های باروری زنان کرد و ترک. **پژوهش زنان**، دوره‌ی هفتم، شماره ۲: ۸۴-۵۵.
- عباسی‌قادی، مجتبی و مرتضی خلیلی کاشانی (۱۳۹۲). **تأثیر اینترنت بر هویت ملی**. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- عنایت، حلیمه و لیلا پرنیان (۱۳۹۲). مطالعه رابطه جهانی‌شدن فرهنگی و گرایش به فرزندآوری. **زن و جامعه**، سال چهارم، شماره ۲: ۱۳۶-۱۰۹.
- فتحی، الهام (۱۴۰۰). **روند باروری در ایران**. تهران: مرکز آمار ایران.

- قدرتی، حسین؛ داریوش بوستانی؛ اکرم قدرتی و سیداحمد کلالی (۱۳۹۲). بررسی رابطه برابری جنسیتی در خانواده و باروری زنان (مطالعه موردی زنان ۲۰ تا ۴۰ ساله شهر سبزوار). *مطالعات جغرافیایی، مناطق خشک*، سال سوم، شماره ۱۱: ۹۲-۷۵.
- کلانتری، صمد؛ رسول ربانی و رزینا اکتایی (۱۳۸۵). بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تأثیرگذار بر میزان باروری با تأکید بر نقش تنظیم خانواده در شهر اصفهان. *علوم اجتماعی دانشگاه آزاد تسوئستر*، شماره ۱: ۱۵۰-۱۰۷.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- محمدی، نعیمه و بتول صیفوری (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر ترجیح باروری زنان. *زنان و خانواده*، شماره ۳۶: ۷۰-۴۹.
- محمودیان، حسین؛ مسعود کوچانی اصفهانی و سعید مقدس (۱۳۹۴). مصرف رسانه‌ای، مدیریت بدن و رفتار باروری (مطالعه موردی زنان معلم شهر یاسوج). *راهبرد فرهنگ*، شماره ۳۴: ۱۹۶-۱۷۳.
- ملتفت، حسین (۱۳۹۴). واکاوی استراتژی‌های خانواده‌ها در انتخاب خط مشی تک‌فرزندی در شهر اهواز. رساله دکترای جامعه‌شناسی. دانشگاه شیراز.
- منصوریان، محمدکریم و اعظم خوشنویس (۱۳۸۵). ترجیحات جنسی و گرایش زنان همسردار به رفتار باروری (مطالعه موردی زنان شهر تهران). *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، ۲۴ (۳): ۱۴۶-۱۲۹.
- نوراللهی، طاها و الهام فتحی (۱۳۸۵). شاخص‌های جمعیتی جهان و ایران. *فصلنامه جمعیت*، شماره ۵۷-۵۸.
- ویکس، جان (۱۳۸۵). *جمعیت، مقدمه‌ای بر مفاهیم و موضوعات*، (ترجمه الهه میرزایی). ناشر: تهران، انتشارات مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- Adhikari, R. (2010). Demographic, Socio-economic and Cultural Factors Affecting Fertility Differentials in Nepal, *BMC Pregnancy and childbirth*, 10(19): 3-11
- Barber, J. S. & Axinn, W.G. (2004). New Ideas and Fertility Limitation: The Role of Mass Media. *Journad of Marriage and Family*, 66(5), 1180-1200. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00086>
- Bernardi, L., & Klarner, A. (2014). Social Networks and Fertility, *Demographic Research*, 30(Article 22), 641-670. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2014.30.22>
- Caldwell, J. (1976). Towards a Restatement of Demographic Transition Theory, *Population and Development Review*, 18(2): 211-242. <https://doi.org/10.2307/1971615>
- Dewi, RK, Suryadarma, D, Suryahadi, A. (2018), The impact of media on behaviour: Evidence from television coverage expansion and declining fertility in Indonesia. *Development Policy Review*, 36(S1), O552– O563. <https://doi.org/10.1111/dpr.12310>

- Gerbner, G. (1988). Cultural Indicators Project, available at <http://www.nimbus.temple.edu/~gerbner/ci.html>.
- World Bank (2020), World Bank Data, Available at: <https://data.worldbank.org/country/iran-islamic-rep>
- Notestein, F. (1953). "Economic Problems of Population Change", in *Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists*. London: Oxford University press, (PP: 13-31).
- Oyediran, K., Isiugo-Abanihe, U., and Bankole, A., (2006). Correlates of Spousal Communication on Fertility and Family Planning among the Yoruba of Nigeria, *Journal of Comparative Family Studies*, 37(3), 441-460. <https://doi.org/10.3138/jcfs.37.3.441>

Women and the City: A Sociological Study of Haftkel Women's Feeling of Security

Ali Arabi^{1*}, Mina Atashi²

1. Assistant Professor of Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran (Corresponding Author); a.arabi@scu.ac.ir
2. Graduate Student in Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; atashim924@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: The change of structures and culture is a continuous process in all societies throughout history, and as a result, it is necessary to study sociological variables with continuous monitoring of society for social policies. In the last century, one of the fundamental changes was the redefinition of the identity of women and their widespread presence in the public arena of society. Therefore, it is necessary to investigate and study women's sense of security as a variable affecting the quantity and quality of their activism in society.

Methods and Data: The present study was conducted through the social survey method. The required data were collected from 376 women aged 15 to 65 living in Haftkal, who were selected through multi-stage cluster sampling using a questionnaire.

Findings: The variables of education, marital status, ethnicity, and economic status had a statistically significant relationship with the sense of security of Haftkel women. In this regard, women with diploma education, married, Lur ethnicity and middle class are reported to have the highest sense of security. Also, the findings indicated that the perception of social vulnerability had a significant and reverse relationship with the sense of security, while women's positive perception of social controls significantly increases their sense of security.

Conclusion: A very important point that is highlighted in this study from a sociological point of view is the necessity of overcoming women's feeling of insecurity as an individual problem and raising it to the level of a social issue.

Keywords: Women, Feeling of security, Social vulnerability, Social control.

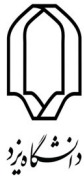
Key Message: The results remind us of the necessity of designing and implementing research on a wider scale and paying special attention to ways to improve women's sense of security in social policies.

Received: 19 May 2022

Accepted: 27 June 2022

Citation: Arabi, A., Atashi, M. (2022). Women and the City: A Sociological Study of Haftkel Women's Feeling of Security. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 347-362. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2794>

زنان و شهر: بررسی جامعه‌شناختی پایداری احساس امنیت زنان در شهر هفتکل

علی عربی^۱، مینا آتشی^۲

۱- استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول): a.arabi@scu.ac.ir

۲- دانش‌آموخته کارشناسی جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران: atashim924@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: تغییر ساختارها و فرهنگ، فرایندی پیوسته در تمامی جوامع در طول تاریخ می‌باشد و به تبع آن ضرورت دارد تا با پایش مستمر جامعه وضعیت متغیرهای جامعه‌شناختی را جهت سیاست‌گذاری‌های اجتماعی با دقت مورد مطالعه قرار داد. یکی از تغییرات بنیادین در قرن اخیر حضور گسترده بازتعریف هویت زنانگی و حضور گسترده ایشان در عرصه عمومی جامعه است. از این رو ضرورت دارد تا احساس امنیت زنان به عنوان متغیری تأثیرگذار بر کمیت و کیفیت کنشگری ایشان در جامعه مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد.

روش و داده‌ها: در پژوهش حاضر با استفاده از روش پیمایش اجتماعی و با ابزار پرسشنامه و نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، داده‌های مورد نیاز از ۳۷۶ زن در سنین ۱۵ تا ۶۵ سال ساکن هفتکل جمع‌آوری شدند.

یافته‌ها: احساس امنیت زنان هفتکل با متغیرهای تحصیلات، وضعیت تأهل، قومیت، و وضعیت اقتصادی رابطه معناداری به لحاظ آماری داشته‌اند. در ارتباط با این متغیرها به ترتیب زنان با تحصیلات دیپلم، متاهل، لر و طبقه متوسط بیشترین احساس امنیت را گزارش نموده‌اند. همچنین یافته‌ها حاکی از آن بود که درک از آسیب‌پذیری اجتماعی رابطه معنادار و معکوسی با احساس امنیت دارد در حالی که ادراک مثبت زنان از کنترل‌های اجتماعی به شکل معناداری سبب افزایش احساس امنیت در ایشان می‌شود.

نتیجه‌گیری: نکته بسیار مهمی که در این مطالعه به لحاظ جامعه‌شناختی برجسته می‌شود، ضرورت عبور از احساس ناامنی زنان به عنوان یک مشکل فردی و ارتقاء آن به سطح یک مسئله اجتماعی است.

واژگان کلیدی: زنان، احساس امنیت، آسیب‌پذیری اجتماعی، کنترل اجتماعی، هفتکل

پیام اصلی: نتایج، ضرورت طراحی و اجرای پژوهش در مقیاس گسترده‌تر و توجه ویژه به راهکارهای ارتقاء احساس امنیت زنان در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی را یادآور می‌شود.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۹

ارجاع: عربی، علی؛ آتشی، مینا (۱۴۰۱). زنان و شهر: بررسی جامعه‌شناختی تداوم احساس امنیت زنان در شهر هفتکل، *تداوم و تغییر اجتماعی*، (۲): ۳۶۲-۳۴۷.

<https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2794>

مقدمه و بیان مسأله

در زندگی اجتماعی بشر به ویژه در عصر کنونی، تهدیدکنندگان امنیت انسان قابل تقلیل به عوامل طبیعی نیستند و شرایط اقتصادی، اجتماعی و حتی افراد در جامعه می‌توانند عاملی در ایجاد ناامنی باشند. بر ساخت چنین نگرشی را می‌توان زمینه‌ساز به وجود آمدن نوع جدیدی از امنیت به نام احساس امنیت اجتماعی تلقی نمود (مایانی، ۱۳۹۷: ۲). امنیت اجتماعی در سال‌های اخیر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است تا آنجا که حس امنیت به مثابه یک آرمان به عنوان یکی از حقوق اساسی مردم تلقی می‌شود که ضرورتی غیر قابل انکار برای داشتن جامعه‌ای سالم به عنوان بستر توسعه و شکوفایی کشورهاست (بخشنده‌زحمتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۶).

احساس امنیت یکی از شاخص‌های سنجش میزان رفاه افراد جامعه است. با این حال، احساس امنیت را نمی‌توان معادل وجود امنیت دانست؛ ممکن است در جامعه‌ای امنیت وجود داشته باشد اما مردم احساس امنیت نداشته باشند و برعکس (زارعان و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۶). در این ارتباط، هادزیبسیکی (۲۰۱۸) مطالعاتی در حوزه روان‌شناسی امنیت شخصی، به روش کتابخانه‌ای و تکنیک مطالعه اسنادی انجام داده است. بر اساس پژوهش هادزیبسیکی و مبتنی بر دیدگاه روان‌شناسی، امنیت شخصی حالتی ذهنی و داشتن احساس امنیت نتیجه پردازش عاطفی و شناختی است. همچنین برخی از اختلالات روان‌شناختی نیز می‌توانند منجر به احساس خطر شوند.

بنابراین همچنان که ذکر شد، احساس امنیت مقوله‌ای نسبی و اهمیت آن برای گروه‌های مختلف جامعه مانند کودکان، جوانان، زنان، مردان و ... متفاوت است. در این پژوهش، زنان به عنوان نیمی از افراد جامعه مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ زیرا نقش زنان در گذشته بیشتر به محیط خانه محدود می‌شد، اما به علت رشد فرهنگ، آموزش و ایجاد فرصت‌های شغلی برای این قشر، آنان توانستند نقش‌های متنوع و گسترده‌تری در جامعه ایفا کنند. اما باید اذعان داشت، نبود شرایط مناسب در بستر جامعه، زمینه‌ساز آسیب‌های جدی برای زنان گردید. شاید در برخی جوامع، امنیت لازم برای حضور و فعالیت زنان در اجتماع برقرار شده باشد اما عدم احساس امنیت یکی از اصلی‌ترین مشکلات زنان و سبب کم‌رنگ شدن فعالیت آنان در جامعه می‌شود (صیدی و قاسم‌نژاد، ۱۳۹۹: ۲۰۰).

در واقع، باید گفت احساس امنیت تنظیم‌کننده رفتار اجتماعی ما به ویژه در عرصه عمومی است. درک وجود امنیت در سطح خرد، موجب بالندگی فردی آحاد اقشار مردم و در سطح کلان، زمینه‌ساز توسعه است. از این رو است که ویور^۱ اهمیت و جایگاه امنیت اجتماعی را در سطح امنیت ملی تعریف می‌کند (صالحی، ۱۳۹۶: ۶)؛ اما در ارتباط با زنان باید بر این نکته نیز تأکید داشته باشیم که ته‌نشست‌های نظام پدرسالارانه جاری در اکثر جوامع به ویژه جامعه‌های در حال توسعه، با ایجاد ممانعت‌های ساختاری برای طرح نیاز به این قشر و ممانعت از ابراز وجود آنان و همچنین جرم‌انگاری ایشان در مواردی چون تجاوز، عدم احساس امنیت اکتسابی را به زنان تحمیل می‌کند. این وضعیت آنچنان است که می‌توان گفت تمامی زنان دنیا، به نوعی با این فضای نامساعد آشنایی دارند و اکثراً آن را تجربه کرده‌اند (همت، ۱۳۹۱: ۹).

زنان با برعهده‌داشتن نقش‌های کلیدی در نهاد خانواده مانند همسررداری، تربیت فرزندان، مدیریت خانه و نقش‌های سیاسی و اجتماعی که در جامعه دارند، با نابرابری‌های طبقاتی، قومی، جنسی و نژادی نیز در حال جنگیدن‌اند (شبابی و صفوی، ۱۳۹۸: ۶۰). این واقعیت در کنار بی‌اعتنایی و حمایت اجتماعی کم‌رنگ دولت‌ها زمینه‌ساز شرایطی است که احساس ناامنی را برای آنان نسبت به مردان دوچندان می‌نماید. در میان اندک پیمایش‌های ملی انجام شده، بر اساس یافته‌های پژوهشی که توسط وزارت امور اقتصادی و دارایی در سال ۱۳۹۶ صورت پذیرفته است، استان‌های خوزستان، اصفهان و خراسان جنوبی، در ارتباط با فضای اجتماعی زنان به عنوان ناامن‌ترین

^۱. Weaver.O

استان‌های کشور انتخاب شدند؛ در این تحقیق مردم استان خوزستان کمترین احساس امنیت را گزارش کرده بودند (مشرق‌نیوز، ۴ اسفند ۱۳۹۷).

در پژوهش حاضر، شهرستان هفتکل دومین شهر نفت‌خیز خاورمیانه که نقش مؤثری بر اقتصاد ایران دارد، به عنوان جامعه آماری انتخاب شده است؛ موقعیت اقتصادی هفتکل سبب شده تا در دهه‌های اخیر جمعیت شهر تحرک اجتماعی بالایی را تجربه نماید که منجر به تغییر ساخت جمعیت در این شهر شده است. از سوی دیگر، تغییر ساختار معماری شهر مبتنی بر بیش از یک دهه ورود جمعیت‌های جویای شغل و همچنین مهاجرت‌های متأثر از خشکسالی سبب شده است تا سیمای فرهنگی شهر نیز با سرعت بیشتری همراه با تغییرات ساختار جمعیتی دست‌خوش تحولات محسوس گردد. چنین تغییراتی سبب درک احساس ناامنی در تجربه زیسته بسیاری از زنان شده است که امنیت را در بستری از جامعه‌ای سنتی، مبتنی بر همگونی اجتماعی تجربه می‌کردند. همچنین لازم به ذکر است که تا کنون مطالعه‌ای در ارتباط با سنجش احساس امنیت زنان در شهرستان هفتکل انجام نشده و چشم‌انداز روشنی از وضعیت احساس ناامنی و عوامل مؤثر بر آن وجود ندارد. از این رو، فقر محسوس پژوهش‌ها و تحقیقات علمی در این زمینه، در کنار موارد ذکر شده پیشین، بیانگر اهمیت موضوع و ضرورت بررسی علمی آن است.

مرور ادبیات تجربی

بخشنده و همکاران (۱۳۹۹)، در تحقیق خود به بررسی احساس امنیت زنان در شهر تهران پرداختند. در این مطالعه، ۸۰۰ نفر از زنان مناطق (۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۲)، با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. نتایج این پژوهش حاکی از آن بود که احساس امنیت زنان در کل و در چهار بُعد ذکر شده در مناطق شمالی شهر بیشتر از زنان مناطق جنوبی در شهر تهران بود. محققان در نتیجه‌گیری کلی عنوان کرده بودند که امنیت زنان در شهر تهران از وضعیت بهینه‌ای برخوردار نیست. از نظر این محققان، فضای شهری و عوامل افزایشدهنده و کاهشدهنده امنیت و تهدیدات آن بر نحوه نگرش زنان بر مقوله امنیت اثر قابل توجهی دارد. بنابراین، برای ایجاد تغییرات در احساس امنیت زنان، باید راهبردهای متفاوتی از سوی مسئولین و متولیان امنیت در نظر گرفته شود.

صیدی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۹) با تأکید بر این نکته که امنیت مقوله‌ای کلیدی در محافل پژوهشی حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است به بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر احساس امنیت زنان شهر ایلام با نمونه‌ای شامل ۳۸۲ نفر از زنان ۱۵ تا ۶۵ ساله پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق حاکی از آن بوده است که متغیرهای اعتماد اجتماعی، عملکرد پلیس، موقعیت اجتماعی-اقتصادی و حمایت اجتماعی، با امنیت اجتماعی رابطه معناداری دارند؛ از این رو، محققان عنوان کرده‌اند که برای تقویت احساس امنیت اجتماعی زنان، باید به مؤلفه‌هایی مانند حمایت‌های اجتماعی همه‌جانبه از زنان، حضور و دقت عمل بیشتر از سوی دستگاه انتظامی و مهم‌تر از همه، توسعه اعتماد زنان به اجتماع را در سیاست‌گذاری‌ها مدنظر قرار داد.

قاسملو و همکاران (۱۳۹۹) با برجسته‌کردن اهمیت مشارکت هدفمند آحاد مردم به ویژه زنان در راستای دستیابی به توسعه پایدار روستایی، به مطالعه احساس امنیت در میان زنان دهستان خرقان غربی واقع در شهرستان آوج پرداخته‌اند. در این پژوهش که به شیوه پیمایش انجام شده است، داده‌های مورد نیاز از نمونه‌ای شامل ۱۸۲ خانوار جامعه هدف جمع‌آوری شد. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار لیزرل حاکی از آن بود که اکثر مؤلفه‌های مورد استفاده برای سنجش احساس امنیت در جامعه آماری مطالعه در سطح متوسط رو به پایین قرار داشته‌اند. در بیانی توصیفی می‌توان گفت زنان ساکن در منطقه، احساس امنیت مطلوبی ندارند. نگاهی به نتایج آزمون مدل نیز حاکی از آن بود که مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در عدم احساس امنیت زنان در جامعه آماری مورد مطالعه به ترتیب عبارت بودند از: عوامل اجتماعی با ضریب ۰/۹۹، عوامل فرهنگی با ضریب ۰/۸۲ و عوامل اقتصادی با ضریب ۰/۸۱.

حیدری ساربان و صائب (۱۳۹۸)، در تحقیقی با عنوان «تبیین رابطه عدالت اجتماعی با احساس امنیت اجتماعی ساکنان مناطق روستایی شهرستان اردبیل» به بررسی رابطه بین حکمروایی خوب و احساس امنیت اجتماعی پرداختند؛ این تحقیق با استفاده از روش پیمایشی؛ شامل ۳۸۳ نفر از ساکنان مناطق روستایی شهرستان اردبیل و ابزار پرسش‌نامه و مصاحبه بود؛ نتایج این پژوهش نشان داد که رابطه معناداری بین متغیرهای دسترسی به منابع، حکمروایی خوب، رفاه اقتصادی، عدالت اقتصادی، رشد شخصیت فردی، نبود تبعیض‌های اجتماعی، دسترسی به خدمات اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی وجود دارد.

دسترنج و قنبری (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «بررسی وضعیت احساس امنیت اجتماعی و عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر آن در بین جوانان شهر لار» با روش کمی به شیوه پیمایشی، ابزار پرسش‌نامه و حجم نمونه ۳۰۰ نفر از جوانان ۱۸ تا ۲۹ ساله شهر لار به نتایج زیر دست یافتند: ۱۴/۷ درصد جوانان شهر لار دارای احساس امنیت اجتماعی کم، ۶۸ درصد در سطح متوسط و ۱۷/۳ درصد دارای امنیت بالا بوده‌اند؛ همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که میزان امنیت اجتماعی در بین زنان کمتر از مردان بوده است.

حسینی نصرآبادی و ناروقه (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تبیین و تحلیل افزایش امنیت اجتماعی در پرتو بکارگیری سیستم نظارت هوشمند» که به روش توصیفی-پیمایشی با ابزار پرسش‌نامه و حجم نمونه ۱۱۰ نفر در شهر تهران صورت گرفت، به این نتیجه رسیده‌اند که افزایش نظارت و کنترل، سبب افزایش احساس امنیت در مردم می‌شود.

میکالین سر و آر شاور (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «تقویت چرخه گسترش و ساخت امنیت پیوست در بزرگسالی: از آزمایشگاه گرفته تا زمینه‌های رابطه‌ای و سیستم‌های اجتماعی» به روش کتابخانه‌ای و تکنیک مطالعه اسنادی، انجام داده‌اند. این تحقیق به اثبات نظریه دلبستگی و تأثیر همدلی و حمایت بر کیفیت زندگی افراد می‌پردازد. بر اساس این پژوهش، محبت و همراهی دیگران سبب افزایش حس امنیت، اعتماد به نفس، عزت نفس، خودباوری و قدرت حل مسائل و مشکلات می‌شود.

لوکایتو-سیدریس و فینک (۲۰۰۹) در تحقیق خود به مطالعه میزان امنیت آژانس‌های حمل‌ونقل ایالات متحده برای زنان پرداخته‌اند. این پژوهش به روش پیمایشی و نظرسنجی مبتنی بر وب با استفاده از ابزار پرسش‌نامه در ۲۴۵ آژانس حمل‌ونقل ایالات متحده آمریکا انجام گرفته است. بر اساس این تحقیق، وجود سیستم آدرس عمومی، دوربین مداربسته، استراتژی‌های پلیس (افسران با لباس فرم)، دکمه‌های هراس و ... باعث افزایش احساس امنیت زنان در اتوبوس‌ها، قطارها و به طور کلی وسایل حمل‌ونقل عمومی می‌شود. یافته‌های

این تحقیق بیان می‌کند که استراتژی‌های آژانس‌های حمل‌ونقل فاصله قابل تأملی با استانداردهای لازم جهت ایجاد احساس امنیت در میان مسافران زن را دارا هستند.

نگاهی به پژوهش‌های انجام شده حاکی از این واقعیت است که احساس امنیت به ویژه در میان زنان در سطح متوسط و پایین قرار دارد و متأثر از متغیرهای کالبدی و اجتماعی می‌باشد. با توجه به رابطه معنادار احساس امنیت در زنان با متغیرهایی چون اعتماد اجتماعی، حمایت اجتماعی و احساس نابرابری که متأثر از احساس آسیب‌پذیری زنان است، احساس امنیت می‌تواند تحت تأثیر تغییرات کالبدی و جمعیت شهر تشدید گردد. بنابراین، توجه ویژه به متغیرهای جمعیت‌شناختی و فشارهای هنجاری جامعه، درک زنان از وجود کنترل‌های اجتماعی و همچنین وضعیت اقتصادی ایشان، فاکتورهایی است که در این پژوهش به مذاقه گذاشته می‌شود و تمامی آنها از اهمیت بالایی در پایش احساس امنیت زنان برخوردار است.

مبانی نظری

مقوله امنیت، مفهومی پیچیده‌ای است که ابعاد گوناگونی مانند داخلی، خارجی، ملی، منطقه‌ای و ... را شامل می‌شود. همچنین امنیت را می‌توان از دیدگاه‌های مختلفی چون: ذهنی و عینی، فردی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، بهداشتی، عاطفی، اجتماعی تقسیم‌بندی نمود (قنبری‌برزیان و بیات، ۱۳۹۸: ۴۶). از طرفی بر اساس نظریه پارسونز^۱، امنیت را می‌توان دارای چهار بُعد تعریف نمود که این ابعاد مستقیماً با وضعیت جامعه در ارتباط هستند: امنیت اقتصادی، امنیت سیاسی، امنیت حقوقی و قانونی و امنیت فرهنگی؛ که اختلال در هر یک از این ابعاد باعث ایجاد ناامنی و نابسامانی در جامعه می‌شود (بخشنده‌زحمتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۶). در تحقیق حاضر، احساس امنیت منطبق با دیدگاه نظریه پردازان مکتب کپنهاگ^۲ ارجاع به بُعد ذهنی امنیت است. در بیانی جامع، در بُعد عینی، امنیت به معنای در امان بودن ارزش‌ها و در بُعد ذهنی، به معنای عدم احساس نگرانی از تهدید علیه ارزش‌هاست (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۴).

در ارتباط با این مبحث، گیدنز^۳ با طرح مفهوم امنیت وجودی به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد زیست انسان، عنوان می‌کند که احساس امنیت و عوامل زمینه‌ساز آن ضرورتی بنیادین برای بر ساخت امنیت وجودی در جامعه و در میان کنشگران اجتماعی است. لازم به ذکر است علاوه بر نظریه اریکسون^۴ در ارتباط با ریشه‌داشتن ترس و ناامنی در کودکی، گیدنز امنیت وجودی را پدیده‌ای احساسی و عاطفی در نظر می‌گیرد و از این رو، نیاز به داشتن امنیت هستی‌شناختی را یک خواست درونی معنا می‌نماید. در چنین تعبیری، امنیت ذهنی به معنای داشتن آرامش خیال در انجام فعالیت‌های روزمره در کنار افراد امن است. در چنین متنی، به شکل خاص و با نگاهی نقادانه به مدرنیته، گیدنز یکی از مهم‌ترین علل احساس ناامنی زنان را غلبه فرهنگ مادی‌گرایی مدرنیته برمی‌شمارد. بدین ترتیب، نتیجه

1. Parsons.T
2. Copenhagen
3. Giddens
4. Erikson

می‌گیرد که مدرنیته هم از نظر ساختاری و هم شناختی تأثیر منفی بر امنیت زنان داشته است. در این ارتباط از نظر شناختی، مدرنیته با پررنگ‌تر کردن تبعیض‌های جنسیتی فضای امنیت زنان را متأثر گرداند و از نظر ساختاری، فعالیت زنان همراه با مردان را در یک محیط مشترک با چالش‌هایی حاصل از برجستگی کلیشه‌های جنسیتی مردانگی و زنانگی مواجه ساخت (احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸۸ و ۱۸۹).

بوزان^۱ در پرداختن به احساس امنیت بر عوامل تهدیدکننده امنیت اجتماعی تأکید می‌کند؛ عواملی مانند: محدودیت در زبان و یا یک گویش، حق انتخاب پوشش، آزادی اعتقادات مذهبی، آزادی بیان، برگزاری مراسمات دینی و آموزشی و همچنین واکنش خشونت‌آمیز به اعتراضات. در واقع، از نظر بوزان، امنیت اجتماعی وظیفه پاسداری از ویژگی‌های مشترک و خاص یک اجتماع را دارد. به بیانی دیگر، امنیت اجتماعی یعنی توانایی گروه‌های مختلف صنفی، قومی، محلی، جنسی و ... در حفظ هویت خود. به عقیده او هویت از اساسی‌ترین مقوله‌های جامعه است؛ یعنی عواملی که سبب می‌شوند یک شخص خود را عضوی از یک اجتماع بداند (بنی فاطمه و سلیمی، ۱۳۹۲: ۶۲). بنابراین هرگونه تهدید هویتی می‌تواند به شکلی آسیب‌زا احساس امنیت فرد و جامعه را به خطر بیندازد. بدین ترتیب، می‌توان بیان کرد که امنیت اجتماعی به عنوان ملاکی برای سنجش کارایی حکومت‌ها نقش مهمی در ایجاد حس همدلی، همکاری، انسجام و وفاق اجتماعی (رادفر و حبیبزاده، ۱۳۹۷: ۵۹)، و در نتیجه افزایش احساس امنیت در جامعه دارد.

این موضوع به ویژه در فضای شهری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در زیست شهری، احساس امنیت حالتی است که در آن علاوه بر نیازهای مادی، نیازهای معنوی اشخاص نیز برطرف شود و شخص در آن جامعه احساس مفیدبودن، اطمینان خاطر و اعتماد به نفس را داشته باشد. جهت برقراری نظم و امنیت در شهرها علاوه بر فعالیت مجریان قانون، نیازمند مشارکت و همکاری شهروندان نیز هستیم (حسینی نصرآبادی و ناروقه، ۱۳۹۸: ۱۲۴) که این مهم، بدون وجود سطح قابل قبول از احساس امنیت در میان شهروندان غیر قابل دسترس است. چنین دیدگاهی ضرورت نگاهی سیستماتیک به ابعاد عینی امنیت را خاطر نشان می‌سازد. همچنان که میتار^۲ با اتخاذ رویکردی سیستماتیک و در نظر گرفتن نظریه آنارشی اجتماعی بایلی، سطح کیفی امنیت^۳ را تابعی از متغیرهای جمعیت، اطلاعات، فضا، تکنولوژی و سازمان، تعریف می‌نماید: $L=F(P,I,S,T,O)$ ^۴ بر اساس این معادله می‌توان اذعان داشت که هرچه افزایش تعداد افراد، میزان دسترسی به اطلاعات، وسعت سرزمینی، دسترسی به تکنولوژی و سازماندهی در یک جامعه بیشتر باشد، امنیت آن اجتماع نیز افزایش می‌یابد (احمدی و اسمعیلی، ۱۳۸۹: ۱۷۲-۱۷۳).

با توجه به ادبیات نظری ارائه شده، در تحقیق حاضر با چارچوب نظری مبتنی بر سه نظریه فشار عمومی^۵ آگنیو^۶، کنترل اجتماعی^۷ هیرشی^۸، و نظریه آسیب‌پذیری اجتماعی طرح‌ریزی شده است. مبتنی بر دیدگاه آگنیو، حس ناامنی در جامعه را می‌توان پیامد رفتارهای انحرافی منتج از فشارهایی بیرونی بر فرد در نظر گرفت، فشارهایی که سبب افزایش کج‌روی و نابهنجاری رفتاری در اجتماع می‌شوند. بر

1. Barry Buzan

2. Mitar.M

3. level of quality of security

4. Population, Information, Space, Tecnology, Organization

5. General strain theory

6. Robert Agnew

7. social control theory

8. Travis Hirschi

اساس این نظریه، یکی از متغیرهای ایجادکننده فشار را می‌توان درک افراد از موقعیت اجتماعی و اقتصادی خویش لحاظ نمود که هم بر میزان احساس امنیت آنها تأثیرگذار است و هم با افزایش نرخ انحرافات اجتماعی سبب آسیب به احساس امنیت در جامعه می‌شود (دسترنج و قبری، ۱۳۹۸: ۱۴۱). همچنین فشارهای هنجاری همچون نگرش به وضعیت تأهل نیز در میان زنان می‌تواند یک متغیر تبیین‌کننده احساس امنیت باشد. در تکمیل این نگاه باید نقش کنترل‌های اجتماعی را نیز مد نظر داشت. در واقع، فرد به شکلی رهاسده در جامعه وجود ندارد و همواره کنترل‌های عینی و ذهنی به شکل‌های رسمی و غیررسمی رفتار او را تحت کنترل دارند و این خود در مدیریت فشارهای عمومی جهت هم‌نوا شدن با جامعه نقش بسیار مؤثری خواهد داشت.

در زمینه کنترل‌های اجتماعی، تراویس هیرشی^۱ از نظریه‌پردازان این مکتب معتقد است که کج‌روی و بروز رفتارهای نابهنجار دلیل بر کم‌رنگ شدن تعلق فرد به جامعه است و از این رو ارتباط با سایر افراد، پذیرش و فعالیت در نقش‌ها، اعتقاد به ارزش‌های جامعه می‌تواند با افزایش همبستگی ضمن مدیریت نرخ جرایم و بزهکاری‌ها، سبب افزایش احساس امنیت در فرد شود (نوروزی و فولادی‌سپهر، ۱۳۸۸: ۱۳۶-۱۳۵). در این دیدگاه، احساس امنیت تابعی از نظم اجتماعی تعریف می‌شود، نظمی که خود تابع کنترل‌های رسمی و غیررسمی در جامعه است. البته باید به این نکته مهم دقت داشته باشیم که کنترل‌های اجتماعی در صورتی نقش مثبت در احساس امنیت کنشگران خواهند داشت که در تقابل با حوزه خصوصی فرد قرار نگیرند.

در همین ارتباط، برایمر^۲ احساس امنیت را تابعی از درک رهایی فرد یا مصونیت او از نظارت‌های مداخله‌جویانه دولت‌ها در زندگی شخصی تعریف می‌نماید. او معتقد است امنیت اجتماعی بر ایجاد امنیت در حمل‌ونقل، امنیت تماس تلفنی و امنیت الکترونیک دلالت دارد. از نظر برایمر امنیت یعنی عدم‌نگرانی از تهدیدات. او عقیده دارد جهت برقراری امنیت اجتماعی باید تمام نیروهای انتظامی و اجرایی یک کشور فعال باشند. همچنین همکاری و رعایت قانون از طرف افراد جامعه و نیروهای پلیس سبب ایجاد و تقویت امنیت اجتماعی می‌شود (بخشنده‌زحمتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۵).

از طرفی در تکمیل دیدگاه‌های ساختاری ارائه شده، عوامل فردی مرتبط با احساس امنیت، اغلب با نظریه آسیب‌پذیری^۳ در ارتباط هستند، به نحوی که کنش‌گران اجتماعی مبتنی بر توانمندی‌های فردی و درک از خطر، می‌توانند احساس نگرانی و ناامنی را تجربه کنند (عربی، ۱۳۹۰، ۴۴). اسکوگان و مکسفیلد^۴ (۱۹۸۱) برای اولین بار مفهوم آسیب‌پذیری را وارد ادبیات نظری مطالعات مرتبط با جرم نمودند. پس از ایشان وار و استافورد^۵ (۱۹۸۳)، احساس ناامنی حاصل از مورد جرم واقع شدن را به عنوان تعاملی بین حساسیت به احتمال خطر و پیامدهای شدید آن آزمون کردند. در ادامه کیلیز^۶ (۱۹۹۰)، احساس نگرانی حاصل از تصور عواقب مورد جرم واقع شدن را با تأکید بر فقدان کنترل فردی، مورد مطالعه قرار داد و بر ادراک آسیب‌پذیری به عنوان یک متغیر تبیین‌کننده احساس نگرانی تأکید نمود (مک‌کرا

1. Hirschi, T
2. Brimmer
3. Vulnerability Hypothesis
4. Skogan & Maxfield
5. Warr & Stafford
6. Killias

و همکاران، ۲۰۰۵: ۹-۱۰). با توجه به مباحث نظری ارائه شده در این مطالعه برای بررسی احساس امنیت زنان شهر هفتکل، شش فرضیه زیر را مورد آزمون قرار خواهیم داد:

- ۱) احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب سطح تحصیلات آن‌ها متفاوت است؛
- ۲) احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب قومیت آن‌ها متفاوت است؛
- ۳) احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب وضعیت اقتصادی آن‌ها، تفاوت دارد؛
- ۴) احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب وضعیت تأهل آن‌ها، تفاوت دارد؛
- ۵) بین کنترل اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی زنان رابطه وجود دارد؛
- ۶) بین درک از آسیب‌پذیری و احساس امنیت زنان رابطه وجود دارد.

روش و داده‌های تحقیق

پژوهش حاضر مبتنی بر رویکرد کمی و روش پیمایش اجتماعی طراحی شده است. پیمایش، روشی رایج در مطالعات کمی برای رجوع به واقعیت است (ساعی، ۱۳۸۷: ۱۳۳) که متناسب با جامعه آماری بزرگ مورد مطالعه در آن، محقق سعی بر جمع‌آوری داده‌ها از تعداد محدودی به عنوان نمونه آماری دارد (ایمان، ۱۳۸۸: ۱۲۴). در چنین روشی با اطمینان بالایی می‌توان یافته‌های آن را به جامعه آماری مورد مطالعه تعمیم داد (گیدنز، ۱۳۸۶: ۷۲۸) و این مهم‌ترین وجه تمایز تحقیق پیمایشی در مقایسه با سایر روش‌های تحقیق می‌باشد (ازکیا، ۱۳۸۹: ۳۳۳). نکته مهم در پیمایش اجتماعی، حجم لازم برای نمونه‌گیری است زیرا نمونه باید معرف جامعه باشد (لهسای زاده، ۱۳۸۵: ۴۶).

با توجه به نتایج آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵، تعداد زنان ۱۵ تا ۶۵ سال هفتکل برابر با ۱۵۸۰۲ نفر بوده است که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۷۵ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. داده‌های مورد نیاز با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای^۱ و ابزار پرسش‌نامه جمع‌آوری شده است. این نمونه‌گیری برای مناطق وسیع به کار گرفته می‌شود (رفیع‌پور، ۱۳۸۴: ۳۸۸). در این روش، نمونه نهایی با انتخاب چندین نمونه مختلف به گونه‌ای انجام می‌شود که هزینه به حداقل برسد (دواس، ۱۳۸۷: ۷۴). بدین منظور ابتدا با توجه به نقشه شهری هفتکل، در مرحله اول از میان مناطق شهری، سه منطقه فرهنگی، مهرآباد و پالایشگاه به عنوان نماینده سه منطقه برخوردار، نیمه‌برخوردار و کمتر برخوردار انتخاب شدند و سپس با در نظر گرفتن حجم نمونه، پرسش‌نامه‌هایی مبتنی بر تعداد مورد نیاز در محله‌های این مناطق توزیع و جمع‌آوری شدند.

لازم به ذکر است متغیرهای مورد سنجش با استفاده از پرسش‌نامه‌های مورد استفاده در پژوهش‌های پیشین عملیاتی شده‌اند. در این ارتباط، گویه‌های متغیر احساس امنیت از پژوهش همت (۱۳۹۱)، گویه‌های متغیر ادراک کنترل اجتماعی از پژوهش صنعت‌خواه (۱۳۹۷)، و گویه‌های آسیب‌پذیری اجتماعی زنان از پژوهش عربی (۱۳۹۱) استخراج شده است.

1. Multistage Cluster Sampling

یافته‌ها

(۱) یافته‌های توصیفی

در ابتدا آمار توصیفی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی متناسب با موضوع تحقیق (تحصیلات، قومیت، تأهل و وضعیت اقتصادی)، ارائه می‌شود. همچنان که در جدول ۱ قابل مشاهده است از مجموع ۳۷۶ پاسخگو، ۱/۱ درصد پاسخگویان بی‌سواد، ۱/۳ درصد ابتدایی، ۶/۶ درصد راهنمایی، ۱۹/۷ درصد دیپلم، ۲۳/۷ درصد کاردانی، ۲۷/۹ درصد کارشناسی، ۵/۹ درصد کارشناسی ارشد، ۰/۸ درصد دکتری و ۰/۳ درصد دارای تحصیلات حوزوی هستند. نکته قابل تأمل در این جدول آن است که بیش از ۵۷ درصد از زنان، تحصیلات دانشگاهی داشته‌اند که در این میان مدرک کارشناسی با حدود ۲۸ درصد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱- توزیع فراوانی متغیر قومیت در نمونه آماری

متغیر	ابعاد	فراوانی	درصد	جمع کل
تحصیلات	بی‌سواد	۴	۱/۱	۳۷۶
	ابتدایی	۵	۱/۳	
	راهنمایی	۲۵	۶/۶	
	دیپلم	۷۴	۱۹/۷	
	کاردانی	۸۹	۲۳/۹	
	کارشناسی	۱۰۵	۲۷/۹	
	ارشد	۲۲	۵/۹	
	دکترا	۳	۰/۸	
	حوزوی	۱	۰/۳	
قومیت	عرب	۳۹	۱۰/۴	۳۷۶
	لر	۱۷۱	۴۵/۵	
	ترک	۱۱۴	۳۰/۳	
	فارس	۴۴	۱۱/۷	
	سایر	۸	۲/۱	
وضعیت ازدواج	متأهل	۱۷۱	۴۵/۴	۳۷۶
	مجرد	۱۷۲	۴۵/۸	
	مطلقه	۱۸	۴/۸	
	بیوه	۱۵	۴	
وضعیت اقتصادی	خیلی بد	۲۲	۵/۹	۳۷۶
	بد	۳۴	۹	
	متوسط	۲۰۰	۵۳/۲	
	خوب	۹۲	۲۴/۵	
	خیلی خوب	۲۸	۷/۴	

نگاهی به ردیف دوم جدول ۱ حاکی از توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب قومیت آنهاست. همچنان که در جدول قابل مشاهده است لرها با حدود ۴۵ درصد، پرجمعیت‌ترین گروه قومیتی در میان پاسخگویان بوده‌اند و پس از ایشان، ترک‌ها با ۳۰ درصد، فارس‌ها حدود ۱۲ درصد و عرب‌ها حدود ۱۰ درصد از جمعیت پاسخگویان را شامل شده‌اند.

وضعیت تأهل زنان در نمونه آماری، در ردیف سوم جدول ۱ نشان داده شده است. همچنان که قابل مشاهده است، افراد مجرد و متأهل هر یک با حدود ۴۵ درصد در مجموع بیش از ۹۰ درصد جمعیت نمونه را شامل شده‌اند. نگاهی به سایر داده‌ها حاکی از آن است که حدود ۴/۸ درصد زنان طلاق گرفته و ۴ درصد نیز زنانی که شوهرشان فوت کرده است در میان پاسخگویان وجود داشته‌اند.

وضعیت اقتصادی نیز از دیگر متغیرهای مهم در تحقیق حاضر است. با توجه به ردیف چهارم ستون اول، در جدول ۱ مشاهده می‌کنیم که بیش از ۵۰ درصد پاسخ‌گویان به صورت خوداظهاری وضعیت اقتصادی خود را متوسط ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که حدود ۱۵ درصد نارضایتی از وضعیت اقتصادی را با انتخاب گزینه‌های بد و خیلی بد ثبت نموده‌اند. در نقطه مقابل، حدود ۳۲ درصد نیز وضعیت اقتصادی خود را خوب و خیلی خوب ارزیابی نموده‌اند.

۲) یافته‌های استنباطی

جدول ۲ نتایج آزمون فرضیه‌های یک تا چهارم تحقیق را متناسب با سطح سنجش متغیرها نشان می‌دهد. همانگونه که قابل مشاهده است این جدول شامل نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه (آزمون F) برای متغیرهای مستقل ترتیبی و اسمی است که نتایج تمامی آزمون‌ها در جدول قابل مشاهده است. به شکل کلی، هر چهار فرضیه اصلی ثبت شده در جدول تأیید شده و نتایج حاکی از وجود رابطه معنادار بین متغیرهای مستقل (تحصیلات، وضعیت تأهل، وضعیت اقتصادی، قومیت) با میزان احساس امنیت درک شده در جامعه آماری تحقیق است. بنابراین می‌توان این ادعا را مطرح نمود که میانگین احساس امنیت در زنان به شکل معناداری با ویژگی‌هایی چون تحصیلات، قومیت، وضعیت اقتصادی و وضعیت تأهل رابطه دارد و این متغیرها می‌توانند به عنوان تبیین‌کننده واریانس احساس امنیت در جامعه زنان هفتکل مورد توجه قرار بگیرند.

جدول ۳ نتایج آزمون همبستگی پیرسون برای فرضیه‌های پنج و شش پژوهش را نشان می‌دهد. نگاهی به میزان سطح معناداری در جدول حاکی از این واقعیت است که هر دو فرضیه تأیید شده‌اند و از این رو، می‌توان عنوان کرد که در جامعه آماری مورد مطالعه، رابطه معناداری بین متغیرهای کنترل اجتماعی و درک از آسیب‌پذیری با احساس امنیت زنان وجود دارد. همچنان که در جدول قابل مشاهده است، فرضیه شماره پنج که حاکی از وجود رابطه بین کنترل اجتماعی و احساس امنیت در زنان هفتکل بوده است با ضریب همبستگی ۰/۲۶۰ و سطح معناداری ۰/۰۰۱ تأیید شده است. با توجه به مثبت بودن ضریب همبستگی می‌توان عنوان نمود که ادراک زنان از وجود کنترل‌های اجتماعی سبب افزایش احساس امنیت در میان ایشان می‌شود.

جدول ۲- نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیرهای تحصیلات، قومیت، وضعیت اقتصادی و وضعیت تأهل

سطح معناداری	مقدار آزمون	انحراف معیار	میانگین احساس امنیت	زیرگروه	فرضیه
۰/۰۰۴	F= ۵/۷۰۴	۷/۹۰	۴۱/۶۵	زیر دیپلم	فرضیه اول: بین احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب تحصیلات، تفاوت وجود دارد.
		۷/۱۶	۴۳/۲۴	دیپلم	
		۷/۷۶	۴۲/۸۳	دانشگاهی	
۰/۰۳۵	F= ۲/۹۰۴	۶/۸۳	۴۳/۶۸	لر	فرضیه دوم: بین احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب قومیت، تفاوت وجود دارد.
		۸/۵۷	۴۲/۸۰	ترک	
		۶/۷۹	۴۲/۱۸	فارس	
		۷/۳۴	۳۹/۸۷	عرب	
۰/۰۲۰	F= ۳/۹۶	۶/۳۸	۴۳/۶۸	نامطلوب	فرضیه سوم: بین احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب وضعیت اقتصادی، تفاوت وجود دارد.
		۷/۲۸	۴۳/۶۵	متوسط	
		۸/۱۵	۴۱/۳۳	مطلوب	
۰/۰۴۰	F= ۲/۸۰۷	۷/۷۶	۴۳/۱۹	متأهل	فرضیه چهارم: بین احساس امنیت اجتماعی زنان بر حسب وضعیت تأهل، تفاوت وجود دارد.
		۷/۱۰	۴۳/۲۶	مجرد	
		۶/۳۰	۴۱/۱۳	بیوه	
		۸/۴۹	۳۸/۲۷	طلاق	

جدول ۳- آزمون همبستگی پیرسون متغیرهای فاصله‌ای

معناداری	ضریب همبستگی	احساس امنیت	فرضیه
۰/۰۰۱	۰/۲۶۰	کنترل اجتماعی	فرضیه پنجم: بین کنترل اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی زنان رابطه وجود دارد.
۰/۰۰۱	-۰/۵۹۲	درک از آسیب‌پذیری	فرضیه ششم: بین درک از آسیب‌پذیری و احساس امنیت رابطه وجود دارد.

همچنین فرضیه شماره شش که بیانگر رابطه بین درک از آسیب‌پذیری و احساس امنیت می‌باشد نیز با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۱ تأیید شده است. نگاهی به ضریب همبستگی حاصل شده (۰/۵۹۲-)، حاکی از این واقعیت است که احساس آسیب‌پذیری در زنان سبب کاهش احساس امنیت در میان ایشان می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

پیش از پرداختن به تبیین نتایج آزمون فرضیه‌ها لازم به ذکر است که میانگین احساس امنیت در جامعه آماری مورد مطالعه، برابر با ۴۲/۹ محاسبه شد. این میزان با توجه به میانگین نظری این سازه که با توجه به تعداد ۱۶ گویه و مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت برابر با ۴۸ می‌شود در سطح متوسط رو به پایین قرار دارد که این خود ضرورت پرداختن سیستماتیک به این موضوع را برجسته می‌کند تا در سطح سیاست‌گذاری‌های اجتماعی به این مهم پرداخته شود. اما همچنان که در جدول‌های ۵ و ۶ قابل مشاهده بود، تمامی فرضیه‌های تحقیق تأیید شدند. نگاهی دقیق به این یافته‌ها حاکی از این واقعیت است که تحصیلات دانشگاهی می‌تواند سبب افزایش معنادار میانگین احساس امنیت در میان زنان شود که این یافته با نتایج یافته‌های حاتمی و همکاران (۱۳۹۴)، همت (۱۳۹۱) و نوملی (۱۳۹۰) همسو است. در تبیین این یافته می‌توان گفت با افزایش آگاهی و سطح تحصیلات، نگرش افراد تغییر کرده و در شرایط مختلف می‌توانند عملکرد مناسب‌تر و هنگام مواجهه با احساس ناامنی و ترس تصمیمات مطلوب و کاراتری را به کار گیرند.

تعلق قومیت نیز به عنوان یک متغیر نقش معناداری در ادراک زنان از احساس امنیت دارا می‌باشد، این یافته نیز با یافته‌های نتایج پژوهش صیدی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۹) و حاتمی و همکاران (۱۳۹۴) همسو است. برای تبیین این فرضیه با نگاهی به نظریه همبستگی اجتماعی دورکیم می‌توان عنوان نمود که درک از هژمونی جمعیتی در شهر می‌تواند سبب کاهش فشارهای عمومی استرس‌زا مطرح در نظریه فشار عمومی آگنیو شود. در واقع، وجود همدلی، انسجام و همبستگی زمینه ساز پیشرفت است و افراد به علت سرمایه اجتماعی حاصل از تراکم تعاملات با قوم خود در شرایط سخت، احساس حمایت بیشتری دارند، در نتیجه کمتر احساس ناامنی می‌کنند. رابطه معنادار وضعیت تأهل با احساس امنیت نیز همسو با یافته‌های دسترنج و قنبری (۱۳۹۹)، صیدی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۹) حاکی از اهمیت مدیریت فشارهای هنجاری بر زنان مطلقه است. همچنان که مشاهده می‌شود بیشترین احساس ناامنی توسط زنان مطلقه گزارش شده است که بیش از سایر گروه‌ها (متاهل‌ها، مجردها و بیوه‌ها)، تحت تأثیر فشارهای هنجاری هستند. رابطه میان وضعیت اقتصادی و احساس امنیت نیز مطابق با یافته‌های احمدی و همکاران (۱۳۹۵) و بخشنده و همکاران (۱۳۹۹)، لهسایی‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، هرچند معنادار بوده است اما در تقابل با آنها قرار داشته است.

نگاهی به میانگین احساس امنیت حاکی از آن است که زنانی با وضعیت اقتصادی مطلوب احساس امنیت کمتری را تجربه می‌نمایند. چنین وضعیت حاکی از فضای آنومیک حاکم بر شهر است که با افزایش نرخ سرقت، افراد برخوردار را در خطر بیشتری قرار می‌دهد. اما متغیر کنترل اجتماعی نیز نقش مثبت و معناداری در میزان احساس امنیت زنان دارد. این یافته، همسو با یافته‌های شارع‌پور و همکاران (۱۳۹۱)، یاری و هزارجریبی (۱۳۹۱)، صیدی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۹)، حاکی از این واقعیت است که درک وجود مؤثر کنترل‌های اجتماعی در جامعه سبب افزایش احساس امنیت در زنان می‌شود. در واقع، این یافته، همسو با فرضیه درک از آسیب‌پذیری زنان نیز قابل تبیین است که همسو با یافته‌های عربی (۱۳۹۰) و صنعت‌خواه (۱۳۹۷)، رابطه منفی و معناداری با احساس امنیت در میان زنان داراست. وجود

کنترل‌های رسمی در جامعه و درک مثبت از حضور پلیس و حمایت‌های عرفی می‌تواند سبب بر ساخت نگرش امنیت و فقدان اضطراب جهت حضور در فضای عمومی شهر برای زنان باشد.

با توجه به آنچه مورد بحث واقع شد، ضرورت دارد تا به لحاظ پژوهشی تحقیقات بیشتری به ویژه با رویکرد کیفی در شهر هفتکل در ارتباط با عوامل جامعه‌شناختی احساس امنیت زنان صورت پذیرد. البته این مهم باید برای تمامی مناطق شهری با توجه به نقش بسیار پررنگ متغیرهای زمینه‌ای مدنظر قرار گیرد. همچنین پرداختن به وضعیت معماری شهری و کنترل‌های رسمی در شهر به نحوی که مبتنی بر درک زنان از امنیت شهری و فضای محافظت شده باشد از اهمیت بسیاری برخوردار است. به عبارت دیگر، طراحی محیط شهری مبتنی بر زیبایی‌شناسی و مباحث کنترل اجتماعی باید با توجه به درک و تجربه زنان از احساس امنیت، مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرند. همچنین با توجه به این که تحصیلات می‌تواند از یک سو زنان را نسبت به مدیریت حس آسیب‌پذیری خویش آگاه سازد و از سوی دیگر ایشان را برای حضور در عرصه اقتصاد توانمند کند، دولت و نهادهای ذیربط می‌بایست شرایط دسترسی به آموزش با کیفیت را به ویژه در مناطق دور از مرکز برای زنان فراهم نماید.

منابع

- احمدی، آرمان؛ عباسی چری، رضا؛ احمدی، کاروان (۱۳۹۵). بررسی میزان احساس امنیت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: زنان ۱۵ تا ۲۹ سال شهرستان کامیاران)، *مطالعات امنیت اجتماعی*، شماره ۴۶: ۲۰۶-۱۸۳.
- احمدی، یعقوب؛ اسمعیلی، عطا (۱۳۸۹). سنجش احساس امنیت زنان مبتنی بر عوامل چندبعدی و میان رشته‌ای در شهر مشهد، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲: ۱۶۹-۱۹۰.
- ازکیا، مصطفی و علیرضا دربان‌آستانه (۱۳۸۹). *روش‌های کاربردی تحقیق*، (جلد اول)، تهران: کیهان.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بخشنده‌زحمتی، سمیه؛ بهیان، شاپور؛ حقیقتیان، منصور (۱۳۹۸). مقایسه احساس امنیت اجتماعی زنان در شهر تهران، *پژوهش‌نامه نظم و امنیت انتظامی*، ۱۳(۴۹): ۱۴۰-۱۱۵.
- بنی‌فاطمه، حسین؛ سلیمی، آمنه (۱۳۹۰). احساس امنیت اجتماعی جوانان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن، *مطالعات جامعه‌شناسی*، شماره ۱۲: ۵۹-۷۷.
- حاتمی، علی؛ احمدی، بختیار؛ اسمعیلی، عطا (۱۳۹۴). بررسی عوامل مرتبط با میزان احساس امنیت اجتماعی شهروندان مورد مطالعه زنان شهر کرمانشاه، *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، ۳: ۱۰۳-۱۲۱.

حسینی نصرآبادی، نرجس‌السادات؛ ناروقه، نعمت‌اله (۱۳۹۸)، تبیین و تحلیل افزایش امنیت اجتماعی در پرتو بکارگیری سیستم نظارت هوشمند، *انتظام اجتماعی*، ۱: ۱۴۲-۱۱۹.

حیدری ساربان، وکیل؛ صائب، شراره (۱۳۹۸)، تبیین رابطه عدالت اجتماعی با احساس امنیت اجتماعی ساکنان مناطق روستایی شهرستان اردبیل، *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۳۶: ۸۲-۶۷.

دسترنج، منصوره؛ قنبری، سمیه (۱۳۹۹). بررسی وضعیت احساس امنیت اجتماعی و عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر آن در بین جوانان شهر لار، *امنیت ملی*، ۳۵: ۱۵۴-۱۳۱.

دواس، دی. ای (۱۳۸۷). *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، (ترجمه هوشنگ ناییبی)، تهران: نشر نی.

رادفر، محمدرضا؛ حبیب‌زاده، اصحاب (۱۳۹۷). عوامل اجتماعی مؤثر بر احساس امنیت اجتماعی، *انتظام اجتماعی*، ۲: ۸۴-۵۳.

رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۴). *کندوکاوها و پنداشته‌ها: مقدمه‌ای بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.

زارعان، منصوره؛ یارمحمد، قاسمی؛ صفریگی، شهرناز؛ چابکی، ام‌البنین (۱۳۹۹). رابطه مشارکت اجتماعی و احساس امنیت در زنان شهر ایلام، *مجله مطالعات زن و خانواده*، ۱۶: ۲۵۴-۲۱۵.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۶). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، (جلد اول)، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ساعی، علی (۱۳۸۷). *روش تحقیق در علوم اجتماعی: با رهیافت عقلانیت انتقادی*، تهران: سمت.

سعیدآ، معصومه (۱۳۹۳). «بررسی عوامل مؤثر بر احساس امنیت اجتماعی زنان ۴۵-۱۸ ساله تهران و راه‌های افزایش آن در میان آنها»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم اجتماعی، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

شارع‌پور، محمد؛ تقوی، زینب؛ سلیمانی بشلی، محمدرضا (۱۳۹۱). بررسی جامعه‌شناختی احساس امنیت زنان در شهر آمل، *زن و مطالعات خانواده*، ۱۷: ۱۰۶-۹۱.

شبابی، مهرشاد؛ صفوی، حناهدسادات (۱۳۹۸). *نقش زنان در روند توسعه کشورهای اسلامی، مطالعات بنیادی و کاربردی جهان اسلام*، شماره ۲: ۷۵-۵۸.

صادقی ولنی، آرزو (۱۳۹۴). رابطه بین موقعیت محلّه و احساس امنیت اجتماعی زنان (مقایسه موردی دو محلّه ونک و سرآسیاب)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، تهران، دانشگاه الزهرا (س).

صالحی، زهرا (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر احساس امنیت اجتماعی زنان در فضاهای شهری (مطالعه زنان ۱۵-۴۰ ساله شهر سبزوار)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مدیریت آموزشی، سبزوار، دانشگاه حکیم سبزواری.

صنعت‌خواه، علیرضا (۱۳۹۷). بررسی عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر احساس امنیت زنان در شهر کرمان، *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۳: ۳۷-۶۴.

صیدی، علی و قاسم‌نژاد، غلام‌رضا (۱۳۹۹). مطالعه جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی مؤثر بر احساس امنیت اجتماعی (مورد مطالعه: زنان ۱۵ تا ۶۴ ساله شهر ایلام)، *پژوهش‌های انتظامی-اجتماعی زنان و خانواده*، ۸ (۱) (پیاپی ۱۴): ۱۹۹-۲۱۶.

عربی، علی (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین ویژگی‌های فردی، ساختار محله‌ای و ترس از جرم، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز.

قاسملو، حسن؛ کریم‌زاده، حسین، محمدیگی سلخوری، مریم (۱۳۹۹). شناسایی عوامل مؤثر بر احساس امنیت زنان در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان خرقان غربی شهرستان آوج). *زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، ۱۸ (۳): ۳۸۱-۴۰۶.

قنبری برزیان، علی؛ بیات، بهرام (۱۳۹۸). تبیین تأثیر راهبردی افکار عمومی بر احساس امنیت اجتماعی (مطالعه موردی شهروندان اهوازی)، *مطالعات امنیت اجتماعی*، ۵۷: ۳۹-۷۱.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*، (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران: نشر نی.

لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی آبادان*. تهران: کیانمهر.

لهسایی‌زاده، عبدالعلی؛ هاشمی، سمیه؛ عربی، علی؛ روحانی، علی (۱۳۹۲). بررسی رابطه احساس امنیت و تمایل به سفرهای داخلی: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران، *فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی-واحد شوشتر*، شماره ۲۰: ۱-۲۴.

مایانی، محدثه (۱۳۹۷). تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی بر احساس امنیت اجتماعی شهروندان دامغانی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم اجتماعی-پژوهشگری، بیرجند، دانشگاه بیرجند.

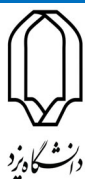
نوروزی، فیض‌اله؛ فولادی سپهر، سارا (۱۳۸۸). بررسی احساس امنیت اجتماعی زنان ۲۹-۱۵ ساله شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، *راهبرد*، ۵۳: ۱۲۹-۱۵۹.

نوملی، زینب (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر میزان احساس امنیت اجتماعی زنان ۱۵ سال به بالای شهر گرگان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم اجتماعی، کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان.

همت، صغری (۱۳۹۱). مطالعه عوامل فرهنگی اجتماعی مرتبط با احساس امنیت اجتماعی زنان (مطالعه موردی: زنان شهر شیراز)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مطالعات زنان، شیراز، دانشگاه شیراز.

یاری، حامد؛ هزار جریبی، جعفر (۱۳۹۱). بررسی رابطه احساس امنیت و اعتماد اجتماعی در میان شهروندان (مطالعه موردی ساکنان شهر کرمانشاه، *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، ۱ (۴): ۳۹-۵۸.

- Hadzhiyski, D. (2018). Psychology of personal security. *Diogenes*, 26(1), 26-38.
- Loukaitou-Sideris, A., & Fink, C. (2009). Addressing women's fear of victimization in transportation settings: A survey of US transit agencies. *Urban Affairs Review*, 44(4), 554-587.
- McCrea, Rod. Tung-Kai Shyy, John Western and Robert J. Stimson. (2005). "Fear of crime in Brisbane Individual, social and neighbourhood factors in perspective", *Journal of Sociology*, 40(1), 7-27.
- Mikulincer, M., & R Shaver, P. (2020). Enhancing the "Broaden and Build" cycle of attachment security in adulthood: from the laboratory to relational contexts and societal systems. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2054.

Analysis of the Tradition of Cooperation (Hayari) in the Songs and Poems of Bahman Aladdin

Sajad Bahmani¹, Mehran Bondori²

1. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran (Corresponding Author); S.bahmani@scu.ac.ir
2. Ph.D. Candidate in Sociology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; mehran.bondori465@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Decrease in the number of nomads and change in their lifestyle from nomadic to settled life in the past decades have reduced and changed the amount of tribal cooperation. Music is a phenomenon related to culture and way of life in a society. In Bakhtiari tribe, it reflects the feelings, beliefs, thoughts and attitudes of people about life. Similar to the diversity of biological dimensions, the diversity of music and its themes can also be seen in this tribe. This research has been done with the aim of researching cooperation in Bahman Aladdin's songs and poems.

Methods and Data: The poems and songs that dealt with the concept of collaboration were re-examined through qualitative content analysis, and examples of collaboration that were current in tribal life were extracted from the songs.

Findings: The results show that although there has been cooperation throughout nomadic life, only three dimensions of cooperation are represented in songs and poems, which are cooperation when harvesting, cooperation when moving from the cold to the tropical climate, and cooperation when the tribe is in danger such as a conflict with other tribes.

Conclusion: Mourning-related music, mourning music, and music containing coaching themes are examples of this diversity.

Keywords: Cooperation, Local music, Bahman Aladdin, Bakhtiari, Social cohesion.

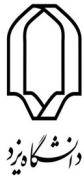
Key Message: The nature of nomadic life was not possible without help and cooperation. Passing through hard life passages, guarding the family and keeping the flocks and livestock have been the constant concerns of the nomads to reach the virgin pastures in Sardsir (Yilaq) and Garmsir (Qashlaq).

Received: 17 May 2022

Accepted: 03 August 2022

Citation: Bahmani, S., Bondori, M. (2022) Analysis of the Tradition of Cooperation (Hayari) in the Songs and Poems of Bahman Aladdin. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 363-381.
<https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2796>

واکاوی آیین همیاری (هیاری) در ترانه‌ها و سروده‌های بهمن علاءالدین

سجاد بهمنی^۱، مهرا ن بندری^۲

۱- استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول): s.bahmani@scu.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران: mehran.bondori465@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: کاسته شدن از تعداد جمعیت عشایر و تغییر سبک زندگی از عشایری و کوچ نشینی به یکجانشینی در دهه‌های گذشته میزان همیاری ایلی را فرو کاسته و دستخوش تغییر نموده است. موسیقی، پدیده‌ای مرتبط با فرهنگ و نحوه زیستن اجتماع است و در ایل بختیاری، بازتاب دهنده احساسات، باورها، افکار و نگرش افراد به زندگی است. متناسب با نوع ابعاد زیست، تنوع موسیقی و مضامین آن نیز در این ایل به چشم می‌آید. لذا پژوهش با هدف کنکاش همیاری در ترانه‌ها و سروده‌های بهمن علاءالدین صورت گرفته است.

روش و داده‌ها: سروده‌ها و ترانه‌هایی که به مفهوم همیاری پرداخته بودند با روش تحلیل محتوای کیفی بازکاوی شدند و مصداق‌های همیاری که در زندگی ایلی جاری بودند از ترانه‌ها استخراج شد.

یافته‌ها: با آنکه در سراسر زندگی عشایری همیاری وجود داشته است تنها در سه بُعد همیاری در ترانه‌ها و سروده‌ها بازنمایی شده است که عبارتند از همیاری در هنگام برداشت کشتزارها، همیاری در هنگام جابجایی ایل از سردسیر به گرمسیر و همیاری در هنگامی که ایل در معرض خطر از جمله نزاع با سایر قبایل قرار گرفته باشد.

نتیجه‌گیری: موسیقی مرتبط با سوگ، موسیقی هنگام سوگ و موسیقی در بردارنده مضامین کوچ نمونه‌هایی از تنوع موسیقایی در ایل بختیاری است.

واژگان کلیدی: همیاری، موسیقی محلی، بهمن علاءالدین، بختیاری، انسجام اجتماعی

پیام اصلی: سرشت زندگی عشایری بدون همیاری و همکاری امکان‌پذیر نبود، عبور از گردنه‌های سخت‌گذر، پاسداری از کبان ایل و نگهداری رمه‌ها و چارپایان، از دغدغه‌های همیشگی عشایر برای رسیدن به چراگاه‌های بکر در سردسیر (بیلاق) و گرمسیر (قشلاق) بوده است.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۷

ارجاع: بهمنی، سجاد؛ بندری، مهرا ن (۱۴۰۱). واکاوی آیین همیاری (هیاری) در ترانه‌ها و سروده‌های بهمن علاءالدین، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۲): ۳۸۱-۳۶۳.
<https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2796>

مقدمه و بیان مسأله

تعلق خاطر و گرایش به گروه و جامعه‌ای که انسان در آن تولد یافته و ارزش‌ها، باورها و آرای خود را در آن درونی ساخته، موضوعی جاودانه و فراگیر است (گودرزی، ۱۳۸۴: ۷). خصلت اجتماعی انسان، به علاوه، نیاز او به تعامل و همکاری و مقابله با خطرها و تهدیدها، او را به سوی زندگی گروهی سوق داد. در جامعه ایلی، فرد به شدت به گروه و جمع متکی است. طایفه منافع فرد را تضمین می‌کند (الهیاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸). یاریگری (همیاری، هیاری^۱) از ویژگی‌های جوامع سنتی است. در جامعه سنتی (ایران)، در موارد گوناگون و برای مقابله با دشواری‌های زندگی اجتماعی، به چنین راه‌حلهایی نیازمند بوده است. فقر اقتصادی، فقدان امنیت، شرایط اقلیمی و جغرافیایی دشوار از سویی و فرهنگ یاری دوست و پراخت اسلامی و ایرانیان از سوی دیگر، در درازای زمان، به ویژه روستاییان و کوچ‌نشینان را هرچه بیشتر به هم وابسته کرده است. برخورد سازنده و هوشیارانه با این دشواری‌ها، چه در زمینه تولید و چه در زمینه مبارزه با طبیعت و سایر عرصه‌های اجتماعی، به آفرینش شکل‌های بسیار متنوع و سازگاری از یاریگری‌ها و تعاونی‌های سنتی در جامعه ایران انجامیده است (فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۴).

همیاری در فرهنگ واژگان به معنای یکدیگر را یاری نمودن و به مدد یکدیگر امور خیر را انجام دادن (حائریان‌اردکانی، ۱۳۸۴: ۲۲۳)، همچنین تعاون که هم‌معنا و برابر آن است به معنای یارهم‌شدن، دستگیری (فروزانفر، ۱۳۱۹: ۱۹۴)، هم‌پشت‌شدن (دهخدا، ۱۳۴۵: ۶۷۹۵)، بهم کمک کردن، مددکاری کردن (عمید، ۱۳۸۹: ۳۴۹)، یاری (معین، ۱۳۸۶: ۴۶۲)، یارمندی (پرتو، ۱۳۷۷: ۴۳۴) آمده است و در اصطلاح همیاری، جریانی است دو طرفه و افقی بین افرادی که دارای توانایی کم‌وبیش یکسانی هستند. این افراد کسانی هستند که توانایی‌های همدیگر را تکمیل و کمبودهای یکدیگر را جبران می‌کنند (فرهادی، ۱۳۸۱: ۵۴ به نقل از شادالویی، ۱۳۹۲: ۲۳). در همکاری برون سویه که هدف همکاری خارج از فرد یاری‌دهنده است، چنانچه یاری‌دهنده انتظار کمک متقابل را در آینده دارد و یا این همکاری پاسخ به گذشته یاری‌گیرنده است، به آن همکاری دوسویه یا اصطلاحاً همیاری می‌گویند (افشاری، ۱۳۹۱: ۴۶).

در ایران اقوام مختلفی به لحاظ فرهنگی و اجتماعی وجود دارد، هر یک از این اقوام آیین‌های مخصوص به خود و در نتیجه موسیقی خاص خود را نیز دارا هستند. موسیقی محلی و قومی در حکم بستر اولیه موسیقی ملی کشورها و بخشی از فرهنگ فولکلور^۲ و میراث برجای‌مانده از گذشته تاریخی هر ملت است که زمینه دستیابی به اطلاعاتی ناب و متنوع از سایر تحقیقات، در جهت شناخت وضعیت بومی اهالی یک منطقه یا قوم خاص تلقی می‌شود. از جمله اقوامی که همواره در پویه تاریخ به لحاظ جمعیتی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در ایران حضور داشته‌اند (مقصودی و شیرمردی، ۱۳۹۳: ۳۱۰-۳۱۱) بختیاری‌ها هستند که احتمالاً از نژاد اقوامی می‌باشند که در اعصار گذشته در این منطقه از جهان سکونت‌گزیده و به عقیده خودشان از نژاد خالص آریایی هستند. آنها به خاطر قدرت جسمانی و خصوصیات اخلاقی همانند سایر مردم ایران از یک نژاد ممتاز می‌باشند.

بختیاری‌ها با یک لهجه محلی ایرانی که معمولاً به زبان لری معروف است، تکلم می‌کنند. این لهجه بدون این که لغات ترکی و عربی وارد آن شده باشد یک گونه لهجه تحریف‌شده فارسی قدیم است که بختیاری‌ها آن را حفظ کرده‌اند. این لهجه که واقعاً همسان زبان مردم ایران باستان است، بیشتر به ادبیات معاصر و زبان شاهنامه شباهت دارد (لایارد، ۱۳۶۷: ۱۰۴-۱۰۵). برای نمونه، هنوز مردمان بختیاری به جای واژه عربی «حافظه»، واژه «ویر» پهلوی را به کار می‌برند و به جای واژه «مخ» از واژه اوستایی «مزگ» بهره می‌گیرند.

^۱. این واژه در زبان پارسی میانه کاربرد داشته، اکنون نیز در گویش بختیاری پایدار مانده است.

^۲. Folklore

هنگامی که ریش‌سپیدان بختیاری لب به سخن می‌گشایند گویی که هنوز خسروان ساسانی بر کشور شهریاری می‌کنند (بندری، ۱۳۹۶: ۱۱).

حسین پژمان بختیاری در مورد نژاد و زبان بختیاری می‌نویسد: هنگامی که سرگرم تهیه و ترتیب دستور برای گویش بختیاری بودم دریافتیم که پیوستگی آن لهجه با زبان پهلوی و اندکی با لسان پارسی باستان خیلی عمیق‌تر از گویش‌های دیگر ایران زمین است. از این رو، مطمئن شدم که بختیاری‌ها یکی از کهنسال‌ترین اقوام آریایی هستند که توانسته‌اند قرن‌ها در پناه جبال سر به فلک کشیده و پوشیده از جنگل‌های انبوه، استقلال گونه‌ای داشته و خود را از تعرض جهانگیران به ویژه بیگانگان حفظ کنند. به همین دلیل زبانشان تا حدی خالص، نژادشان تقریباً سالم، سنن و عاداتشان تحقیقاً محفوظ و حتی اشعارشان کاملاً برقرار پیشین باقی‌مانده و تابع افعیل عروضی عرب نشده است. پس باید اثر وجودی آنان در حوادث گوناگون و مسلسل تاریخ خاصه قبل از اسلام در جایی ثبت شده باشد (بختیاری، ۱۳۴۴: ۱۴۵). نزدیکی لهجه شیرین بختیاری با زبان پهلوی باعث شده که زبان‌شناسان، آن دو زبان را از یکدیگر جدا ندانند و می‌توان گفت، از زبان پهلوی به یادگار مانده است (محمدی‌ده‌چشمه و محمدی، ۱۳۹۸: ۸۶).

موسیقی نزد قوم بختیاری از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به طوری که در تمام لحظات زندگی با آنان همراه است؛ آواها و نواهایی که طنین پرشکوهشان در لحظه‌لحظه زندگی، یاری‌دهنده تن‌های خسته است. از تولد تا سوگ در فراق و وصال بهترین‌های ایل و تبار، زیباترین واژه‌ها را سروده‌اند یا هنگام کار و تلاش، در مشک‌زنی، درو، خرمن‌کوبی، شیردوشی و حتی به هنگام خواب و آرمیدن، نغمه‌های زیبایی شبانه را فراموش نکرده‌اند (منظمی، ۱۳۸۷: ۱۲۴ به نقل از: مقصودی و شیرمردی، ۱۳۹۳: ۳۱۱). بهمن علاء‌الدین^۱، از این منظر سهم مهمی در حفظ، اشاعه و انتقال فرهنگ محلی بختیاری‌ها به طور عام و اقوام لر زاگرنشین به طور خاص دارد. او در آثارش، با پرهیز از غلو، همواره از سخت‌کوشی، طبیعت، عشق، محبت، وفاء، دوستی و شجاعت مردم سرزمین بختیاری می‌گفت و با گذر از موانع پریچ‌وخم هنر، با تسلط هنرمندانه‌اش پیام گذشتگان را با رعایت امانت‌داری، به نسل امروز انتقال می‌داد و نسل فعلی، به ویژه جوانان را با بیانی لطیف و ظریف به گذشته و گذشتگان‌شان پیوند می‌داد. او روایتگر تاریخ و مبشر فرهنگ اصیل بختیاری با زبان و گویش تأثیرگذار محلی بود، هرگز جانبداری و تحریف تاریخی غیرواقع مطابق سلیقه «ایل یا طایفه» خاص در آثارش مشاهده نشد، همانگونه که در مقام یک محقق، نظر شخصی‌اش را در روایت‌ها و آثار به یادماندنی‌اش دخیل نمی‌ساخت. او همه را به وحدت و همدلی و دوری از تفرقه دعوت می‌کرد و اتفاقاً همین رویکرد عالمانه و هنرمندانه بود که بر ارزش‌ها و ویژگی‌های آثار هنری او دو صد چندان می‌افزود. به واقع، سبک انحصاری و تسلط استادانه این ادیب بر نحوه رساندن پیامش، او را از دیگر هنرمندان موسیقی محلی با فاصله قابل توجه متمایز می‌کرد (نصیری، ۱۳۹۵: ۱۰).

در ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر باید گفت برای شناخت مردم و فرهنگ هر منطقه، مطالعه در ادبیات آنها امری ضروری است. در این زمینه، ترانه‌ها و اشعار عامه نقش مهمی دارند. این ترانه‌ها که به خودی خود، ساخته و خوانده می‌شوند، آوازهایی هستند که بین مردم رواج داشته و از ضمیر ناخودآگاه و توانایی‌های ذاتی آنان پدید آمده‌اند. این اشعار روح آزادی و سادگی مردم را تجلی می‌دهند، با عواطف و هیجانات ساده سروکار دارند، وصف‌کننده جلوه‌های طبیعت هستند و سرچشمه بسیاری از افکار بشری و بیانگر تاریخ، فرهنگ و

^۱ ملقب به مسعود بختیاری، خواننده و ترانه‌سرا است که عمده آثار او به گویش لری بختیاری تنظیم شده‌اند.

اندیشه‌های زنده و گویای مردمی است که احساسات خود را به صورت بدیهی مطرح می‌کنند (محبوب، ۱۳۸۷: ۴۷ به نقل از رضایی و ظاهری‌عبدوند، ۱۳۹۴: ۴۴). اشعار عامه نه تنها نقش مهمی در ایجاد تحرک در زندگی افراد دارد و به زندگی آنها جهت می‌دهد؛ بلکه در همه زمینه‌ها، متأثر از فرهنگی هستند که در آن به وجود آمده‌اند. سادگی و روانی، کلام، ملودی، ضرب‌آهنگ و وزن ترانه‌ها متأثر از زندگی ساده و بی‌آلایش اقوام است و تفکّر و روح حاکم بر محتوای ترانه‌ها به طور معمول از حیطة، قدرت و زندگی روزمره قومی فراتر نمی‌رود (کاظمی، ۱۳۸۰: ۲۷ به نقل از رضایی و ظاهری‌عبدوند، ۱۳۹۴: ۴۴).

حکایت‌ها، مثل‌ها، زبان‌زدها و اشعار و ترانه‌های عامیانه، از منابع غنی فرهنگی هر قوم و ملتی می‌باشند که تصویری از زندگی گذشتگان و نیاکان آن قوم را در برابر دیدگان نسل امروز قرار داده و یادگاری است که هویت ملی و فرهنگی جامعه را مشخص کرده و دربردارنده عقاید، افکار، باورها، نگرش و سبک زندگی آن جامعه است. در کشور ما ایران که از اقوام مختلفی تشکیل گردیده است بختیاری‌ها از فرهنگ، ادبیات و فولکلور خاص خود برخوردارند. گرچه برخی از این گنجینه‌های گران‌بها به فراخور نیاز مردم زبانزد آن جامعه می‌باشند ولی تحولات وسیعی که در زندگی امروزی مردم صورت گرفته، همچنین آمیختگی با اقوام مختلف بیم آن می‌رود بخش زیادی از آنها برای همیشه به فراموشی سپرده شده و از بین بروند (جمشیدیان، ۱۳۹۰: ۵۸). از این رو، بایسته است که از طریق واکاوی ترانه‌ها و سروده‌های محلی پی به مفاهیم اجتماعی نهفته در آنها برد. زیرا با کشف مقولات و مفاهیم این نوع از موسیقی محلی می‌توان ظرفیت‌های این فرهنگ را دقیق‌تر شناخت و فرصت‌ها و شرایط کنکاش مردم‌شناختی بیشتری در آن مهیا ساخت. دیگر آنکه تا پیش از این، موسیقی بختیاری کمتر مورد مذاقه جامعه‌شناختی قرار گرفته است. با در نظر داشتن موارد ذکر شده، در این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا سعی می‌شود مهم‌ترین مضامین و مفاهیم اشعار و ترانه‌های مورد استفاده در موسیقی بختیاری با محوریت آثار علالدین بختیاری مورد توجه قرار گیرد. با این اوصاف، سوالات پژوهش حاضر به شرح زیر است:

- ۱) مهم‌ترین مضامین و مفاهیم مرتبط با همیاری در شعر بهمن علاءالدین کدام‌اند؟
- ۲) به تاسی از اشعار بهمن علاءالدین دلایل وجود همیاری در زندگی مردمان بختیاری کدام‌اند؟
- ۳) مهم‌ترین دستاوردها و پیامدهای این همیاری در میان بختیاری‌ها چه بوده است؟

پیشینه تحقیق

بهمنی و احمدی (۱۴۰۰) در پژوهش «زوال فرهنگ گاگریو؛ تحلیل انسان‌شناختی دگردیسی عزاداری و سوگ در میان ایلات بختیاری و بهمئی» دریافتند سوگ در شکل موسیقایی آن نمی‌تواند مانند گذشته از طریق مراسمی باشکوه و خواندن نام طوایف در کارکرد دوگانه خود یعنی بر ساخت تمایزات-ایجاد همبستگی، ایفای نقش نماید و نمی‌تواند از طریق الزام درونی و سازوکار جبران، همبستگی اجتماعی را افزایش دهد.

کریمی نورالدین‌وند و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوایی اشعار صیادی در فرهنگ بختیاری» دریافتند که شعر صیادی در فرهنگ بختیاری به دو شاخه سر کُهی (اشعاری که شکارچیان سر کوه‌ها و در مسیر شکار می‌خواندند) و سوگ شکارچی (اشعاری که در سوگ شکارچی توسط زنان با لحنی سوزناک و غمگین خوانده می‌شود) تقسیم می‌شود و در آنها با زبانی ساده، بیشتر باورها، احساسات شکارچیان، فنون شکار و توجه به حفظ محیط‌زیست و گونه‌های شکار به تصویر کشیده شده است.

طایب سمیرمی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «نوستالژی دوران حماسی در شعر بختیاری» نشان دادند اغلب حماسه‌ها در پی جنگ‌های میان ایل‌ها و عشایر، درگیری با حکومت مرکزی و گاه رویارویی با بیگانگان پدید آمده است. از میان اسباب و آلات جنگ، بیش از همه نام تفنگ برنو دیده می‌شود. از آنجا که اغلب قهرمانان ایل در جنگ با دشمن جان می‌بازند اشعار حماسی این قوم، مانند اکثر حماسه‌ها جنبه‌ای تراژیک دارند.

قادری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «نقش و جایگاه زنان در ترانه‌های بختیاری» نشان دادند زنان در بیشتر ترانه‌های بختیاری، سازنده و سراینده این نوع ادبی هستند و در گونه‌هایی از ترانه هم که سروده مردان است، زنان نقش بارز و کلیدی دارند. به گونه‌ای که یا حافظ و نگهدارنده و ترویج‌دهنده این ترانه‌ها هستند، یا این که ترانه‌ها (مانند ترانه‌های عاشقانه) در وصف خود آنها سروده شده است. یکی از علت‌های باقی ماندن نوع ادبی ترانه در فرهنگ بختیاری، نقل سینه به سینه و کاربرد و تکرار آن به وسیله زنان در کارهای روزمره و مراسم و آیین زندگی است که مانع از فراموش شدن و از بین رفتن ترانه‌ها شده است.

اکبری گندمانی و کرمی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «تجربه کوچ و انعکاس آن در شعرهای عامیانه بختیاری» نشان دادند تجربه کوچ به عنوان یک تجربه محوری و بزرگ، چگونه ذهن و عین انسان کوچنده را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به طوری که شعر عامیانه بختیاری، هم از حیث فرم و هم از حیث محتوا، تحت تأثیر تجربه کوچ شکل گرفته و بدین ترتیب دنیای ذهنی و نظام معرفتی و زیبایی‌شناختی انسان کوچنده را در فرمی کلی‌تر به شیوه زندگی او پیوند داده است.

رضایی و ظاهری عبدوند (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «هویت دینی در ضرب‌المثل‌های بختیاری» نشان دادند مسائل مربوط به خداشناسی، معاداندیشی، نبوت و امامت، احکام عملی دین، قرآن، مکان‌های مذهبی و شخصیت‌های قرآنی به عنوان مؤلفه‌های شناختی هویت دینی در ضرب‌المثل‌های بختیاری بازتاب یافته‌اند. هویت دینی در این ضرب‌المثل‌ها، هم کارکردی روان‌شناختی دارد و هم کارکردی جامعه‌شناختی. افراد با توکل و امید به خداوند و توسل به پیامبر (ص) و امامان (ع) در زندگی خود روحیه امید دمیده و با یادآوری جهان آخرت و صفات جلالی خداوند، کزروی‌های اخلاقی و اجتماعی را اصلاح کرده‌اند.

نصیری (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «نگاهی مردم‌شناختی به نقش هنر موسیقی در زندگی مردم با تأکید بر موسیقی محلی بختیاری (مسعود بختیاری)» نشان داد انسجام اجتماعی، همیاری، هم‌خونی، و... از طریق موسیقی باعث حفظ وحدت، انسجام و همیاری قوم بوده و از ناهنجاری‌های اجتماعی و فرهنگی جلوگیری می‌کند. احترام به هم‌نوع، احترام به بزرگان و ریش‌سفیدان، کمک به پیران و سالخوردگان در این موسیقی موج می‌زند و این فرهنگ موسیقی نوعی تربیت و شخصیت‌دهی به نوجوانان و جوانان بوده و به صورت غیرمستقیم و از طریق موسیقی این مؤلفه‌ها را در زندگی به کار می‌گیرند.

مقصودی و شیرمردی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی مفاهیم سوگ در قوم بختیاری با تأکید در تحلیل محتوای موسیقی گاگریو^۱» نشان دادند مفاهیم به کار رفته در موسیقی سوگ گاگریو عمدتاً در وصف خانواده، نزدیکان و بزرگان طایفه متوفی، به خصوص در باب ویژگی‌های ظاهری، اخلاقی و جایگاه شخص متوفی در ایل و طایفه‌اش سروده می‌شود. همچنین بر مبنای شاخص‌هایی مانند

^۱ موسیقی محلی بختیاری است که هنگام فوت یکی از اهالی ایل و با مضامین خاصی به همراه ابزار آلات موسیقی مانند نی و ساز دهل سروده می‌شود.

سن و جنسیت فرد متوفی تفاوت‌هایی در مفاهیم استفاده شده در موسیقی گاگریو وجود دارد؛ بدین معنا که مفاهیمی چون دلاوری، شجاعت و جنگاوری در مدح و ستایش سوگنامه‌های مردان و مفاهیمی چون غمخواری، دلسوزی مادرانه و خانه‌داری در سوگنامه‌های زنان به کار برده می‌شود.

جمشیدیان (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «برزگری‌ها، ترانه‌های کار درو در جامعه بختیاری» نشان داد بختیاری‌ها در کنار شغل دامداری به فعالیت کشاورزی که برزگری بخشی از آن است پرداخته و در هنگام کار درو ترانه‌هایی می‌خوانند که به آنها برزگری یا بَورو و یا بیداد می‌گویند. مهم‌ترین مضامین ترانه‌های برزگری عشق به یار، شکوه از یار، آرزو و امید، سختی‌های کار برزگری، تشویق و تهییج برزگران به کار، فخر و مباهات به ایل، کوچ ایل و مادر است.

مبانی نظری تحقیق

اصطلاح عصبیت ابن خلدون^۱ به معنای پیوند و پیوستگی است و از عصبه، به معنی اقارب آدمی از جانب پدر مشتق شده است و مراد از آن، دفاع مردم از حریم قبیله و دولت خویش است. ابن خلدون معتقد است پیوند خویشاوندی بجز در مواردی اندک، در بشر طبیعی است و از موارد آن نشان دادن غرور قومی نسبت به نزدیکان و خویشاوندان است در مواقعی که ستمی به آنان می‌رسد یا در معرض خطر واقع می‌شوند (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۱۱). عصبیت صفت خاص مردم بادیه نشین است. عصبیت جز در بادیه به وجود نمی‌آید و جز در بادیه نمی‌تواند زنده بماند. عصبیت چیزی جز دلاوری، شجاعت، دینداری، اخلاق، پیوندها و پیوستگی‌های خونی، روح آزادی و آزادگی، فطرت پاک و سالم، بزرگواری و بخشندگی، شهادت و بی‌باکی است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲: ۳۲۳). ابن خلدون منشأ عصبیت را در عوامل مختلف همانند پیوندهای خویشاوندی، هم‌پیمانی، هم‌سوگندی، دین، محیط جغرافیایی، شکل معیشت، اصل و نسب، غرور ملی و غیره می‌داند (سعیدی مدنی، ۱۳۸۶: ۱۰۲). ابن خلدون عصبیت را عامل تحرک زندگی انسان‌ها بر می‌شمرد و آن را احساسی دانسته که فرد در پیوند با گروه دارد و در حقیقت، عصبیت همان است که امروزه در اصطلاح جامعه‌شناسی انسجام یا همبستگی^۲ اجتماعی گویند. عصبیت از نظر ابن خلدون دارای کارکردهای متعددی است که می‌توان آن را در سه سطح (۱) پیوند فرد با گروه؛ (۲) انسجام درون گروهی و (۳) انسجام در سطح فراگروهی یا کلان ذکر کرد (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲: ۳۲۵).

از نظر دورکیم^۳ همبستگی عبارت است از پیوند موجود بین تمام افراد یک جامعه. او به ویژه به مقوله انسجام اجتماعی می‌پردازد و در تقسیم کار، نمونه‌های تاریخی آن را بر می‌شمارد. او با استفاده از عوامل جمعیتی و اقتصادی، نظیر تراکم اجتماعی و پیچیدگی فزاینده تقسیم کار، به تبیین تغییراتی پرداخت که خود شاهدشان بود (دیلینی، ۱۳۹۳: ۱۴۵). او دریافت که در جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی^۴، انسجام اجتماعی بر اساس همانندی و شباهت‌های موجود بین افراد یک جامعه و عمدتاً وابسته به مراسم و جریان‌های عادی مشترک است (دیلینی، ۱۳۹۳: ۱۴۶). ویژگی اساسی جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی این است که اعضای آن کم‌ترین تفاوت ممکن را با یکدیگر دارند. افراد که از اعضای مجموعه‌ای واحد هستند، شبیه یکدیگرند، چراکه احساسات یکسانی دارند، ارزش‌های یکسانی را پاس می‌دارند و مقدّسات یکسانی دارند (Aron, 1970: 11) به نقل از: دیلینی، ۱۳۹۳: ۱۴۵).

1. Ibn Khaldun

2. Associalion = Solidarity

3. Durkheim

4. Mechanical Solidarity

همبستگی مکانیکی در جامعه‌ای رواج دارد که افکار و گرایش‌های مشترک اعضای جامعه از نظر کمیت و شدت از افکار و گرایش‌های شخصی اعضای آن بیشتر باشند. این همبستگی تنها می‌تواند به نسبت معکوس رشد فردیت، پرورش یابد. به عبارت دیگر، همبستگی مکانیکی در جایی رواج دارد که حداقل تفاوت‌های فردی وجود داشته باشند و اعضای جامعه از نظر دلبستگی به خیر همگانی بسیار همسان یکدیگر باشند (کوزر، ۱۳۹۳: ۱۹۰). جوامع ابتدایی ساختار اجتماعی ساده و یک‌شکلی دارند. نوعاً از مجموعه‌ای از گروه‌بندی‌های خویشاوندی تشکیل شده‌اند که ساختار و کارکردشان کمابیش یکسان است. منزلت و نقش اجتماعی خاصی برای سراسر دوره زندگی هر فردی که در یکی از این گروه‌های خویشاوندی متولد شود، تعیین می‌گردد. گروه خویشاوندی رفتار اعضایش را تعریف و تنظیم می‌کند. از آنجا که هر گروه خویشاوندی کما بیش از نظر اجتماعی خود بسنده است، کم‌ترین مبادله اجتماعی میان این گروه‌ها وجود دارد (سیدمن، ۱۳۹۲: ۵۸). نقطه پایان تکامل اجتماعی، جامعه مدرن است که مشخصه آن عبارت است از ساختار اجتماعی سازمان یافته و همبستگی ارگانیک (سیدمن، ۱۳۹۲: ۵۲). صورت متضاد با این نوع همبستگی، همبستگی موسوم به ارگانیکی^۱ یا اندامی است که اجماع اجتماعی، یعنی وحدت انسجام یافته اجتماع، در آن نتیجه تمایز اجتماعی افراد با هم است یا از این راه این تمایز بیان می‌شود، افراد، دیگر همانند نیستند بلکه متفاوتند؛ و استقرار اجماع اجتماعی تا حدی نتیجه وجود همین تمایزهاست (آرون، ۱۳۹۰: ۳۶۲).

گفته می‌شود که مشخصه مدرنیته، ساختار اجتماعی کاملاً تمایز یافته آن است. در حالی که واحدهای بنیادین در جوامع ابتدایی همشکلی کارکردی و ساختاری بالایی دارند، در جوامع مدرن تمایز یافته‌اند. نهادهای تخصصی متعددی (مانند نهادهای اقتصاد، سیاست، خانواده، تأمین اجتماعی، ارتش و نهادهای آموزشی) که هر یک تنها بخشی از رفتارهای افراد را تنظیم می‌کنند، جایگزین گروه‌های بزرگ و فراگیر چندکارکردی خویشاوندی می‌شوند (سیدمن، ۱۳۹۲: ۵۹). در این جوامع، با این که ارزش‌ها و اولویت‌های افراد با یکدیگر متفاوت است، بقای جامعه به اعتماد افراد به یکدیگر در انجام دادن وظایف خاص‌شان بستگی دارد. افراد متفاوتند و شباهت چندانی به هم ندارند؛ و به تعبیری دقیقاً به این دلیل که افراد با یکدیگر تفاوت دارند، اجماع صورت می‌گیرد (Aron, 1970: 11) به نقل از: دیلینی، ۱۳۹۳: ۱۴۶).

تونیس^۲ مفاهیم گمانیشافت^۳ و گزلفاشت را ساخته و پرداخته کرده است. گمانیشافت نشان‌دهنده اجتماع و گزلفاشت نمایانگر جامعه است. گمانیشافت با پیوندهای نزدیک، صمیمانه و شخصی، علاقه به رفاه همدیگر، همکاری و اعتماد متقابل، مشخص می‌شود. ویژگی چنین جمعی، کوچکی آن، بقای روابط سنتی در درونش و سرنوشت مشترک اعضای آنان است. اما گزلفاشت بر رقابت، نفع شخصی، کارایی، پیشرفت و تخصص مبتنی است. ویژگی چنین جمعی، بزرگی جامعه و بسط رجحان روابط عقلانی در آن می‌باشد (نویدنی، ۱۳۸۲: ۶۷). در اندیشه تونیس گمانیشافت و گزلفاشت دو قطب یک پیوستار هستند که کلیت واقعیت اجتماعی در بین این دو قطب وجود دارد و کنه استدلال وی از این قرار است که در اجتماعات گمین شافت، «ما» بر «من» تفوق دارد. خصوصیت گمانیشافت، زندگانی صمیمانه خصوصی و انحصاری با دیگران است. در اجتماع، آدمی از بدو تولد مقید به رعایت همه قواعد اجتماع است. بر خلاف آن در گزلفاشت فردگرایی و رابطه پولی خصوصیت اصلی است (از کیا و غفاری، ۱۳۸۱: ۱۵۶).

1. Organic Solidarity

2. Tonnies

3. Gemeinschaft

ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن^۱ بر این فرض بنا نهاده شده است که هر رفتار انسانی تلاشی است برای پاسخ‌گویی معنادار به وضعیتی خاص، و از این رو گرایش به آن دارد تا میان فاعل عمل و موضوعی که بدان عمل مربوط می‌شود (جهان پیرامون آدمی) تعادل برقرار کند. گلدمن خلق اندیشه‌های هنری را یک کار جمعی می‌داند نه فردی مانند نویسنده که به آن شکل هنری می‌دهد. آفریننده واقعی آثار هنری طبقات اجتماعی هستند. مفهوم جهان‌نگری در اندیشه گلدمن به طرز تفکر یک گروه در برهه‌ای از زمان اشاره دارد و او خلأیت فردی نویسنده و هنرمند را در آفرینش ادبی و هنری کم اهمیت می‌داند. او با توجه به نظریه مارکسیسم طبقات اجتماعی را زیربنای جریان‌های فلسفی، ادبی و هنری می‌شمارد (گلدمن، ۱۳۷۷: ۶۶ به نقل از: خمسه و شیرزاده، ۱۳۹۷: ۱۶۴). به باور گلدمن، ساختار آثار ادبی با ساختارهای ذهنی گروه‌های اجتماعی در درون اجتماع شکل می‌گیرد. بر این اساس، شاعر و نویسنده مولود و محصول اجتماع هستند. وی فاعل آفرینش‌های فرهنگی را نه یک فرد، بلکه جهان‌بینی یک جمع که نویسنده به عنوان فردی برخاسته از میان جمع، به جهان‌بینی آن جمع، شکل هنری ویژه‌ای می‌بخشد، می‌داند (گلدمن، ۱۳۷۷: ۳۲۱ به نقل از پوریزدان پناه کرمانی، ۱۳۹۹: ۲۵). اسکارپیت^۲ (۱۳۸۸: ۱۹) در توضیح این موضوع می‌نویسد: خصلت جمعی آفرینش ادبی، حاصل آن است که ساختارهای جهان آثار با ساختارهای ذهنی برخی از گروه‌های اجتماعی، هم‌خوان‌اند و یا با آنها رابطه‌ای درک‌پذیر دارند.

جامعه‌شناسی ساخت‌گرایی تکوینی، سه اندیشه روانکاوی را دیده و گسترش داده است. این سه اندیشه عبارتند از: الف) هر کار انسان دلالت‌گر است؛ ب) این دلالت ناشی از بینش کلیت نسبی آن کار (یا ساختار آن) است و نمی‌تواند روشن شود مگر با قرارگرفتن در ساختاری که این دلالت بخشی از آن است یا با آن یکی است و ج) ساختارهای دلالت‌گر نتیجه یک تکوین هستند و بیرون از این تکوین نمی‌توانند درک و تشریح شوند (گلدمن ۱۳۸۲: ۸۴ به نقل از میرزاییان و بنی‌طالبی، ۱۳۹۹: ۲۸۵-۲۸۶). در واقع ساخت‌گرایی تکوینی، به معنی بحث و دقت در ساخت‌هایی است که اثر را به وجود می‌آورد.

لوکاج^۳ معتقد است که آثار هنری هر عصر، متأثر از شرایط اقتصادی و اجتماعی همان عصر است؛ اما این تأثیر به طور غیرمستقیم و از طریق جهان‌بینی‌ها اعمال می‌شود. در نتیجه، اگر چه شرایط اجتماعی و اقتصادی هنرمند یا به عبارت دیگر طبقه اقتصادی و اجتماعی وی تعیین‌کننده سبک و مضمون انتخابی‌اش است، اما باید توجه داشت که این رابطه مستقیم نیست و به واسطه جهان‌بینی و ایدئولوژی برقرار می‌شود. پس، یک اثر هنری تنها در شرایط اجتماعی که در آن به وجود آمده قابل فهم است و وجه مشخصه این شرایط اجتماعی، جهان‌بینی غالب در آن است (راوودراد، ۱۳۸۲: ۱۱۳ به نقل از مقصودی و شیرمردی، ۱۳۹۳: ۳۱۴).

روش و داده‌ها

این پژوهش به روش کیفی و شیوه تحلیل محتوا صورت گرفته است. تحلیل محتوای کیفی، روشی است که با استفاده از رویکرد کیفی و به کارگیری فنون مختلف، به تحلیل نظام‌مند متون حاصل از مصاحبه‌ها، یادداشت‌های روزانه، یادداشت‌های مشاهدات و یا اسناد می‌پردازد (حریری، ۱۳۹۵: ۲۶۴). واحد تحلیل این تحقیق، متون شعری (ترانه‌ها و سروده‌های) بهمن علاءالدین در تمام آلبوم‌های منتشر

1. Goldman

2. Escarpit

3. Lukacs

شده است. پس از استخراج عناصر اصلی همیاری و تعاون که در فرهنگ مردمان بختیاری از دیرباز وجود داشته این عناصر را در اشعار ذکر شده مورد واکاوی قرار داده و میزان اشتراکات و افتراقات آنها مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

همیاری و اتکا به توان جمعی، سهم قابل توجهی در فرهنگ بختیاری دارد. این همیاری، طیف وسیعی از کنش‌های جمعی از آماده‌شدن برای کوچ تا برداشت محصول را شامل می‌شود. با توجه به محل استقرار و همچنین سبک زندگی وابسته به کوچ ایل بختیاری، تأمین آرد و علوفه دام توسط خود خانوارها اهمیت فراوانی داشت. بدین منظور، عملیات کاشت غلات بر اساس یک برنامه مشخص و مدون در ماه‌های خاص سال صورت می‌پذیرفت و در باقی ماه‌های سال، جهت تأمین غذای خود و دام‌ها از آن بهره می‌بردند. در بیشتر مواقع اضطراب کوچ، کشت و یا برداشت محصول متأثر از تغییرات اقلیمی ایجاب می‌کرد که همه ظرفیت‌ها و توان عشایر در مسیر واحد مورد استفاده قرار گیرد و بدین ترتیب در یک هماهنگی اقلیمی و فرهنگی، همیاری مجال ظهور می‌یافت.

دقت در برنامه زمانی فعالیت‌های کاری عشایر بختیاری نشان می‌دهد برداشت محصول در زمانی صورت می‌گرفت که بیشتر خانواده‌ها در مناطق بیلاقی به سر می‌بردند و تنها تعدادی محدودی از خانواده‌هایی که به دلایلی از جمله کهولت سن، نداشتن فرزند پسر، یا مرگ یکی از اعضای خانواده - به این دلیل که دل‌کندن از مزار آن شخص برای خانواده سنگین بود- یا نداشتن دام، در قشلاق یا گرمسیر می‌ماندند.

از آنجا که کشتزارهای گندم و جو مناطق قشلاقی بختیاری در اواخر فصل بهار و اوایل تابستان مناسب برداشت بودند، یعنی در هنگامی که سایر اعضای خانواده به همراه گله‌ها در مناطق بیلاقی به سر می‌بردند، چیدن و جمع کردن در بیشتر موارد در قشلاق‌ها کاری مردانه بوده ولی هنگامی که تابستان به اوج خودش می‌رسد کشتزارهای بیلاقی نیز مناسب برداشت می‌شدند که در مناطق بیلاقی دیگر اعضای خانواده چون در آنجا حضور دارند کمک حال برزگران بودند. از این رو، برداشت کشت‌های قشلاقی تماماً کار مردانه‌ای بوده و به همین دلیل برداشت در قشلاق کار سخت‌تر و دشوار بوده است، چراکه مردان خسته از کار طاقت‌فرسای درو، کسی به همراهشان نبوده که خورد و خوراک و آبی برایشان تهیه کند. مردان ایل هنگامی که خانواده و گله‌های خود را در بیلاق مستقر می‌کردند و جای‌گیر می‌شدند، برای برداشت کشتزارهای خود به قشلاق برمی‌گشتند و با توجه به این که ابزار کاری به جز داس نداشتند مدت زیادی را به کار درو می‌پرداختند.

در این میان، معمولاً مسن‌ترها و آنهایی که توانایی تحمل شرایط مناطق گرمسیر را نداشتند به کار محافظت از خانواده و نگهداری گله می‌پرداختند. در این هنگام مردان جوان وقتی کشتزارها را درو می‌کردند، آنها در میان دیواره‌هایی دایره مانند که با سنگ خشک چین شده درست کرده بودند می‌گذاشتند و به اصطلاح خرمن را سر و سامان می‌دادند. پس از آن که خرمن‌ها برپا می‌شدند برای در امان ماندن از حیوانات آنها را با پرچین (پرزین) احاطه می‌کردند و در موقع فصل سرد که دوباره ایل به گرمسیر برمی‌گشت، خرمن‌ها را با گاوهای نر می‌کوبیدند.

در جای‌جای فعالیت کشاورزی در میان بختیاری‌ها همیاری دیده می‌شود، چراکه هنگامی که از هر خانواده مردهایی به گرمسیر برگشته که مزارع را درو کنند هر شخصی به تناسب مقدار زمینی که داشت، می‌بایست مدت زمانی درو کند. شخصی ممکن بود در مدت بسیار کمی کشتزارش تمام شود و شخصی هم در مدتی بیشتر از سایرین. بنابراین آیین نانوشته‌ای بود که همه مردهایی که در حال درو کردن در گرمسیر بودند باید با هم به بیلاق برگردند و این قانون نانوشته منجر شده بود که وقتی کسی میزان زمینش کمتر بود و زودتر به اصطلاح رهایی پیدا می‌کرد به کمک صاحب زمین کناری‌اش می‌رفت و او را یاری می‌داد. این روند ادامه داشت تا تمامی کشتزارهای گرمسیر به پایان رسد. حتی در برخی موارد که خانواده‌ای یکی از اعضایش فوت کرده بود تمامی اهالی به کمک او می‌شتافتند و مزارع او را چه در سردسیر و یا چه در گرمسیر درو می‌کردند. این کنش با این که از طاقت‌فرساترین کارهای ممکن بود در اشعار و ترانه‌های بهمین علاءالدین بازتاب یافته است. نمونه‌هایی از این اشعار را مرور می‌کنیم:

بیان ریسم هیاری، په مال بالا غله‌ها نچیده مندین سَر پا
(آلبوم آستاره ۱۳۷۷- تصنیف هیاری)

معنی: بیابید به کمک آبادی بالا برویم / کشتزارها چیده [درو] نشده و راست قامت ایستاده‌اند.

همانطور که از متن شعر بالا پیداست، دعوت به همیاری با هدف راه‌انداختن کار بر زمین مانده کشت، محور ترانه است و علاءالدین در این بیت مردم را به یاری یکدیگر فرا می‌خواند.

صو تا پسین درو کنیم پُی غله‌ها نه درگُل بِرن پاک بِکنن جا خرمنا نه
معنی: از صبح تا عصر تمام کشتزارها را درو کنیم / دختران نیز بروند جای خرم‌ها را پاک کنند.

علاءالدین در این بیت می‌گوید: ما می‌خواهیم از صبح تا عصر درو کنیم. از آنجا که هرگاه بانگ همیاری در آبادی بلند شود، تعداد زیادی از مردان اعلام آمادگی می‌کنند، پس در یک صبح تا عصر تمام کشتزار چیده می‌شود. بنابراین دختران بروند جایی که قرار هست دسته‌های گندم (بافه) روی هم گذاشته شود - که در اصطلاح به آن خرم می‌گویند - پاک و تمیز کنند. در بین بختیاری‌ها بخش بسیار کوچکی از زمین را شخم نمی‌زنند و آن قسمت شخم‌زده را محل قرار دادن دسته‌های گندم یا جو قرار می‌دهند و به همین جهت علاءالدین می‌گوید قبل از این که درو کردن زمین به پایان برسد، دخترها بروند و جای خرم را از وجود علف‌های هرز و یا وجود سنگریزه‌ها تمیز کنند. در این بین، علاوه بر مضامین ذکرشده، نوعی تقسیم کار نیز به چشم می‌آید.

کُر حیونونه بیارین بوندین وُلا ئی دونم هممه زمندین
معنی: پسر حیوانات را بیاور تا روی بافه‌ها ببندید / به خدا قسم می‌دانم که همه خسته هستید.

در اینجا، درو کردن کشتزار به پایان رسیده و حیوانات را برای کوبیدن بافه‌های گندم به چوب کاشته شده در وسط خرم می‌بندند و کوبیدن بافه‌ها را آغاز می‌کنند.

هوله کُنین تا دم صو پُی خرمنا نه کُر تُو وَا با آستاره صو بیار چنگرانه
معنی: تا نزدیکی صبح کوبیدن تمام خرم‌ها را تمام کنیم / پسر تو همزمان با ستاره‌های صبح چنگک‌ها را بیاور تا دانه‌ها را از کاه جدا کنیم.

خرمن‌هایی که به وسیله حیوانات کوبیده می‌شدند -دانه‌های گندم یا جو- با کاه مخلوط می‌شد و علاءالدین از زبان رییس آن خانواده می‌گوید باید تا صبح این خرمن‌ها را پاک کنیم که معمولاً باید پشت به باد می‌ایستادند و کاه‌ها را با چنگک به هوا پرتاب می‌کردند، همین که کاه‌ها به هوا پرتاب می‌شدند دانه‌ها که سنگین بودند پایین می‌ریختند و کاه‌ها که سبک بودند با جهت باد به سمت مخالف دانه‌ها، روی هم تلمبار می‌شدند.

هورانِه بیارین وایک پتینین کیل بیارین گندم پینین
 معنی: خورجین‌های [مخصوص نگهداری گندم] را بیاورید و با هم بتکانید / پیمان‌ها را بیاورید و گندم‌ها را اندازه بگیرید (تقسیم کنید).

پس از این که دانه‌ها بر روی هم تلمبار می‌شد، خورجین‌های بزرگی که مخصوص گندم‌ها بود را می‌آوردند و چون احتمالاً از محصولات سال گذشته خاکی در آن گرفته بود آنها را می‌تکاندند و با پیمان‌هایی تشت‌مانند، آنها را به طور مساوی بین صاحبان کشتزار تقسیم می‌کردند که معمولاً این کار را زنان یا پیرمردان به واسطه تجربه یا حوصله و یا حساسیتی که در رعایت عدالت داشتند انجام می‌دادند.

گرگل پرن بار آسیوی آر که گی اُبو درگل ئی خن نون پیزن ز گندم نو
 معنی: پسرها گندم‌ها را به آسیاب ببرند اگر که نوبتشان شود / دخترها می‌خواهند از [آرد] گندم تازه نان پخت کنند.

پس از این صاحبان کشتزار محصول را در میان خود تقسیم می‌کردند و سهم هرکسی مشخص می‌شد، پسران جوان به مقداری که نیاز خانواده بود، به آسیاب می‌بردند، چراکه طعم نان با آرد تازه بسیار متفاوت با آردهای کهنه بود. همانگونه که در ابیات نیز مشخص شده است، کار دروکردن کشتزارها از نخستین مراحل کشت، تا چیدن و خردکردن و آسیاب کردن تماماً کاری است گروهی که بدون همیاری اعضای خانواده یا فامیل سخت بوده است.

نمونه دیگر از مصادیق و معیارهای همیاری، در میان بختیاری‌ها کمک‌کردن به هنگامی است که ایل و طایفه با خطری از بیرون مواجه شده بود. حال ممکن است این خطر از سوی راهزنان و دزدان در مسیر کوچ باشد، یا درگیری بین تَش‌ها و تیره‌های طوایف مختلف -که عمدتاً بر سر چراگاه‌ها یا آب یا زمین‌های کشاورزی بود- و یا هجوم اقوام دیگر که عموماً به علت فقر دست به غارتگری می‌زنند. همچنین گاهی هم از سوی حکومت مرکزی، ایل مورد هجوم قرار می‌گرفت که لازمه مقابله با همه این خطرها کمک‌کردن سایر افراد طایفه به هم می‌بود. از این رو، چون همه ساله چه در قشلاق، چه در مسیر کوچ، و چه در ییلاق جامعه ایلی با این خطرها مواجه بوده لذا به طور عام در سروده‌ها و ترانه‌هایی که عموماً شفاهی بوده و سینه به سینه نقل شده بودند و اتحاد، همبستگی و دلاوری را ارج می‌نهادند این مضامین وجود داشته و همین‌گونه در ترانه‌ها و سروده‌های علاءالدین نیز مشهود است. معمولاً این‌گونه بود که برای کسانی که در راه دفاع از ایل کشته می‌شدند جایگاه گوهرمندی در میان مردم پیدا می‌کردند و بر سر مزار آنها به نشانه دلاوری و بی‌باکی و بی‌بیمی، شیرهای سنگی می‌گذاشتند که شجاعت آن برای نسل‌های بعدی هم بازمانده شود. این همیاری به وقت نبرد نیز در ترانه‌ها و سروده‌های علاءالدین مشاهده می‌شود.

بِوین حَالَا دَسْت بَه یَک دَادَن جَوْن سِی یَک دَادَن چَنَدی اَسُونَه
(الْبوم برآفتو ۱۳۷۵، تصنیف چی چشمه)

معنی: ببین کنون دست به دست هم دادن [متحد شدن] / جان خود را برای دیگری فدا کردن چه میزان آسان است.
علاءالدین در این بیت نشان می‌دهد که در زندگی ایلی، یکپارچه‌شدن، همدل شدن و از همه مهم‌تر، جان خود را فدای دیگران کردن، کاری آسان می‌داند.

بِوین حَالَا وَخْتِی بَا یَک بُویم رُنْدِن دُشْمِن چَنَدی اَسُونَه
معنی: ببین کنون که با هم [یکدست، یکپارچه] باشیم / پس زدن [عقب زدن] دشمن چقدر آسان است.

علاءالدین در این بیت می‌گوید راندن و بیرون کردن دشمن هنگامی آسان است که مردم ایل با یکدیگر یکپارچه و یکدست باشند. در واقع، بیرون راندن و جلوگیری از نفوذ دشمن را منوط به همیاری و یکپارچگی مردم ایل می‌داند.

حَالو زَال خُوئی گُهِه بَس بَگَرین گوش اَسبوتونَه زین کُنین (تِیْمِی) خوتونَه یَراق پُوش
(الْبوم مالکنون ۱۳۶۵، آواز نامدارخان)

معنی: دایی زال درست می‌گوید به او گوش فرا دهید / اسب‌هایتان را زین کنید (ای تیپ و سواران من) خودتان را مسلح کنید.
حَالو زَال خُوئی گُهِه مَگُوین و مَخْنَدین اَسبوتونَه زین کُنین (تِیْمِی) قَطَار بُونَدین
معنی: دایی زال درست می‌گوید، حرفش را به شوخی نگیرید [عمل کنید] / اسب‌ها را زین کنید (ای تیپ و سواران من) و قطارهایتان را ببندید.

در این دو بیت، از ایل خواسته می‌شود حالا که درگیری و جنگ پیش آمده، خودشان را به منظور دفع خطر به ساز و برگ جنگی مسلح کنند و گوش به فرمان زال باشند که گویا انسان خردمندی است؛ چراکه شکست، باعث سرافکندگی و تضعیف قبیله می‌شد. هنگامی که نزاعی پیش می‌آمد این بزرگان و انسان‌های خردورز طایفه بودند که محور اتحاد به شمار می‌رفتند و مردم را به همیاری دعوت می‌کردند.

گامیشون بار کُنین بَرَنج و گِنْدی بَرین سون شیمبار خَراو سی خَرج اُردی
(الْبوم هی‌جار ۱۳۷۰، آواز بختیار)

معنی: گاو میش‌ها را بار برنج عدس بار کنید / آنها را برای خرج سپاه به شیمبار خراب شده ببرید.

گامیشون بار کُنین بَرَنج و گِنْدم بَرینسون شیمبار خَراو سی خَرج مَرْدُم
معنی: گاو میش‌ها را از برنج و گندم بار کنید / آنها را برای خرج مردم به شیمبار خراب شده ببرید.

علاءالدین در این دو بیت، به آن پشتیبانی‌هایی که می‌بایست از افرادی که در حال نزاع هستند، می‌پردازد و از کسانی که در نزاع حضور ندارند می‌خواهد به منظور همیاری قشون برایشان مواد غذایی ببرند.

چار سُواری چی گُنَج شیر وین دَم تَش صَیدال بَک و مَندنی فرهاد و جُونَبَش
(الْبوم برافتو ۱۳۷۵، آواز شوخی)

معنی: چهار نفر سواره همانند زنبورهای بزرگ [منظور سرعت جابجایی] به جلوی آتش آمدند [اشاره به آتش گلوله و جنگ] / صیدال بک، مندنی، فرهاد و جهانبخش.

چار سوار چى گنج شیر وین دم دی صیدال بک و مندنی فرهاد هادی
 معنی: چهار نفر سواره همانند زنبورهای بزرگ، به جلوی دود آمدند [اشاره به دودی که در جنگ و تیراندازی به وجود آمده است] / صیدال بک، مندنی، فرهاد و هادی.

علاءالدین در این ابیات به دلاوری و همیاری مردان جنگاور ایل به هنگام نبرد اشاره دارد، مردانی که که در مواقع نیاز تکیه‌گاه ایل بودند که بسیار برایشان آسان بود خود را جلوی گلوله قرار دهند.

یکی دیگر از مصادیق همیاری در فرهنگ مردمان بختیاری به هنگام کوچ بوده است. کوچ بختیاری را مالک‌نوم می‌گویند. که در هر سال دو بار صورت می‌گیرد؛ یکبار فصل بهار به هنگامی که هوای قشلاق رو به گرمی می‌نهد و علفزارها رو به خشکی می‌روند و یکبار هم در بیلاق به هنگامی که در فصل پاییز هوای بیلاق رو به سردی می‌گراید، ایل ناچار هست به مناطق گرمسیری برگردد. تنها منبع درآمد مردمان ایل که وابسته به دامپروری بود، نیازمند دست‌یافتن به چراگاه‌های مناسب بوده است. این جابجایی و کوچ طولانی مدت که در گذشته کاملاً به صورت پیاده انجام می‌گرفت، کاری بس دشوار و طاقت‌فرسا بود. خطرها، آسیب‌ها، رنجش‌ها ملازم کوچ بودند و به نوعی حرکت کوچ با مرگ و زندگی در هم تنیده شده بود. از این رو، کوچ کردن کار فردی و یا حتی خانوادگی نبود و از عهده افراد محدود بر نمی‌آمد. از این رو، باید چندین خانواده با کمک هم این جابجایی‌ها را انجام می‌دادند. لذا این سنت مالک‌نوم که نیازمند کار گروهی و همیاری بوده نیز در ترانه‌ها و سروده‌های علاءالدین بازتاب داشته است.

گرمسیر گرمه گرمه و لا و باد گرم ئی یاره کاشکی که زیت‌ر مال بار کُنه پریم ایلاغ دوباره
 (آلبوم بهیگ^۱، تصنیف وار نو)

معنی: گرمسیر گرم شده بخدا گرم شده و باد گرم می‌آورد / ای کاش که خانه‌ها [مال‌ها] زودتر بار کنند و دوباره به بیلاق برویم.

گرمسیر گرمه بیوین بار کُنیم گوئل پریم سی سرحد بزَنیم آخی، په وار نو پهلیم ایی کهنه واره
 معنی: گرمسیر گرم شده است برادران بیایید و به سمت سرحد برویم / یک منزلگاه نو برپا کنیم، و این منزل‌گاه کهنه را باقی گذاریم.

علاءالدین در این دو بیت می‌گوید گرمای قشلاق فرار رسیده و آرزو می‌کند که هرچه زودتر خانواده‌ها بار و بندیل خود را گرد کنند و به سمت بیلاق که کنون خوش آب و هواست بروند. آنچه که در این ابیات مشخص است، این کار کوچ را کار گروهی می‌داند و یک شخص را خطاب قرار نمی‌دهد، بلکه می‌گوید ای برادران آماده کوچ باشید و خطاب به آنها اشاره دارد که در آنجا یک منزلگاه جدید درست کنند و این منزلگاه قدیمی را باقی بگذارند.

۱. آلبوم بهیگ (به معنای عروس) پس از درگذشت بهمن علاءالدین روانه بازار شد.

کُهِ زَرْدَنَه بُوین کِرْدیمه گِرْدواری تی به ره بو تا مالا بیان آخی ز آسماری
 معنی: به زردکوه [منزلگاه بیلاقی] بگویند آماده کرده‌ایم / چشم به را باش تا که خانواده‌ها از منطقه آسماری [از قشلاق] بیایند.
 کُهِ زَرْدَنَه بُوین بگوین آخی مَندیرمون بو گِرْدواری کِرْدیمه پاک آخی وایا مَه نو
 معنی: زردکوه را بگویند منتظرمان باشد / ایل با شروع ماه نو مقدمات کوچ را فراهم کرده است.

کُهِ زَرْدَنَه بُوین بگوین آخی کوگِس بخونه سَر چارده نُوم خُدا آخی دی مال کُنونه
 معنی: به زردکوه بگویند کبکش شروع به خواندن کند / چهاردهم^۱ که گذشت، ان شاءالله دیگر وقت کوچ ایل است.

علاءالدین در این سه بیت زردکوه که منزلگاه بیلاقی ایل بختیاری است را مورد خطاب قرار می‌دهد و می‌گوید ای زردکوه چشم به راه و منتظر ایل باش و کنون که فصل بهار هست و کبک‌هایت سر از زیر برف بیرون آورده‌اند به آنها بگو نغمه‌سرایی کند چرا که ایل آماده و مهیای کوچ شده و ماه نو که از راه برسد از منطقه قشلاقی آسماری حرکت خواهیم کرد.

کاشکی که یه سال مالا وِنن پا چشمه ساری هَر کَسی بِره صُو تا پَسین به دینه کاری
 معنی: ای کاش که یک سال خانواده‌ها [مال‌ها] در کنار یک چشمه‌سار باراندازی بکنند / و هر کسی از صبح تا عصر به دنبال کاری برود.

کاشکی که یه سال مالا وِنن آخی وار برآفتو هَر کَسی بِره به دینه کاری از صُو تا سَر شو
 معنی: ای کاش که یکسال مال‌ها در منزلگاه رو به آفتاب بار بیفکنند / هر کسی از صبح تا شب به دنبال کاری برود.

علاءالدین در این دو بیت این مفهوم را می‌رساند که خانواده‌ها در هر منزلگاهی همانند چشمه‌سار یا در منزلگاهی که رو به آفتاب باشد در هر دو صورت هر شخصی در خانواده باید از صبح تا آخر وقت باید به دنبال انجام‌دادن کاری باشد که دوباره همان معنای همیاری و کمک را به اذهان می‌رساند.

بَنگ بَکن تا که پیایل بیان هیاری آخه مال ره بار ونه جا وارگه پاری
 (آلبوم تاراز ۱۳۷۲، تصنیف هیاری)

معنی: مردها را برای کمک کردن صدا بزن / چرا که مال رفته که در منزلگاه پارسالی بار افکند.

علاءالدین در این بیت می‌گوید خانواده‌هایی که به بیلاق آمده‌اند می‌خواهند سیاه‌چادرشان را در منزلگاه پارسالی برپا کنند و از آنجا که علم کردن سیاه‌چادر برای خانواده‌ای که خستگی کوچ را در بدن دارد مشکل است از این رو، می‌خواهد مردهای دیگر را صدا بزنند تا به کمک بشتابند.

خوی و سرشت زندگی ایلی و عشایری توأم با کارکردن بود. در زندگی عشایری از پدر که ریاست خانواده را برعهده دارد تا مادر و خواهران و برادران هر کدام وظیفه خاص خودش را داشت. در زندگی عشایری بختیاری دختران و پسران بسیار زود به کار می‌پرداختند و معمولاً این گونه است که پسران کوچک در نگهداری از گوسفندان مریض یا احشامی که به تازگی متولد شده‌اند و دختران علاوه بر

^۱ در بین بختیاری‌ها اعتقادی وجود دارد که سیزده‌بدر روز نحسی است به همین دلیل کوچ را بعد از سیزده بدر انجام می‌دادند که شاعر از چهاردهم استفاده کرده است.

کمک کردن به مادران در دوشیدن احشام، پخت و پز غذا، نگهداری از خردسالان که در گهواره هستند و علاوه بر آن، به جمع‌آوری هیزم نیز می‌پرداختند. بدین سبب هست که ما در زندگی عشایری دائماً با خانواده‌های پرجمعیت مواجهه هستیم. حتی یکی از دلایلی که جوانان ایل نسبت به جوانان امروزی زود ازدواج می‌کردند این بود که یک زن به عنوان یک نیروی کار به خانواده اضافه گردد. این نقش‌ها و فعالیت‌هایی که دختران و پسران در زندگی ایلی داشتند در شعر علاءالدین نمود یافته است.

کُر وُری گُو دی وُری شَو پِه کَمینِه مَر گَمونَت کَد بَسَتَن صُو تا پَسینِه
(آلبوم تاراز ۱۳۷۲، تصنیف هیاری)

معنی: پسر برخیز، برادر دیگر بلند شو که شب در کمین تو نشسته است / مگر در گمان تو کمر همت بستن فقط مختص طلوع یا غروب است.

کُر جَغیل نِه خَوَر کُن کِه جَم آبون تا پِوازیم هَم زَنو هَل هَل کوسه
معنی: پسر، نوجوانان را خبر کن که جمع بشوند / تا از نو در هل هل کوسه [آیین طلب باران] برقصیم.

دُر تو هَم واگن تَشُه، دِلق به پا کُن اَر کَمک ئی خوی وُری جَارو هیَا کُن
معنی: دختر تو هم آتش بیفروز و دود و دمی به پا کن / اگر کمک می‌خواهی بلند شو، صدا بزن و هیاهو کن.

دُرگَل جَم کُن وَا خوت دُور چاله هیوه بیارین بَجیل دیندا نیا کُن
معنی: دخترها را با خودت دور آتشدان [چاله] جمع کن / هیزم بیاورین و از بچه‌ها مراقب کن.

علاءالدین در این ابیات نشان می‌دهد که پسران و به ویژه جوانان چه وظایفی را در ساختار خانواده به عهده دارند. به غیر از عواملی همانند سرشت زندگی ایلیاتی که منجر به همیاری می‌شود، یکی از بایسته‌ترین دلایل کثرت همیاری‌ها این بود که پس از این که یک کار دسته جمعی به فرجام می‌رسید -از جمله، درو کردن و کوچ کردن و ...- مردم به نشانه شادی دور هم جمع می‌شدند و با توجه به این که هر طایفه یک نوازنده مخصوص به خود داشت که با آنها به بیلاق و قشلاق می‌رفت، این بساط شادی‌آفرینی در همه حال برای آن طایفه مهیا بود. پس، شادی کردن و هلهله‌سردادن به آسانی در دسترس بوده است. این شادی ناشی از به سرانجام رساندن کنشی جمعی بوده که خود، همیاری‌های بعدی را نیز منجر می‌شد. لذا این دوره‌می‌ها و شادی‌ها نیز در ترانه‌های علاءالدین دیده می‌شود.

وادی آمَشو تا خروسَخون دُور یَک بُوین تا دِرا اَفَتو بیوا روز وادیاری
(آلبوم تاراز ۱۳۷۲، تصنیف هیاری)

معنی: باید دیگر امشب تا سپیده‌دم دور هم باشیم / تا آفتاب برآید و روز آشکار شود.

علاءالدین در این بیت خواهان یک دوره‌می شبانه تا زمانی که آفتاب بدمد و هوا روشن شود است، چراکه این دوره‌می‌ها کارکرد همیاری‌بخشی را به جامعه تزریق می‌کرد.

کاشکی یِه سال هَمه مالا بار بُوین کِل یَک بَنگ بُکُنیم کِه پَهونانِه بِزَن کِل یَک
(آلبوم آستاره ۱۳۷۲، تصنیف کاشکی)

معنی: ای کاش یک سال تمام خانوارهای ایل در کنار هم بساطشان را بگسترانند / آوا سر دهیم که سیاه‌چادرها را کنار هم برپا کنند.

شُو که آوی په تَش تَنگی بزنیم منه چاله دَسْتِ یَکِه بَگیریم و جار بزنیم هَمه مالِه
معنی: شب که فرا رسید، آتش بزرگی را روشن کنیم / دست همدیگر را بگیریم و با صدای بلند همه خانواده‌ها را خبر کنیم.

کُر بگوین میشکاله هُف بکُنِه به منه ساز دور بَگیریم و بُوازیم گُو هَمه چوپِی و سَرناز
معنی: پسر بگویند نوازنده کرنا شروع به نواختن ساز بکند / همه با هم حلقه بزنیم و چوپِی و سرناز [گونه‌ای از رقص لری] برقصیم.

تَش منه کارِ غَم اوفتا نیله که جا بَگیریم تَی یَک دیی بِنشینیم و گَپِ دِل بزنیم
معنی: آتش به کار غم بیفتند [غم آتش بگیرد] که نمی‌گذارد آرام بگیریم / کنار یکدیگر بنشینیم و درد و دل کنیم.

دَسْتِ یَکِ بَگیریم و جار بزنیم هَمه مالِه بیوین که وا با یَک دیی تا صُو بزنیم کِل و گاله
معنی: دست همدیگر را بگیریم و همه خانواده‌ها را صدا بزنیم / بیایید که تا صبح با همدیگر هلهله و شادی کنیم.

علاءالدین در این ابیات آرزو می‌کند که ای کاش، سالی پیش آید که سیاه‌چادرهای همه خانواده‌ها را کنار هم برپا کنیم و شب‌هنگام آتشی روشن کنیم و همه خانواده‌ها را جمع کنیم و به نوازنده بگویم شروع به نواختن کند. همچنین علاءالدین می‌گوید این غم است که دارد ما را از هم دور می‌کند و وقتی این غم و دوری باشد از همیاری نیز خبری نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

در جامعه ایلی کاربردی‌ترین کارکردی که همیاری داشته، اتحاد و یکپارچگی است. این احساس همیاری و کمک‌کردن را فرد بختیاری از آغازین روزهای خودشناختگی که وظیفه‌ای را در خانواده برعهده داشت، فرا می‌گرفت. از سویی سختی‌های زندگی عشایری بختیاری، راهی جز همیاری و همکاری را برای خانواده‌ای باقی نگذاشته بود، در هر کجای زندگی عشایری بختیاری که نظر بیفکنیم کاری بدون دستگیری و کمک پیدا نمی‌کنیم. اگر دامداری است نیازمند همیاری است، اگر فعالیت کشاورزی است نیازمند همیاری است. اگر کوچ بوده نیازمند کار جمعی است، اگر بافتن سیاه‌چادر و قبای بختیاری است نیازمند همکاری با هم است، اگر قرار است پشم گوسفندی چیده و یا ریشه شود باز باید با همکاری صورت گیرد. آنچه که مهم بوده این است که همیاری‌های متقابل منجر به همبستگی و آسانتر شدن زندگی عشایری شده بود، به نظر می‌رسد که با مشارکت به معنای امروزی تفاوت دارد زیرا که ما در مشارکت، نفع شخصی را داریم و در همیاری نیز همین نفع شخصی دیده می‌شود، اما فرای آن، ما در همیاری یک نوع صمیمیت و همدلی را می‌بینیم که از عمق جان و اخوت و برادری برمی‌خیزد که محتمل است در مشارکت، به آن برخورد نکنیم.

در تمامی ارکان زندگی بختیاری از روزی که فرزند با کمک زن‌های سالخورده از مادر جوان متولد می‌شد، تا در موقع ازدواج که با دادن هدایا آغاز زندگی را برای آن جوان آسان‌تر می‌کردند و تا هنگامی که شخصی از این قوم فوت می‌شد، هر کسی به توان مالی‌اش کمکی مالی یا در قالب اهداء یک گوسفند به یاری آن خانواده می‌شتافت و روی هم رفته باید گفت که همیاری و دستگیری در سراسر

زندگی بختیاری‌ها وجود داشته است. اما آنچه که در شعر بهمن علاءالدین نمود یافته: ۱) کمک و همیاری در هنگام مواجهه با دشمنی از بیرون؛ ۲) کمک در فعالیت‌های کشاورزی و ۳) یکی هم در آیین کوچ و مالکون می‌باشد. علاوه بر این، علاءالدین در زمانی زیسته است که جامعه ایلی تغییرات شدیدی را دارد به خود می‌بیند، صنعت و زندگی ماشینی در حال گسترش است و مردم نیز در حال فاصله‌گرفتن از زندگی ایلی و جمعی هستند. به نظر می‌رسد علاءالدین چاره‌ای جز این ندارد که این آیین همیاری که جامعه امروز تشنه چنین افکار دستگیرانه‌ای است به قالب شعر درآورد تا بتواند این مضامین را پشتوانه آموزه اخلاقی برای نسل‌های بعد قرار دهد که در اثر شهرنشینی و یکجانشینی از این مفاهیم انسان دوستانه فاصله گرفته‌اند.

منابع

- آرون، ریمون (۱۳۹۰). *مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی*، (ترجمه باقر پرهام)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۲). *تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام از آغاز تا دوره معاصر*، تهران، انتشارات نشر علمی.
- اسکاربیت، روبر (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی ادبیات*، (ترجمه مرتضی کتبی)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- افشاری، نجمه (۱۳۹۱). تحلیل مردم‌شناختی زمینه‌ها و شیوه‌های یاریگری (دگریاری-همیاری-خویاری) در شهرستان جیرفت (یاریگری جامعه شهر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- اکبری‌گندمانی، مهرداد؛ کرمی، فرهاد (۱۳۹۷). تجربه کوچ و انعکاس آن در شعرهای عامیانه بختیاری، *دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه*، ۲۵-۴۸، (۲۱)۶.
- الهیاری، فریدون؛ فروغی‌ابری، علی اصغر؛ عبداللهی‌نوروزی، عزت‌الله (۱۳۹۰). بررسی تحلیلی ساختار قدرت سیاسی اجتماعی در ایل بختیاری از قاجاریه تا انقلاب اسلامی، *جستارهای تاریخی*، ۲(۱)، ۵۰-۱۵.
- بختیاری، حسین پژمان (۱۳۴۴). بختیاری در گذشته دور، *مجله وحید بهمن*، ۳(۲۶)، ۱۴۰-۱۵۱.
- بندری، مهران (۱۳۹۶). اندر خم سره گرایی در زبان پارسی، مقاله ارائه شده در نهمین همایش ملی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، ۱۶ و ۱۷ اسفندماه ۱۳۹۶.
- بهمنی، سجاد؛ احمدی، ذوالفقار (۱۴۰۰). زوال فرهنگ گاگریو؛ تحلیل انسان‌شناختی دگردیسی عزاداری و سوگ در میان ایلات بختیاری و بهمنی، *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۳(۱)، ۱-۲۹.
- پرتو، ابوالقاسم (۱۳۷۷). *واژه‌یاب فرهنگ برابره‌های پارسی واژگان بیگانه*، تهران، انتشارات اساطیر.
- پوریزدان‌پناه‌کرمانی، آرزو (۱۳۹۹). نقد جامعه‌شناختی رمان رهش اثر رضا امیرخانی بر اساس نظریه ساخت‌گرایی گلدمن، *پژوهشنامه ادبیات داستانی دانشگاه رازی*، ۹(۳)، ۱۹-۳۶.
- جمشیدیان، ماندانا (۱۳۹۰). بزرگ‌ری‌ها، ترانه‌های کار درو در جامعه بختیاری، *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۱(۱)، ۵۷-۹۶.

- حائریان‌اردکانی، محمود (۱۳۸۴). *فرهنگ فارسی سره*، همدان، انتشارات نور علم.
- حریری، نجلا (۱۳۹۵). *اصول و روش‌های پژوهش کیفی*، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- خمسه، شروین؛ شیرزاده، نسرین (۱۳۹۷). تحلیل جامعه‌شناختی رمان سهم من با تکیه بر نظریات لوسین گلدمن، *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی*، ۱۰ (۳۶)، ۱۶۱-۱۷۹.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۵). *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- دیلینی، تیم (۱۳۹۲). *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*، (مترجم به‌رنگ صدیقی و وحید طلوعی)، تهران، نشر نی.
- راووداد، اعظم (۱۳۸۲). *نظریه‌های جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایی، حمید؛ ظاهری‌عبدوند، ابراهیم (۱۳۹۷). هویت دینی در ضرب‌المثل‌های بختیاری، *دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه*، ۶ (۲۱)، ۲۲۵-۲۵۱.
- رضایی، حمید؛ ظاهری‌عبدوند، ابراهیم (۱۳۹۴). تأثیر جنسیت بر اشعار عامه بختیاری، *ویژه‌نامه آواها و نواها و اشعار عامه در فرهنگ مردم ایران زمین*، ۳ (۷)، ۴۳-۷۱.
- ستوده، هدایت‌اله (۱۳۸۹). *تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام از فارابی تا شریعتی*، تهران، انتشارات ندای آریانا.
- سجادیان، ناهید؛ نعمتی، مرتضی؛ شجاعیان، علی؛ اورکی، پریش (۱۳۹۴). ارزیابی نقش طایفه‌گرایی در احساس امنیت اجتماعی (مطالعه موردی: شهر ایزده)، *اطلاعات جغرافیایی سپهر*، ۲۴ (۹۴)، ۵۹-۷۶.
- سعیدی‌مدنی، سیدمحسن (۱۳۸۶). *شکل‌گیری و توسعه نظریه‌های کلاسیک در انسان‌شناسی*، یزد، انتشارات دانشگاه یزد.
- سیدمن، استیون (۱۳۹۲). *کشاکش آرا در جامعه‌شناسی*، (ترجمه هادی جلیلی)، تهران، نشر نی.
- شادالویی، مریم (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل مردم‌شناختی همیاری و مشارکت مردان در خانواده (مطالعه موردی منطقه ۸ تهران)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مردم‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- طایی‌سمیرمی، حاتم؛ تجلی‌اردکانی، اطهر؛ علیزاده، علی (۱۳۹۹). نوستالژی دوران حماسی در شعر بختیاری، *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۶ (۳)، ۱۱۱-۱۲۹.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی*، تهران، انتشارات راه رشد.
- فروزانفر، محمدحسن (۱۳۱۹). *فرهنگ تازی به پارسی*، تهران، وزارت فرهنگ دبیرخانه فرهنگستان.
- فرهادی، مرتضی (۱۳۸۷). گونه‌شناسی یاریگری‌ها و تعاونی‌های سنتی در ایران، *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی (ویژه‌نامه پژوهش‌های اجتماعی)*، ۸ (۲)، ۱۳-۶۰.
- قادری، ایلیاس؛ قنبری‌عدیوی، عباس؛ عبدالهی، مجتبی (۱۳۹۸). نقش و جایگاه زنان در ترانه‌های بختیاری، *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۵ (۲)، ۶۷-۸۳.

کریمی نورالدین‌وند، روح‌الله؛ رضایی، حمید؛ درودگریان، فرهاد (۱۳۹۹). تحلیل محتوایی اشعار صیادی در فرهنگ بختیاری، *دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه*، ۸(۳۱)، ۱۵۷-۱۸۲.

کوزر، لیوئیس (۱۳۹۳). *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، (ترجمه محسن ثلاثی)، تهران، انتشارات علمی.

گلدمن، لوسین (۱۳۷۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات*، (مترجم: محمدجعفر پوینده)، تهران، انتشارات نقش جهان.

گلدمن، لوسین (۱۳۸۲). *نقد تکوینی* (مترجم: محمد تقی غیائی)، تهران، انتشارات نگاه.

گودرزی، حسین (۱۳۸۴). *گفتارهایی درباره جامعه‌شناسی هویت در ایران*، تهران، انتشارات تمدن ایرانی.

لایارد، سراوستن هنری (۱۳۶۲). *سفرنامه لایارد (ماجراهای اولیه در ایران)*، (ترجمه مه‌راب امیری)، تهران، انتشارات وحید.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۲). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

محمّدی‌ده‌چشمه، حمزه؛ محمّدی، فرزاد (۱۳۹۸). بررسی اندیشه‌های محوری در دیوان ملا زلفعلی بختیاری، *ادبیات و زبان‌های محلی ایران*، ۵(۴)، ۸۵-۱۱۲.

مسلمی‌زاده، محبوبه (۱۳۹۴). ملاحظاتی در اشتراکات میان گویش‌های گیلکی و بختیاری، *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۱(۴)، ۸۳-۱۰۴.

مصطفی، ازکیا؛ غفاری، غلامرضا (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران، دفتر پژوهش‌های موسسه کیهان.

معین، محمّد (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی*، تهران، انتشارات آدنا.

مقصودی، سوده؛ شیرمردی، پژمان (۱۳۹۳). بررسی مفاهیم سوگ در قوم بختیاری با تأکید بر تحلیل محتوای موسیقی گاگاریو، *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۶(۲)، ۳۰۹-۳۲۹.

میرزاییان، پریوش؛ بنی‌طالبی، امین (۱۳۹۹). نمود شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)، *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۱۲(۱)، ۲۸۱-۳۰۶.

نصیری، ولی‌الله (۱۳۹۵). نگاهی مردم‌شناختی به نقش هنر موسیقی در زندگی مردم با تأکید بر موسیقی محلی بختیاری (مسعود بختیاری)، *مطالعات ایلات و عشایر دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*، ۷(۲)، ۱-۲۴.

نوبدینیا، منیژه (۱۳۸۲). درآمدی بر امنیت اجتماعی، *مطالعات راهبردی*، ۱۹: ۷۷-۵۵.

Aron, R. (1970). *Main Currents in Sociological Thought*. Garden City, Routledge Publications.

Religious Identity of Adolescent Girls and Its Social Determinants in Kerman City, Iran

Elham Shirdel¹, Fateme Hami Kargar²

1. Assistant Professor, Department of Social Sciences, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran (Corresponding Author); eshirdel@lihu.usb.ac.ir

2. Ph.D. Candidate in Sociology, Faculty of Law and Humanities, Kashan University, Kashan, Iran; fhk144@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: In the era of globalization, religious identity has faced challenges and developments in various cognitive, emotional and experimental dimensions. Girls in today's world are constantly rethinking their religious identity, and various social sources play a role in this rethinking. Thus, the present research examines the social factors influencing the religious identity of teenage girls in Kerman city.

Methods and Data: In this research, the survey method and standard questionnaire tools were used to collect data. 390 people from the statistical population of teenage girls in Kerman were selected by multi-stage random sampling.

Findings: The results show a positive and significant relationship between the independent variables (domestic media, scientific lifestyle, artistic lifestyle, advisory support, sports lifestyle, and social capital) and the dependent variable (adherence to the religious identity of adolescent girls). There is also a significant negative relationship between the use of foreign media, Internet lifestyle, new leisure types, virtual network, and cultural capital and adherence to the religious identity of adolescent girls.

Results: The regression model with six variables of the foreign media, scientific lifestyle, cultural capital, artistic lifestyle, Internet lifestyle, and social capital, respectively, explained 32% of the variable of adherence to religious identity in girls. Finally, it can be said that a new lifestyle, social capital, and cultural capital play an important role in adhering to the sacred character of adolescent girls.

Keywords: Social capital, Culture, Lifestyle, Religious identity.

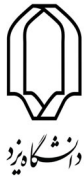
Key Message: In contemporary society, the religious identity of teenage girls is a product of the network of social relations, media space, and modern lifestyles. Since the basic foundations of identity formation start from a lower age, especially adolescence, the approach of community-oriented recruitment along with cultivation in the first groups and strengthening cultural and media programs to manage inevitable social changes is useful.

Received: 14 May 2022

Accepted: 18 August 2022

Citation: Shirdel, E., Hami Kargar, F. (2022) Religious Identity of Adolescent Girls and Its Social Determinants in Kerman City, Iran. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 383-398.
<https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2813>

هویت دینی دختران نوجوان شهر کرمان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن

الهام شیردل^۱، فاطمه حامی کارگر^۲

۱- استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران (نویسنده مسئول): eshirdel@lihu.usb.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران: fhk144@gmail.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: در عصر جهانی شدن، هویت دینی در ابعاد مختلف شناختی، احساسی و تجربی با چالش‌ها و تحولاتی روبه‌رو شده است. به همین روش، دختران در جهان امروز مدام به بازاندیشی در هویت دینی خود می‌پردازند و در این بازاندیشی، منابع مختلف اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کنند. بر این اساس، پژوهش حاضر به بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با هویت دینی دختران نوجوان شهر کرمان می‌پردازد.

روش و داده‌ها: از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه استاندارد جهت جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد و تعداد ۳۹۰ نفر از جامعه آماری دختران نوجوان شهر کرمان با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند.

یافته‌ها: نتایج بیانگر رابطه مثبت و معنی‌دار بین متغیرهای مستقل استفاده از رسانه داخلی، سبک زندگی علمی، سبک زندگی هنری، حمایت مشورتی، سبک زندگی ورزشی و سرمایه اجتماعی با متغیر وابسته پایداری به هویت دینی دختران نوجوان است. همچنین، رابطه منفی و معنی‌داری بین استفاده از رسانه خارجی، سبک زندگی اینترنتی، شبکه مجازی، فراغت جدید و سرمایه فرهنگی با پایداری به هویت دینی دختران نوجوان وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری: مدل رگرسیونی به‌ترتیب با شش متغیر رسانه خارجی، سبک زندگی علمی، سرمایه فرهنگی، سبک زندگی هنری، سبک زندگی اینترنتی و سرمایه اجتماعی، توانسته است ۳۲ درصد از تغییرات متغیر پایداری به هویت دینی در دختران را تبیین کند. بنابراین، سبک زندگی جدید، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی در ایجاد هویت دینی دختران نوجوان نقش به‌سزایی دارند.

واژگان کلیدی: هویت دینی، فرهنگ، سبک زندگی، دختران، سرمایه اجتماعی

پیام اصلی: در جامعه معاصر، هویت دینی دختران نوجوان محصول شبکه روابط اجتماعی، فضای رسانه‌ای و سبک‌های زندگی مدرن است. از آنجایی‌که پایه‌های اساسی شکل‌گیری هویت از سنین پایین به خصوص نوجوانی شروع می‌شود، رویکرد جذب اجتماع‌محور همراه با فرهنگ‌سازی در گروه‌های نخستین و تقویت برنامه‌های فرهنگی و رسانه‌ای جهت مدیریت تغییرات اجتناب‌ناپذیر اجتماعی مفید می‌باشد.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۴

ارجاع: شیردل، الهام؛ حامی کارگر، فاطمه (۱۴۰۱). هویت دینی دختران نوجوان شهر کرمان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن، *تداوم و تغییر*

اجتماعی، ۱(۲): ۳۸۳-۳۹۸. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2813>

مقدمه و بیان مسأله

هویت با این فرض آغاز می‌شود که افراد در جامعه‌ای متشکل از بسیاری از مقوله‌های اجتماعی زندگی می‌کنند که در روابط نسبی قدرت و موقعیت با آنها قرار دارند. اگرچه مقوله‌های اجتماعی از نظر وسعت و مدت زمان متفاوت هستند (به‌عنوان مثال، عضویت در گروه‌های قومی تا گروه‌های کاری موقت)، همه مقوله‌های اجتماعی این پتانسیل را دارند که خودپنداره افراد را شکل دهند. وقتی افراد خود را برحسب تعلق به یک مقوله اجتماعی تعریف می‌کنند، هویت اجتماعی شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر، هویت اجتماعی عبارت است از «آگاهی از این که به گروه‌های اجتماعی خاصی تعلق داریم و این عضویت برای ما اهمیت عاطفی و ارزشی دارد» (Tajfel, 1972: 31).

احساس عضویت گروهی در یک دین و اهمیت این عضویت در گروه به خودپنداره فرد مربوط می‌شود. در واقع، هویت دینی با تعریف شخص از خود بر اساس تعلق داشتن به دینی خاص به همراه ملاحظات ارزشی و احساسات مرتبط با آن دین شکل می‌گیرد. همچنین، هویت دینی را می‌توان به مجموعه‌ای شناختی، روانی و اعتقادی تعریف کرد که شامل هنجارها، باورها، ارزش‌ها و آگاهی‌های خاص فردی و اجتماعی که حول مفهومی مقدس ایجاد شده است و از طریق تأثیرگذاری بر کنش‌های اجتماعی از یک سو، باعث همبستگی درون‌گروهی (درون‌دینی) در میان اعضای گروه دینی شده و از سوی دیگر، موجب تمایز برون‌گروهی (برون‌دینی) با دیگر افراد و گروه‌ها می‌گردد (Arweck, and Nesbitt, 2010).

هویت دینی لزوماً با دین‌داری یا مذهبی‌بودن یکسان نیست. اگرچه این سه اصطلاح گاهی به جای هم استفاده می‌شوند، اما مذهبی‌بودن و دینداری نه تنها به ارزش عضویت در گروه مذهبی بلکه به شرکت در رویدادهای مذهبی (به‌عنوان مثال رفتن به کلیسا) اشاره دارد (King et al, 1997). پیوند دینداری و هویت هم بیشتر و هم کمتر از دین است، و تشخیص مرز آن به سادگی قابل تشخیص نیست اما دینداری به‌طور وسیعی به‌عنوان یک شیوه زندگی جهان شمول در ارتباط با مقدسات تعریف شده و هویت به‌عنوان منبع خود و ذهنیت تلقی می‌شود. هویت دینی در ابتدا با تقسیم بین جهان انسان و مقدس، شخص و خدا، مقدس و ناپاک آغاز شده و در ادامه به تجربه تعالی و تعلق به الوهیت برای افراد در گروه‌های دینی اشاره می‌کند (Werbner, 2009).

در جوامعی مانند جامعه ایران که دین یکی از ارکان مهم اجتماعی در طول تاریخ بوده است و در دهه‌های اخیر نیز اهمیت آن در زیست دینی جامعه پررنگ‌تر شده است، هویت دینی نیز یکی از مهم‌ترین ابعاد هویت تلقی شده که نقش تعیین‌کننده‌ای در هویت‌یابی افراد ایفا می‌کند؛ زیرا در جوامع مذهبی، تعلق به گروه‌های مذهبی ممکن است حس ثبات و «زمینی محکم» را بیش از هویت‌های اجتماعی دیگر به فرد ارائه دهد (Kinnvall, 2004). این شاید ناشی از شبکه‌های پشتیبانی بسیار سازمان‌یافته گروه‌های مذهبی (Graham, and Haidt, 2010) یا تکیه مشترک بر ایمان به یک قدرت برتر باشد (Pargament, 2002). پس، تقویت این بُعد از هویت می‌تواند موجبات تقویت سایر ابعاد و چالش در این حوزه می‌تواند موجب بحران در سایر ابعاد هویت شود.

ذکر این نکته نیز ضروری است که هیچ هویتی جدا از فضای اجتماعی معنی ندارد و شکل‌گیری هویت در فرآیندهای اجتماعی شدن ریشه دارد، اما نباید تصور کرد که هویت‌های اجتماعی یک‌بار برای همیشه شکل می‌گیرد. تغییر و دگرگونی همچنان که ذات جامعه و تاریخ است، در هویت‌های اجتماعی نیز رایج است (Hogg, and Abrams, 1988). علاوه بر این، برخلاف دوران سنتی که هویت انسان در مراحل گذار از نسلی به نسل دیگر شکل می‌گرفت، در مدرنیته هویت فرد مورد تأمل و بازاندیشی قرار می‌گیرد (Giddens,)

(1991). هویت دینی نیز در زمان‌های مختلف زیست اجتماعی افراد در جامعه دستخوش تغییراتی می‌شود و کنشگران اجتماعی آن را مورد بازاندیشی قرار می‌دهند. پس نه تنها بر اساس انواع دین‌ها و مذاهب ما هویت‌های دینی نه هویت دینی را در جامعه داریم، بلکه در هر فرد نیز ما شاهد هویت‌های دینی هستیم. نکته مهم دیگر درباره شناخت هویت دین، مسأله «استمرار» است بسیاری از هویت‌هایی که در کودکی پروراند می‌شوند در طول عمر تا حد زیادی ثابت می‌مانند، اما در مورد هویت دینی، «تغییر در هویت دینی» عمدتاً در دوران نوجوانی روی می‌دهد (Duane et al, 2006).

اریکسون می‌گوید که دوره نوجوانی دوره‌ای بحرانی است که فرد در تلاش برای کشف موقعیت خود در جهان است و یکی از موارد مهم در طی این فرآیند اتخاذ یک سیستم اعتقادی است و دین یکی از منابع مهم اعتقادی نوجوانان برای کسب هویت است (Davis, and Kiang, 2016). همین موضوع اهمیت بررسی هویت دینی را در دوره نوجوانی و جوانی بیش از پیش آشکار می‌سازد. هرچند هویت دینی نوجوانان ارتباط نزدیکی با فرآیند جامعه‌پذیری آنان در خانواده و تعاملات مدنی دارد (Balkaya-Ince et al, 2020)، عوامل اجتماعی و همچنین تغییرات به وجود آمده در سبک زندگی، الگوهای مصرف، اوقات فراغت، شیوه تعاملات و حتی تحولات فرهنگی در یک جامعه، هویت دینی را نیز دچار تغییراتی کرده است.

برخی تحقیقات نشان‌دهنده آن است که فرایند اجتماعی‌شدن و شکل‌گیری هویت دینی بر اساس جنسیت در بین دختران و پسران متفاوت صورت می‌گیرد (Kroger, 1997). از آنجا که هویت دینی به شدت تحت تأثیر تحولات اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیک قرار دارد و پدیده جهانی شدن چالش‌های هویتی را در میان نوجوانان به وجود آورده، مسأله هویت دینی دختران نوجوان یکی از موضوع‌های مورد توجه است (Hartmann, and Klimmt, 2006). با توجه به تغییرات اجتماعی و فرهنگی که در اغلب کشورهای جهان رخ داده است، هویت دینی افراد جامعه به خصوص نوجوانان دختر دچار تغییراتی شده است و لازم است کشورها بر اساس محتوای هویت دینی خود به بررسی هویت دینی نوجوانان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن بپردازند. بنابراین، این پژوهش به بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با هویت دینی دختران نوجوان شهر کرمان پرداخته است.

پیشینه پژوهش

در جدول ۱ نتایج پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفته در مورد هویت دینی آمده است. همان‌طور که در نتایج آمده است هرکدام از پژوهش‌ها برخی از متغیرهای مرتبط با هویت دینی مورد بررسی قرار داده و ارتباط و همبستگی آنها را با هویت دینی بررسی کرده‌اند. در این پژوهش نیز با تمرکز بر انواع سبک‌های زندگی، مدیریت بدن و سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی و ارتباط آن با هویت دینی دختران دانش‌آموز شهر کرمان مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱- نتایج پژوهش‌های هویت دینی

نام محققین	سال	نتایج
نعمت‌الهی	۱۳۹۰	بیان می‌دارد که جهانی شدن با ابزارهای خود (اینترنت و ماهواره) سبب ظهور ارزش‌هایی چون نسبی‌گرایی، لذت‌جویی و مصرف‌گرایی می‌شود و هرچه استفاده از ماهواره، شبکه‌های خارجی و اینترنت بیشتر شود افراد نسبی‌گراتر، مصرف‌گراتر و فردگراتر شده و هویت دینی در آنان کاهش می‌یابد.
رفعت‌جاه و روح‌افزا	۱۳۹۱	با مطالعه عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نگرش به هویت دینی زن مسلمان نشان می‌دهند که هرچه تعریف افراد از خودشان مثبت‌تر باشد و ارزش‌ها و نگرش‌های فرد سنت‌گرایانه باشد، نگرش مثبت‌تری به هویت دینی دارند. همچنین میزان پایبندی دینی، وضعیت تأهل و تحصیلات نیز از متغیرهای تأثیرگذار بر هویت دینی هستند.
مهنا	۱۳۹۱	نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی نقش اساسی در آموزش عینی مفاهیم مرتبط با هویت دینی به دانش‌آموزان دارد و برگزاری مراسمات مذهبی در مدرسه و کلاس‌های آموزشی موضوع‌های دینی برای والدین موجب تقویت هویت دینی دانش‌آموزان می‌شود.
فلاح‌زاده	۱۳۹۱	نشان داد که متغیرهای مصرف رسانه، انسجام خانواده، گروه‌های مرجع، عضویت گروهی و پایگاه اجتماعی با هویت دینی جوانان ۱۵ تا ۳۰ ساله شهر تهران رابطه معناداری دارد.
رضانی‌باصری	۱۳۹۲	بین میزان مذهبی‌بودن دوستان و میزان استفاده از رسانه‌های داخلی با هویت دینی دانش‌آموزان مرودشت رابطه مستقیم و مثبت و بین جهت‌گیری ارزشی مدرن و پایه تحصیلی با هویت دینی این دانش‌آموزان رابطه منفی و معکوس وجود داشت.
رستگار و ربانی	۱۳۹۲	با بررسی ابعاد مختلف هویت ملی به سنجش بُعد دینی هویت ملی نیز پرداخته‌اند و نشان می‌دهند که احساس نابرابری اجتماعی، فردگرایی، سرمایه فرهنگی و مصرف رسانه‌ای با ابعاد مختلف هویت ملی رابطه منفی و معناداری داشت.
ریاحی و همکاران	۱۳۹۲	در میان دانشجویان دانشگاه مازندران به بررسی رابطه میان هویت دینی و استفاده از تلویزیون پرداختند و دادند که بین هویت دینی و استفاده از تلویزیون داخلی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد و مشاهده برنامه‌های مذهبی بیشترین تأثیر را در هویت دینی دارد.
احمدی و همکاران	۱۳۹۳	با بررسی هویت دینی و ابعاد آن در شهر یاسوج، رابطه مثبت و معنادار آن را با سرمایه اجتماعی نشان دادند.
سفیری و همکاران	۱۳۹۳	با بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواد و مشارکت دینی در خانواده با هویت دینی نوجوانان به این نتیجه رسیدند که این متغیر با هویت دینی رابطه مستقیم و معناداری دارد و از مهم‌ترین تبیین‌کننده‌های هویت دینی در نوجوانان است.
اردوان و میر فردی	۱۳۹۳	با مطالعه دانشجویان دانشگاه یاسوج نشان دادند که باورهای دینی خانواده و دوستان، موضوع‌های مورد مطالعه دانشجویان، ارتباط معناداری با هویت دینی آنان دارد و باورهای دینی خانواده و دوستان از عوامل مهم و اثرگذار بر هویت دینی دانشجویان است.
قادرزاده	۱۳۹۳	در مطالعه پیمایشی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر بانه نشان دادند که جهت‌گیری دینی معلمان، فعالیت‌های فوق برنامه مدرسه، تعامل با اولیاء از عواملی هستند که بر هویت دینی و ملی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارند.
تاجیک اسماعیلی و تاجیک اسماعیلی	۱۳۹۴	به بررسی نگرش دانشجویان به جهانی شدن و رابطه آن با هویت دینی پرداخته و نشان دادند که رابطه مثبت و معناداری بین نگرش مثبت به جهانی شدن و هویت دینی وجود دارد.
قنبری برزیان و همتی	۱۳۹۴	در مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده هویت دینی جامعه ایران در سال‌های ۸۰ تا ۹۲، وضعیت هویت دینی در جامعه ایران را مثبت ارزیابی می‌کنند و بیان داشتند که ارتباط مثبت و همزیستی بین هویت ملی و هویت قومی با هویت دینی وجود دارد و هویت مدرن جهانی موجب تضعیف هویت دینی ایرانیان می‌شود.

نتایج این پژوهش نشان داد که عناصر کالبدی-فضایی شهری شامل عوامل ادراکی و فضایی هستند که بر زیر عامل‌های هویت اجتماعی جوانان یعنی هویت دینی، هویت خانوادگی، هویت شغلی تأثیر مستقیم دارد. بنابراین می‌توان گفت ویژگی‌های ادراکی و ویژگی‌های عملکردی مؤثر بر نشانه‌های شهری می‌تواند موجب ارتقای هویت اجتماعی جوانان گردد.	۱۳۹۶	نصر و همکاران
با بررسی سبک زندگی و هویت دینی زنان و دختران شهر کرمان نشان دادند که از شاخص‌های سبک زندگی، اوقات فراغت بیشترین تأثیر را بر هویت دینی داشته و سایر شاخص‌ها در رتبه‌های بعدی قرار دارند و در نتایج با بیان اهمیت سبک زندگی اسلامی در تقویت هویت دینی زنان، بازنگری در شیوه‌های سبک زندگی را مهم برمی‌شمرند.	۱۳۹۸	قیاسی و همکاران
بر اساس داده‌های بین‌المللی از ۲۰ کشور جهان در سال ۲۰۱۱ نشان می‌دهند که جهانی‌شدن بر هویت دینی جوامع تأثیرگذار بوده و برخی از افراد به واسطه ارتباط بیشتر با سایر ادیان تحمل بین دینی بیشتری پیدا کرده و از طرف دیگر نیز در برخی گروه‌های مذهبی با تأکید بیشتر بر هویت دینی خود، احساسات منفی نسبت به سایر گروه‌های مذهبی افزایش یافته‌است.	۲۰۱۶	Ciftci et al.
در پژوهش قوم‌نگاری آنلاین بیان داشت که رسانه‌ها با تحت تأثیر قراردادن احساسات افراد، ابعاد مختلف هویتی را دستخوش تغییراتی می‌کنند و هویت دینی نیز به عنوان بخشی هویت اجتماعی در این تحلیل مورد بررسی قرار گرفته است و تغییرات آن تحت تأثیر رسانه مورد توجه است.	۲۰۱۹	Abdel-Fadil
بیان داشت که هویت دینی افراد متأثر ارزش‌ها و اعتقادات در خانواده‌هاست و تغییرات در استراتژی‌های مذهبی خانواده بر هویت دینی افراد نیز مؤثر است.	۲۰۲۰	Abdelgawad

چارچوب نظری

نویسندگانی مانند دورکیم^۱، وبر^۲ و زیمل^۳ از واژه «هویت» به معنای امروزی آن استفاده نکردند، زیرا این واژه به‌عنوان یک اصطلاح علمی اجتماعی در دسترس آنها نبود. به گفته گلیسون^۴، این اصطلاح تا سال ۱۹۶۰، در واقع، بخشی از واژگان علمی اجتماعی نبود. اما رابطه بین دین و هویت موضوعی مهم در جامعه‌شناسی دین از دوران کلاسیک بوده است، هرچند که با این واژه توصیف نمی‌شده‌است اما در جامعه‌شناسی دین دورکیم نقش آیین مشترک در پرورش هویت شخصی و اجتماعی مورد استنباط است (McGuire, 1992).

کلمه «هویت» به‌عنوان مترادف یا به‌عنوان جنبه‌ای از مفهوم «خود» برای اولین بار توسط ویلیام جیمز^۵ (۱۸۹۰) مورد استفاده قرار گرفت. و بعداً توسط کولی^۶ (۱۹۰۲) و مید^۷ (۱۹۳۴) و گافمن^۸ (۱۹۶۳) توضیح داده شد. در این دیدگاه، «هویت» این است که فرد به‌عنوان یک موجود اجتماعی کیست و محصول پویایی از تعامل با دیگران است. یکی دیگر از منابع جامعه‌شناختی اصطلاح «هویت»

1. Durkheim

2. Weber

3. Simmel

4. Gleeson

5. William James

6. Charles Cooley

7. Mead

8. Goffman

مطالعه گروه‌های قومی و مهاجران بود، جایی که ابتدا اسکار هندلین^۱ (۱۹۵۱) و سپس ویل هربرگ^۲ (۱۹۵۶) از این واژه برای نشان‌دادن وابستگی به یک طبقه از آن استفاده کردند. در مدت زمان بسیار کوتاهی، این واژه مکرراً توسط سایر جامعه‌شناسان هویت برای اشاره به دلبستگی به مقوله‌های اجتماعی، به ویژه نژاد و قومیت، حتی هویت جنسیتی و جنسی استفاده شد (Sanders, 2002; Howard, 2000). اریکسون^۳ (۱۹۶۸) از اصطلاحات «هویت» برای اشاره به «احساس تداوم و یکسان‌سازی» استفاده کرد، که توسعه آن در دوره نوجوانی رخ می‌دهد. در این دیدگاه، دستیابی به هویت بالغ شرط لازم برای توسعه موفق است (Erikson, 1968). پس بررسی هویت خصوصاً در دوران نوجوانی و جوانی موضوعی مورد توجه است.

بخش عمده‌ای از نوشته‌های علمی در مورد دین و هویت، بیشتر بر مفهوم تعاملی نمادین هویت متکی است. آنان «هویت» یا به‌عنوان مترادف خود یا به‌عنوان جنبه‌ای از خود تلقی می‌کردند (Greil and Davidman, 2007: 536). دیدگاه گافمن درباره هویت قابل تأمل است اگرچه او عموماً جامعه‌شناس دین محسوب نمی‌شود، اما بیرل اشاره می‌کند که گافمن در تجزیه و تحلیل نقش آداب و رسوم مذهبی به وضوح بر تحلیل دورکیم از آیین مذهبی در زندگی روزمره برای حفظ مقدسات تأکید می‌کند (Birrell, 1981). در حالی که اکثر کسانی که در سنت تعاملی نمادین کار می‌کنند از تکنیک‌های تحقیق قوم‌نگاری استفاده می‌کنند، کوهن و مک پارتلند^۴ در «مکتب آیووا» رویکرد کمی نسبت به پرسش‌های خود و هویت اتخاذ کرده‌اند. آنها برای سنجش سؤال من کیستم؟ پرسشنامه‌ای تدوین کردند. کوهن و مک‌پارتلند (۱۹۵۴) ادعا کردند که «نگرش به خود» واقعیت‌های ساختاری جامعه را منعکس می‌کند و این فرض را با مطالعه هویت دینی مورد آزمایش قرار دادند. آنها دریافتند که هویت‌های دینی در میان اعضای گروه‌های فرقه‌ای که در جامعه متمایز هستند، بیشتر است. این امر، به دلیل تأثیر عوامل اجتماعی و ساختاری در شکل‌گیری هویت دینی است.

همان‌طور که در نظریات بررسی شد، هویت دینی یکی از جنبه‌های مهم هویتی به حساب می‌آید که مانند سایر ابعاد هویتی در جامعه شکل گرفته و تحت تأثیر عوامل اجتماعی قرار دارد. از جمله این عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر هویت دینی خصوصاً در دنیای مدرن سبک زندگی است. بورديو سبک زندگی را مجموعه‌ای رفتارهای منسجمی تعریف می‌کند که عرصه‌ای از زندگی را تحت پوشش قرار می‌دهد و در میان گروهی از افراد جامعه قابل مشاهده است و الزاماً برای همگان قابل تشخیص نیست. در این رویکرد، سبک زندگی، شامل فعالیت‌های نظام‌مندی است که از ذوق و سلیقه‌ی فرد ناشی می‌شود و جنبه‌ی عینی و خارجی دارد و به فرد هویت می‌بخشد، سبک زندگی در عرصه‌هایی چون نوع تفریحات و ورزش، شیوه‌های معاشرت، نوع پوشش و خوراک و در مصرف کالاهای فرهنگی و نظام ترجیحات افراد نمایان می‌شود (فاضلی، ۱۳۸۲: ۱۹). پس هویت‌های دینی نیز بعنوان یکی از هویت‌های مهم اجتماعی است که در جامعه ساخته می‌شود و متأثر از سبک زندگی است. علاوه بر این، افرادی که در فضای اجتماعی کنونی زندگی می‌کنند بسته به میزان و نوع سرمایه‌هایی که در اختیار دارند، دارای منش‌ها و سلايق گوناگون خواهند شد، این سرمایه‌ها شامل سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نمادین است که به کنش‌های افراد جهت می‌دهد (رفعت‌جاه و وفادار، ۱۳۹۳) و اساس انتخاب‌های افراد را در زندگی روزمره شکل می‌دهد. همین انتخاب‌ها و بروز منش‌ها می‌تواند بعنوان یکی از منابع هویت‌ساز باشد.

علاوه بر این، توجهی که گیدنز به فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین و سبک‌های نوین زندگی و هویت‌های مختلف در پرتو جهانی شدن می‌نماید، می‌تواند به دلیل کاربرد عملیاتی که دارد در تبیین تحولات هویتی نوجوان و نوجوانان در ایران به ما کمک رساند.

1. Oscar Handlin

2. Will Herberg

3. Erikson

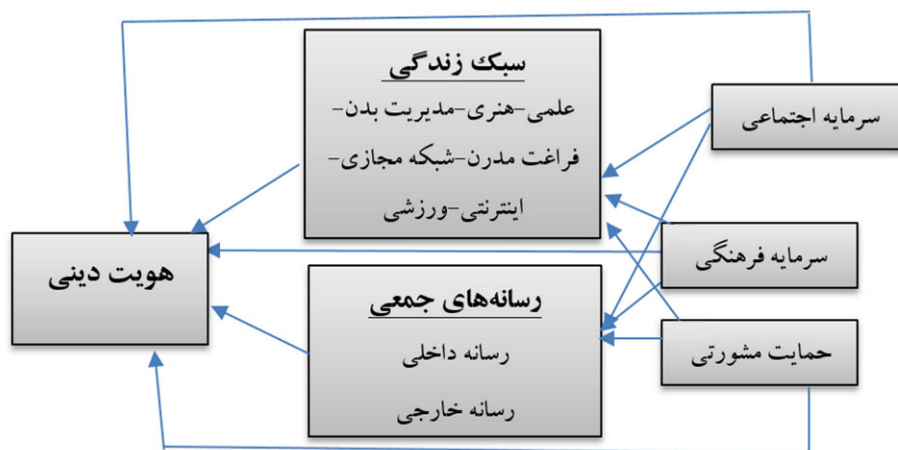
4. Kuhn & McPartland

از نظر وی، به دلیل پویایی جوامع امروزی، انتخاب سبک زندگی بیش از پیش در ساخت هویت اهمیت می‌یابد، برای گیدنز، شیوه زندگی مجموعه‌ای کم و بیش فراگیر از کارکردها دانسته می‌شود که فرد آنها را به کار می‌گیرد؛ چون نه فقط نیازهای جاری او را برآورده می‌سازد بلکه روایتی ویژه را که وی برای هویت خود برگزیده است نیز نشان می‌دهد (خواجانه‌نوری و مقدس، ۱۳۸۴: ۱۷).

گیدنز بیان می‌دارد که در دنیای مدرن هویت تحت تأثیر سنت‌ها و عادات شکل نمی‌گیرد و با توجه به منابع متعدد هویت‌یابی چون رسانه‌ها و بازبودن زندگی اجتماعی و همچنین بازاندیشی، ما شاهد تغییرات هویت‌یابی در افراد هستیم (گیدنز، ۱۳۸۲). این پژوهش با توجه به مطالب نظری و تجربی ذکر شده بر آن است هویت دینی نوجوانان دختر و عوامل مؤثر بر آن همچون رسانه‌ها، سبک‌های زندگی و سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی را مورد بررسی قرار دهد.

فرضیه‌های تحقیق به شرح زیر است:

- بین متغیر استفاده از رسانه‌های جمعی (داخلی و خارجی) با هویت دینی دختران نوجوان رابطه وجود دارد.
- بین سبک زندگی با هویت دینی دختران نوجوان رابطه وجود دارد.
- بین متغیر سرمایه اجتماعی با هویت دینی دختران نوجوان رابطه وجود دارد.
- بین متغیر سرمایه فرهنگی با هویت دینی دختران نوجوان رابطه وجود دارد.
- بین متغیر حمایت مشورتی با هویت دینی دختران نوجوان رابطه وجود دارد.

شکل ۱- مدل تجربی تحقیق

روش و داده‌های تحقیق

روش تحقیق این پژوهش، پیمایشی است و با تکنیک پرسشنامه محقق‌ساخته، اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری شد. جامعه آماری تحقیق دختران ۱۵-۱۸ ساله ساکن در شهر کرمان هستند که جمعیت آنها برابر با ۳۶۲۴۶ نفر است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵). با استفاده از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت احتمالی ۵ درصد، تعداد نمونه ۳۸۴ نفر تعیین شد ولی برای اطمینان بیشتر، ۳۹۰ پرسشنامه تکمیل شد. در پژوهش حاضر، به علت محدودیت در دسترسی به آمار جمعیت دختران ذیربط در خانه‌ها، چارچوب نمونه‌گیری تحقیق

محدوده مصوب شهر مورد مطالعه براساس نقشه شهرداری کرمان بود و از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای بهره گرفته شد. بدین صورت که چهار منطقه در شهر کرمان و در هر منطقه تقریباً ۷۵۰ بلوک قرار دارد. از بین این تعداد، ۹۰ بلوک از هر منطقه بطور تصادفی انتخاب شد به طوری که در درون هر بلوک ۳۰ خانه قرار دارد که در درون هر بلوک با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی، یک خانه و در برخی مناطق پر جمعیت‌تر، دو خانه انتخاب شدند. در تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش از دو سطح آمار توصیفی و آمار استنباطی و از نرم‌افزار اسپ‌اس‌اس (SPSS) استفاده شده است. در فرایند جمع‌آوری داده‌ها به شرکت‌کنندگان توضیح داده شد که مشارکت آن‌ها در تحقیق داوطلبانه و اطلاعات آن‌ها کاملاً محرمانه است.

به منظور اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی دختران نوجوان مورد مطالعه، ۷ گویه و برای سنجش سرمایه فرهنگی ۵ گویه، سبک زندگی در ابعاد مختلف ۴۰ گویه و در نهایت برای هویت دینی ۸ گویه تنظیم شد. کلیه سؤالات در قالب طیف لیکرت و سطح فاصله‌ای، طرح و بر همین اساس نمره‌دهی انجام شد. پرسشنامه جهت تعیین اعتبار صوری، به تعدادی از متخصصان داده شد و اصلاحات مورد نظر انجام گرفت. برای سنجش پایایی، ضریب آلفای کرونباخ در مورد گویه‌های طراحی شده برای سنجش هر یک از متغیرهای اصلی، محاسبه شد. ضریب آلفای کرونباخ برای هر یک از طیف‌ها بدین قرار می‌باشد: طیف هویت دینی دختران ۰/۷۵، سرمایه اجتماعی ۰/۷۳، سرمایه فرهنگی ۰/۷۰، سبک زندگی (سازه کلی) ۰/۸۳ و برای مؤلفه‌های آن به‌طور جداگانه؛ فراغت جدید با ۵ گویه ۰/۷۱، سبک ورزشی با ۳ گویه ۰/۷۷، حمایت اطلاعاتی با ۹ گویه ۰/۷۵، مدیریت بدن با ۵ گویه ۰/۷، رسانه خارجی با ۵ گویه ۰/۷، سبک هنری با ۳ گویه ۰/۷، رسانه داخلی با ۴ گویه ۰/۶۷، شبکه مجازی با ۳ گویه ۰/۷۴، سبک علمی با ۳ گویه ۰/۷۷ به دست آمد.

یافته‌ها

دختران مورد مطالعه، دارای دین اسلام و مذهب تشیع هستند و در کرمان، یکی از استان‌های ایران زندگی می‌کردند. نتایج توصیفی نشان می‌دهد اکثریت پاسخگویان (۳۵/۸ درصد)، ۱۶ ساله هستند. وضعیت تحصیلات والدین آنها بدین شرح است: ۳۷/۹ درصد دختران تحصیلات پدر خود را در سطح دیپلم و ۳۸/۹ درصد دختران مورد مطالعه تحصیلات مادر را در سطح دیپلم ذکر کرده‌اند. ۷۷/۹ درصد از پاسخگویان خود را جزء طبقه متوسط و ۱۵ درصد جزء طبقه بالا می‌دانند و تنها ۵/۱ درصد خود را متعلق به طبقه پایین می‌دانستند.

نتایج توزیع درصد فراوانی پاسخگویان برحسب نمره اکتسابی از متغیرهای مستقل نشان می‌دهد ۵۱/۷ درصد و ۳۰ درصد در حد کم و متوسط از رسانه داخلی و ۶۶ درصد و ۳۸ درصد در حد کم و متوسط از رسانه خارجی استفاده می‌کنند، در حدود ۶۷ و ۲۲/۸ درصد از پاسخگویان در حد کم و متوسط از شبکه‌های وب از جمله اینترنت و ۴۴ درصد در حد زیاد از شبکه مجازی مانند موبایل استفاده می‌کنند. همچنین ۵۷/۵ و ۵۲/۸ درصد از نوجوانان در سطح پایین و ۴۱/۲ درصد در سطح متوسط به مدیریت بدن خود می‌پردازند. فعالیت ورزشی اکثریت پاسخگویان (۵۷/۵ درصد) در سطح کم، ۳۲/۸ درصد در سطح متوسط و ۹/۷ درصد در سطح زیاد بوده است. ۴۸/۶ و ۴۰/۷ درصد از دانش‌آموزان در سطح کم و متوسط به فعالیت‌های فراغتی جدید می‌پردازند. همچنین نتایج توصیفی نشان می‌دهد ۷۹/۸ درصد در حد متوسط و ۱۵/۵ درصد در حد کم از سرمایه اجتماعی و ۷۹/۸ درصد از دانش‌آموزان در حد کم از سرمایه فرهنگی برخوردارند.

آزمون فرضیات تحقیق در جدول ۱، نشان‌دهنده رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته پابندی به هویت دینی است. با توجه به آماره‌های جدول بین متغیرهای مستقل فراغت مدرن، سبک زندگی اینترنتی، رسانه خارجی، سبک زندگی ورزشی، رسانه داخلی، سبک

زندگی هنری، شبکه مجازی، سبک زندگی علمی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و حمایت مشورتی با متغیر وابسته پابندی به هویت دینی دختران رابطه معناداری وجود دارد. از میان متغیرهای موجود، مدیریت بدن دارای رابطه معنی دار با متغیر وابسته نبود. سایر متغیرها دارای رابطه معنادار در سطح ۰/۰۵ با متغیر وابسته بوده‌اند. همچنین بین متغیرهای سبک زندگی علمی، رسانه داخلی، سرمایه اجتماعی، سبک زندگی هنری، حمایت مشورتی و سبک زندگی ورزشی با پابندی به هویت دینی دختران رابطه مثبت وجود دارد. اما متغیر سبک زندگی اینترنتی، فراغت مدرن، رسانه خارجی، سرمایه فرهنگی و شبکه مجازی دارای رابطه منفی با پابندی به هویت دینی است. از سوی دیگر، متغیر مستقل رسانه خارجی بالاترین ضریب همبستگی را با متغیر وابسته پابندی به هویت دینی دختران داشته است.

جدول ۲- نتایج آزمون همبستگی بین متغیرهای مستقل با متغیر وابسته (پابندی به هویت دینی)

متغیر مستقل	هویت ملی	
	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی داری دوسویه
فراغت مدرن	-۰/۲۲۱	۰/۰۰۱
سبک اینترنتی	-۰/۳۴۲	۰/۰۰۱
مدیریت بدن	-۰/۰۲۱	۰/۰۷
رسانه خارجی	-۰/۳۴۲	۰/۰۰۱
سبک ورزشی	۰/۱۶۴	۰/۰۲
سبک هنری	۰/۲۳۲	۰/۰۰۱
رسانه داخلی	۰/۲۱۲	۰/۰۰۱
شبکه مجازی	-۰/۲۵۳	۰/۰۰۱
سبک علمی	۰/۳۱۲	۰/۰۰۱
سرمایه فرهنگی	-۰/۲۰۳	۰/۰۰۱
سرمایه اجتماعی	۰/۲۳۴	۰/۰۰۱
حمایت مشورتی	۰/۱۳۲	۰/۰۱۱

جدول ۳ نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره را به شیوه گام به گام برای متغیر وابسته پابندی به هویت دینی افراد نشان می‌دهد. نتایج آماری نشان‌دهنده آن است که از میان ۱۱ متغیر مستقل، ۶ متغیر شامل رسانه خارجی، سبک زندگی علمی، سرمایه فرهنگی، سبک زندگی هنری، سبک زندگی اینترنتی و سرمایه اجتماعی به ترتیب وارد معادله شده‌اند. مدل رگرسیونی با ۶ متغیر توانسته است ۳۲ درصد از تغییرات متغیر پابندی به هویت دینی را تبیین کند. نتایج حاصل از رگرسیون نشان می‌دهد که بین رسانه خارجی و هویت دینی ضریب استاندارد (بتا) منفی (-۰/۳۴۳) وجود دارد، به این معنا که هرچه قدر افراد از رسانه خارجی بیشتر استفاده کنند، پابندی به هویت دینی، کاهش می‌یابد. ضریب بتای مثبت متغیرها نیز حاکی از آن است که با افزایش سبک زندگی علمی و سبک زندگی هنری، پابندی به هویت دینی دختران نیز افزایش می‌یابد.

جدول ۳- متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون برای تبیین واریانس پایداری به هویت دینی

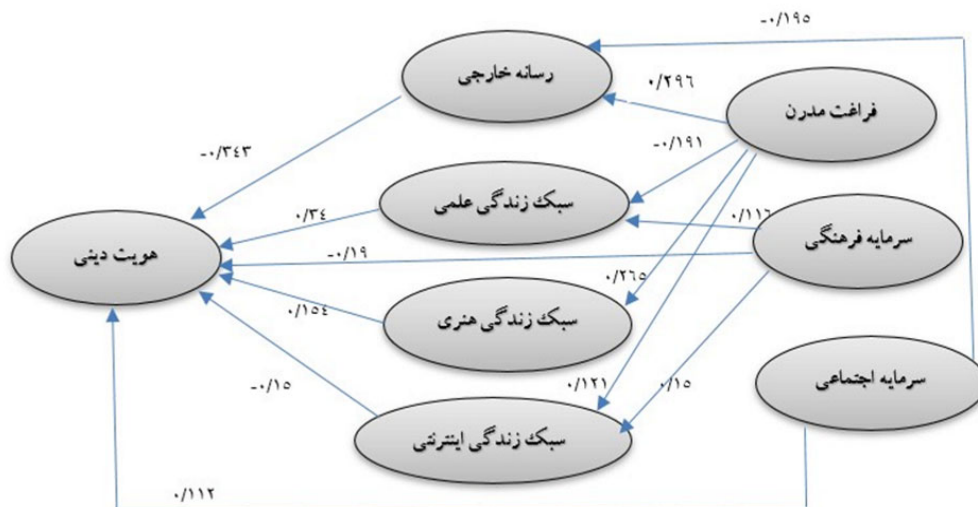
Sig	T	Beta	B	Sig	F	R ²	R	متغیر مستقل	
۰/۰۰۱	-۶/۴۶۴	-۰/۳۴۳	-۰/۴۶۶	۰/۰۰۱	۲۳/۱۸	۰/۳۲	۰/۵۶	رسانه خارجی	۱
۰/۰۰۱	۶/۷۳۰	۰/۳۴۰	۰/۵۹					سبک زندگی علمی	۲
۰/۰۰۱	-۳/۷۶۰	-۰/۱۹۰	-۰/۳۹					سرمایه فرهنگی	۳
۰/۰۰۵	۲/۸۰۰	۰/۱۵۴	۰/۳۷۵					سبک زندگی هنری	۴
۰/۰۰۵	-۲/۸۴۰	-۰/۱۵۰	-۰/۴۱					سبک زندگی اینترنتی	۵
۰/۰۲۳	۲/۲۹۰	۰/۱۱۲	۰/۰۶۳					سرمایه اجتماعی	۶

متغیر سرمایه فرهنگی و سبک زندگی اینترنتی با متغیر وابسته دارای ضریب بتای منفی است؛ به این معنا که هرچه سرمایه فرهنگی و سبک زندگی اینترنتی در افراد افزایش یابد پایداری به هویت دینی دختران کاهش می‌یابد. در نهایت، متغیر مستقل سرمایه اجتماعی در مدل رگرسیون وارد شده که دارای بتای مثبت (۰/۱۱۲) با متغیر وابسته پایداری به هویت دینی است. با توجه به آزمون تحلیل رگرسیون گام به گام می‌توان نتیجه گرفت در میان متغیرهای گنجانده شده در مدل، متغیر رسانه خارجی و سبک زندگی علمی بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته پایداری به هویت دینی داشته است. وزن بتا برای این متغیرها در مرحله ورود مستقیم برابر (Beta = -۰/۳۴۳) است که بیشترین درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کند.

جدول ۴- ضریب مسیر متغیرهای مدل

نام متغیر	فراغت مدرن	سرمایه فرهنگی	سرمایه اجتماعی	رسانه خارجی	سبک علمی	سبک هنری	سبک اینترنتی
تأثیر مستقیم	----	-۰/۱۹۰	۰/۱۱۲	-۰/۳۴۳	۰/۳۴۰	۰/۱۵۴	-۰/۱۵۰
تأثیر غیرمستقیم	-۰/۱۴۴	۰/۰۱۷	۰/۰۶۶	----	----	----	----
تأثیر کل	-۰/۱۴۴	-۰/۱۷۳	۰/۱۷۸	-۰/۳۴۳	۰/۳۴۰	۰/۱۵۴	-۰/۱۵۰

با توجه به آزمون تحلیل مسیر مدل در جدول ۴ می‌توان نتیجه گرفت در میان متغیرهای گنجانده شده در مدل، متغیر میزان استفاده از رسانه خارجی و سپس متغیر سبک زندگی علمی بیشترین تأثیر مستقیم و کل را بر متغیر وابسته هویت دینی داشته است. وزن بتا برای متغیر رسانه خارجی در مرحله ورود مستقیم برابر (Beta = -۰/۳۴۳) و برای متغیر سبک زندگی علمی برابر (Beta = ۰/۳۴) است که بیشترین درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. فراغت مدرن، بیشترین تأثیر غیرمستقیم را بر متغیر هویت دینی داشته است.

شکل ۲- مدل تحلیل مسیر تأثیر عوامل اجتماعی در هویت دینی دختران نوجوان

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش در بافت اجتماعی شهر کرمان نشان داد رسانه خارجی بیشترین تأثیر منفی بر هویت دینی نوجوانان دختر را دارد. رسانه‌های خارجی شامل تمام برنامه‌هایی است که از شبکه‌های غیرمملی کشور پخش می‌شود و غالب این برنامه‌ها با فرهنگ دینی و سنتی نوجوانان در تضاد است و به همین دلیل رسانه‌های خارجی تأثیر منفی بر هویت دینی نوجوانان دختر دارد.

مoberg و همکاران نیز در پژوهش خود ضمن بررسی نقش رسانه در هویت دینی بر این نکته اذعان داشتند که استفاده از انواع مختلف رسانه تأثیرات متفاوتی بر هویت دینی دارد و عوامل اجتماعی شدن سنتی در تقویت هویت دینی مهم هستند (Moberg et al, 2019). ضرورت و اهمیت توجه به کمیّت و کیفیت مصرف رسانه‌ای و رابطه آن با هویت دینی نوجوانان، زمانی دوچندان می‌شود که تحولات بی‌سابقه و فراگیر اخیر در حوزه رسانه‌ها نیز قدرت انتخاب مخاطبان در گزینش رسانه‌های مورد نظرشان را فراهم کرده است و همچنین آنها را با نوعی ابهام و سردرگمی ناشی از دریافت پیام‌های متعارض و متضاد از سوی رسانه‌های گوناگون رو به رو کرده است (Fiske, 2011).

گذشته از تنوع رسانه‌ای، مهم‌ترین ویژگی رسانه‌های جمعی در دو دهه گذشته، بین‌المللی و جهانی شدن آنهاست. در این وضعیت، چه‌بسا رسانه‌هایی، ارزش‌ها، نمادها و پیام‌هایی را منتقل کنند که با ارزش‌ها و فرهنگ جامعه‌ای که در معرض آن رسانه‌ها قرار دارند، ناسازگار باشد. این واقعیت، به ویژه، در مورد جامعه مورد مطالعه همسو با تحقیقات (Ciftci, 2016، قنبری‌برزیان و همتی، ۱۳۹۴) نشان داد نوجوانانی که بیشترین تأثیر را از رسانه‌ها بعنوان ابزار جهانی شدن می‌پذیرند از هویت دینی کمتری برخوردار هستند. از این رو، یکی از مهم‌ترین پیامدهای تعدد و تکثر رسانه‌ای جهان امروزی، پیامدهای آن برای هویت دینی دختران نوجوان است؛ زیرا نوجوانان از

جمله گروه‌های اجتماعی هستند که هویت اجتماعی‌شان هنوز تثبیت نشده و همزمان، در معرض رقابت عناصر هویت‌ساز رسمی مبتنی بر دین (مدرسه، و آموزش رسمی) و منابع غیررسمی متعدّد، متکثّر و متنوعی (رسانه‌های محلی، ملی مبتنی بر دین) و فراملی (صادرکننده ارزش‌ها، پیام‌ها و نمادهای غیردینی) قرار دارند (Furlong & Cartmel, 1997).

یکی دیگر از متغیرهایی که روی هویت دینی نوجوانان تأثیر مهمی دارد سبک زندگی افراد و ابعاد آن (اینترنتی، فراغت مدرن، ورزشی، علمی، هنری، شبکه مجازی) است که در این پژوهش سبک زندگی علمی که شامل علاقه به خواندن کتب علمی و غیردرسی و پیگیری مطالب علمی بود و همچنین سبک هنری که شامل شرکت در کلاس‌های هنری و علاقه به انجام کارهای هنری در خانه بود، هر دو با هویت دینی دختران نوجوان همبستگی مثبتی داشت. دختران نوجوانی که در فراغتشان به کسب علم و هنر بیشتر جهت رشد فکری و پروراندن استعدادها و مهارت‌های خود می‌پردازند، به ابعاد دینی هویت خود نیز توجه بیشتری دارند. این سبک زندگی در دوران نوجوانی کمک می‌کند دختران در فعالیت‌های اجتماعی نیز مشارکت بیشتری داشته باشند و بیشتر با ارزش‌های دینی جامعه ارتباط برقرار کنند. بطور کلی، نتایج تحقیقات (Abdel fadil, 2019؛ نعمت‌الهی، ۱۳۹۰؛ فلاح‌زاده، ۱۳۹۱) مطابق با پژوهش حاضر نشانگر آن است فراغت مدرن، سبک زندگی اینترنتی و شبکه مجازی تأثیر منفی در هویت دینی دختران می‌گذارد. نکته مهم آن است که محدودیت افراد در دنیای امروز در استفاده از رسانه‌های اجتماعی کمکی نمی‌کند، بلکه باید در اثر درونی‌سازی درست ارزش‌ها به دختران نوجوان این توانایی را بخشید تا هویت دینی خودشان را در شبکه وسیع جهانی حفظ، بازشناسایی و بازسازی کنند.

نتایج این مطالعه، بر اساس نظریه بوردیو (۱۹۸۴) و تحقیق قیاسی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داد که شیوه زندگی دختران نوجوان، از جمله دارایی‌ها و فعالیت‌های مختلف سیستماتیک، آنها را به صورت نمادین تعیین کرده و بین اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی از نظر پابندی به هویت دینی تمایز ایجاد می‌کند. همچنین مطابق با نتایج تحقیق رستگار و ربانی (۱۳۹۲) صاحبان سرمایه فرهنگی با مصرف فرهنگ متعالی، خود را از دیگران متمایز می‌کنند. سرمایه فرهنگی بیشتر به معنای داشتن توانایی شناختی بالاتر است، بنابراین سرمایه فرهنگی تأثیر متضادی بر پابندی دختران به هویت دینی داشته است.

سرمایه اجتماعی متغیر مهم دیگری است که در پژوهش حاضر، همسو با تحقیقات سفیری و همکاران (۱۳۹۳) و احمدی و همکاران (۱۳۹۳) با هویت دینی دختران رابطه معناداری داشت. سرمایه اجتماعی بر اساس روابط متقابل مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی بین افراد ایجاد می‌شود (Yoon & Lee, 2019).

سرمایه اجتماعی به هویت اجتماعی مربوط است و سرمایه اجتماعی و همگنی اجتماعی بر هویت تأثیر می‌گذارد. در این پژوهش نیز سرمایه اجتماعی دختران و میزان دسترسی آنان به منابع اجتماعی و برخورداری از حمایت مشورتی بر هویت دینی آنان تأثیر مثبتی داشت. هویت دینی در جمع شکل می‌گیرد و از آنجا که در دنیای مدرن روابط و فضای دیجیتالی، جای روابط اجتماعی سنتی را گرفته است، به نوعی تغییر در کمیت و کیفیت سرمایه اجتماعی ممکن است به تغییر هویت دینی نسل جدید و زنان بیانجامد. از طرف دیگر، خلأ روابط اجتماعی، برنامه‌های رسانه‌ای و امکانات تفریحی مورد علاقه نوجوانان دختر نیز موجب گرایش بیشتر آنها به دنیای رسانه خارجی و فضای دیجیتالی و فاصله گرفتن از ارزش‌ها و هویت خود می‌شود.

منابع

- احمدی، سیروس؛ میرفردی، اصغر؛ ابتکاری، محمد حسین (۱۳۹۳). بررسی رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی (مورد مطالعه: شهر یاسوج)، **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲۵(۴): ۱-۱۶.
- تاجیک اسماعیلی، عزیزاله؛ تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۴). نگرش به جهانی‌شدن و هویت دینی دانشجویان. **مطالعات رسانه‌ای**، ۱۰(۲۸): ۳۷-۴۳.
- خواججه‌نوری، بیژن؛ مقدس، علی اصغر (۱۳۸۴). جهانی‌شدن و سرمایه اجتماعی زنان: بررسی موردی در دو شهر شیراز و استهبان. **مطالعات زنان**، ۳(۷): ۵-۳۲.
- رستگار، یاسر؛ ربانی، علی (۱۳۹۲). تحلیلی بر وضعیت هویت ملی و ابعاد ششگانه آن در بین شهروندان شهر اصفهان. **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲۴(۲): ۱-۲۰.
- رفعت‌جاه، مریم؛ روح افزا، فائزه (۱۳۹۱). مطالعه عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نگرش به هویت دینی زن مسلمان. **مسائل اجتماعی ایران**، ۳(۲): ۶۱-۹۲.
- رفعت‌جاه، مریم؛ وفادار، زینب (۱۳۹۳). سبک زندگی و نسبت آن با هویت دینی. **مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی**، ۳(۲): ۱۱۳-۱۳۷.
- سفیری، خدیجه؛ کمالی، افسانه؛ مصلح؛ نرجس خاتون (۱۳۹۳). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده و مشارکت دینی با هویت دینی نوجوانان. **مجله جامعه‌شناسی ایران**، ۱۵(۳): ۱۶۲-۱۹۸.
- سفیری، خدیجه؛ غفوری، معصومه (۱۳۸۸). بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأثیر خانواده. **پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه**، ۲: ۱-۲۷.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۲). **مصرف و سبک زندگی**، تهران: انتشارات صبح صادق.
- قادرزاده، امید (۱۳۹۳). آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی (مطالعه پیمایشی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر بانه). **مطالعات ملی**، ۱۵(۳): ۸۱-۱۰۶.
- قنبری‌برزبان، علی؛ همتی، رضا (۱۳۹۴). هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده (۱۳۸۰-۱۳۹۲). **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲۶(۳): ۱۱۷-۱۳۸.
- قیاسی، رضا؛ آهی، پرویز؛ برخوردار، شهرزاد؛ هادی‌پور، بهزاد (۱۳۹۸). بررسی جامعه‌شناختی رابطه هویت دینی و سبک زندگی (مورد مطالعه زنان و دختران شهر کرمان). **پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده**، ۷(۱): ۶۲-۸۰.

کاظمیان، مهرداد؛ اشتیاقی، معصومه؛ علیزاده، توحید؛ ریاحی، محمداسماعیل (۱۳۹۳). تلویزیون و هویت دینی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۵(۲): ۳۳-۴۸.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). *تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، (ترجمه ناصر موفقیان)، تهران: نشر نی.

نصر، طاهره؛ مصلی‌نژاد، علی؛ امیری، عبدالرسول (۱۳۹۶). بررسی تأثیر نشانه‌های شهری بر ارتقای هویت اجتماعی جوانان (مطالعه موردی: ورودی شمالی شهر شیراز-دروازه قرآن). *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۸(۳۱): ۱۸۷-۲۰۶.

وبلن، تورستین (۱۳۸۳). *نظریه طبقه مرفه*، (ترجمه فرهنگ ارشاد)، تهران: نشر نی.

Abdel-Fadil, M. (2019). The Politics of Affect: The Glue of Religious and Identity Conflicts in Social Media, *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 8(1): 11-34.

Abdelgawad, S.G., Zahra, S.A. (2020). Family Firms' Religious Identity and Strategic Renewal. *Bus Ethics*, 163: 775-787.

Arweck, E. & Nesbitt, E. (2010). Young people's identity formation in mixed-faith families: continuity or discontinuity of religious traditions? *Journal of Contemporary Religion*, 25: 67-87.

Balkaya-Ince, M., Cheah, C. S. L., Kiang, L., & Tahseen, M. (2020). "Exploring daily mediating pathways of religious identity in the associations between maternal religious socialization and Muslim American adolescents' civic engagement". *Developmental Psychology*. 56(8): 1446-1457.

Birrell, S. (1981). Sport as Ritual: Interpretations from Durkheim to Goffman. *Social Forces*, 60: 354-76.

Bourdieu, P. (1984). *The distinction, a social critique of the judgment of taste*, Cambridge: Harvard University Press.

Ciftci, S., Nawaz, M.A. & Sydiq, T. (2016). Globalization, Contact, and Religious Identity: A Cross-National Analysis of Interreligious Favorability. *Social Science Quarterly*, 97: 271-292.

Davis, R. F. & Kiang, L. (2016). "Religious Identity, Religious Participation, and Psychological Well-Being in Asian American Adolescents". *Journal of Youth and Adolescence*, 45(3): 532-546.

Duane, F., Alwin, F., Jacob, W., Edward T. & Paula A. Tufis. (2006). "Measuring Religious Identities in Survey." *Public Opinion Quarterly*, 70(4): 530-564.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

- Fiske, J. (2011). *Understanding Popular Culture*, London and New York: Routledge.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (1997). *Sociology and Social Change, Individualization and Risk in Late Modernity*. USA: Open University.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Graham, J. & Haidt, J. (2010). Beyond beliefs: Religions bind individuals into moral communities. *Personality and Social Psychology Review*, 14: 140-150.
- Greeley, A. M. (1972). *The Denominational Society*. Glenville, IL: Aldine de Gruyter.
- Greil, A. L., and L. D. (2007). *Religion and Identity*. In James A. Beckford and N. J. Demerath (eds), *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*, (pp: 549–565). London and Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Hartmann, T. & Klimmt, C. (2006). Gender and Computer Games: Exploring Females' Dislikes. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(4):910-31.
- Hogg, M.A., Abrams, D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. New York: Routledge.
- Howard, Judith A. (2000). Social Psychology of Identities. *Annual Review of Sociology*, 26: 367-393.
- King, V., Elder, G.H., Whitbeck, L.B. (1997). Religious involvement among rural youth: An ecological and life-course perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 7: 431-456.
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and religious nationalism: Self, identity, and the search for ontological security. *Political Psychology*, 25: 741-767.
- Kroger, J. (1997). Gender and Identity: The Intersection of Structure, Content, and Context. *Sex Roles*. 36: 747–770. <https://doi.org/10.1023/A:1025627206676>.
- Kuhn, M. H. and McPartland T. S. (1954). An Empirical Investigation of Self-Attitudes. *American Sociological Review*, 19: 68–76.
- McAdams, D. P. (1997). *The Case for Unity in the (Post) Modern Self: A Modest Proposal*. pp. 46–78 in *self and Identity: Fundamental Issues*, edited by Richard D. Ashmore and Lee Jussim. New York: Oxford University Press.
- McGuire, M. (1992). *Religion: The Social Context* (3rd edition). Belmont, CA: Wadsworth.

- Moberg, M., Sjö, S., Kwaku, G., Ben-Willie, E. G., Habibe, Fernández, H., Rafael. C., Cardenas, S., Benya, F., & Javier Villacrez Jó, M. (2019). From Socialization to Self-socialization? Exploring the Role of Digital Media in the Religious Lives of Young Adults in Ghana, Turkey, and Peru. *Religion*, 49 (2): 240-261.
- Pargament, K. I. (2002). Is religion nothing but Explaining religion versus explaining religion away? *Psychological Inquiry*, 13, 239-244.
- Sanders, J. M. (2002). Ethnic Boundaries and Identities in Plural Societies. *American Review of Sociology*, 28: 327-57.
- Seul, J. R. (1999). Ours Is the Way of God?: Religion, Identity, and Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, 36: 553-69.
- Tajfel, H. (1972). *Social categorization*, In: Moscovici S, (ed), *Introduction a la psychologie sociale*. Paris: Larousse. pp. 30-37.
- Hollway, W. (2010). Relationality: the intersubjective foundations of identity. In M. Wetherell, & C. T. Mohanty *The SAGE handbook of identities* (pp. 216-232). SAGE Publications Ltd, <https://dx.doi.org/10.4135/9781446200889.n13>
- Yoon, S. & Lee, E., (2019). Social and Psychological Determinants of Value Co-creation Behavior for South Korean firms A Consumer-centric Perspective. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 31(1): 14-36.
- Zine, J. (2001). Muslim Youth in Canadian Schools: Education and the Politics of Religious Identity. *Anthropology & Education Quarterly*, 32: 399-423.

A Sociological Study of Domestic Violence against Women in Iran: A Narrative Review

Masoud Koochani Esfahani¹, Farhad Nosrati Nejad^{2*}, Hamed Sedighi³, Asieh Namazi⁴, Hossein Rameshgar⁵

1. Ph.D. Candidate in Health and Social Welfare. University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran; masoudkuchani@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Social Welfare, University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran. (Corresponding Author); fa.nosratinejad@uswr.ac.ir
3. Researcher, Department of Governance, Campus Fryslan, University of Groningen, Leeuwarden, the Netherlands; h.seddighi@rug.nl
4. Instructor, Department of Midwifery, Islamic Azad University (Rasht Branch), & Ph.D. Candidate in Health and Social Welfare. University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran; anamazi55@yahoo.com
5. Ph.D. Candidate in Health and Social Welfare, University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran; h.rameshgar@outlook.com

Review Article

Abstract

Background and Aim: Domestic violence against women has always been a social problem and has continued in the social history of Iran. A wide range of studies have examined the causes and contexts of this problem from different perspectives. This study aimed to achieve a comprehensive theoretical model of the causes and contexts of domestic violence against women in Iran.

Methods and Data: The research method of this study was a narrative review, examining 95 studies in Persian published over 20 years from 2002 to 2021. The variables that had a significant effect or correlation with violence against women in previous studies were categorized and the relationships of new variables were determined.

Findings: Findings indicated that patriarchal values and beliefs and differences in socioeconomic status and low social and cultural, and economic capital are the leading causes of domestic violence against women in Iran. Other variables shown in the final model were all affected by one of these two main variables.

Conclusion: In this study, social and cultural factors are put together to provide a more complete picture of the factors and contexts explaining domestic violence against women in Iran. The final proposed model can be used as a theoretical framework in future studies.

Keywords: Domestic violence, Violence against women, Theoretical model of domestic violence, Narrative review, Iran

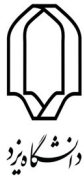
Key Message: Patriarchal values and beliefs and gender inequality are the main factors behind domestic violence against women in Iran.

Received: 18 May 2022

Accepted: 02 August 2022

Citation: Koochani Esfahani, M., Nosrati Nejad, F., Sedighi, H., Namazi, A., Rameshgar, H. (2022). Sociological Study of Domestic Violence against Women in Iran; A Narrative Review. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 399-416. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2797>

بررسی جامعه‌شناختی خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران: یک مطالعه مروری

مسعود کوچانی اصفهانی^۱، فرهاد نصرتی نژاد^{۲*}، حامد صدیقی^۳، آسیه نمازی^۴، حسین رامشگر^۵

۱- دانشجوی دکتری سلامت و رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی، تهران، ایران؛ masoudkuchani@gmail.com

۲- استادیار گروه مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی، تهران، ایران (نویسنده مسئول): fa.nosratinejad@uswr.ac.ir

۳- پژوهشگر، دپارتمان حکمرانی، پردیس فریسلان، دانشگاه خرونینگن، هلند؛ h.seddighi@rug.nl

۴- مربی گروه مامایی، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد رشت)، رشت، ایران و دانشجوی دکتری سلامت و رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی، تهران، ایران؛ anamazi55@yahoo.com

۵- دانشجوی دکتری سلامت و رفاه اجتماعی، گروه مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی، تهران، ایران؛ h.rameshgar@outlook.com

مقاله مروری

چکیده

زمینه و هدف: خشونت خانگی نسبت به زنان همواره یک مشکل اجتماعی بوده و در تاریخ اجتماعی ایران تداوم داشته است. مطالعات زیادی از دیدگاه‌های مختلف به بررسی علل و زمینه‌های این مشکل پرداخته‌اند. این مطالعه با هدف دستیابی به یک مدل نظری جامع از علل و زمینه‌های خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران انجام شده است.

روش و داده‌ها: روش انجام این مطالعه، مرور روایتی بوده و تعداد ۹۵ مطالعه به زبان فارسی که طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ منتشر شده است را مورد بررسی قرار داده است. متغیرهایی که در مطالعات قبلی اثر یا همبستگی معناداری با خشونت نسبت به زنان داشتند، دسته‌بندی شد و روابط متغیرهای جدید با یکدیگر مشخص شد.

یافته‌ها: یافته‌ها حاکی از آن است که ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه و تفاوت در پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پایین، علل اصلی و بنیادی خشونت خانگی نسبت به زنان است. متغیرهای دیگری که در مدل نهایی نشان داده شد، همه متأثر از یکی از این دو متغیر اصلی بودند.

بحث و نتیجه‌گیری: در این مطالعه، عوامل اجتماعی و فرهنگی در کنار هم گذاشته شده تا تصویری کامل‌تر از عوامل و زمینه‌های تبیین‌کننده خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران ارائه شود. مدل نهایی ارائه شده می‌تواند به عنوان چارچوب نظری در پژوهش‌های آتی مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی: خشونت خانگی، زنان، نابرابری جنسیتی، مرور روایتی، ایران.

پیام اصلی: ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه و نابرابری جنسیتی عوامل اصلی و زمینه‌ساز خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران است.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۸

ارجاع: کوچانی اصفهانی، مسعود؛ نصرتی نژاد، فرهاد؛ صدیقی، حامد؛ نمازی، آسیه؛ رامشگر، حسین (۱۴۰۱). بررسی جامعه‌شناختی خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران؛ یک مطالعه مروری، *تداوم و تغییر اجتماعی*، (۲): ۳۹۹-۴۱۶. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2797>

مقدمه و بیان مسأله

زمانی که از خشونت سخن به میان آورده می‌شود، بیشتر خشونت جسمی در ذهن تداعی می‌شود، اما خشونت انواع مختلفی شامل خشونت جسمی، روانی، جنسی، اجتماعی و اقتصادی دارد. اگرچه افراد با ویژگی‌های مختلف ممکن است مورد خشونت‌های مختلف قرار بگیرند، ولی گروه‌های کودکان، زنان و سالمندان بیشتر از سایر گروه‌ها در معرض خشونت بوده‌اند. خشونت خانگی ابتدا در ارتباط با خشونت نسبت به کودکان مورد توجه قرار گرفت. با قوت گرفتن جنبش‌های زنان و کودکان در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی، مسأله خشونت خانگی و به طور ویژه نسبت به زنان و کودکان اهمیت بیشتری پیدا کرد (اعزازی، ۱۳۸۷).

خشونت علیه زنان در همه کشورهای جهان رخ می‌دهد و همچنان یکی از جدی‌ترین مشکلات حل نشده دوران ما است (Akhmedshina, 2020). اگرچه برخی از زنان بیش از دیگران در معرض خشونت هستند ولی خشونت می‌تواند برای هر زنی، در هر کشوری صرف نظر از فرهنگ، مذهب یا وضعیت اقتصادی رخ دهد. بر اساس گزارش سازمان بهداشت جهانی از هر سه زن یک نفر در طول زندگی خود خشونت جسمی یا جنسی را عمدتاً توسط شریک زندگی خود تجربه می‌کند (World Health Organization, 2018a). حتی در کشورهای توسعه یافته خشونت نسبت به زنان قابل توجه است، چنانکه آمارها نشان می‌دهد که ۱۲ تا ۱۵ درصد زنان در اروپا هر روز در خانه با خشونت مواجه می‌شوند (Akhmedshina, 2020).

در ایران آمارهای مربوط به خشونت خانگی نسبت به زنان قابل توجه است. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۸ سازمان جهانی بهداشت، زنان دارای شریک زندگی در طول عمر ۳۱ درصد و طی یک سال گذشته ۱۸ درصد از آنها خشونت خانگی را تجربه کرده‌اند (World Health Organization, 2018c). میانگین جهانی تجربه خشونت خانگی طول عمر و طی یکسال گذشته به ترتیب ۲۷ و ۱۳ درصد است (World Health Organization, 2018b) که حاکی از سطح بالای خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران است. یافته‌های مطالعات دیگر از بخش‌های مختلف ایران نشان‌دهنده شیوع بالای خشونت خانگی نسبت به زنان است. برای مثال، مطالعه‌ای در شیراز در سال ۲۰۱۹ نشان داد که بیش از ۵۴ درصد از زنان خشونت خانگی را تجربه کرده‌اند و شیوع خشونت روانی، جسمی و جنسی به ترتیب حدود ۵۲، ۱۸ و ۱۴ درصد بود (Moazen et al. 2019). مطالعه دیگری در سنجش نشان داد که در جمعیت مورد مطالعه، شیوع کلی خشونت در یکسال گذشته ۷۱ درصد و شیوع خشونت عاطفی، جنسی و جسمی نیز به ترتیب حدود ۶۲، ۴۸ و ۴۹ درصد بود (Afkhazadeh et al. 2019).

خشونت خانگی مردان نسبت به همسران پیامدهای زیان‌آوری دارد. خشونت نسبت به زنان باعث آسیب‌رساندن به زنان در طول زندگی می‌شود. به طوری که برخی از آنها اثراتی دارد که تا پایان عمر همراه فرد خواهد ماند و به سادگی قابل حل نیستند. در سطح کلان‌تر، خشونت نسبت به زنان به سلامت اقتصادی و اجتماعی خانواده‌ها، جوامع و کشورها آسیب می‌رساند (World Health Organization, 2018a). زنان به عنوان نیمی از جمعیت انسانی و افرادی که نقش مهمی در تربیت فرزندان دارند، با تجربه خشونت در خانه، نه تنها آسیب‌های جسمی، روانی و اجتماعی را تجربه می‌کنند بلکه با عنوان عضوی مهم از خانواده و اجتماع، در ایفای نقش خود در خانواده و اجتماع دچار مشکل می‌شوند و در نهایت این وضعیت سلامت اجتماعی را کاهش می‌دهد.

خشونت در سطوح مختلف، توجه بسیاری از نظریه‌پردازان علوم اجتماعی را به خود جلب کرده است. به این ترتیب، تلاش‌های آنها در قالب نظریه‌های مختلف ارائه شده است و هر کدام تلاشی برای روشن‌تر کردن علل و زمینه‌های خشونت بوده است. جدول ۱ مروری مختصر بر این نظریه‌ها و تبیین آنها از علل و زمینه‌های خشونت را نشان می‌دهد.

جدول ۱- نظریه‌های تبیین‌کننده خشونت

نظریه	توضیح علل و زمینه‌های خشونت
نظریه یادگیری اجتماعی	یادگیری خشونت از طریق مشاهده و تقلید است.
نظریه نظارت اجتماعی	افراد برای رسیدن به یک هدف یا دستیابی به اقتدار در برابر دیگران تمایل به استفاده از زور و قدرت دارند و نظارت اجتماعی به مثابه منعی در برابر اقتدار و اعمال خشونت است.
نظریه فمینیستی	ساختارهای پدرسالارانه در جامعه وجود دارد. در این ساختار مردان از طریق سلطه بر زنان موقعیت برتری نسبت به زنان پیدا کرده و موجب فرمان‌برداری زنان می‌شود.
نظریه ترکیبی	خشونت پدیده‌ای چندبعدی (تعامل عوامل فردی، محیطی، اجتماعی) و در چهار سطح تحلیل می‌شود: سطح ۱) عوامل تاریخی و فردی که هر مردی آن را در روابط یا رفتارهایش بروز می‌دهد؛ سطح ۲) شامل خانواده و سایر روابط نزدیک که خشونت در آن رخ می‌دهد؛ سطح ۳) نهادها و ساختارهای اجتماعی رسمی و غیررسمی زمینه‌ساز خشونت؛ سطح ۴) نگرش‌های تشکیل‌دهنده چشم‌انداز فرهنگی توجیه‌کننده خشونت.
نظریه منابع	خانواده مانند هر نظام اجتماعی دیگری دارای سلسله‌مراتب اقتدار است. هر کسی که به منابع بیشتری دسترسی داشته باشد می‌تواند دیگران را به فعالیت در جهت اهداف خود مجبور کند.
نظریه تضاد	ریشه خشونت در تضاد منافع است.
نظریه مبادله	در رابطه میان افراد، هر فرد تلاش می‌کند که سود خود را به حداکثر و هزینه را به حداقل برساند. خشونت خانگی حاصل عدم تناسب بین هزینه (سرمایه‌گذاری‌های مرد برای خانواده) و سود (رفتار مطابق میل آن) است.
نظریه کارکردگرایی	در خانواده سلسله‌مراتب بر اساس تخصص، صلاحیت و لیاقت تعیین نمی‌شود بلکه بر پایه جنسیت، سن و قدرت اقتصادی است. رفع تضادهای حاصل از این سلسله‌مراتب با استفاده از ابزار قدرت و گاهی خشونت است.
نظریه فرهنگی	فرضیه هماهنگی بر این اساس است که میان ارزش‌های اساسی یک جامعه و پدیده اجتماعی مانند خشونت حدی از هماهنگی وجود دارد. بین رفتار خشونت‌آمیز مردان نسبت به زنان و هنجارهای اجتماعی ارتباط مثبت وجود دارد.

(منبع: محقق ساخته)

مطالعات زیادی در زمینه خشونت خانگی نسبت به زنان ایران انجام شده است. این مطالعات در سطوح مختلف و با نگرش جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، مددکاری و غیره انجام شده است. تبیین دقیق‌تر چرایی خشونت خانگی نسبت به زنان در گرو در نظر گرفتن متغیرهای سطح کلان، میانه و خرد و ارتباط آنها با یکدیگر است ولی عموماً محدودیت‌های زمانی و مالی پژوهش‌ها امکان انجام آن را نمی‌دهد. هدف از انجام این پژوهش ارائه تبیین نظری جامع بر اساس مطالعات انجام‌شده در ایران است تا بر مبنای آن تصویر دقیق و کامل‌تری از ریشه‌ها و علل خشونت خانگی نسبت زنان در ایران ارائه شود. پرسش اصلی در این پژوهش این است که بر اساس مطالعات انجام شده در زمینه خشونت خانگی طی ۲۰ سال اخیر، عوامل و زمینه‌های خشونت خانگی نسبت به زنان چه بوده است؟ و تأثیر و تأثر این متغیرهای در مسیر اثرگذاری بر خشونت چگونه است؟

روش و داده‌های پژوهش

پژوهش حاضر با روش مرور روایتی انجام شده است. مرور روایتی، تحلیلی جامع، انتقادی و عینی از دانش جاری در مورد یک موضوع است و می‌تواند به ایجاد یک چارچوب نظری در رابطه با یک موضوع کمک کند. به منظور انجام این پژوهش، با کلیدواژه‌های «خشونت»، «آزار»، «زنان»، «دختران» در منابع داده فارسی شامل «مگ ایران»، «سامانه نور (نورمگز)»، «سامانه منابع علمی جهاد دانشگاهی» و همین‌طور «گوگل پژوهشگر (گوگل اسکالر)» تمام مطالعات منتشر شده طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ بررسی شد.

نتایج این جستجوها مورد بررسی اولیه قرار گرفت و مقالاتی که خارج از حیطه علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی، مطالعات فرهنگی، روان‌شناسی و ...) بود از آن حذف شد (برای مثال، مطالعات صرفاً حقوقی در این مطالعه قرار نگرفته است). سپس همه مطالعات به صورت چکیده و تمام متن مورد بررسی قرار گرفت و هر مطالعه‌ای که خشونت نسبت به زنان را به عنوان متغیر وابسته بررسی کرده بود وارد این مطالعه شد.

خروجی نهایی جستجو، تعداد ۹۵ مقاله مرتبط با موضوع شد. بررسی یافته‌های پژوهش طی چهار مرحله انجام گرفت؛ (۱) بخش‌های موردنظر مقالات وارد اکسل شد؛ (۲) عوامل مرتبط با خشونت نسبت به زنان استخراج گردید؛ (۳) عوامل مستخرج دسته‌بندی شد و (۴) روابط بین متغیرها مشخص و با استفاده از آنها مدل نظری تبیین خشونت خانگی نسبت به زنان استخراج گردید. در نهایت شواهدی برای تبیین روابط بین عوامل تبیین‌کننده خشونت نسبت به زنان آورده شد. مطالعاتی که مورد بررسی قرار گرفتند در پیوست گزارش شده است.

یافته‌ها

بررسی مطالعات نشان داد که ۲۹ پژوهش (۳۰/۵ درصد) در دهه ۱۳۸۰ و ۶۶ مطالعه (۶۹/۵ درصد) در دهه ۱۳۹۰ منتشر شده است. همچنین از لحاظ روش پژوهش، ۸۶ پژوهش (۹۰/۵ درصد) با روش پژوهش کمی و تنها ۹ پژوهش (۹/۵ درصد) با روش کیفی انجام شده بود. در پژوهش‌های انجام شده، متغیرهای مختلفی در ارتباط با خشونت خانگی نسبت به زنان مورد بررسی قرار گرفته است. این عوامل و متغیرها در جدول ۱ نشان داده شده است که بر اساس ماهیت آنها به عوامل اصلی دسته‌بندی شده است. ارزش‌های مردسالارانه

و یا ضد زن یکی از عوامل ساختاری و مهمی است که در پژوهش‌های گذشته مورد توجه بوده است. آنها زیربنایی برای باورهای مردسالارانه هستند. ارزش‌ها به‌عنوان تصوّرات یا اندیشه‌هایی که مشخص می‌کند چه چیزی اهمیت دارد (گیدنز، ۱۳۸۷)، نقش مهمی در رفتارهای خشونت‌آمیز دارد. زمانی که مردسالاری و پدرسالاری از یکسو و شیء‌انگاری زنان از سوی دیگر به‌عنوان یک ارزش مطرح شود و به دنبال آن باورهایی چون طبیعی‌بودن آزار و اذیت زنان از سوی مردان و پذیرش و تحمل آن توسط زنان تبدیل به یک باور شود، احتمال خشونت در آن اجتماع یا جامعه افزایش می‌یابد.

پایگاه اجتماعی-اقتصادی زن و مرد و پایگاه بالاتر مرد که در برگرفته سطح تحصیلات، درآمد و شغل است از جمله متغیرهای ساختاری دیگر است که در مطالعات همواره مورد بررسی قرار گرفته است. به‌طور کلی، هرچه پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده پایین‌تر باشد و همین‌طور پایگاه مرد از زن بالاتر باشد، احتمال تجربه خشونت خانگی نسبت به زنان بیشتر می‌شود. در واقع، اختلاف در پایگاه اجتماعی-اقتصادی یکی از ریشه‌های اصلی نابرابری زن و مرد در خانواده است که در نهایت، امکان خشونت مرد و خشونت‌پذیری زن را افزایش می‌دهد. یکی دیگر از عوامل اصلی، نابرابری در منابع است که شامل نابرابری اجتماعی-اقتصادی می‌شود. مردانی که قدرت و منابع اجتماعی-اقتصادی بیشتری در مقایسه با همسران خود در خانواده دارند، احتمال اعمال خشونت بیشتری نسبت به همسر خود دارند تا آنهایی که با همسر خود تقریباً یکسانی دارند.

از آنجا که خشونت خانگی در بستر خانواده شکل می‌گیرد، ویژگی‌های خانواده و نوع ازدواج زنان از اهمیت بسزایی برخوردار است. زنانی که در سنین پایین با اختلاف سنی قابل توجه از همسر، بدون آشنایی قبلی و با اجبار ازدواج می‌کنند و همین‌طور با مردانی که چند همسر دارند و همچنین بارداری ناخواسته و تعداد دفعات حاملگی و زایمان زیادی را تجربه کرده‌اند، بیشتر در معرض خشونت خانگی هستند. این ویژگی‌ها مشخصات خانواده سنتی است که کمتر به زن به‌عنوان فردی مستقل و دارای حقوق انسانی نگاه می‌کند.

زمانی که زنان از حمایت اجتماعی شامل حمایت‌های قانونی، سازمان‌های اجتماعی و حمایت‌های خانواده خود برخوردار نباشند، احتمال بیشتری دارد که خشونت خانگی را تجربه کنند. حمایت اجتماعی در هر سطحی به‌عنوان یکی از موانع جدی اعمال خشونت نسبت به زنان محسوب می‌شود که با استفاده از سازوکار عواقب خشونت مانع از اعمال خشونت می‌شود.

رسانه به‌عنوان یکی از منابع اصلی اجتماعی‌شدن و یادگیری، نقش مهمی را در کاهش یا افزایش خشونت ایفا می‌کنند. رسانه‌هایی مانند تلویزیون و رادیو که از نوع غیرتعاملی به‌حساب می‌آیند و محتوای آنها از سوی یک سازمان متمرکز یعنی صداوسیما تهیه می‌شود، ظرفیت بالقوه‌ای در جهت‌دهی برای کاهش خشونت خانگی دارد، اما لزوماً این‌گونه نیست و حتی در برخی موارد منبعی برای القا و یادگیری خشونت می‌شود. رسانه‌های تعاملی که به بخش اینترنت و فضای مجازی اشاره دارد به همین ترتیب، منبعی برای یادگیری خشونت یا پرهیز از آن است با این تفاوت که محتوای آن به‌شدت متنوع و برآمده از دیدگاه‌ها و اهداف مختلفی است. در نهایت، در بررسی خشونت خانگی نسبت به زنان نمی‌توان از نقش رسانه‌ها به‌سادگی گذشت. تجربه و یادگیری خشونت به رسانه‌ها محدود نمی‌شود و تمام عرصه‌های خانواده، اجتماع محلی، مدرسه و جامعه را در برمی‌گیرد. افراد با تجربه خشونت آن را بازتولید می‌کنند یا با

تکرار آن در محیط زندگی به این باور می‌رسند که خشونت امری معمول در جریان زندگی است. از آنجا که به طور معمول خشونت نسبت به زنان بیشتر رخ می‌دهد، در جریان تجربه و یادگیری نیز همین خشونت بیشتر بازتولید می‌شود.

در سطحی پایین‌تر، مهارت‌های اجتماعی افراد شامل فرد خشونت‌کننده و خشونت‌گیرنده پراهمیت است. خشونت‌کننده با تقویت مهارت‌های کنترل خشم می‌تواند تا اندازه‌ای خشم خود را کنترل کند، اما عموماً چنین مهارتی به شکل رسمی آموزش داده نمی‌شود. افرادی که ضعف در مهارت کنترل خشم دارند، در هر موقعیتی که برای آنها دشوار است، خشمگین می‌شوند و برای کاهش خشم خود ممکن است خشونتی نسبت به دیگران اعمال کنند که در محیط خانه عموماً متوجه زنان می‌شود. مهارت‌هایی که زنان در مواجهه با موقعیت خشونت می‌توانند داشته باشند و از آنها استفاده کنند هم از اهمیت بسزایی برخوردار است و می‌تواند منجر به کاهش خشونت شود.

رفتارهای مخاطره‌ای شامل مصرف دخانیات، الکل، مصرف مواد مخدر و دیگر رفتارهای انحرافی که ممکن است حتی با مجازات کیفری مواجه شود، زمینه مهمی برای اعمال خشونت باشد. اگرچه نقش این عوامل در بروز خشونت یکسان نیست و مصرف بیش از حد الکل و مواد مخدر زمینه مهم‌تری را در بروز خشونت ایجاد می‌کند ولی به‌طور کلی افرادی که رفتار مخاطره‌ای انجام می‌دهند در مقایسه با دیگرانی که مرتکب آن نمی‌شوند احتمالاً خشونت بیشتری را نسبت به دیگران به ویژه زنان اعمال می‌کنند. نکته قابل تأمل در رابطه با رفتارهای مخاطره‌ای این است که زمانی که زنان خود مرتکب این رفتارها (به‌ویژه مصرف مواد مخدر) می‌شوند، خشونت‌پذیری بیشتری را متحمل می‌شوند.

در بررسی خشونت نمی‌توان از ویژگی‌های روان‌شناختی و اختلال‌های روانی گذشت. اگرچه این ویژگی‌ها و اختلال‌ها را نمی‌توان به‌عنوان علل اصلی اعمال خشونت خانگی نسبت به زنان در نظر گرفت ولی یافته‌های پژوهشی همواره حاکی از آن است که افراد با برخی از ویژگی‌های روان‌شناختی و به‌طور ویژه با برخی از اختلال‌ها، خشونت بیشتری را نسبت به دیگران اعمال می‌کنند که در محیط خانه بیشتر به سمت زنان است.

در نهایت، تعامل نامناسب زمینه مهمی برای خشونت خانگی نسبت به زنان ملاحظه می‌شود. در محیط خانواده افراد نیاز دارند تا در کنار یکدیگر با مسائل روبرو شوند و با تعامل مناسب و مشورت بهترین راه‌حل‌ها را برگزینند به‌گونه‌ای که بیشترین منفعت را برای همه اعضا ایجاد کنند. با این وجود، این اتفاق همیشه رخ نمی‌دهد و زمانی که تعامل به شکل مناسبی رخ ندهد منجر به اختلاف، تنش و درگیری می‌شود که نتیجه احتمالی آن خشونت است. در خانواده‌هایی که اصل بر همکاری، احترام و مشورت است، احتمال بروز اختلاف و در پی آن اعمال خشونت نسبت به زنان به حداقل می‌رسد.

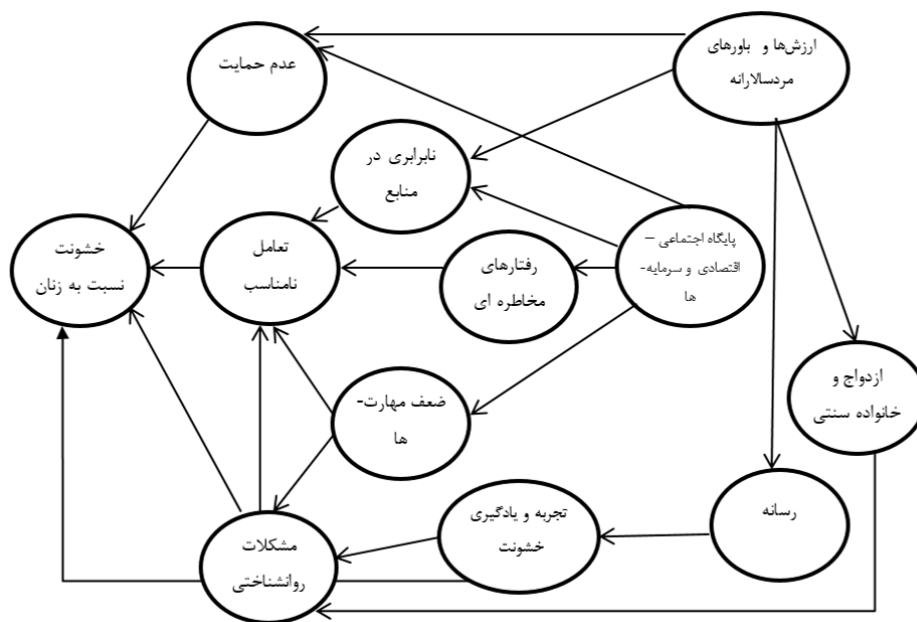
جدول ۲- دسته‌بندی متغیرهای مورد بررسی در پژوهش‌ها

عوامل اصلی	متغیرهای بررسی شده در پژوهش‌ها
ارزش‌ها	پدرسالاری، ارزش‌های مردسالاری، تفکیک نقش‌های جنسیتی زن و مرد، انسانیت‌زدایی (شیء‌انگارانه و حیوان‌انگارانه)، جهت‌گیری مردسالارانه و جنسیتی، پذیرش نقش‌های جنسیتی
باورها	طبیعی‌بودن آزار زنان از سوی همسرانشان، باور مردان به مجاز بودن رفتار خشونت‌آمیز، پیروی از الگوهای مردسالارانه، باورها و نگرش مردسالارانه، تحمل خشونت مردان به دلیل وجود کلیشه‌ها، تفسیر ناسازگار از نقش، پذیرش اقتدار مرد، تصور سلطه‌گرایانه مرد نسبت به زن، الگوهای زن‌ستیزانه، پذیرش کلیشه‌های جنسیتی
پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌ها	پایگاه‌های اجتماعی-اقتصادی، پایگاه اجتماعی اقتصادی نسبی زوجین، سطح تحصیل مرد، وضعیت اشتغال مرد (بیکار)، نوع شغل مرد (کارگر، غیرثابت)، سطح تحصیل زن، وضعیت اشتغال زن (بیکار)، نوع شغل (خانه‌دار)، درآمد خانواده، نارضایتی از وضعیت مالی، مالکیت منزل، سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
نابرابری در منابع	تبعیض و نابرابری جنسیتی، قدرت تصمیم‌گیری نسبت به زنان، فقدان منابع قدرت، قدرت زن در ساختار خانواده، وابستگی اقتصادی زنان، اقتدار شوهر، آگاهی، کنترل بیش از حد همسر، نابرابری منابع
ازدواج و خانواده سنتی	سن ازدواج، سن ازدواج همسر، اختلاف سنی با همسر، آشنایی قبل از ازدواج، ازدواج اجباری، تعدد زوجات، تعداد دفعات حاملگی و زایمان و تعداد فرزند (افزایش)، بارداری ناخواسته
عدم حمایت اجتماعی	حمایت اجتماعی، حمایت والدین، ضعف قوانین
رسانه‌ها	استفاده از وسایل ارتباط جمعی همسر، میزان استفاده زنان از ماهواره و اینترنت
تجربه و یادگیری خشونت	سیستم اجتماعی شدن نامناسب، یادگیری اجتماعی، تجربه، مشاهده خشونت، الگوی پرخاشگری در خانواده پدری
مهارت‌ها	مهارت‌های مدیریت خشم، مهارت‌های زندگی (افزایش عزت‌نفس و کاهش خشونت)
رفتارهای مخاطره‌ای	اعتیاد به مواد مخدر مرد، مصرف سیگار، مصرف الکل، انحراف فردی، اعتیاد به مواد مخدر زن، سابقه محکومیت کیفری
مشکلات روان‌شناختی	زن: دل‌بستگی اضطرابی (ترس فراگیر از طرد شدن و وابستگی بیش از حد)، دل‌بستگی اجتنابی (گریزان بودن از صمیمیت و دوری‌گزینی از شوهر)، اسناد علی (تمرکز بیش از حد به رفتارهای منفی همسر) و اسناد مسئولیت (به دنبال مقصر بودن و سرزنش کردن همسر)، خشونت‌پذیری، عدم خودکارآمدی مرد: افسردگی، خودمحوری، غرور و لجبازی
تعامل نامناسب	مشورت زوجین با همدیگر، سردمزاجی همسر، ناکامی زوجین در ارضای نیازهای خود، بهانه‌گیری همسر، عدم همکاری همسر در امور منزل و رسیدگی به مسائل فرزندان، علاقه زوجین، الگوهای همکاری، هم‌فکری، همدلی، هماهنگی، روابط گفتمانی

(منبع: محقق ساخته)

بخش بعدی و اصلی تحلیل در این پژوهش، تعیین روابط میان متغیرهای اصلی است که پیش از این توضیح داده شد و در جدول ۲ بیان شد. شکل ۱ مدلی را نشان می‌دهد که بر اساس آن، جایگاه هر متغیر در تبیین نظری خشونت خانگی نسبت به زنان و تأثیر و تأثر آن‌ها از یکدیگر را نشان می‌دهد. بر اساس این مدل، ریشه خشونت خانگی نسبت به زنان را باید در ارزش‌ها و باورهای مرتبط با جنسیت و پایگاه اجتماعی-اقتصادی افراد جستجو کرد. در واقع، این دو متغیر که در سطح ساختاری مطرح می‌شوند بر دیگر متغیرهای مورد بررسی اثر می‌گذارند و در نهایت منجر به خشونت می‌شوند.

ارزش‌ها و باورهای پدرسالارانه و مردسالارانه منبع مهمی برای برتری جنسیتی محسوب می‌شود اما ارتباط مستقیم و بلافاصل آن با رفتار خشونت‌آمیز نسبت به زنان، ساده‌کردن روابط است. ارزش‌ها، باورها و هنجارها که منعکس‌کننده آنهاست در کنار یکدیگر چگونگی رفتار اعضای یک فرهنگ در محیط اجتماعی را شکل می‌دهند (گیدنز، ۱۳۸۷). ارزش‌ها و باورهای سنتی و مردسالارانه در وهله اول، این باور را ایجاد می‌کند که نقش زنان همان نقش سنتی یعنی همسر داری و فرزندآوری است. بنابراین، زمانی که با این نوع از ارزش‌ها و باورها مواجه هستیم، ازدواج اجباری، ازدواج در سنین پایین، ازدواج با همسری که اختلاف سنی زیادی با زن دارد و در نهایت محدود شدن نقش زن به فرزندآوری را می‌توان انتظار داشت.

شکل ۱- عوامل و زمینه‌های خشونت خانگی نسبت به زنان در ایران

پیروی از فرهنگ و فشار اجتماعی و هنجارهای نامطلوب و سخت‌گیرانه والدین در مورد دختران از جمله عواملی است که منجر به ازدواج اجباری و زودهنگام دختران می‌شود (Matlabi et al. 2013) و واضح است که ریشه در ارزش‌ها و باورهای سنتی اجتماع دارد. اگرچه همه این موارد خود نوعی از خشونت است که نسبت به زنان در خانواده پدری اعمال می‌شود ولی زمینه‌ساز تجربه خشونت در خانه همسر خواهد بود. قربانیان ازدواج اجباری می‌توانند شرایطی را تجربه کنند که منجر به مشکلات سلامت روان شود (Chantler, 2013; Rauf et al. 2012). همچنین، شواهد حاکی از اختلالات روان دختران ناشی از ازدواج در سنین پایین و کودک‌همسری است (le Strat et al. 2011).

زنان در ازدواج‌های چندهمسری عزت نفس پایین‌تر و مشکلات روان‌شناختی بیشتری را نسبت به زنان در ازدواج‌های تک‌همسر تجربه می‌کنند (Al-Krenawi, 2013). به این ترتیب، ازدواج اجباری و در سنین پایین و به‌طور کلی تشکیل خانواده سنتی و ناخواسته، زمینه مشکلات روان‌شناختی زنان می‌شود که هم خشونت‌پذیری آنها را افزایش می‌دهد و هم ظرفیت تعاملی آنها را در پی اختلالات

روان‌شناختی به حداقل می‌رساند. همین تأثیر و تأثر را می‌توان برای مردان در نظر گرفت. مردانی که تحت ارزش‌ها و باورهای سنتی و مردسالارانه بر اساس فشارهای اجتماعی ازدواج می‌کنند، مشکلات روان‌شناختی را تجربه می‌کنند. این مشکلات زمینه‌ای برای خشونت نسبت به همسران می‌شود و به همان ترتیب، امکان تعامل مناسب با همسر را کاهش می‌دهد.

مسیر دیگری که برای تأثیرگذاری ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه و سنتی می‌توان در نظر گرفت، اثری است که بر رسانه‌ها گذاشته می‌شود. رسانه‌ها به‌ویژه رسانه غیرتعاملی و یک‌طرفه که مخاطب زیادی دارد، القاء‌کننده ارزش‌ها و باورهای حاکم بر جامعه است. رسانه ابزار اصلی فرهنگ‌سازی و حفظ ارزش‌ها و باورها به‌عنوان هسته اصلی فرهنگ هستند و دروازه‌ای است که فرهنگ از طریق آن به افراد منتقل می‌شود (Carlsson et al. 2008). زمانی که ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه حاکم است، به طبع آثار آن را در رسانه‌ها می‌توان دید.

اگرچه یادگیری و تجربه خشونت به رسانه‌ها محدود نمی‌شود، ولی تأثیر رسانه‌ها در این زمینه همواره مورد تأیید پژوهش‌ها بوده است (عنایت و همکاران، ۱۳۹۴؛ ودیعه و باشتنی، ۱۳۹۳). رسانه‌های تصویری با عادت‌دادن مخاطب به حوادث، حساسیت‌زدایی و بی‌قیدی و عادی‌سازی رفتارها، زمینه یادگیری خشونت از رسانه را فراهم می‌آورند (تهرانی و افشاری، ۱۳۹۲). تجربه و یادگیری خشونت هم به صورت مستقیم منجر به اعمال خشونت می‌شود که در محیط خانه بیشتر نسبت به زنان اعمال می‌شود و هم با ایجاد اختلال‌های روان‌شناختی رفتار خشونت‌آمیز را ایجاد یا تشدید می‌کند.

چنانکه پیش از این گفته شد، حمایت اجتماعی مانع مهمی در برابر خشونت خانگی نسبت به زنان است. زنانی که از حمایت اجتماعی کمتری برخوردارند، بیشتر در معرض خشونت خانگی هستند (پناغی و همکاران، ۱۳۸۷؛ حیدری‌نژاد و نواح، ۱۳۹۷). ریشه حمایت اجتماعی ضعیف را باید در ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه و پایگاه اجتماعی-اقتصادی جستجو کرد. عدم‌دخالت در امور زن و شوهر، عادی‌انگاری خشونت و باوری‌هایی از این قبیل، مانع از حمایت اطرافیان و سایر حمایت‌های اجتماعی می‌شود. از سوی دیگر، زنانی که از پایگاه اجتماعی-اقتصادی پایین‌تر و سرمایه کمتری برخوردارند، منابع حمایتی کمتری دارند.

پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از دیگر متغیرهای ساختاری است که در تبیین خشونت خانگی نسبت به زنان نقشی بنیادین دارد. بر اساس مدل تبیین‌کننده خشونت خانگی نسبت به زنان (شکل ۱)، پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌ها، به‌طور مستقیم میزان حمایت اجتماعی، میزان نابرابری در منابع، رفتارهای مخاطره‌ای و میزان مهارت‌های تعاملی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. منابع در دسترس افراد تحت تأثیر پایگاه اجتماعی-اقتصادی آنهاست (Campbell et al. 1986). تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای پرخطر (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶)، سرمایه فرهنگی بر مهارت‌های اجتماعی و رفتار پرخطر (کوچانی اصفهانی و بحرانی، ۱۳۹۸) پیش از این نشان داده شده است.

تعامل نامناسب بین همسران که پیش از این تحت تأثیر مشکلات روان‌شناختی توضیح داده شد، از نابرابری در منابع، ضعف در مهارت‌ها و رفتارهای مخاطره‌ای اثر می‌پذیرد و در نهایت، موجب خشونت خانگی بیشتر نسبت به زنان می‌شود. زمانی که منابع اجتماعی و اقتصادی زن و شوهر یکسان نباشد که در چنین حالتی عموماً منابع مردان بیشتر است، قدرت چانه‌زنی زنان کاهش می‌یابد و در نتیجه

تعامل میان آنها هم نابرابر و نامناسب می‌شود. رفتارهای مخاطره‌ای که شامل طیفی از رفتارهایی چون اعتیاد، مصرف الکل، دخانیات و غیره می‌باشد، آستانه تحمل مصرف‌کننده را کاهش می‌دهد و منجر به تعامل نامناسب می‌گردد. همچنین، مهارت‌های اجتماعی افراد نقش مهمی در شیوه تعامل آنها دارد که در صورت ضعیف‌بودن این مهارت‌ها، تعامل به شیوه‌ای نامناسب انجام می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعات زیادی در رابطه با خشونت خانگی نسبت به زنان انجام شده است. نظریه‌ها و فرضیه‌های برآمده از آنها به طور معمول بخشی از علل و زمینه‌های این پدیده را توضیح می‌دهند و به همین ترتیب، پژوهش‌های انجام شده در ایران نگاهی جزئی‌نگر به آن داشته‌اند. مرور مطالعات، استخراج متغیرها از یافته‌های پژوهش‌ها و برقراری ارتباط بین این متغیرها تصویر کامل و کلی‌تر از چگونگی شکل‌گیری خشونت خانگی نسبت به زنان ارائه می‌دهد. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که ریشه اصلی خشونت نسبت به زنان را باید در دو زمینه اصلی ارزش‌ها و باورهای مردسالارانه و پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌های زنان و مردان دانست.

بر مبنای نظریه‌های فمینیستی، الگوی مستمری جنسیتی به شکلی عمیق در سازمان جامعه عین شده است و یک ساختار تسلط بنیادین ایجاد کرده است که از آن به‌عنوان پدرسالاری یا مردسالاری یاد می‌شود (ریتزر، ۱۳۸۹). این ساختار تحت عنوان باورها و ارزش‌ها بر رفتار افراد اثرگذار است و رفتارهای خشونت‌آمیز مردان نسبت به زنان را طبیعی و عادی جلوه می‌دهد. بنابراین، زمانی که چنین باورها و ارزش‌هایی در جامعه قوت دارد، نه فرد اعمال‌کننده خشونت و نه افراد دیگر، چندان به نادرستی رفتار خشونت‌آمیز پی‌نمی‌برند و در برخی از موارد حتی برای شخص خشونت‌پذیر هم امری معمول تلقی می‌شود.

اهمیت طبقه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه را باید از دو منظر بررسی کرد. تفاوت مردان و زنان در این زمینه و سطح پایین آنها به ویژه مردان در این عرصه اهمیت دارد. نظریه‌های نابرابری جنسیتی ریشه‌های وضعیت نابرابر زنان را در مواردی چون سازمان جامعه، قدرت کمتر و جایگاه اجتماعی پایین زنان نسبت به مردان می‌دانند (ریتزر، ۱۳۸۹). زمانی که زنان در موقعیت پایین‌تر قرار می‌گیرند، احتمال تجربه خشونت برای آنها بیشتر می‌شود. از سوی دیگر، مردانی که نسبت به زنان در خانواده اعمال خشونت می‌کنند، از نظر تحصیلات، درآمد و پایگاه شغلی سطح پایینی دارند (اعزاز، ۱۳۸۷). بنابراین، هم پایین بودن پایگاه اجتماعی-اقتصادی و هم نابرابری آن زمینه مهمی برای اعمال خشونت خانگی نسبت به زنان است.

این ساختارها به‌عنوان بنیانی برای تبیین خشونت خانگی نسبت به زنان، عوامل اجتماعی و فردی دیگری را تحت تأثیر قرار می‌دهد تا در نهایت به خشونت منجر شود. باندورا در نظریه یادگیری اجتماعی بر فرایند مشاهده، یادگیری و تکرار تأکید دارد که فرد طی آن خشونت را یاد می‌گیرد و اعمال می‌کند (Bandura & Walters, 1977)؛ اما در واقع باید پیش از آن چنین رفتاری وجود داشته باشد تا فرد طی فرایند یادگیری آن را تجربه کند. به این ترتیب، فرد از طریق تجربه مستقیم و یا رسانه‌ها که عموماً منعکس‌کننده ساختار و ارزش‌های مسلط جامعه است، خشونت نسبت به زنان را یاد می‌گیرد و سپس آن را اعمال می‌کند.

نابرابری در پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه‌ها در نهایت منجر به نابرابری در منابع می‌شود. ویلیام گود در این رابطه ادعان دارد که خانواده مانند هر نظام اجتماعی دیگری دارای سلسله مراتب اقتدار است و هر کسی که به منابع بیشتری دسترسی داشته باشد می‌تواند

دیگران را به فعالیت در جهت اهداف خود وادار کند (Goode, 1971). این به معنای زمینه شکل‌گیری تعامل نامناسب میان مرد و زن خواهد بود که در نهایت می‌تواند منجر به خشونت شود. عدم‌حمایت اجتماعی عامل اجتماعی مهم دیگری است که متأثر از پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده وجود و میزان خشونت نسب به زنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. زمانی که حمایت‌ها قوی باشند، اعمال خشونت کاهش می‌یابد و برعکس. در نهایت، رفتارهای مخاطره‌آمیز همچون مصرف مواد مخدر و الکل که موجب کاهش تسلط بر رفتار می‌شود و همین‌طور ضعف در مهارت‌های اجتماعی و رفتاری مردان که تسلط او را بر رفتارش کاهش می‌دهد و منجر به انتخاب‌های نامناسب می‌شود، خشونت نسبت به زنان را افزایش می‌دهد.

یافته اصلی این پژوهش، ریشه‌یابی ساختاری خشونت و مشخص کردن مسیر اثرگذاری این عوامل ساختاری بر دیگر عوامل اجتماعی و فردی است که در نهایت منجر به خشونت خانگی مردان نسبت به زنان می‌شود. بنابراین در تحلیل خشونت خانگی نسبت به زنان باید ریشه‌ها و بنیان‌های اصلی خشونت را شناسایی کرد تا از آن طریق، ضمن فهم بهتر مسأله، اقدامات و سیاست‌گذاری‌های متناسب به کار گرفته شود.

منابع

- اعزاز، شهبلا (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی خانواده: با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر*. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- پناغی، لیلی، قهاری، شهربانو، احمدآبادی، زهره و یوسفی، حمید (۱۳۸۷). همسرآزاری و سلامت روانی: نقش حمایت اجتماعی و راهبردهای مقابله. *روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)*، دوره ۵ شماره ۱۷، صص ۶۹-۷۹.
- ثقفی، سیدمحمد و عابدی کوشالشا، غلامرضا (۱۳۹۲). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر خشونت شوهران علیه زنان در خانواده (مطالعه موردی: زنان متأهل شهرستان لنگرود). *مطالعات جامعه‌شناختی ایران*، دوره ۱۱، شماره ۳، صص ۲۵-۴۰.
- حیدری‌نژاد، سارا و نواح، عبدالرضا (۱۳۹۷). شناسایی عوامل مؤثر در خشونت علیه زنان شهر اهواز. *زن و جامعه (جامعه‌شناسی زنان)*، دوره ۹ شماره ۴، صص ۱۵۱-۱۳۳.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۹). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، (ترجمه محسن ثلاثی). تهران: انتشارات علمی.
- عابدی‌تهرانی، طاهره و افشاری، فاطمه (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی رسانه‌های تصویری در بروز خشونت در جوامع. *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۹۷-۱۷۰.
- عنایت، حلیمه، حکیمی‌نیا، بهزاد و یعقوبی دوست، محمود (۱۳۹۴). بررسی رابطه بین میزان تماشای فیلم‌های تلویزیونی توسط والدین با خشونت خانگی آنها نسبت به فرزندان. *جامعه‌شناسی کاربردی*، دوره ۲۶ شماره ۱، صص ۹۷-۱۱۸.

کوچانی اصفهانی، مسعود و بحرانی، محمود (۱۳۹۸). تأثیر سرمایه فرهنگی و مهارت‌های اجتماعی بر رفتارهای پرخطر نوجوانان. *دانش انتظامی فارس*، شماره ۲۰، صص ۸۱-۱۰۴.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.

نیازی، محسن، عباس‌زاده، محمد و سعادت، موسی (۱۳۹۶). بررسی جامعه‌شناختی سهم مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تبیین رفتارهای مخاطره‌آمیز (مورد مطالعه: جوانان ۱۵-۳۴ شهر تبریز). *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۸، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۰۱.

ودیع، ساسان و باشتنی، نرگس‌السادات (۱۳۹۳). عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر در بروز خشونت در پسران (مطالعه موردی پسران ۲۰-۲۵ ساله منطقه ۱۵ شهر تهران در سال ۱۳۹۱). *مطالعات جامعه‌شناختی ایران*، دوره ۴، شماره ۱۴، صص ۱۱۱-۹۹.

Afkhamzadeh, A., Azadi, A., Ziaeei, S. & Mohamadi-Bolandabad, A. (2019) Domestic violence against women in west of Iran: the prevalence and related factors. *International Journal of Human Rights in Healthcare*. 12(5), 364–372. <https://doi.org/10.1108/IJHRH-12-2018-0080>.

Akhmedshina, F. (2020). Violence against women: a form of discrimination and human rights violations. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, (1): 13-23.

Al-Krenawi, A. (2013). Mental health and polygamy: The Syrian case. *World Journal of Psychiatry*, 3(1), 1-7.

Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). *Social learning theory*, (Vol. 1): Englewood Cliffs Prentice Hall.

Campbell, K. E., Marsden, P. V., & Hurlbert, J. S. (1986). Social resources and socioeconomic status. *Social networks*, 8(1), 97-117 .

Carlsson, U., Tayie, S., Jacquinet-Delaunay, G., & Tornero, J. M. P. (2008). *Empowerment through Education: An Intercultural Dialogue*. Sweden: Goteborg University.

Chantler, K. (2012). Recognition of and intervention in forced marriage as a form of violence and abuse. *Trauma, Violence, & Abuse*, 13(3), 176-183 .

Goode, W. J. (1971). Force and violence in the family. *Journal of Marriage and the Family*, 33(4) 624-636 .

Le Strat, Y., Dubertret, C., & Le Foll, B. (2011). Child marriage in the United States and its association with mental health in women. *Pediatrics*, 128(3), 524-530 .

Matlabi, H., Rasouli, A., Behtash, H. H., Dastjerd, A. F., & Khazemi, B. (2013). Factors responsible for early and forced marriage in Iran. *Science Journal of Public Health*, 1(5), 227-229 .

- Moazen, B., Salehi, A., Soroush, M., Vardanjani, H. M., & Zarrinhighi, A. (2019). Domestic violence against women in Shiraz, South-western Iran. *Journal of injury and violence research*, 11(2), 243 .
- Rauf, B., Saleem, N., Clawson, R., Sanghera, M., & Marston, G. (2013). Forced marriage: implications for mental health and intellectual disability services. *Advances in psychiatric treatment*, 19(2), 135-143 .
- World Health Organization. (2018a). WHO: *Addressing violence against women: Key achievements and priorities*. Retrieved from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/275982>
- World Health Organization. (2018b). *Global and Eastern Mediterranean Region Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence Prevalence Estimates*. Retrieved from Geneva: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341601/WHO-SRH-21.8-eng.pdf>
- World Health Organization. (2018c). *Violence against Women Prevalence Estimates, 2018*. Retrieved from Geneva: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341604/WHO-SRH-21.6-eng.pdf>.

پیوست

جدول ۱ پیوست- فهرست مطالعات مورد بررسی

ردیف	نویسنده (نویسندگان)	سال انتشار	عنوان
۱	امراالله رئیسی سرشنیزی	۱۳۸۱	خشونت علیه زنان و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی شهرستان شهرکرد
۲	مرضیه نجومی، زهره اکرمی	۱۳۸۱	خشونت فیزیکی در دوران بارداری و عواقب مادری و نوزادی آن
۳	کامران آقاخانی، عباس آقاییگویی، علی چهره‌ای	۱۳۸۱	بررسی خشونت فیزیکی توسط همسر علیه زنان مراجعه‌کننده به مرکز پزشکی قانونی تهران در پاییز ۱۳۷۹
۴	مرضیه عارفی	۱۳۸۲	بررسی توصیفی خشونت خانگی علیه زنان در شهر ارومیه
۵	افسانه بختیاری، نادیا امیدبخش	۱۳۸۲	بررسی علل و آثار خشونت علیه زنان در خانواده در مراجعین به مرکز پزشکی قانونی بابل
۶	افسانه بختیاری، نادیا امیدبخش	۱۳۸۲	بررسی مقایسه‌ای زمینه‌ها و آثار خشونت علیه زنان در خانواده در مراجعین به مرکز پزشکی قانونی بابل ۱۳۸۰
۷	رویا عزیزیان، باقر ساروخانی و محمود محمودی	۱۳۸۳	بررسی عوامل خشونت علیه زنان در مراجعه‌کنندگان به پزشکی قانونی تهران سال ۱۳۸۰
۸	صابریان معصومه، آتش نفس الهه، بهنام بهناز، حقیقت شهلا	۱۳۸۳	بررسی عوامل مؤثر در بروز خشونت خانگی و روش‌های مقابله با آن از دیدگاه زنان مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی - درمانی شهرستان سمنان در سال ۱۳۸۲
۹	شهلا معظمی	۱۳۸۳	جرم‌شناسی خشونت خانگی و همسرکشی در سیستان و بلوچستان
۱۰	سید سعیدپور نقاش تهرانی	۱۳۸۴	بررسی خشونت خانوادگی در خانواده‌های تهرانی
۱۱	محمد نریمانی، حمیدرضا آقا محمدیان	۱۳۸۴	بررسی میزان خشونت مردان علیه زنان و متغیرهای مرتبط با آن در میان خانواده‌های ساکن در شهر اردبیل
۱۲	مهین بداغ آبادی	۱۳۸۴	بررسی پیامدهای حاملگی در قربانیان خشونت مراجعه‌کننده به بیمارستان شهیدان مبینی سبزوار
۱۳	آمنه ستاره فروزان، معصومه دژمان، منیر برادران افتخاری	۱۳۸۵	هزینه‌های مستقیم خشونت علیه زنان در مراکز پزشکی قانونی شهر تهران
۱۴	لیلا هاشمی‌نسب	۱۳۸۵	بررسی شیوع، پیامدها و عوامل مرتبط با خشونت فیزیکی خانگی در زنان باردار مراجعه‌کننده به بخش زایمان بیمارستان‌های شهر سنج
۱۵	شهریار صالحی، حسینعلی مهر علیان	۱۳۸۵	بررسی شیوع و نوع خشونت خانگی در زنان باردار مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی، درمانی شهرستان شهرکرد، سال ۱۳۸۲
۱۶	رسول ربانی خوراسگانی، سید رضا جوادیان	۱۳۸۶	بررسی رفتار زنان در برابر خشونت شوهر
۱۷	کامران صداقت، جلال زرینیان	۱۳۸۷	عوامل اجتماعی و خشونت خانوادگی در بین خانواده‌های شهر تبریز
۱۸	بهجت یزدخواستی، حامد شیری	۱۳۸۷	ارزش‌های پدرسالاری و خشونت علیه زنان
۱۹	سکینه طاهرخانی، ماندانا میرمحمدعلی بی، انوشیروان کاظم نژاد، محمد اربابی، مهنوش عامل ولی‌زاده	۱۳۸۸	بررسی میزان خشونت خانگی علیه زنان و ارتباط آن با مشخصات زوجین
۲۰	هادی رنجبر، مهتری کهن، عباس عباس زاده منصور عرب، فروغ پور یزدان‌پناه	۱۳۸۸	بررسی میزان خشونت علیه مادر و سوء‌مصرف مواد در دوران بارداری و ارتباط آنها با پیامد بارداری در مادران شهر کرمان در سال ۱۳۸۸
۲۱	فاطمه بلالی میبیدی، مهدی حسنی	۱۳۸۸	فراوانی خشونت علیه زنان توسط همسرانشان در شهر کرمان

۲۲	عفت ایمانی فرد، فریبا حافظی	۱۳۸۹	مقایسه خشونت خانوادگی و نگرش‌های ناکارآمد در دختران فراری و عادی
۲۳	محمد عباس‌زاده، موسی سعادت، حسین کسب‌وکار	۱۳۸۹	خشونت خانگی، تهدیدی علیه سلامت روانی (مطالعه جامعه‌شناختی زنان متأهل شهر تبریز)
۲۴	فیروزه غضنفری	۱۳۸۹	رابطه الگوی روابط خانوادگی و خشونت خانواده علیه زنان در استان لرستان
۲۵	سعید خانی، جمال ادهمی، علی حاتمی، جواد بنی‌عامریان	۱۳۸۹	بررسی خشونت خانوادگی در میان خانواده‌های شهر دهگلان؛ با تأکید بر خشونت علیه زنان
۲۶	محسن شمس، اکرم بیاتی	۱۳۹۰	فراوانی خشونت خانگی بر زنان باردار شهر اراک
۲۷	اکبر علیوردینا، محمد اسماعیل ریاحی، محمود فرهادی	۱۳۹۰	تحلیل اجتماعی خشونت شوهران علیه زنان: مدلی نظری و آزمونی تجربی
۲۸	سید رضا معینی، سودابه کاظمی	۱۳۹۰	تحلیل روان‌شناختی علل خشونت شوهران نسبت به زنان (مطالعه موردی منطقه ۶ تهران)
۲۹	طلعت خدیوزاده، فاطمه عرفانیان	۱۳۹۰	مقایسه خشونت‌های خانگی قبل و طی بارداری و عوامل مرتبط با آن
۳۰	سارا حسن‌زاده، صدیقه نوح جاه، محمدحسین حقیقی زاده	۱۳۹۰	بررسی شیوع خشونت خانگی و عوامل مرتبط با آن در زنان باردار مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی درمانی شهر اهواز در سال ۱۳۸۹
۳۱	زرگس معاشری، محمدرضا میری، وحیده ابوالحسن نژاد، هایده هدایتی، محبوبه زنگویی	۱۳۹۱	شیوع و ابعاد جمعیت‌شناختی خشونت‌های خانگی علیه زنان در شهر بیرجند
۳۲	علیرضا محسنی تبریزی، علیرضا کلدی، مهدیه جوادیان زاده	۱۳۹۱	بررسی وضعیت خشونت خانگی در زنان متأهل مراجعه‌کننده به مراکز پزشکی قانونی و بهزیستی شهرستان یزد در سال ۱۳۸۹
۳۳	محمد مظلوم خراسانی، مجتبی میرزائی مهر	۱۳۹۱	میزان خشونت خانگی علیه زنان شهر خرم‌آباد در سال ۸۹-۹۰
۳۴	مرضیه لطیفی، محمدحسن تقدیسی، محمد اسحق افکاری، کمال اعظم	۱۳۹۱	تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی بر عزت‌نفس و کاهش خشونت خانگی علیه زنان شهر گرگان
۳۵	لیلی پناغی، دارا پیروزی، قیصر ملکی، مینو شیرین‌بیان، فتنه باقری	۱۳۹۱	رابطه سبک‌های دلبستگی و خشونت دیدگی در زنان
۳۶	ندا احمدپور، علی فرهودیان، علی عسگری، منوچهر ازخوش، امید مساح	۱۳۹۱	مقایسه خشونت تجربه شده در زنان دارای همسر معتاد به مواد افیونی و مواد محرک
۳۷	حسین انصاری، مهدی نوروزی، محمدعلی یادگاری، معصومه جواهری، سمیرا انصاری	۱۳۹۱	بررسی میزان مواجهه با خشونت فیزیکی، روانی و جنسی و عوامل مرتبط با آن در زنان متأهل شهر زاهدان در سال ۱۳۸۸
۳۸	نادر آقاخانی، علی افتخاری، عباس زارعی خیرآباد، احسان موسوی	۱۳۹۱	بررسی انواع خشونت شوهران علیه زنان و تأثیر عوامل مختلف در میزان بروز آنها در زنان مراجعه‌کننده به پزشکی قانونی شهرستان ارومیه در سال ۹۰-۹۱
۳۹	ایران مهدی‌زادگان، محمدرضا حق‌شناس، سید حمید آتش‌پور	۱۳۹۲	رابطه بین خشونت خانوادگی با کارکرد خانواده در زنان
۴۰	رحمت ا... دادور، بهاره ارجمند	۱۳۹۲	بررسی پیامدهای روانی - اجتماعی مرتبط با خشونت علیه زنان خانه در شهر مشهد در سال ۱۳۸۸-۱۳۸۹
۴۱	نغمه رزاقی، سرور پرویزی، منیر رضانی، سید محمد طباطبایی نژاد	۱۳۹۲	پیامدهای خشونت علیه زنان در خانواده: یک مطالعه کیفی

۴۲	سید محمد ثقفی، غلامرضا عابدی کوشالشاہ	۱۳۹۲	بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر خشونت شوهران علیه زنان در خانواده (مطالعه موردی: زنان متأهل شهرستان لنگرود)
۴۳	علی یعقوبی، لیلا رئوفی	۱۳۹۲	بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان خشونت علیه زنان (مطالعه موردی زنان متأهل شهر خلخال)
۴۴	معصومه شاکری نژاد	۱۳۹۲	عوامل مرتبط با خشونت خانگی علیه زنان باردار
۴۵	اکبر علیوردی نیا، داوود رضی، صدیقه آیینی	۱۳۹۲	تبیین جامعه‌شناختی خشونت علیه زنان آزمون تجربی نظریه‌های منابع در دسترس زنان و فمینیسم رادیکال
۴۶	یاسر محمدی، حمید دهقانیان، فاطمه دهقانی	۱۳۹۳	تعیین عوامل روانی و اجتماعی مؤثر بر خشونت علیه زنان در شهر نورآباد ممسنی - سال ۱۳۹۲
۴۷	محمدامین کنعانی، اقباله عزیزخانی، حوریه کلانتری	۱۳۹۳	انواع سرمایه (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) و رابطه آنها با خشونت خانگی علیه زنان
۴۸	آرزو شایان، سیده زهرا معصومی، معصومه کاویانی	۱۳۹۳	بررسی رابطه همسرآزاری و سلامت روانی در زنان دچار خشونت خانگی ارجاع شده به پزشکی قانونی
۴۹	جمیله محتشمی، فریده یغمایی، آسیه جعفری، حمید علوی مجد، آرمین دخت احمدی	۱۳۹۳	بررسی عوامل مرتبط با مقابله با خشونت خانگی در زنان مراجعه‌کننده به مراکز پزشکی
۵۰	اسداله بابایی فرد، امین حیدریان	۱۳۹۳	بررسی برخی عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت خانوادگی
۵۱	رضا خجسته‌مهر، عباس امان‌الهی، اسماعیل زهره‌ای، غلامرضا رجبی	۱۳۹۳	سبک‌های دل‌بستگی، اسناد علی و اسناد مسئولیت به‌عنوان پیش‌بین‌های خشونت علیه زنان
۵۲	منا قاسمی، مجتبی صدافتی فرد، علیرضا پیرخانفی	۱۳۹۳	عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت علیه زنان در خانواده با تاکید بر نقش نظام اقتداری در خانواده
۵۳	فیروزه درخشان پور، حمیدرضا محبوبی، ساحل کشاورزی	۱۳۹۳	شیوع خشونت خانگی علیه زنان در بندرعباس
۵۴	لیلا امینی، مریم حیدری، حمیدرضا دانش‌پرور، بنفشه قرائی، عباس مهران	۱۳۹۳	بررسی ارتباط ابعاد خشونت خانگی با برخی تعیین‌کننده‌های اجتماعی ساختاری سلامت زنان
۵۵	سمیه محمداوغلی	۱۳۹۴	خشونت علیه زنان در خانواده (مطالعه موردی شهر اردبیل)
۵۶	ابوالفضل محمد بیگی، سپیده سادات سیدی، معصومه بهداری، راضیه بروجردی، علی‌اکبر رضاخو	۱۳۹۴	تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی در کاهش خشونت خانگی و ارتقای سلامت عمومی زنان
۵۷	محمد حسین تقدیسی، مرضیه لطیفی، محمداسحق افکاری، مریم دستورپور، فاطمه استبصاری، فیصل جمالزاده	۱۳۹۴	تأثیر مداخله آموزشی بر افزایش خودکارآمدی و آگاهی زنان برای پیشگیری از خشونت خانگی
۵۸	اکبر عطادخت، رقیه زارع	۱۳۹۴	مقایسه حالات خلقی زنان با و بدون تجربه خشونت خانگی: ارزیابی نقش حالات خلقی زنان در پیش‌بینی خشونت
۵۹	سعید فلاح، سوده رستم‌زاده، موسی قلیچی قوجق	۱۳۹۴	عوامل مؤثر بر خشونت خانگی علیه زنان متأهل
۶۰	فاطمه مقدم تبریزی، نگار فیض‌بخش، ناصر شیخی، طاهره بهروزی لک	۱۳۹۴	بررسی مواجهه زنان نابارور با خشونت و عوامل مرتبط با آن در زنان مراجعه‌کننده به مرکز ناباروری شهر ارومیه در سال ۹۳-۹۴
۶۱	فیروز راد، صالح مرزی	۱۳۹۴	بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر خشونت علیه زنان در خانواده‌های شهر خوی
۶۲	محبوبه احمدی، منا رهنوردی، مهرزاد کیانی، اسما پورحسین قلی، فرنوش معافی، فیروزه اسدزاده	۱۳۹۴	عوامل مساعدکننده خشونت خانگی در زنان

۶۳	صدیقه امیرعلی اکبری، روشنک وامقی، فیروزه ساجدی، حمیرا سجادی، حمید علوی مجد، سهیلا حاجی قاسمعلی	۱۳۹۴	ارتباط وضعیت اقتصادی - اجتماعی، استرس درک شده، حمایت اجتماعی و خشونت خانگی
۶۴	محبوبه پورحیدری، فاطمه علیجانی، سید شاهرخ آقایان، افسانه کرامت، سیده زهرا معصومی، زهره اسدی	۱۳۹۵	بررسی تأثیر آموزش غنی‌سازی روابط بر صمیمیت زناشویی زوجین ناباور دارای خشونت خانگی
۶۵	مهران سهراب زاده، فاطمه منصوریان راوندی	۱۳۹۶	تجربه زیسته زنان از خشونت کلامی در خانواده (مطالعه موردی: زنان شهر کاشان)
۶۶	محسن شمس، لیلا کیان فرد، سعادت پرهیزگار، علی موسوی‌زاده	۱۳۹۶	نیازسنجی آموزشی زنان متأهل شهر اهواز: گام اول برای طراحی یک برنامه توانمندسازی پیشگیری از خشونت خانگی علیه زنان
۶۷	هما شهبازی، منصوره السادات صادقی، لیلی پناغی	۱۳۹۶	نقش انسانیت‌زدایی در بروز همسرآزاری از دیدگاه زنان قربانی خشونت خانگی: یک مطالعه کیفی
۶۸	ناهید ستایش، خدیجه ازوجی، مجید بخشی زاده، مرضیه نجومی	۱۳۹۶	خشونت خانگی و وضعیت روانی و جسمی زنان
۶۹	هادی قاضی زاده، کیانوش زهراکار، علیرضا کیامنش، فرشاد محسن زاده	۱۳۹۶	مدل مفهومی عوامل زمینه ساز خشونت زناشویی مردان علیه زنان از دیدگاه مردان
۷۰	مرضیه شریفی، مریم فاتحی زاده، فاطمه بهرامی، عذرا اعتمادی، رضوان السادات جزایری	۱۳۹۶	تأثیر مهارت‌های ارتباطی زنان بر خشونت خانگی از سوی همسران
۷۱	سید علیرضا افشانی، الهه پورحیمیان	۱۳۹۶	الگوسازی معادلات ساختاری تأثیر سرمایه فرهنگی بر خشونت خانگی علیه زنان
۷۲	لیلا فخارزاده، نوراله طاهری، مریم حیدری، نسیم هاتفی مودب، عاطفه زاهدی، سعیده الهامی	۱۳۹۶	عوامل مرتبط با شیوع خشونت‌های خانگی در زنان مراجعه کننده به مراکز بهداشتی - درمانی شهرستان آبادان در سال ۱۳۹۴
۷۳	پروانه دانش، محمدحسن شربتیان، پویا طوافی	۱۳۹۶	تحلیل جامعه‌شناختی خشونت خانگی علیه زنان و رابطه آن با احساس امنیت در خانه (مطالعه موردی زنان ۱۸-۵۴ سال شهر میانه)
۷۴	سارا حیدری نژاد، عبدالرضا نواح	۱۳۹۷	شناسایی عوامل مؤثر در خشونت علیه زنان شهر اهواز
۷۵	حسین بنی فاطمه، محمد عباس زاده، محمدباقر علیزاده اقدم، نیر محمدپور	۱۳۹۷	استرس و خشونت فیزیکی مردان علیه زنان: یک تحقیق کیفی
۷۶	افشار کبیری، موسی سعادت، وحید نوروزی	۱۳۹۷	تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر خشونت خانگی علیه زنان (مورد مطالعه: زنان متأهل شهر ارومیه)
۷۷	سیدسعید پورنقاش، تهران، زهرا قلندرزاده، حجت اله فراهانی، سیدمهدی صابری، معصومه پاشایی بهرام	۱۳۹۷	نقش واسطه ای خود تنظیمی و پریشانی روانشناختی در رابطه بین خشونت خانگی و عملکردهای شناختی در زنان قربانی همسر آزاری
۷۸	سیدهادی حسینی، رضاعلی محسنی، علی اصغر فیروزجائیان	۱۳۹۸	تبیین جامعه‌شناختی خشونت علیه زنان: مطالعه ی تجربی
۷۹	جواد افشار کهن، اسماعیل بلالی، ساجده واعظ زاده	۱۳۹۸	زنان حاشیه نشین و جامعه‌پذیری خشونت در خانواده
۸۰	مسعود زمانی مقدم، صبا حسنوندی	۱۳۹۸	مطالعه ی کیفی خشونت خانگی علیه زنان خانه دار در شهر خرم آباد
۸۱	سعید پورعبدل، ناصر صبحی قرامکی، نادر حاجلو، سید حامد سجادیپور	۱۳۹۸	نقش نارسایی هیجانی و بهزیستی اجتماعی در پیش بینی خشونت علیه زنان

۸۲	فریبرز نیک دل، صادق جاودانیان	۱۳۹۸	طرحواره‌های شناختی پرخاشگر، شیوه‌های کنترل خشم و رضایت جنسی با گرایش مردان به خشونت علیه زنان
۸۳	افسانه توسلی، نیره احمدی، فهیمه احمدی	۱۳۹۸	عوامل مرتبط با خشونت خانگی علیه زنان باردار مراجعه کننده به بیمارستان‌ها و مراکز واکسیناسیون شهر تهران
۸۴	سید احمد محمودیان، پرستو گلشیری، سیده مینو جوانمرد، ناهید گرامیان، شهره اخوان طاهری	۱۳۹۸	تأثیر برنامه ی آموزشی مهارت کنترل خشم بر زنان در معرض خشونت خانگی: یک مطالعه ی مداخله ای
۸۵	پرویز بگررضایی، حبیب اله زنجانی، سیف اله سیف الهی	۱۳۹۸	تحلیل رابطه بین سرمایه اجتماعی و خشونت علیه زنان در خانواده‌های شهر ایلام در سال ۱۳۹۶
۸۶	فاطمه یاری نسب، کامروز امینی	۱۳۹۸	میزان و نوع خشونت خانگی در زنان متقاضی طلاق مراجعه کننده به سازمان پزشکی قانونی شهرستان بویراحمد
۸۷	پرویز بگررضایی	۱۳۹۸	مطالعه جامعه‌شناختی علل و زمینه‌های بروز خشونت خانگی علیه زنان با تاکید بر سرمایه اجتماعی (مورد مطالعه: زنان متاهل شهر ایلام)
۸۸	میلاذ جهانی جناقرد	۱۳۹۹	خشونت خانگی علیه زنان در ایران
۸۹	کبری خواجوی سه گنبد، علی اکبر سلیمانیان، احمد حیدرنیا	۱۳۹۹	عوامل روانشناختی زمینه ساز و تداوم بخش خشونت‌پذیری در زنان خشونت دیده: (یک مطالعه کیفی)
۹۰	سیدمجید صدرزاده، سیدمحمد موسوی، بهرنگ رضوانی کاخکی، شقایق رحمانی، کوثر دلدار، سارا همتی عالی	۱۳۹۹	بررسی علل خشونت خانگی در زنان باردار مراجعه کننده به اورژانس مصدومین مشهد
۹۱	ناهید مفردنژاد، مرتضی منادی	۱۳۹۹	ارتباط سرمایه‌های روان‌شناختی و فرهنگی با خشونت خانگی در زنان متاهل (مورد مطالعه: فرهنگیان بهبهان)
۹۲	ژاله کوه بومی، محمد قمری، سیمین حسینیان	۱۳۹۹	پیش بینی خشونت خانگی علیه زنان در دوران قرنطینه کرونا ویروس براساس انعطاف‌پذیری شناختی: نقش واسطه ای تاب آوری
۹۳	امید شکری، علی خدایی، شبرین معزالدینی	۱۴۰۰	تحلیل پدیدارشناختی تجربه زیسته زنان درباره خشونت خانگی در دوران قرنطینه کوید ۱۹
۹۴	سمیه رئیسی، داریوش بوستانی	۱۴۰۰	مطالعه کیفی خشونت علیه زنان بلوچ
۹۵	علی اکبرپور صحبت آبادی، رضا شم آبادی، فروغ صفری، زهرا سادات خورشید عرب	۱۴۰۰	بررسی شیوع انواع همسرآزاری در مناطق شهری و روستایی شهرستان دلفان

Special Reviewers for Volume 1

Authors of articles in the Journal of Social Continuity and Change (JSCC) and members of the editorial board are indebted to the reviewers for their valuable contribution in the editorial process. The following persons served as referees in the JSCC in 2022.

Abouei, Azadeh (*Science and Arts University, Yazd*)

Afrasiabi, Hossein (*Yazd University*)

Afshani, SeyedAlireza (*Yazd University*)

Ahmadi, Aliyar (*Shiraz University*)

Alinejad, Manouchehr (*Yazd University*)

Arabi, Ali (*Shahid Chamran University of Ahvaz*)

Askari-Nodoushan, Abbas (*Yazd University*)

Babaeian, Nasrin (*Yazd University*)

Bahmani, Sajad (*Shahid Chamran University of Ahvaz*)

Bazrafkan, Mahta (*Persian Gulf University*)

Dehkordi, Ali (*University of Tehran*)

Fazeli, Nematollah (*Institute for Humanities and Cultural Studies*)

Ghilich, Morteza (*Imam Khomeini International University*)

Hajizadeh-Meimandi, Masoud (*Yazd University*)

Hamidizadeh, Ehsan (*Shiraz University*)

Hosseini, Maryam (*University of Bojnord*)

Jalaeian Bakhshande, Vajihe (*Golestan University*)

Jalili, Rouhollah (*Academic Centre for Education, Culture and Research, Fars Branch*)

Javadian, SeyedReza (*Yazd University*)

Javaherchian, Neda (*Yazd University*)

Javanmard, Kamal (*Islamic Azad University*)

Keshavarzi, Saeid (*Scuola Normale Superiore, Florence, Italy*)

- Khajenoori, Bijan (*Shiraz University*)
- Kolahi, MohammadReza (*Institute for Social and Cultural Studies*)
- Kordzanganeh, Jaafar (*Payame Noor University*)
- Masoudi, Hamid (*University of Birjand*)
- Mirfardi, Asghar (*Shiraz University*)
- Miri, SeyedJavad (*Institute for Humanities and Cultural Studies*)
- Mobaraki, Mohammad (*Bu-Ali Sina University*)
- Moeini, Mehdi (*University of Sistan and Baluchestan*)
- Moltafet, Hossein (*Shahid Chamran University of Ahvaz*)
- Mousavi, SeyedMohsen (*Yazd University*)
- Parsamehr, Mehrban (*Yazd University*)
- Partovi, Latif (*Payame Noor University*)
- Rahmati, Mohammad Mahdi (*University of Guilan*)
- Razeghi-Nasrabad, Hajieh Bibi (*National Institute for Population Research*)
- Rezapour Mirsaleh, Yasser (*Ardakan University*)
- Rostamalizadeh, Valiollah (*National Institute for Population Research*)
- Ruhani, Ali (*Yazd University*)
- Sadeghi Dehcheshmeh, Sattar (*Shahrekord University*)
- Sadeghi, Rasoul (*University of Tehran*)
- Sedighi, Fariba (*University of Tehran*)
- Shirdel, Elham (*Shahid Chamran University of Ahvaz*)
- Torkashvand-Moradabadi, Mohammad (*Yazd University*)
- Zakeri-Hamane, Razie (*Judiciary Research Institute*)
- Zanjari, Nasibeh (*University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences*)
- Zare-Shahabadi, Akbar (*Yazd University*)

داوران علمی نشریه

نویسندگان مقالات و اعضای تحریریه نشریه تداوم و تغییر اجتماعی مدیون و قدردان داوران علمی نامبرده در زیر هستند که نظرات تخصصی و پیشنهادات ارزشمند آنها به ارتقاء کیفی مقالات و غنای هرچه بیشتر نشریه کمک نموده است.

فهرست الفبایی اسامی داوران نشریه در سال ۱۴۰۱ (دوره ۱، شماره ۱ و ۲)

ابویی، آزاده (دانشگاه علم و هنر، یزد)	جواهرچیان، ندا (دانشگاه یزد)
احمدی، علی یار (دانشگاه شیراز)	حاجی زاده میمندی، مسعود (دانشگاه یزد)
افراسیابی، حسین (دانشگاه یزد)	حسینی، مریم (دانشگاه بجنورد)
افشانی، سیدعلیرضا (دانشگاه یزد)	حمیدی زاده، احسان (دانشگاه شیراز)
بابائیان، نسرین (دانشگاه یزد)	خواجه نوری، بیژن (دانشگاه شیراز)
بذرافکن، مهتا (دانشگاه خلیج فارس)	ذاکری هامانه، راضیه (پژوهشگاه قوه قضاییه)
بهمنی، سجاد (دانشگاه شهید چمران اهواز)	رازقی نصرآباد، حجه بی بی (موسسه تحقیقات جمعیت کشور)
پارسامهر، مهربان (دانشگاه یزد)	رحمتی، محمدمهدی (دانشگاه گیلان)
پرتوی، لطیف (دانشگاه پیام نور مرکز مهاباد)	رستمعلی زاده، ولی اله (مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور)
ترکشوند مرادآبادی، محمد (دانشگاه یزد)	رضاپور میرصالح، یاسر (دانشگاه اردکان)
جلائیان بخشنده، وجیهه (دانشگاه گلستان)	روحانی، علی (دانشگاه یزد)
جلیلی، روح اله (جهاد دانشگاهی فارس)	زارع شاه آبادی، اکبر (دانشگاه یزد)
جوادیان، سیدرضا (دانشگاه یزد)	زنجرى، نسبیبه (دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی)
جوانمرد، کمال (دانشگاه آزاد اسلامی)	شیردل، الهام (دانشگاه سیستان و بلوچستان)

کلاهی، محمدرضا (مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی)	صادقی دهچشمه، ستار (دانشگاه شهرکرد)
مبارکی، محمد (دانشگاه بوعلی سینا، همدان)	صادقی، رسول (دانشگاه تهران)
میینی دهکردی، علی (دانشگاه تهران)	صدیقی، فریبا (دانشگاه تهران)
مسعودی، حمید (دانشگاه بیرجند)	عربی، علی (دانشگاه شهید چمران اهواز)
معینی، مهدی (دانشگاه سیستان و بلوچستان)	عسکری ندوشن، عباس (دانشگاه یزد)
ملتفت، حسین (دانشگاه شهید چمران اهواز)	علی نژاد، منوچهر (دانشگاه یزد)
موسوی، سیدمحسن (دانشگاه یزد)	فاضلی، نعمت‌الله (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
میرفردی، اصغر (دانشگاه شیراز)	قلیچ، مرتضی (دانشگاه امام خمینی قزوین)
میری، سیدجواد (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)	کردزنگنه، جعفر (دانشگاه پیام نور تهران)
	کشاورزی، سعید (دانشگاه اکول نرمال میلان، ایتالیا)